

SCRITTORI D'ITALIA

GIAMBATTISTA VICO

SCRITTI STORICI

A CURA

DI

FAUSTO NICOLINI

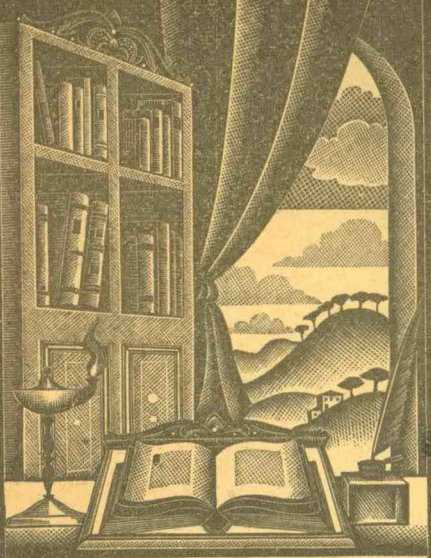
BARI
GIUS. LATERZA & FIGLI

TIPOGRAFI-EDITORI-LIBRAI

1939

EX-LIBRIS

• JOHANNIS GENTILE •

Inr. 11673

Fp. 10- f. 11
(3118)

SCRITTORI D'ITALIA

N. 168

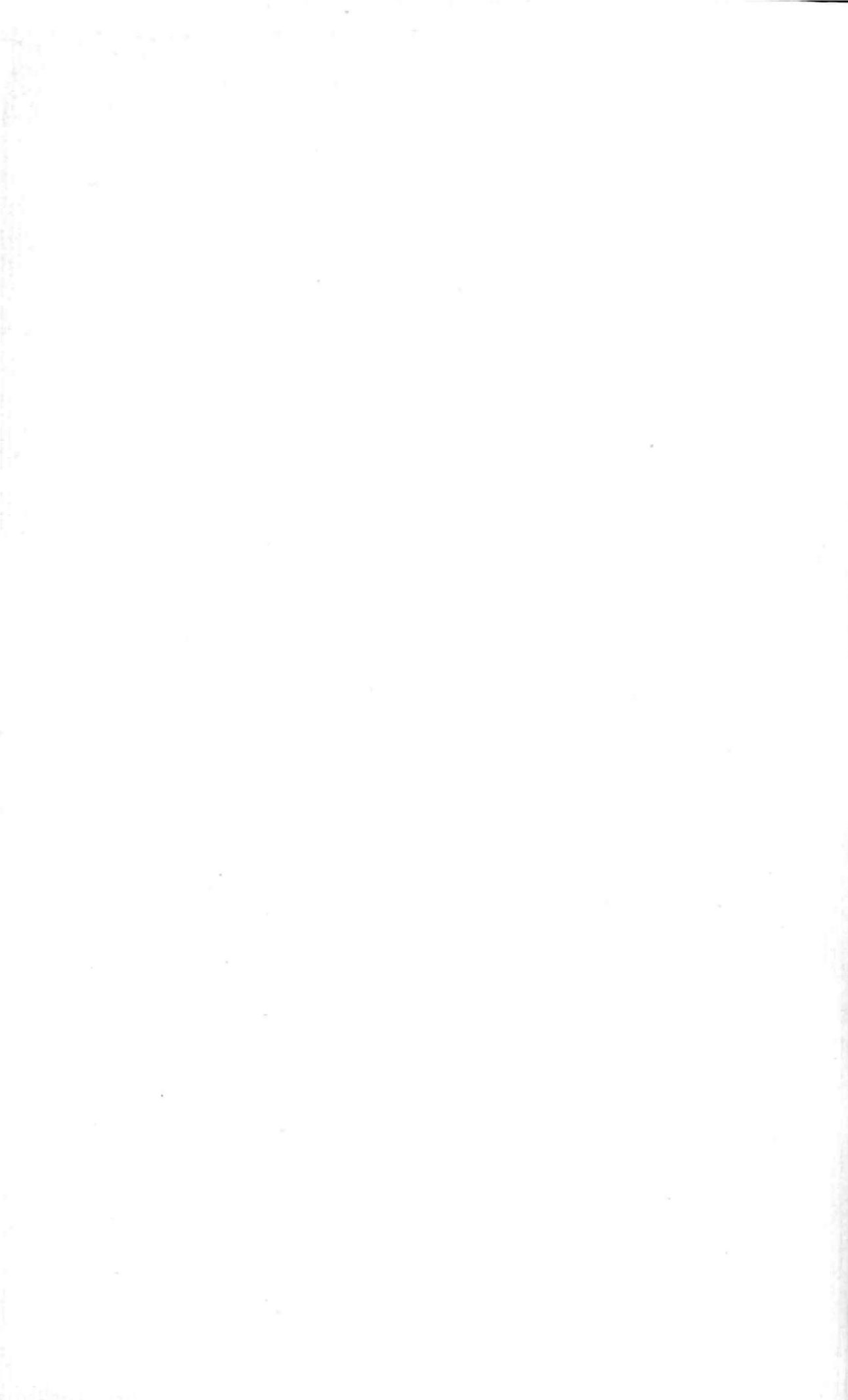

G. B. VICO

OPERE

VI

GIAMBATTISTA VICO

SCRITTI STORICI

A CURA

DI

FAUSTO NICOLINI

BARI
GIUS. LATERZA & FIGLI
TIPOGRAFI-EDITORI-LIBRAI

1939

PROPRIETÀ LETTERARIA

ANTONIO CARAFA

(dal ritratto dipinto da Stefano di Maia, inciso da Giuseppe Magliar e premesso alla edizione originale del *De rebus gestis Antonii Caraphaei*).

I

VITA DI ANTONIO CARAFA

JOH. BAPTISTAE VICI

DE REBUS GESTIS

ANTONJ CARAPHAEI

LIBRI QUATUOR

EXCELLENTISSIMO DOMINO

HADRIANO CARAPHAEO

TRAJECTINORUM DUCI FOROLIVIENSIVM DOM. XIII.

S. R. I. COMITI HISPAN. MAGNATI

AMPLISSIMO INSCRIPTI

EXCUEBAT NEAPOLI FELIX MUSCA

PUBLICA AUCTORITATE

ANNO MD. LXXVI.

Excellentissime domine,

Vixdum primum iustae aetatis diem abhinc ferme biennium attigeras, quum mihi, eam tecum gratanti augurantiq̄ue ut virtute et felicitate cumulata[m] ad aevum usque perduceres, tu, pro tua humanitate, meo officio commendato, ANTONII CARAPHAEI, patru[m] tui, vitam latine conscribendam mandasti. Ibi tum novi sciviq̄ue quam bonum ingenium haberes, quantum liberali institutione profecisses et ad qualem esses animi virtutem eximiam inchoatus. Ad quam enim aetatem pleriq̄ue omnes adolescentuli, vel in sacris paternis constituti, pervenire flagrantissime cupiunt, ut liberius vivendi habeant potestatem: tu, parentibus orbatu[s], iam liberi tuarum rerum arbitrii, ista praestas plena sapientis magniq̄ue animi exordia. Inter sermones enim tecum cottidie habitos, de ore tuo neque de praeclearissimo genere unde ortus, neque de amplissimis fortunis in quibus natus es et eductus atq̄ue educatus, ullum unquam excidere verbum memineram; quando id te primum curare animadverti, ut patru[m] tui res gestae communi cunctis gentibus linguae et saeculorum vetustatem perlaturae commendarentur: ex quo facto tua eximia in patruum pietas, singularis patriae exornandae diligentia et admirabile virtutis studium plane intelliguntur. Quamobrem conficiebam: — Si isthaec adolescentulus agit, quid ubi ad exactae virtutis aetatem pervenerit? qui nunc, superioribus interioribusq̄ue disciplinis incumbens, cum summo ingenio acre iudicium componit? docilitatemq̄ue vero tantam exhibet, ut de abstrusissimis altissimisque rebus cuicumq̄ue cum eo disserat pauca admodum verba sint satis? ea autem vultus

cultusque modestia, ut vel tacitus adrogantiam fastumque, adfinia summae fortunae mala, pudore adficere videatur?

Ista quidem laudanda debes generi amplissimo ex quo prognatus, cuius peculiare semper spectatae virtutes sunt gravitas et moderatio; sed multo magis institutioni, qua lectissima foemina Izabella Tomacella, mater tua, te vix ortum, Hadriano parente optimo orbatum, ad decimum usque aetatis annum perduxit: quo morum tyrocinio maxime humanus animus in utramque partem effingitur. Et vero id est proprium foeminarum ex ea gente decus: ut matresfamilias extiterint pietate, pudicitia, frugalitate, prudentia incomparabiles. Ex omnibus unam heic memorare lubet, Lucretiam Tomacellam, Philippo Columnae, magno Regni Neapolitani comestabulo, nuptam, quae, insigni foecunditate vel maxime ob sapientem duodecim liberorum educationem, promeruit magnificentissimam funeris pompam et meditata ad memoriam virtutis carmina, laudationes ceteraque vitae praeclare actae monumenta⁽¹⁾. Sed, decennis matre quoque orbat, tui tutela lege rediit ad Claram Iesualdam, tuam ex matre aviam, matronam antiquis moribus ornatissimam: quae virtute et gravitate omnino refert antiquissimum genus, mille ab hinc supra centum annos nobilitate spectandum, ut gravissimus familiarum scriptor⁽²⁾ prima omnium nobilitatis neapolitanae monumenta ab Iesualdis se invenisse prodat.

Igitur, cogitanti mihi te ita institutum ut vera ames, adulationem oderis, non difficile visum est veram historiam conscribere; idque adeo quod a te ipso veris rerum scribendarum documentis instruerer. Iam Summi Numinis virtute opus absolvi. Si non pro dignitate virum narrare tibi fortasse videar, in Livii, Salustii, Caesaris et maxime Cornelii Taciti lectione versanti, cuius, beata illa memoria tua, nedum facta omnia, sed singula quoque verba feliciter tenes; ignosce, quaeso, non multum praestanti

(1) Racconto delle solenni Esequie celebrate in Palliano in honore dell' Illustriss. et Eccellentiss. Signora D. Lucretia Tomacello-Colonna Duchessa di Palliano e Tagliacozzo, ecc. In Roma, per Giacomo Mascardi, 1625.

(2) SCIPIO AMMIRATUS, *Delle famiglie nobili napoletane*, lib. I, discorso I, p. 7, lett. C.

ingenio hominis, in publicis privatisque praelectionibus omnem vitam occupato, familiaribus curis distento, corporis doloribus et gravibus et molestis per omne id ferme tempus adflicto. Quapropter id magno animo excipe et gloria superare patrum enitere, dum vota concipio ut tu diu posterique tui semper isthac familiari fama perfruantur. Vale.

Dabam Neapoli, VII idus septembreis anno MDCCXV.

Tui, excellentissime domine,

addictissimus cliens

IOHANNES BAPTISTA VICUS.

PROOEMIUM

Huius historiae partis utilitas — Eiusdem vices — Auctoris consilium —
Narrandi viri amplitudo — Virtutes — Vicia — Huius scribendae
historiae caussa et ratio.

Si qua historiae pars magnam prae ceteris affert legendi utilitatem, ea procul dubio est quae clarorum hominum vitas posteritati consignat. Ea namque eximios virtute viros, labore et industria a prima usque vitae institutione sensim et per gradus ad summa evector, describit, minoribus in aemulandi incitamentum et viam: cum, contra, in rerum publice scriptarum memoriis summi duces iam consummatae virtutis amplissimaeque auctoritatis exhibeantur, qui sane iuventuti, cuius erudiendae praecipua reipublicae cura, magis admirationi sunt quam documento. Praeterea hoc descriptionis genus, in peculiari argumento occupatum, minutas et maxime proprias rerum causas, quae obtutum eorum qui communia ac summa scribunt facile effugere solent, diligentius exequitur, ut quam exiguis saepe momentis ingentes rerum moles stare vel ruere doceat: nam, ut omnis doctrinae, ita historiae praecipuus fructus habetur, minima, unde magna existunt, intellexisse. Postremo, quemadmodum ii, quos memorat, utroque vitae genere constiterint et quo pacto domi forisque convenerint, sedulo narrat: qua una, re vera, sapientiae nota discernitur.

Sed, quia natura comparatum vires primum modeste haberi, mox intendi, tandem dissolvi; hoc item progressu haec historiae pars est ipsas respublicas consecuta. Principio enim is honor virtuti, generis humani commodis indulgenti, habebatur; deinde potentiae ac dominandi libidini paruit; tandem

ignavorum fortunae est prostitutus, et eorum quoque vitae literis consignatae, qui, cum nihil insigne ex sese ediderint, nihilque nedum eximium ad gloriam, sed vel mediocre ad demerendam laudem effecerint, ipsa rerum mole, quarum forsitan inutilis pars fuere, conspiciantur. Itaque eorum vitae, praeter quam ut honores et imperia ab ipsis in familias inlata legentes admoneant, nullo alio consilio conscriptae esse videantur.

His de caussis, *Rerum gestarum* nomine inscriptam, ANTONII CARAPHAEI vitam contexere destinavi: qui, sub Leopoldo romanorum imperatore, ab imis militiae ordinibus ad summa armorum imperia, maximas provincias, amplissimas legationes promotus, et ad regni arcana, penitius quam ceteri aulae, a principe inductus, consilio et virtute tot tantasque res confecit ut « imperii romani temporibus natus omnino esse » diceretur (1).

Nam scientiae militaris, quam qui maxime, gnarus, sed enim, equi militisque cura et arte hyberna disponendi, aestivalis adversus hostes firmandi, omnes suae tempestatis belli duces facile superavit; — prisca disciplinae severitate militarem licentiam coërcuit; — rara prudentia quam minimo aere minimoque sanguine maximas res bene gessit; — magis cauti imperatoris apud sapientes laude quam animosi strepitu inter multitudinem delectatus, per summam animi magnitudinem, aliorum belli summorum ducum, quamvis aemulorum gloriae, mira providentia commodavit; — in consiliis dandis, vel cum potentiorum offensione, tuta magis quam magnifica censuit, alienasque sententias, si quae inutiles viderentur, inter deliberandum libere graviterque aversatus, decretas tandem eo studio ac diligentia adiuvit ut suas; — in muneribus obeundis suam nominis honestatem nunquam tulit ulterioris potentiae cupiditati servire, et si quae cum minima suae existimationis minutione delata essent, alto animo respuit, mox dignitate cummulata recepit; — diligenti incessantique aemulorum arte fere

---

(1) Ex epistolis Francisci Uldarici comitis Kinskii, magni Boiohemiae cancellarii et a sanctiori belli Consilio.

semper a Caesare procul habitus, fere semper Caesari consiliis praesto fuit; — asperrimis provinciis obiectus ut rerum difficultate obrueretur, semper Austriae rem, aemulorum invidiam, reliquorum de se opinionem auxit; — sui obtreccationes reipublicae condonavit, ratus a solo principe civilem honestatem aestimari oportere; — nisi Caesarem unum, respexit praeterea neminem, et, incredibili animi fortitudine eiusdem rem faciens, magnas inimicitias cunctas post rempublicam habuit. Cum his virtutibus iuxta vicia: in maiestatis rebus suspensiones habere pro crimine; rigore nimio ad saevitiam inclinare; acerrimus tributa conradere; infensus inimicorum persecutor. Sed haec ipsa Leopoldi virtutibus altius eminendi opportunitatem dedere: qui vel manifestis perduellionis reis ignosceret, gravia civibus tributa remitteret, et omnes, vel aulae ministros, vel belli duces, nedum principis, sed patria charitate complecteretur. Tandem eo, quo maxime laborabat, supremae necessitati concessit: nam in rebus, quae, salva republica, privatam ipsius laederent dignitatem, infirmus animi praecepsque consilii fuit, qua parte intectus lethali inimicorum vulnere patuit.

Patria pietate ductus, talem virum, popularem meum, in scribendi argumentum delegi, qui neapolitanum nomen inter Germanos citra omne exemplum praeter ceteros illustravit. Eius ita praeclare facta prodam, ut non dissimulaverim inlaudata: Hadrianus enim, eius opum ac nominis heres, iuventae flore, tamen ea praeditus sapientia est ut patrum pietatem vero postponat. Ingenio, ut non decoro, scribendi tamen libertatem optimus princeps fecit, cuius artes fuere acquiescere partis, sancte foedera custodire, liberalitatis et clementiae laudibus celebrari. Latine scribo: magnae enim et immortalis memoria dignae res gestae merent linguae committi, qua maiestas romana locuta est et, cum romanis legibus caeremoniisque, aeternum duratura speratur, et ea haec certa ratio, ut vir apud multas et varias Europae nationes nobilis cunctis communi lingua narretur.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHAEI
LIBER PRIMUS

CAPUT I

ANTONII GENUS, PARENTES, PATRIA.

Caraphaeum genus ex una Caracciolorum familia prognatum — Urbs Neapolis praeclarissimae cuiusvis familiae digna patria — Gens Caraphaea in duas divisa familias — « A Spina » cognominati antiquiores — Foroliviensium reguli Carafiae gentis principes — Antonii parentes, patria.

Carafiam seu Caraphaeam gentem, quae, si unquam alias, sub Aragoniis maxime Austriisque regibus, ita crevit amplitudine, opibus, dignitate, ut facile inter Italiae praeclarissimas habeatur, ex una Caracciolorum, olim Caraczulorum dicta, familia urbis Neapolis indigena, qui de neapolitanarum originibus familiarum et successione ex vero et citra studium scripserunt, prodiisse commemorant⁽¹⁾. Est qui peregre eius accersat originem; sed is, atque adeo omnes qui certis dubia, solidis inania praeponunt, gravi iniuria patriam immerentem afficiunt, quasi vero indigna fuerit ex qua nobilissimae amplissimaeque familiae orientur.

Urbs enim ab heroicis usque temporibus naturae cultusque deliciis tam praeclara, ut primus omnis memoriae scriptor, Homerus, dignam qua suas ornaret fabulas existimarit, et Parthenopem syrenum unam effinxerit. Reipublicae autem forma ad Svevos usque reges semper libera usi cives. Quum enim Romani a Campanis orbis terrarum imperium metuebant, neapolitana civitas, Capuae proxima, suis tamen legibus vivere

---

(1) SCIPIO AMMIRATUS, par. II, pp. 165-166; FRANCISCUS ZAZZERA, *ne' Carafi*; PHILIBERTUS CAMPANILIS, *ne' Carafi*, p. 205.

suique arbitrii in romanis partibus contra Hannibalem stare maluit, barbarique ducis, qui Pyreneos Alpesque formidabilis seu superavit seu rupit, crudelitatem artesque de praealtis muris despexit. Romani autem, iam rerum domini, eam, prae humanitatis studiis fideique erga suum nomen officiis, praecipuam habuere, et cum Neapolitanis Tiberius Nero Caesar Inarimem insulam pro Capreis aequo iure permutavit. Nero autem Domitius imperator, in neapolitano theatro musicos agens ludos, quanta fuerit urbis magnificentia quantusque cultus, dedit posteritati coniiciendum. Quam autem fuerit artibus celebris, quae libero homine dignae sunt, passim romani patricii confirmarunt, qui, transmarinam et longinquam Athenas usque liberorum institutionem prae patria charitate non sustinentes, Neapolim eos ingenuis artibus erudiendos mittebant. Cum autem decurrentes ab peninsula Scandinavia ingenti numero barbarae nationes sub aliis atque aliis ductoribus omnia late flamma ferroque vastarent, Neapolis ab iis omnibus integra egit. Quin argumentum haut sane spernendum et grave firmat, per id tempus, quo urbs Roma eorum direptionibus incendiisque excindebatur, praecipuos romanos cives, maris opportunitate — quod terra, undique infesta, unum iis effugium patebat — in eam secundo litore proximam et munitissimam urbem, in cuius amenissimam oram praedia et villas habebant, et quo rusticatum ventitabant, profugia quaesivisse. Idque satis manifesto evincunt quamplurima nobilium familiarum, quae omnes iam extinctae sunt, nomina ⁽¹⁾, nam latini sermonis talem tantamque obtinent romanam urbanitatem, ut a barbaris originibus nullo prorsus pacto deductae esse videantur. Et dum Gotthi magnae Italiae parti dominantur, Neapolis, optimatum consensu et militari Belisarii fraude, graeca urbs, graeco constantinopolitanorum imperio se quidem commisit in clientelam, ut per

---

(1) Ut, ex curia Capuana, Ahalae, Aquillii, Virginii, Proculi; ex curia Nidi, Papirii, Pulvilli, Sulpicii; ex curia Montana, Anci, Bruti, Caecinae, Genutii, Mumiae, Iulii; ex curia Portus, Atratini, Albini, Capellae, Cicurini, Bruti, Furii, Genutii, alique apud MAZZELLAM, in *Descriptione Regni Neapolis*.

suos tamen duces respublica regetur. Sub Langobardis vero adversus tres in proximo principes Salernitanum, Beneventanum Campanumque suam obtinuit libertatem. Interea a Saracenis pulcherrimae magnificentissimaeque urbes, per omnes Interni maris oras, depraedatae aut desolatae iacere: Neapolitanis autem, per eos saepius infestatis, et urbs et civitas stetit. Postremo, a Northmannis Svevisque inchoatum, ab Andecavensibus regnum, in Italia praeclarissimum, constitutum; et Neapolis, a Carolo I regni sedes delecta, reges habuit splendore et amplitudine ut, in illa regnorum modestia, ceterorum Europae minores nemine. Ad haec, beneficia, sive Langobardorum sive Francorum moribus instituta et per Aragonios reges infinitis in subiectos imperiis aucta; quorum successiones, publicis tabulis inscriptae atque in aerarium inlatae, multo certius quam antiqua in Romanorum atriis disposita stemmata, familiarum nobilitatem confirmant. Ex urbe igitur, a duabus nationibus nata celebrataque — altera omnium elegantissima, graecis; romanis, omnium nobilissima altera — et perpetua omnium seculorum memoria, sive suae sive alienae ditionis, inter ceteras orbis terrarum inlustri, Caraphaeos haut sane poenitet suam gentis originem revocare.

Ea vero gens in duas familias diducta, alteram « a Spina », alteram « a Statera » dictam. Qui Caraphaei « a Spina » cognomentum habent, antiquiores. Familia gentis princeps habetur ⁽¹⁾, in quam Foroliviensium ditio, in Samnitibus sita, ab Andrea Caraczulo cognomine « Carafa » inlata, in ea tercentum ferme annorum spatio continenti, undecim successorum serie, servata est. In hac domo Antonius, in ulteriorem familiae spem, ex Marco Antonio et Maria Caraphaea, Foroliviensium ducis filia, anno MDCXLII, Uxenti in Salentinis posthumus natus est.

---

(1) Ab AMMIRATO, ZAZZERA, CAMPANILI, in locis superius cap. I allatis.

CAPUT II

ANTONII EDUCATIO.

Domestici mores — Artes ingenuae — Naturae dotès — Quo eloquendi genere postea usus est? — Cur doctrinae civilis peritissimus cum admiratione habitus sit? — Cur interiorum literarum ignari reipublicae administrandae meliores? — Cur de re civili exempla utiliora praeceptis? — An literis regna fundentur? — Literae rebuspublicis necessariae ad earum incrementum et lumen — Philosophi ut rebuspublicis utiles? — Civilis viri instrumentum.

Prisca severitate et parsimonia eductus educatusque, quas bonas artes postea in publicum protulit. Nam praenimii rigoris notatus, et militaris aerarii supplendi, supra quam dici aut fingi potest, sagax, administrandi frugalissimus fuit.

Praeter ceteras libero homine dignas artes, palestra plurimum studuit. Literis autem ingenuis non est admodum delectatus. Non ultra latinam linguam edoctus quam qua id sermonis genus postea tenuit, quo Germani, Hungari, Poloni aliaeque eius plagae gentes ad humani commercii necessitates utuntur. Numerorum linearumque doctrinam usu magis quam caussis edidicit.

Beatior autem natura et acris industria ea disciplinae vicia postea supplevere, nam ingenio ad excogitandum acuto, iudicio solido res sedulo meditabatur incipiendas, incoeptas fortiter pertendebat. Ex quibus mentis animique virtutibus genus eloquendi postea sibi paravit, rerum, de quibus agebat, proprium: ad deliciandos sibi animos quam lenissimum; perinde ad insectandum grave, rerum pondere et copia momentosum et plenum, per quod, uti per corpus sanguis, utilitas dignitasque perfusa. Nam qui in urbano homine reprehenditur verborum neglectus, decebat militem. Quod postea in potissima

caussa fuit ut hominum vulgus, qui extantia verborum lumina tantum advertunt, tenues prudentiae ductus et colores in recessu non cernunt, militarem virum doctrinae civilis peritissimum summopere admirarentur.

Sed heic liceat vestigari quid sit quod in rebus publicis gerendis nullius interioris eruditionis homines aptiores spectati. An quia rerum altissimarum contemplationi longo tempore assueti facile mentem a sensibus abducant; et civili viro alacritas adprime necessaria, qua nedum id quod agit, ut aiunt agat, sed corporis quoque motus, vultus, vocis sonus et moras eorum, quibuscum agit, graviter advertat, ut inde quid simulent dissimulentve coniciat: unde viri eiusmodi attentius nationum mores observant, aularum studia penitus explorant, rerumpublicarum arcana callidius scrutantur? An quia qui republicas administrant quamplurima singularia nosse student; unde porro intelligunt qua quaeque pars et quantum conferat summae rei: severiorum autem doctrinarum cultores summa rerum genera intuentur, minuta negligunt, in quorum diligenti observatione omnis caussarum utilitas conlocata? Certe homines immensa naturae mente et cogitatione non pervagati exempla propiora et quadrantiora sequuntur, quae in deliberationibus potissimum dominantur. Unde forsitan civilem doctrinam melioris frugis tradunt qui reges aut liberos populos historiis in exemplum proponunt quam qui eam disserunt per praecepta: quia utile ac dignum, ad quae duo politici maxime spectant, in ipso rerum actu advertuntur; cumque certis scientiae definitionibus contineri, tanquam cancellis, non ferant, prudentiae arbitrio committuntur. Postremo nosse quid quanque animi perturbationem sequatur, et quae sint propria cuiusque fortunae consilia, cum natura ipsa ex sese ultro prodat, rectius et expeditius pro re nata sensu ipso notantur quam ex abdita impeditaque mentis humanae doctrina subtilibusque rationibus intelliguntur.

Haec illud sequitur quod ut maxime bona consilia rerumpublicarum pariunt felicitatem, ea tamen ut plurimum expressit necessitas, cui fere semper sese sociam virtus addit. Nam

imperia electione perdi possunt, fundari autem non possunt. Quisquam enim facile profundit sua: aliena autem acquirere citra domini voluntatem vel ipsi industriae non datur. Innumeri reges libidine, aut liberi populi factionibus occidere: sed neque Philippo Macedoni, neque Pyrrho, fortissimis regibus, de invito Atheniense aut Romano quicquam decerpere licuit. Respublicas autem hostibus prodi velle significant eorum qui praesunt luxuries, avaritia crudelitasque; civium factiones, et effoetae deliciis ac voluptatibus vires. Neque adeo difficile est ex alienis conlabentibus imperiis suum constabiliendi nosse opportunitatem. Sed Summi Numinis providentia, cum in ceteris humanis, tum in hac re maxime dominatur, quae obscuris populis barbarisque gentibus eiusmodi offerre ac dare solet occasiones. Atque adeo regna et imperia fere omnia vi et armis fundantur; fundata vero, volunt ratione omnino diversa clarescere: studiis humanitatis.

Non haec eo dicimus, quasi humaniores artes interioresque disciplinae reipublicae non conducant: cum eae maxime populos, inter quos excoluntur, dexteriores acutioresque efficiant; unde et politiora artificia et nova excogitata. Nautica certe, bellica ars et militaris architectura sine iis promoveri non possunt. Neque semper id, quod priscis Romanis, conducit: doctrinarum fructus peregre capere, et ignorantiam domi, ac proinde ferociam obtinere inter suos; quod hodie Turcae habent in institutis. Id enim sat est, ut eiusmodi imperium non omnino sua sit vi nixum: nam perfidi Christiani iis classes, quibus in Europam traicerent, commodarunt; et, si non ultra eorum viribus sua consilia adderent, prudentes rerum hac una re censent id imperium, maxime formidandum, sponte sua defecturum. Sed praeclari scientia viri id conferunt in commune, ut ipsi minuta cognitionis semina excolant, unde alii porro pingui usu colligant fructus. Diverti desinam sub pollentis florentisque Europae regis auctoritate, qui hanc in ceteris regni artibus habet: ut res publicas interioris doctrinae viro demandet nemini, et tamen sacratiora severioraque literarum studia prolixè fovet.

Quare, cum egregium ad rempublicam factum ingenium, utilis historiarum memoria, prudens rerum publicarum observatio et longus et multiplex rerum usus virum civilem absolvant, non mirum si Antonius, ea quam modo memoravimus educatione et institutione vitae quam mox narrabimus, in politicis postea rebus eximius extiterit.

CAPUT III

VITAE INSTITUTIO.

In Ioanniticam militiam conscribitur — Saepe homines vitae genus, quo post ea clari fiunt, imprudentes atque adeo inviti amplectuntur — Ob id ingenium in omnes partes excutiendum antequam genus vitae eligatur — Ioanniticae militiae tyrocinium init — In Gigeris obsidione spectatus — Militia navalis non tam amplam quam terrestri gloria gignit, et quid ita? — Ad Leopoldum Caesarem militatum venit anno MDCLXV — Ab imperatoris cubiculo creatur — Eximias aulae artes exequitur — Ars aulae omnium praecipua — Eleonora, augustae matri, charus — Quae efficacissima amplissimos honores ambiendi ratio — Ad aerarii curandi artes potissimum applicat — Cur slavonica lingua olim septentrionalibus communis — Aerarii subsidia agricultura — Et elegantiae luxusque artificia — Populi eam habent mentem quam ipsis indit respublica — Galliae regnum inter bella ordinatum — Laus virtutis est: gloria tribuenda fortunae — Oeconomica et militaris doctrina, cum civili compositae, aulae ministrum absolvunt.

Adolescens domi in Iohannitarum militiam nomen dedit, quod ipsius gens apud eum equitum ordinem plurimum habet dignationis. Nam Caraphaeis e Roccellensium principum domo in eum numerum adscriptis familiare beneficium satis amplum est constitutum; et tum temporis Gregorius Caraphaeus multa inter eos pollebat auctoritate, qui postea eorundem equitum magister creatus est. Manebat interea domi deses, cum in sacris forte ludis, sub moderantis neapolitanum regnum conspectu, per iuvenilem ferociam caedem fecit: quem lapsum in sapientiam statim vertit. Animadvertens enim amplissimis saepe viris praeclarissimum vitae genus, ad quod egregia natura facti erant ipsique electione aberrabant, casum aliquem feliciter commonstrasse et quod ingenium in omnes partes excutere ipsi prudentia debuerant, ut ubi valeret intenderent, iis retexisse fortunam, — se eam admisisse caedem in eam partem accepit ut laboris, industriae, virtutis iniret viam. Itaque patria urbe

cessit, et in insulam Melitam ad Iohanniticae militiae tyrocinium traiecit, ibique Gregorii, gentilis sui, officiis statim inclauit, sed multo magis per virtutis specimina quae in incursibus et *navalibus proeliis semel atque iterum cum turcis piratis* edidit. Praeter cetera autem in Gigeris obsidione plurimam tolerantiae in laboribus, alacritatis in periculis, modestiae in recte factis laudem promeruit.

Sed, navale iam bellandi genus expertus, cogitans id, ut animosum maxime — nam contra ventos fluctusque saepe est quoque etiam dimicandum, et viri, intra angustos unius navis cancellos coërciti, pericula expectare constanter quam vindicare fortiter possunt, — ita prae terrestri, ubi prudentia magis dominatur, latiorque patet virtuti campus, non perinde gloriam reportare, mutavit consilium et ad Leopoldum I Austriam Romanorum imperatorem militatum ire constituit.

Ea opportunitate utitur quod Carolus Caraphaeus e Roccellensium domo, Gregorii germanus frater, Alexandri VII pontificis maximi ad Caesarem Germaniamque legatus, Viennae egerat, et anno superiore, consentientibus omnium studiis, Ratisbonae in conventu, cui Maguntinus et Treverensis pontifices et Bavarorum Saxonumque duces, omnes Imperii septemviri, adfuere, ab Alexandro purpureum Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalis galerum accepit. Is igitur Antonium ex gentilitate sua, ac praeterea spectatae virtutis ac prudentiae a Gregorio fratre laudatum, in fidem recepit ac Leopoldo curatissimis officiis commendavit. Caesar, et claritudine generis, et cardinalis auctoritate ac in romanum imperium promeritis, et ingenio viri aspectu cultuque, et multo magis sermonis genere, in quo veritas cum obsequio molliter conveniret, et, loco omnium, eiusdem fortuna permotus, eum principalis cubiculi ministerio decoravit.

Ibi Antonius principis ingenium, quidve adversaretur, quoque propenderet, augustarum mores, ministrorum artes, imperii regnorumque haereditariorum constitutionem, subditorum studia, aerarii opes usumque sedulo serioque observare quae prompta erant, *scrutari abdita instituit; ac interea, uti*

inter exteros decet, tanquam in aliena republica versari videbatur. In sermonibus ne aliorum laudanda quidem ultro probabat, ne ea res quandam praeseferre videretur auctoritatem; rogatus quandoque sententiam, specie consultantis interponebat. Haec palam, dum ad interiores hasce aulae artes se compararet: a principe vel amplissimis viris dissimulata videri non intelligere; ut ad continendum arcanum consuefieret, ne quae palam quidem ageret profiteri; nunquam iners aut deses, neque satageus tamen; ipsum ocium negotii causa conlocare et animi quoque relaxamenta ad aliquam utilitatem intendere. Cum vir politicus ea potissimum parte aestimetur, ut multa transigat, cum nihil agere videatur: unde in eo placidi species laudatur maxime, et quo magis eorum, quibuscum agit, amorem sibi conciliet, neque, acrem ostentans, a se eos ipsos alienet. Ad haec consuescebat: constanti observantia perrumpere obstructa; denegandi obtinere pudorem; colorem quaerere quem probaret; omnium ordinum sibi conciliare quamplurimos et a quoque quam posset sibi utilitatem suo tempore locoque destinare. Hac re maxime existimabat obsequii contineri naturam: quae velis ita molliter praeparare, et principi aut amplissimis aulae viris tam ad eorum ingenia studiaque accommodate opportuneque proponere, ut ii, quae ex vi ipsa rerum a te suaviter inlata faciunt, ultro facere, et tuo consilio, tanquam sua prudentia, delectari videantur.

Ita morum sermonisque civilitate laudem apud aulicos simul et benevolentiam invenit. Imprimis autem Eleonorae, matris augustae, animum sibi adiunxit, cuius officiis apud Caesarem invalescens, magnus animi praecipuum in aula sibi olim futurum locum proposuit. Arduam enim pro acri, ut erat, ingenio reputavit ambitionis inire viam, magna sibi ab initio proponere, ut vel ima eo animi ardore et contentione assequi conaretur ac si ipsa peteret summa, ne parvo honore parto, uti pusilli animi faciunt, acquiesceret aut in privatam rem abuteretur, sed, eum ad ulterioris mox referendi meritum recte gerens, non tempore et mora, sed festinata gesti muneris publica utilitate, ad maiora dignus provehi censeretur.

Neque vero eam affectare potentiam constituit sibi, sed principi. Ex iis enim quae animadverterat intellexit quibus regni artibus imperator, uti inter christianos reges est dignitate primus, ita et potentia fieri posset. Primam ducebat rectam solidandi aerarii administrandique rationem; unde modestas privatim divitias, ingentes in publicum opes; domi concordiam, arma foris expeditissima. Cogitabat autem ingentem Austrii regi opulentium terrarum tractum parere, et memoria recolebat universam ferme septentrionalem plagam slavonica olim lingua usam esse non ob aliam sane rationem quam quia Slavonia, rerum ferax, mercium commeatibus commoda, in quamplurimas eius orbis terrarum partes pateret. At agrorum culturam primum, non unicum aerarii subsidium censebat. Priscis enim seculis ex solis naturae fructibus publice partas opes, quia simplici victu ac vestitu humanum genus contentum erat: in hac vero cultus nedum elegantia, sed effuso luxu, ingeniosas earum rerum artes in precio haberi. Boiohemis, ut Germanis, eximia morae patientia; unde opificia in admirationem, usque tenuissima. Quanquam opinabatur populos ac nationes eam habere mentem quam ipsis indidisset respublica. Batavos rudes olim, hodie ingenii laude praestare: Atticam contra, omnium olim disciplinarum et artium inventricem, hodie stupidissimos Turcarum educere. Certe Hungaros satis superque ingeniosos: quare inter eos dissidia et factiones crebrae. Regna autem Austriacae ditiosis Italiae contermina: ita indolis acumine proxima. Itaque confidebat fore ut austriaca regna, artium cultu excitato, immensas Austrii opes essent redditura. Obstare videbatur Austrii assiduis bellis a potentissimis hostibus exerceri; Germaniam autem religionis causa in duas factiones distractam, eo regni consilia simul intendere, ut alteri neutra praepolleat; et vicinos reges opulentum imperium in proximo aegre ferre. Sed potentiam exercere, nisi alter patiatur, non licet; frugalem domi instituere rationem cuique dari, unde porro potentia. Et regna imperiaque, ut cetera mortalia, non extemplo extare cuncta, sed sensim crescere. Iamdiu Armandum Plessium et Iulium Mazarinum, cardinales amplissimos,

gallici regni recte habendi artes, dum internis externisque malis misere conflictabatur, prospexisse: nunc sentiri quanti profuerint. Multa tempore nasci quae non censeas: at consiliis in fortunae casus providendum. Nostrum esse eniti consiliis quam latissime de humano genere bene mereri: fortunae autem gloriam tribuendam tempore extitisse quod bonis consultis utendi obtulit opportunitatem.

His rationibus ad curandi aerarii artes sedulo applicuit, quibus ad prima reipublicae munia se compararet. Cumque sola civilis vitae institutio, in aula continentibus bellis exercita, manca, debilis et viro militi aliena videretur, militarem adiungere censuit.

CAPUT IV

MERET PRIUS IN ALSACIA, MOX IN HUNGARIA, ET AB ASSIDUO
IN PLURIBUS MILITIAE ORDINIBUS PER GRADUS LEGITUR.

Alsacia et Hungaria duo Germaniae claustra — Austria domus germanici imperii praesidium et decus — Assiduus militat sub Raymundo Montecucculo — Scientiam militarem vestigat in ducis exemplis — In variis nationum ad varia belli genera ingeniis — In rei frumentariae providentia — In militare imperium inquirere ad scientiam licet: ad parendi deliberationem flagitium — Praeclarum nationis nomen promiscuae genticum virtutis praemium — In Offenburgensi Agenaviensique proelio strenuus rem gerit — Turmae ductor creatus — Praeclarae ducis artes — In Hungariam transit sub Aenea Caprara militaturus — Cur gentiles peregri chariores — Arci Kalaviae praesidio imponitur — Eius tuendae difficultates — Cur qui servant, non perinde ac qui bello acquirunt, gloriae compotes fiant? — Et tamen sunt saepe utiliores — Viri in Iurchensi proelio egregia opera — Germanorum equitum legionis legatus — Praestans honos quo decessor per gloriam defunctus est.

Bellum tum temporis ad superiorem Rheni ripam flagrabat. Cum enim Austrius Alsaciam Hungariamque, duo Germaniae claustra, habeat in ditione, cumque reliquos germanos principes summosque reges opibus vincat, si aliis unquam, his maxime temporibus, quibus Galliae regnum tantum invaluit, Austria domus, sua regnorum maiestate, praesidio decorique germanici imperii omnino esse iudicatur.

Eo igitur Antonius miles assiduus profectus est, quum summum armorum imperium gerebat Raymundus Montecucculus, qui cum Henrico Turena Gallo, suae tempestatis omnium praeclarissimo belli duce, de imperatoriarum virtutum laudibus gloriaque certabat. Itaque impense gaudebat Italus ab Italo sui temporis maximo belli imperatore belli artes condiscere.

Quare animum studiose applicavit ad eius ducis militarem scientiam vestigandam: quam utilitatem, agmen hac potius quam illac ducendo, sibi proponeret; cur id loci potissimum castris caperet; qua ratione praecipua ita aciem instrueret; cur modo equestri, modo pedestri proelio, modo divisis, modo universis copiis pugnandum, modo urgendum in hostes, modo cunctandum censeret; et — quod, ut omnium difficillimum, ita in ea scientia utilissimum est — qua rei bene gerendae oblata fortuna is pro sapientia uteretur. Ad haec observabat variam nationum militantium naturam: quae ad excursus et impetus, quae ad resistendi moras, quae pedibus, quae equo, ut alia alio telorum genere, quae gravi armorum tegmine, quae levis et expedita valeret. Praeter cetera autem notabat rei frumentariae temporis administratae commoditates et alia aliunde paratae compendia; eamque rem neglectam aut impeditam ingentia, et incoeptis et militi et agris ubi bellum geritur, damna et mala adportare. Ea igitur cura conficiebat: belli tempore, modo virtus adsit, summam reipublicae contineri, nam inde corporum vires, animorum alacritas, armorum inter pacatos innocentia, expeditionum in hostes maturitas, unde potissimum victoriarum felicitas. Ad hoc instar in rerum gerendarum causas ad rei militaris scientiam comparandam inquirebat: cetera, ad belli usum, imperiis praesto esse, et alacri obsequio parere, ac in iis exequendis insigne aliquid edere conabatur, ratus facinora in bello egregia honores militiae promereri: cui rem vulgo et communiter bene gerit, sat praemii nomen nationis communi virtutis laude auctum esse.

Quare Offenburgensi Hagenaviensique proelio praeter ceteros sui ordinis locique assiduos strenuus spectatus miles, quo merito turmae ductor creatus. Ibi ita se comparavit: se suorum equitum his rebus primum: in agmine, in acie iis labore et virtute praeire, pericula antecapere; ubi faciendum militare opus, opera praemonstrare; non umbrae somnive delictis a militum vulgo distingui, neque cibi vestitusque luxu spectari praecipuum: atque adeo, praeter ductum imperiumque, cuncta cum iis habere promiscua. Ita apud eos plurimum sibi

amoris conciliavit, quo permoti, rem bene gererent, ingenuo magis pudore ducti quam metu.

Hinc in Hungariam ad bellum contra perduelles sub Aenea Caprara militatum missus. Uterque, Aeneas Antoniusque, ea provinciae forte plurimum laeti. Gentici enim, qui peregri una sunt, prae exteris, ubi versantur, quibus laxissimo humanitatis vinculo coniunguntur, ceu quadam sanguinis necessitudine se devinctos agnoscunt, quam domi inter suos, quia arctiori premuntur vinculo, non persentiscunt. Aeneas igitur, viri singularem in ducis muniis obeundis vigilantiam animadvertens (natura namque somni parcissimus erat et quandam in oculis vultuque insignem alacritatem praeseferebat), ei arcem Kalaviam, vulgo Kalò dictam, in Hungaria superiore sitam, quae Toccaiam et Zathmarium diversis itineribus et satis infrequentibus ducit, custodiendam attribuit.

Ibi Antonius insolenti belli genere asperoque exercetur, nempe inter perduelles, a quibus te muri non protutantur, ubi intus amici, clientes, cognati, a quibus metus ne adversarum studia partium foveantur, conspirationes succrescant, unde incauti tumultus erumpant. Sed enim ea arx, in deserto pene loco vastique agri aequore posita, quatuor quidem ingentibus ad angulos propugnaculis, sed antiqui operis ac semirutis, munita, tenui praeterluente rivo, ab Emerico Techelio, perduellium principe, obtinenda erat, repentino et improvidendo hoste, qui eam intus annonae difficultate, foris crebris incurribus, oppugnabat. Tamen Antonius, frugalitate et multo magis exemplo, qui aspere cum militum vulgo victitabat, ac per cautas eruptiones relatis quandoque e longinquo praedis, eum ad custodias vigiliisque sustinebat, in officio continuit oppidanos, arcem servavit.

Sed eos Caraphaeus labores inglorius pertulit; nam cum perduellium modo hac, modo illa manu ei res erat, quae, loco incelebri, tempore infrequenti, in latrocinii, non belli morem pugnabant. Neque servatae res eam vulgo pariunt virtutis opinionem ut partae. Vulgus enim quos rerum motus non sentit, nullos putat, et ubi vestigia factorum non videt,

facta esse non arbitratur. Et tamen in natura sunt quidam insensiles minutissimarum et omnem obtutum effugientium motus, ex quibus immensa haec mundi moles constat et circumagitur: at eos pauci sapientes viri, subtili ductu rationum, intelligunt; quod multitudini imperitae negatur, quae tantum pingua rerum advertit. Saepe quiddam in gerendis agendisque rebus surdum caecumque maiora parit commoda iis quae perstrepunt aures et aciem oculorum perstringunt. Ita qui servat quod difficile alius obtinere possit, multo utilius gerit recipiente: nam qui recipiat, quae mala rerum mutationes afferre solent, non arcet, ac praeterea damna in recipiendo perpetitur.

Insignior igitur Antonii virtus in Iurchensi prope Cassoviam proelio spectata, ut ei, qui germanicam equitum legionem legatus ductabat atque in eo proelio occubuit, sit succenturiatus. Praestans is habetur honos quem quidem virtute assequaris: sed quid praestantius secum affert, in quem succedas, quo decessor ob eum virtute gerendum simul et vita defunctus est. Ea enim res testimonii loco habetur successorem eius muneris dignum esse, ne, recenti comparatione, is, qui honores tribuit, iniustitiae manifesto arguatur.

CAPUT V

CATHERINAM CARDONAM UXOREM DUCIT.

Catherinae mater — Margaritae augustae comes primaria — Pater et genus — Amplissima matrimonii caussa — Nuptiarum gravitas — Coniugii occasio — Caesaris super eo matrimonio consilium — Contraria hispano legato ex iis nuptiis proposita utilitas.

Iam Antonius interea in Iohannitarum equitum numeris pro Leopoldo Caesare octo ferme annis in Germania Hungariae meruerat; quum et viri praeclarae devinciendorum sibi animorum artes, et multo magis ipsa rerum series, ex qua caussa alia in aliam cuique proximam influunt, quarum cernere affinitatem nobis natura negatum, prudentia tantum tentare permittitur, uxorem ipsi obtulerunt.

In augustae aula erat praecipua Herillensium comes, quae, et generis nobilitate et lectissimae foeminae virtutibus, a Mariana, Hispaniarum regina, Margaritae Mariae, quam Philippo, quarto eius nominis regi, filiam ediderat, primum in iuventae regimen, deinde Leopoldo Caesari nuptum missae comes itineris addita, postremo ab ipso Caesare ad augustae coniugis primariam cubiculi curam delecta. Ea autem tanta reginarum educandarum arte diligentiaque excelluerat, ut nedum Margarita ipsa, sed et Maria Theresia, Ludovici XIV Galliarum regis uxor, Margaritae germana soror, eam uti alteram colerent matrem, eandemque Mariana suas longinuae parentis obire partes ocioso animo sineret. Itaque eae tres maximae orbis terrarum reginae, quos ipsis charitatis affectus, sanguinis necessitudo pietasque excitaret, omnes in Herillensis sinu deponere ⁽¹⁾.

Ea Castronovensium marchionem duxerat, virum e Cardona, una ex familiis prognatum, quarum conditores, Carolum

---

(1) Ex compluribus epistolis Marianaë Hispaniarum ac Mariae Theresiae Galliarum reginae ad Herillensem scriptis.

magnum in Hispaniam bellum contra Mauros inferentem secuti, in Catalaunia consedere: ex hac autem orti ab oppido Cardona, quod in ditione habuerunt, duxere nomen. Ab eo Catherinam enixa, quam, patre orbatam, secum in Germaniam duxerat, et in Mariae Antoniae educandae, quam Leopoldus filiam ex Margarita susceperat, secundas habebat curas.

Sed, cum Margarita supremum obisset diem, Herillensis, seu ne praesentibus et observantibus augustae alumnae defunctae munimentis luctuosis et importunis affligeretur, sive quod non eundem potentiae obtineret in aula locum, patriae et suorum desiderio integrascente, tandem in Hispaniam reverti decrevit. Ubi Mariana per eius literas id rescivit, quando Herillensi ita facere certum esset, saltem Catherinam in Germania manere volebat, ut Antonia neptis, amissae filiae solamen, hispanam foeminam, sub qua iam adolescebat iamque educandi arte spectatam, haberet comitem. Nam hispani proceres augustam puellam hispaniensibus formari moribus cupiebant, si quis ei in hispanicam monarchiam successionis casus se forte daret. Cum enim Philippus unum omnino filium superstitem, Carolum, reliquisset, et Maria Theresia, maior natu filia, quam Ludovico XIV Galliarum regi nuptam modo narravimus, hispaniensis se imperii successione abdicasset, optima haereditas, si Carolus in orbitate moreretur, ad unam Antoniam redire putabatur. Quare, quum postea Leopoldus augustus eam Maximiliano Emmanuelli Bavarorum duci nuptui tradidit, in dotis legibus quoque cavit ut Antonia omni materni stemmatis iure sibi suaeque posteritati concederet: cuius cessionis ignari, rerum publicarum prudentes, quum postea Bavarus ab Hispanis perpetuus Belgii moderator creatus est, deflexa specie renovatum Philippi II Hispaniarum regis exemplum coniectabant, qui Isabellam Claram Eugeniam sororem Alberto Austriae archiduci uxorem dedit, et dotis nomine ipsi eiusque posteris perpetuam Belgii provinciae procurationem demandavit, quo Austria domus pluribus fundamentis insisteret. His de caussis regina ad Herillensem scribit se cupere ut, prius quam Germania abiret, Catherinam matrimonio collocaret, polliceturque se eam Caesari omni officio commenda-

turam, et Iosepho Spinolae Balbasensium marchioni, hispano apud eundem legato Viennae agenti, mandaturam quoque ut in eiusdem nuptiis suam publice ferret auctoritatem. Igitur Herillensis, quanquam a filia, cuius diligentissima erat, per omnem vitam segregari iniquo animo ferret, tamen, ut ei et Caesaris et reginae gratiam servaret partam pararetque maiorem, de viro ei deligendo deliberabat.

Sed quae consilium differebat, sors maturavit. Mos enim aulae ut rusticandi temporibus summates viri primarias augustarum comites alius in aliam villam invitent et hospitalibus officiis prosequantur. Antonio Catherina cum matre evenere. Is igitur in villa, quam ad id utendam acceperat, tanta comitate, elegantia lautitiaque eas habuit, ut omnes aemulos facile superarit. Iis liberalibus viri officiis Herillensis devincta, eum coniugem filiae destinavit.

Probavit placitum Eleonora, ut quae Caraphaeo impense favebat; sed Caesar graviori consilio probavit. In Antonio enim amplissimi viri, qualis postea fuit, insigne specimen observabat. Uti et Antonius Pignatellius, tum temporis pontificis romani ad Caesarem legatus, ex augusto viri vultu, decora facie et oculorum vigore eximio, ac non vulgarem in sermonibus rerum prudentiam perspicens, eum ad maximos olim honores provehendum praesagiebat. Quare, postea summus pontifex creatus, cum Antonius in Italia cum summa rerum gerendarum potestate ad italos principes legatus ageret, suo iudicio gaudebat, et cum neapolitano nomine gratabatur « popularem suum super Germanis, Italis Hispanisque praeter omnia maiorum exempla tantam habere potestatem »⁽¹⁾. Ob haec Caesar censuit, quando Herillensis esset in Hispaniam commigratura, Caraphaeum, ei regi subditum, eius filiae virum dari, ut apud Hispanos quoque de sua republica bene mereri conaretur; et per has ipsas, sed in contrarium tractas, rationes, rem probavit legatus. Malebat enim Catherinam Caraphaei quam germani viri domum induci, ut in Caesaris aula et militaribus campis regis sui studiosum haberet.

---

(1) Ex abbatis Matthaei Herculani epistola ad Caraphaeum.

CAPUT VI

IN SUPERIORE HUNGARIA MERERI PERGIT ET AMPLIORIBUS MILITIAE ORDINIBUS INSIGNITUR.

Bellorum civilium foeda atroxque conditio — Germanae equitum legionis ductor creatus — Duces severi militiae parentes — Qui militum ab eo delectus? — Quae corporum cura? — Adversus disciplinae quaestum obviam ibat — Ordinis militaris diligentissimus erat — Ordinis militaris virtus — Praemia ex merito et ultro, poenas severe et citas tribuebat — Immeritos praemiis affici in rebus belli periculosissimum — Vanitatem numerorum a sua legione prohibuit, gravium in bellis malorum causam — Caraphaei legio laudatur a Caesare — Eiusdem laus ex Lotharingii ducis iudicio — Caraphaeae legionis ius singulare — Legionum per acies confectarum restitutor — Adversus Techelianos, usquequaque furentes, provinciam in partibus sibi commissam tuetur — Techelius contra Caraphaeum non temerarius — Ad Scepusii fines cum Techelio pugnat, fundit castrisque exiit — Militum tribunus creatur — Egregiae ducis artes — Quae in bello permittenda fortunae? — Sapientia est hostis stultitia recte uti — Unde inter proelia ducibus mentis constantia? — Unde iisdem agendi patiendive modus? — Sapientia militaris ducibus gignit auctoritatem — Eximia imperatoris laus — Belli dux et vir politicus utilitate aestimandi — Scita Caraphaei comparatio — Cur Caraphaeus non perinde belli dux ac vir politicus vulgo habitus.

Hinc Caraphaeus, Hungariam repetens, mereri pergit adversus hostis genus, a quo, cum nulla armorum honestas staret, omnia saeva nefariaque cavenda erant. Nam civilium bellorum auctores provulgatis sceleribus suas solent firmare partes; cumque earum duces quasi precaria gerant imperia (nam mobilis vulgi incertis studiis sustentur), infinita est multitudinis armatae licentia, quae, caedibus ultro ferociens, nullum habet irarum modum; neque ducibus, ut maxime velint, licet clementia uti, ne a plebe, sibi sceleris conscia rerumque imperita et utramque ob causam suspiciosa, perfidiae arguantur. Accedit quod poenarum severitas, quae perduelles victos

manent, ipsis, si forte vincant, ad crudelitatem animos acuant. At in bellis externis communes fere plerumque irarum caussae gloria nominis vel imperii amplitudo, quas res victoria, ab utra stet parte, decernit; cum in civilibus bellis privatae odiorum rationes quamplurimae, nec proeliorum exitu terminantur. Cum hoste externo, si stet a civibus obsequii fides, agri, tecta ceteraque inanima pugnant; at inter perduelles infensa et infesta vel ea ipsa quae tibi pacata esse videantur. Ob haec omnia Caraphaeus, cum gente insuper ad incursus perniciosissima, cum insidiosissimo duce bellum gerens, multi agminis labore, plurima explorandi sollicitudine, continentibus vigiliis exercebatur, ut victoriae loco haberetur in partibus sibi attributis ditionem in Caesaris obsequio obtinuisse.

Hinc germanorum equitum legionis ductor creatus: is ibi mille et quingentum virorum rigidum se factum parentem ratus est, quos esset in bellicis meditationibus aut aerumnis aspere, in laborum ocio lenitate rectorus. Principio itaque usque ad fastidium curiosus valentes procerosque corpore, ipso aetatis flore, feroces aspectu legere; militem in corporum cura, lautitia vestium et elegantia, equorum cultu sedulo observare. Intelligebat enim squalorem ac situm, uti equorum, ita hominum robori obesse, ita ut quod in copiis recensendis explicandisque nitentes equos virosque in speciem honestos, idem ad victoriam utiles faciat.

Invigilabat centurionibus ne disciplinae vilem facerent quaestum, neve miles ab iis iusti vacationem muneris, nedum aerumnam ullam redimeret, ut, opere aut opera militari omnibus ex aequo tributa, omnes aequo animo rempublicam gererent. Cavebat ne in agmine aut acie quicquam in motu stative virorum equorumque inaequale unquam offenderet, unde eius legio unum corpus uno spiritu moveri aut stare videbatur: qua una in re omnis militiae bonus ordo continetur, ut una mole in hostes ingruat et quasi obiectus murus adversus insultantes obsistat.

Praemia vero sine ulla ambitione offerebat virtuti. Praesentes quoque poenas cum summa severitate in flagitia exer-

cebat; neque ad ordinem militare viros, aut ab augusti matre aut Poloniae regina, Lotharingii ducis uxore⁽¹⁾, aut aliis principibus summis⁽²⁾ commendatos, nisi meritos eosdem provehere: itaque apud eum una virtus sola non erat, et spectata pro commendata satis superque habebatur. Cogitabat enim, si urbanos honores non pro dignitate tribueris, quamquam id rempublicam labefactet, dari tamen emendandi vicii moras et appellationum temperamenta; at in rebus belli, si una cohors aut turma inter proelia, aut imperitia aut degeneri ductoris animo, summi ducis imperium praevertat, irreparabilem summae rei calamitatem afferre posse.

Praeter cetera illam avarae militiae malam fraudem, quae saepe maxima bella perdidit, a sua legione omnino abesse curavit: vanitatem scilicet numerorum. Nam saepe reges decepti, cum multo plus virorum in exercitu, quam re ipsa habuerunt, se habere putarent, inani virium fiducia proelia commiserunt, qui, si veram copiarum rationem tenerent, detrectando pugnam, rempublicam conservassent. Itaque splendidi militis diligentissimus erat, nec vel unum in ulla suae legionis turma inanem numerum recenseri passus est.

His de caussis Caesar, cum forte recensendis copiis adesset quae in Hungariam ibant militaturae, ubi Caraphaei legionem egregiis equis, delectis viris instructam, armis insignem, vestibus elegantem, aspectu praeferocem traduci spectaret, suo in eum beneficio collato laetatus est; et Lotharingius postea praecipuam Caraphaei laudem esse dicebat militis delectum et curam⁽³⁾. Itaque, cum postea militum tribunus creatus est, singulare ius in eum a Caesare constitutum, ut ipsius legio ab eo nunquam abscederet. Ob id alii legionum ductores aut duces summi praeclare secum actum esse putabant ubi eae sub Caraphaei imperio hyemarent, sub quo sciebant

(1) Ex pluribus earum epistolis super eiusmodi rebus ad Caraphaeum scriptis.

(2) Ex epistolis septemviri Palatini, Bonvisii cardinalis de eodem argumento; ex libro II epistolarum summorum principum bellique ducum aliorumque amplissimorum virorum ad eundem.

(3) Ex libro epistolarum Lotharingii ad Caraphaeum.

militem suum recte curari et ab eo recipere quam lectissimum ⁽¹⁾. Et is saepe querebatur « sibi fere semper iniungi ut alienas legiones perditas restituat, aliis autem foecundas gloriae provincias cum eo militum robore demandari ».

Cum suo igitur hoc milite in superiore Hungaria contra Techelianos perstat, qui, bacchantium similes, qua pervadunt, cuncta igne ferroque corrumpunt; cumque in crebris cum germano milite occursibus numero et insidiis victores fere semper extitissent, iam hostes imminebant toti provinciae formidandi. Itaque Caraphaeus sedulo invigilabat fines suae tutelae permissos ab eius lymphati hostis insultibus protutari.

Ubi Techelius novit difficile Caraphaeum nec opinantem insidiis patere, in oppida agrosque, queis praesidio erat, nihil temere audebat. Quare Antonio multa proeliis clarescendi praerepta copia: quod tamen aequo animo patiebatur, dummodo rebellionis incendium, omnia depascens, a finibus sibi commissis arceret. Tandem evenit ut, dum Scepusiensi ditio praeesset, Techelius, satis fidens copiis quibus instructus erat, in eius fines irrumperet. Caraphaeus, pro solita vigilantia instructus intentusque, accurrit, adest. Committitur praelium acriterque pugnatur: hinc in minori numero virtus, illinc furor multitudinis et desperatio diu anceps eventum substituere. Germanae turmae caesae quatuor, quae, ingruentem hostium vim sensim lassantes, superstitionibus victoriam pepererunt; et Techeliani, castris exuti, ultra fines in fugam acti, ac Scepusii ditio servata.

His promeritis militum tribunus a Leopoldo creatur, ea singulari lege inrogata: ne ab eo ipsius legio unquam segregaretur. Is ad id amplissimum munus administrandum his se rationibus comparavit: ut prima curarum esset servare cives; deinde nihil fortunae committere, quod is prudentia cavere

---

(1) Ex epistolis Bavari ducis ad eundem in Hungaria hyberna habentem; ex epistolis marchionis Brandenburgici ad eum ipsum hyberna disponentem post Maguntiam Bonamque receptas: quae extant in volumine III epistolarum quas summi principes summique belli duces aliique amplissimi viri ad eundem scripsere.

posset, dictitans « fortunam in bello dominari oportere quae in ipsius sunt ditione, casus nempe humano consilio maiores; — eumque ducem, cui eae opportunitates secundant incoepta, fortunatum dici; cui autem incauta prospere eveniunt, temerarii subire notam; — neque fortunae imputandum quod ex prava belli administrandi ratione, si quam forte hostis instituerit, vincendi tibi captaveris occasionem: id enim ipsissimam sapientiam esse hostis stultitia recte uti ». Hinc illud principio curare: ne te in eas angustias coniicias, ut tua de manu excidat libera rei gerendae potestas: tum, ubi gerenda est, omnia praecipere animo quae cadere humanitus possint. Unde inter proeliorum turbas duci nihil trepido aut festinanti summa mentis constantia et tranquillitas constat, quod nulla ei rerum facies nova surgat aut inopina; et, destinato in utramque fortunae partem proeliorum fine, neque auscultare irae et, adverso Marte pessundante, se dare praecipitem, neque cupiditati obtemperare, qua saepe victores, profligandi hostis avidi, ab eo abiecto perculsi sunt. Eam militarem sapientiam existimabat duci parere auctoritatem, cum enim de belli imperatore ea constet opinio: eum nihil temere aggredi vel conari, inde fiduciam addi suis, metum hostibus incuti; unde imperatoria laus egregia: magnas res metu armorum magis quam armis gerere. Ad hoc instar Caraphaeus amplissimum opulentissimumque Transylvaniae regnum, ut infra narrabimus, Caesari constabilivit.

His igitur rationibus obfirmatus, sibi imperavit vulgi sermones contemnere, cui, suapte natura violento ac praecipiti, facile audacia pro fortitudine imponit, et ob rempublicam lubens degeneris pusillique animi ab aemulis insimulationem subire. Nam saepe dicebat⁽¹⁾ « belli ducem et politicum virum utilitatibus partis aestimari oportere: utrumque bonum, qui rempublicam auxerit, idque adeo si virium compendio magnam rem fecerint. Qui vero ob nullum aut exiguum fructum orbem concutiunt similes eorum esse qui precia rebus indicant, non ex ipsarum virtute, sed sua ex opinione, et apud

(1) Ex eius epistolis ad Kinskium.

multitudinem inanem captare famam qui a sapientibus viris turbulenti homines dicerentur ». Ob id eos non laudabat belli duces, qui, « pro quavis expeditione, Darii — ut dicebat⁽¹⁾ — copiis Croesique thesauris instrui postularent »: eos vero unos suspicere « qui ita bella administrarent ut paucis copiis parvoque aere maximas provincias confecissent ». Ita Agriam Mungactiumque subegit, quae munitissima oppida si quis alius tentare vi vellet, ingentes utrobique exercitus confecisset.

His de caussis apud homines scientiae militaris imperitos Caraphaeus politicus vir magis quam bonus belli imperator habitus est, qui tamen a Lotharingio, Caprara⁽²⁾ aliisque praeclaris belli ducibus ac saniore bellici Senatus parte, quin et a Caesare ipso⁽³⁾, optimi armorum ducis honestissimas retulit laudationes.

---

(1) Ex eiusdem ad Kinskium epistolis.

(2) Ex eorum epistolis ad Caraphaeum.

(3) Ex libro epistolarum Kinskii ad eundem.

CAPUT VII

IN BELLI TECHELIANO-TURCICI INITIA ET CAUSSAS EXCURSUS, QUO CARAPHAEI IN EO GESTA ILLUSTRIOUS EXPONANTUR.

Turcicum imperium totum factum ad vim — Eius iam quoquo versus defixi fines, ab occidente tantum per bella proferuntur — Fines in Africa — Ab oriente plaga iidem qui romani fines — Par Turcarum Persarumque potentia — Cur Turcae a Tartaris abstinentes? — Compotes cuiusque vicini maris — Limes imperii turcici ab occidente Moschum, Polonicum, Hungaricum regna et Venetorum respublica — Caussae intenti Turcarum odii in christianum nomen — Quae Turcis adversus Christianos aeterna bellorum inlecebra? — Cur ex omnibus hungaricum regnum maxime infestatum a Turcis? — Turcae proximo continente potiundo adiacentes obsident insulas — Bellogradum turcici, Vienna christiani imperii claustrum — Initia ab Hungaris per procerum factiones — Hungaria, « domina gentium » dicta, factionibus deartuata — Optimatum Hungariae de eius regni constitutione sententia — Regna per successionem delata diuturniora — Turbidorum procerum consilia — Facultates — Vires — Opportunitates — Bellicosum gentis ingenium — Constitutio — Limitanea militia — Regni palatinus — Regiae Curiae iudex — Auxilia — Rebellionis colores — Transylvanica aula rebellionum Hungariae fucina et rebellium asylum — Ad casum quaqua se daturum se comparant — Wesselenianae coniurationis historia — Franciscus Wesselenius prima fax — Petrus Zrinius — Franciscus Ragotius — Franciscus Christophorus Frangepanus — Franciscus Nadasdius — Stephanus Techelius — Coniurationis successor Emericus Techelius — Transylvanus perpetuum coniurationis fomentum — Zrinianae coniurationis summa — Coniuratorum nefaria in Caesarem ausa — Perversa perduellium consilia — Praecipuorum coniuratorum exitus — Emerici Techelii eicon — Factionem sibi parat — Coniurationis tempus locumque obit — Transylvanus ei bellum contra Caesarem gerit — Quod mox restinctum — Hungariae regnum adfectat sub turcica clientela — Caesar induciarum fidem a Turcis requirit — Techelii excogitatissimus dolus — Helenam Zriniam uxorem ducit — Mungactio potitur — Toccoia insuper et Patakio et Letnicze — Principem se gerit et apertum Caesaris hostem — Imminet Hungariae formidandus — Hungariae princeps a Turcis appellatur anno MDCLXXXII.

Sed iam fortuna Caraphaei virtuti opportunitatem parat amplissimam summis armorum imperiis clarescendi, occasione

belli techeliano-turcici oblata. In quo quia is praeclarissima incoepa sive consiliis expedit sive armis confecit; et imprimis ingentes exercitus, exhausto aenario, summus belli quaestor, ex promptis stipendiis substituit; Eperiesina coniuratione vindicata, teterrimos perduellium conatus oppressit; Mungactioque capto, eorundem partes afflixit; Transylvaniam, praecipuum eius intertrimentosi belli fructum, in Caesaris obsequium redegit; plurimumque de pace Turcis danda agitavit — quo eius acta gesta que illustriore ad narrandum sita sint loco; — eius belli, non per partes, ut alii fecere, sed ex genere, quae una scribendi ratio utilis ad legentium doctrinam, initia causasque altius latiusque narraverim.

Turcicum imperium, egregie comparatum ad vim quae, nisi crebro exerceatur, resolvitur, quoquo versus per terrarum orbem longe lateque diffunditur. Sed ab omni reliqua terrarum plaga haeret: in occidentalem vero nunquam non sine prolatorum finium progressu movetur. In Africa namque regiones natura cultuque bonas Aegypti continent claustra; immenso arenarum aequare dissita vectigales reges habent; per cetera vasta fames sitisque et lethalium serpentium immaniumque ferarum pericula, Aethiopes, ibi gentium potentes, arcent. Qua sol exoritur iidem ferme fines, qui olim romanas, nunc turcicas provincias disterminant; et Persa — qui, olim Romanis Parthus, nunc Turcis sophus, mutato nomine, idem metuendus hostis — in minori quidem regni ambitu, sed civilitate cultioribusque artibus intentiores acutioresque vires exercet. Nam quod Persis stemmatum nobilitas, id Turcis generosa ianicsarorum militum institutio ad bellicam virtutem compensat; et, ut illis robur atterunt vitae deliciae, ita his quidam animorum stupor alacritatem obtundit. Itaque, pari ferme potentia, et acerrimis ob diversas quas colunt superstitiones odiis, quae una utrisque perpetua bellorum causa, victoria partis diu neuter insistit. Sic Turcis ab ea parte ulterius dominandi libido occlusa. In septentrionali autem orbe Tartaros sylvestris horridaque vita per immensos camporum tractus sub dio palanterque agitata tutos facit: neque enim ea civium frequentia

turcica respublica scatet ut colonias in devictas terras deducere necesse sit; et provincialium magistratuum avaritia crudelitasque urbes civibus, agros cultoribus passim vastat. Ad haec Tartarorum hamus, in Osmanici imperii successionem, sicubi olim ea exhauriatur familia, vocatus, excursiones populationesque, quibus unis valet, Turcis sibi aeterno belli foedere iunctis, in eorum, quibus cum bella gerunt, perniciem, saepe gratificatur. Quicquid autem insularum hoc immenso terrarum continenti adiacet interiactque iam ei imperio paret.

Itaque eius ulterioris dominationis cupiditati una ab occiduo sole regna obiciuntur Moschum, Polonicum, Hungaricum et Venetorum respublica, quae, a borea austrum versus perpetuo fine directa, universum christianum nomen a turcica vi, quasi interiectus murus, protutatur. Hinc indignationis stimuli musulmanico fastui adduntur, quod Constantinopolis, imperii sedes in hoc continente sita, unde dignitati foret eius hostes quam longissime agere: at ab unaquaque earum, quas numeravimus, gente multas magnasque terrestribus proeliis accepisse clades per expeditos nuncios triduo aut summum quadriduo obnunciatur, et auctoritatem existimationemque regni graviter minui opinione potentiae longinquas ditones in officio continere, et in proximo maximos exercitus a paucioribus fere semper hostium copiis fundi profligarique. At hercule turcica tumiditas infremit maritima armorum dignitate a Venetis longe superari, quod ingentes ipsorum classes ab iis victae, incensae, obrutae, depraedatae; cumque nuper iam Cretae potirentur victores, a venetis triremibus ad Hellesponti fauces regiam saepe obsideri, ut vitae necessariis laboraret. Neque hanc, ut persicam, uno spiritu potentiam regi, nam Moschi Polonique inter se infensi, et Polonus, Austrius Venetusque aliud alii conducere sibi putant. Hinc Turcis adversus eas gentes bellorum fomes aeternus.

Sed enim moschum polonicumque regna parum inde imminuta, sive quia par regnis cuiusque virtus, sive quia Tartarus, cui magis praetenduntur, ea suis praedationibus servat: quare neutrum alteri praepollere in sui perniciem curat.

Veneti trium regnorum Euboeae, Cypri Cretaeque inlachrymabilem iacturam fecere: sed insulis longe dissitis, quas Turca suo continente e proximo quasi perpetua obsidione cinxerat, tandem potitus est. Damna cominus gravissima perpetuo tercentum ferme annorum spacio Hungaria accepit, quia prae ceteris ea Constantinopolim versus per ipsius Turcae ditiones magis insinuatur, et inde tamen reliquo christiano orbi domnandi spes promptior. Intelligit enim barbarus hostis, sibi Bellogrado stante, suas Europae provincias constare, et, Vienna Austriorum capta, ad cetera Christianorum regna invadenda patere viam. Ob has caussas bellis Hungaria turcicis continenter infestata, nec unquam iis impetita quin, in pacis foederibus feriundis, aliquid insigne ad regni amplitudinem vel securitatem abstractum.

Initia autem ab Hungaris usque facta per procerum factiones, quibus Hungaria, antiquitus « domina gentium » dicta, miseris modis dilaniata ac discerpta, et provinciae, tanquam disiecti artus, primum in minuta imperia sub suis quaeque regulis, quos « despotas » dicunt, abiere, deinde aut in turcicas provincias redactae, aut in iis principes Turcis quoque vectigales constituti. Sic iam inde quum Baisetes, Turcarum dominus, eius ditionibus primum adhaesit, Bulgaria, Boznia, Dalmatia, Croatia, Slavonia turcico dominatui servire; Transylvania autem, Valachia Moldaviaque in principatus Turcis mancipatos dilapsae. Post vero quam Soleimanes, Bellogrado, Serviae principe urbe, expugnata, patens invasionibus, Viennam usque, munivit iter, Strigonium, primam divinarum caeremoniarum sedem, Budam, regni caput, vi cepit, Viennam ipsam obsidione tentavit: unde in meliorem Hungariae partem turcici imperii fines producti, et ab Soleimanis successoribus nunquam non Hungaria, sub nativis regibus, afflictata et aliquid inde decerptum. Postremo, cum regnum ad alienigenas Austrios per successionem rediisset, ex iisdem caussis alia bellorum initia extitere.

Nam qui procerum Austriis principibus fidi bonique erant, praesentia et tuta obtinere satius rebantur. Etenim per tot, tanta tamque diuturna, quae Hungaria ab intestinis dissensionibus

accepit mala, rebus ipsis experti erant eam reipublicae formam, qua regnum per libera comitia demandaretur gerereturque, omnino inutilem esse: omnia ferme regna principio ita fundata; sed utilitate compertum melius successione deferri et, unius arbitrio, cuncta regi, et ex omnibus rerumpublicarum formis hanc firmam ac stabilem ad temporum perennitatem longissimis per terrarum orbem regum successionibus perpetuisque doceri. Itaque Hungariae, discordiis civilibus fessae, censebant rationem non aliter constare posse quam si uni redderetur.

Alii, vasti cupiditate, vetera et incerta respicere; vicinisque Polonis regnum per suffragia delatum invidentes, ex sua gente atque ordine ad id fastigium evehi, seu studiis et ambitu seu vi et factionibus, exoptare. Neque ea fluxa putare vota, memores Franciscum Botskaium, acri et plusquam civili animo virum, armis contra Rodulphum Caesarem impie sumptis, Hungariae Transylvaniaeque principem fuisse renunciatum. Animos ipsis faciunt opes privata fortuna maiores, clientelae ex quibus iustos exercitus possint conscribere et munitissimae, quas beneficio habent, urbes arcesque; et quae bonis civibus sunt argumenta ut modesto Austriorum regno laentur, inde turbidi ad id evertendum captare opportunitates. Nam in communi ad momenta virium expendunt suam gentem ferocem, bello inclytam, liberrime constitutam, et inter duo praepotentia imperia, germanicum turcicumque, tanquam in freto aestuantem, atque ex ea viginti ferme virorum milia sub quatuor hungaris quoque ducibus ad fines tutandos sub armis agere, et hungarum militem aperta urbium custodire, germanum, tanquam ab eo obsessum, arcibus insidere. Itaque per flagitiosos in ea militia dispersos sperant faciles cum hoste com meatus, vicina conloquia, utraque inobservata, et per eosdem confidunt prodi posse rempublicam. Opportunus quoque novandis rebus quandoque visus est amplissimus regni magistratus, « palatinus » dictus, appellatione pene regia decoratus⁽¹⁾, et in comitiis, loci dignitate, vel Transylvanorum principe prior.

---

(1) In libellis enim, quibus ei preces fundunt, praescribunt: « Serenissime princeps ».

Is, libertatis hungaricae custos, adversus regis placita, siquae forte eam minuant, intercedit. A palatino commodus quoque reputatus regiae Curiae iudex, idem summus armorum regni praefectus et omnis controversi iuris disceptator.

At sive haec deficient seu non sufficiant, recordantur Gabrielem Bethlenium Georgiumque Ragoctium, transylvanos principes, prosperis armis sibi adsertores fuisse. Libidini dominandi libertatis colores inducti, decretum Andreae regis, cognomento Hierosolymitani, super libera regni electione desiderari, grave stipendiorum indictum onus, adversus germanos magistratus querelae. Haec omnia superstitione perfundunt, nam ea gens Lutheranorum Calvinianorumque aliisque omnis generis novatorum erroribus labefactata, et Austriis regibus expedit Hungaros romanam sacrorum religionem profiteri, quo maiori pietate cum finitimis Turcis bella gerant. His consiliis capiendis Transylvani principis aula veluti curiam praebet; et, si secus cadant, eadem offert suffugia, nam Transylvania « Hungariae arx » vulgo dicta. Succedentibus incoeptis facile, quibus Austriam nomen invisum vires seu clam seu palam sociaturos sperant. Dubiis rebus Turcarum implorandam opem constituunt: desperatis autem ausorum gloriam superesse.

Hinc wesseleniana coniuratio, ex iisdem caussis concepta, aliis atque aliis initiis extitit. Nam, a Leopoldi regno instituta, sub diversis auctoribus argumenta quidem mutavit, idem tamen foedum obstinavit consilium, quo tandem tantorum fons maiorum erupit ut, ipsis auctoribus exitiosa, non modo Hungariam, sed imperium christianumque nomen universum in turcicam pene abriperet servitutem.

Franciscus Wesselenius, Hungariae palatinus, prima veluti fax, eam flammam corripuit, temporis successu in maximum Asiae Europaeque incendium exarsuram. Is, gnarus a Caesare arcana consilia elicere eaque prodere coniuratis, vivus mortuusque pollentiores regni proceres plurimamque nobilitatem suas sive duxit sive adeo traxit in partes⁽¹⁾. In iis praecipuus

---

(1) Ex edicto Michaëlis Apafii, Transylvanorum principis, quo bellum contra Germanos pro hungaris exulibus capessit.

Petrus Zrinius, Croatiae regni moderator, « banus » vulgo appellatus, Nicolai Zrinii frater, qui « Turcarum terror » dictus est et invidissimo apri dente inter venandum ceciderat. Is, generis amplitudine clarus, fratris gloria celebris, virtute fretus sua, magnisque adfinitatibus potens, Franciscum Ragoctium, Georgii Transylvanorum principis filium, quem Helenae Veronicae, gnatae suae, nuptiis sibi conciliaverat. Franciscum Christophorum Frangepanium, qui unus ex ea splendidissima domo supererat, uxoris suae fratrem, suas seduxit in partes. Transversi et in eas acti Franciscus Nadasdus, supremus Curiae iudex et, cum aliis proceribus, Stephanus Teöcheölius sive Techelius Kesmarktensium comes, Arvensi ditioni cum summo imperio praepositus, cuius tandem filius Emericus indignantia eius teterrimae coniurationis fata clausit. Hisce omnibus seu clam seu palam perpetuo affuit Michaël Apafius, Transylvanorum princeps, sive potius Michaël Telechius, qui sub socordis principis persona vim tenebat transylvanici principatus.

Zrinianiae coniurationis haec summa: civium virtus in Turcas non ex principis arbitrio, qui summam belli pacisque potestatem habet, moderata; honores, a Caesare, sive ad devincendos sibi sive demulcendos eorum procerum animos, frustra demandati, adrogantia eorundem merita; intutae principi honorum petitiones; repulsae in perduellionem erupturae. Hinc primum novarum rerum arcana vota; mox turbidae voces libellique; posthaec immania ausa in sanctissimam Leopoldi vitam vel iustis hostibus detestanda. Nam ferro eum in arce Kaszsza ⁽¹⁾, Viennae igne, Pottendorffii ⁽²⁾ apud Nadasdium veneno, tollere decreverunt; sed infandi doli seu principum fortuna seu coniurationum fato relecti. Ex iis indiciis desperatio; ex desperatione tumultus, quibus in germanum militem incautum nec opinantem saevitum; per temerata hospitia summi

---

(1) Impio Stephani Wittnyedii suasu, dum Caesar Margaritae Mariae, Philippo IV filiae, novae nuptae, parvo comitatu ibat obviam, in ea Wittnyedii arce unam noctem diverteretur.

(2) Id enim oppidum in Nadasdii ditione erat.

Caesaris intercepti duces; apertum postremo bellum. Interea apud libertatis intemperantes impatientesque servitii stulta ac perversa consilia regnum tot proceribus inlustre, qui infinita in clientes exercent imperia, in libertatis statum transformare, vel turcico dominatui vectigalem principem inter eos summates constituere, qui reges suos, libera omnino maiestate praeditos, fastidierunt ac divexarunt. Itaque sub effraenis libertatis specie vecors grassabatur adfectatio potentiae. Per omne id tempus a Caesare lenia remedia tentata; sed apud conscios se aspera meritos frustra erant. Tandem, quum Germanorum virtute perduellium victa vis et regni prudentia eorundem delusus furor, lex maiestatis in praecipuos coniurationis exercita, lapsae multitudini indultum: Zrinus, Nadasdus ac Frangepanius securi percussi; Wesselenius enim communi fato poenae praereptus est; Ragocius vi et armis ad Caesaris obsequium retractus; Stephanus autem Techelius ex aegritudine animi obiit, dum Arvae obnixae substinet a germano milite obsidionem.

In profugis autem eius filius Emericus, dubia forma adolescens, sexum ementitus, custodias fefellit ac in Transylvania receptus est. Is, incredibilis confidentiae iuvenis et inexplenda dominatus cupiditate, cui nunquam fortuna, qui nunquam fortunae cessit, perduellionem longe gravius integravit. Etenim, praestantis formae dignitate solers, lectissimarum animos foeminarum inlicere earundem studiis ad potentiam utebatur. Itaque, adfectata cum Telechio adfinitate, filiam eius sibi desponderat. Tum temporis Leopoldus Caesar bellum ad Rheni ripam cum Ludovico XIV, rege Galliarum, gerebat; cumque Galliae Poloniaeque reges in gratiam rediissent — quam restitutam amicitiam Bethunesiorum regulus, Polonae reginae germanus frater et magni Poloniae cancellarii sororius, galli regis nomine, in Poloniam cum eo rege venerat gratulatum — multi per id regnum bello sueti ac militia dimissi ociabantur. Per has igitur occasiones Telechius, ut futuro genero regnum pararet, Apafio auctor est ut profugos in fidem recipiat iisque bello adsit. Hinc Transylvanus, tum suis, tum alienis conlectis viribus,

ex quinque et viginti virorum millibus exercitum conscripsit, et exulum nomine bellum Telechio, armorum regni perpetuo duci, administrandum permisit. Sed, cum id a proscriptis, et Techelio maxime, in montanis avare gereretur et seditio a militibus ob non soluta stipendia facta esset, vix incoeptum refrixit. Et Neomagensi pace perduellium hebetatae vires, atque a polono rege proscriptio in eos, qui amplius in eam militiam nomina darent, sancita est.

Hinc idem Telechius ad Turcas convertitur, et, auctoritate qua apud eos purpuratos plurimum pollebat, rem Wesselenio, Zrinio aliisque inrito tentatam (quia Turcae per omne id tempus Cretensi bello distinebantur) perfecit, ut Emericus Techelius a turcica aula Hungariae princeps certo tributo imposito appellaretur, ea lege ut, eo mortuo, electio ad regni comitia rediret. Arripuit eam subigendi hungarici regni ansam Mehmedes IV, Turcarum imperator; et Kameneco Polonis, Neosolio Germanis, Venetisque Creta ab se bello abreptis, hanc opulenti bellicosique regni clientelam, veluti victoriarum cumulum, addere praeclarissimum ad aeternam imperii sui famam putavit. Kara Mustapha, summus turcici imperii procurator, quem dehinc primum vezirium cum Turcarum vulgo appellabimus, principem sua sponte venientem rapit ut, novo per hanc occasionem exorto bello, lubricum domi munus, foris intrepidantius gerat. Itaque respondet « Mehmedi promptum in fidem Techelium recipere, sed exercitu instructissimo opus esse ut eundem constabiliat armis ».

Caesar, ubi a Turcis ingens bellum apparari sensit, Albertum Capraram ad turcicum senatum ablegat, qui ab eo Raabensium induciarum fidem reposcat; clarum autem Saponaram ad Techelium mittit, qui eum ad obsequii officium reducat. Sed is, cum sat a Telechio sibi munitam ad regnum viam intelligeret, sciretque eum, quia Caesarem plurimum laeserat, necessario suis in partibus perstiturum, eius filiae repudium mittit, eoque facto Saponarae probat se iam a Transylvano principe, sive adeo a Telechio, Caesaris hostibus, descivisse; et tam doctis dolis eum circumducit, ut per vana

obsequii promissa non modo Caesaris clementiae restitutus sit, sed insuper eius auctoritate Helenam Veronicam Zriniam, maiorum imaginibus tumidissimam, Petri filiam viduamque Ragocitii, saevam immitemque foeminam, quia inter aspera atrociamque versatam, uxorem duxit, et, cum regia pene dote, acerrimum Zriniae Ragocitiaeque familiae ulciscendae suam domum invexit incitamentum et earumdem fata. Mungactio, firmissimo omnium Hungariae munimento, in Poloniae finibus sito, ad sua explicanda consilia opportuno, quod in Ragocitorum pupillorum ditioe erat, potitus est; et a Saponara Toccaiam et Patakium et Letniczem, arcem in Trenchiniensi ditioe sitam Moraviaeque imminentem, quanquam omnia haec munimenta germanum praesidium insideret, consensu tradita accepit.

Iamque haec vulgus putare Techelium, tot tantisque beneficiis ex clementia Caesaris ornatum, induisse civilem animum, neque adversus eum Turcas esse concitaturum. Sed is exemplo, non ultra privatum se ferens, Mungactii sedem ponit; ibi consilium, thesaurum et cetera aulae habet; ac, detracta tandem persona, perduellem Caesaris profitetur; ex Hungaris Transylvanisque exercitum conscribit; et, a budensi praeside turcicis auxiliis auctus, Cassoviam, Hungariae superioris principem urbem, vi, Eperiem et Leventiam voluntate capit. Dum popularium studiis et hisce victoriis florens pollensque suspicitur et fovetur, sulthanae matris et Hibrahimi, praesidis budensis, officiis fretus, quos amplis donis sibi devinxerat, legatos ad primum vezirium Philippos mittit, qui sibi Hungariae regnum beneficio dandum orent. Ii, cum Kionka Bejo, callido et Techelii in utraque fortuna addictissimo homine, agere iussi sunt. Ita anno MDCLXXXII, dum Fulekum ad deditioem cogeret, principe Transylvanorum praesente aliisque factionis proceribus, Hungariae princeps a turcico senatu appellatus pronunciat: turcicus pileus, framea falcatusque ensis et regum paludamentum, regni insignia, tradita, et eius auctoritatis codicilli, « athname » dictum, recitati, et Fulekum, fausti sive rectius infausti ominis loco, ex primi vezirii mandato funditus eversa.

CAPUT VIII

VIENNA OBSESSA, CARAPHAEUS, IN POLONIAM ABLEGATUS, EIUS REGIS AUXILIUM MATURAT.

Karae Mustaphae eicon — Privatae belli ab eo suscipiendi caussae — Cur Turcae aulae armorumque potentiam hominibus novis, leges et sacra patriciis permittunt — Turca gens stolide superstitiosa — Ianicsari turcicae militiae robur — Belli apparatus — Auspicia — Iaurinum provincia destinata — Imperiorum copiarumque distributio — Turcis abstrusissima expeditionum consilia — Color bello inferendo quaesitus — Caesar in foedus vocat Innocentium XI pont. max., Iohannem III Poloniae regem — Summum belli ductum Lotharingio duci mandat — Anno MDCLXXXIII Mustapha Iaurinum obsidet — Incredibilis Techelii perfidia et astus — Mox, Techelio proponente, Viennam obsidet — Starembergius Viennam propugnare iussus — Caraphaeus Cracoviam ad celerandum auxilium ablegatus — Cur is potissimum ad id munus delectus — Offendit difficultates et moras — Falsum aliquot polonorum procerum arcanum potentiae — Ubi Turca reges sibi vectigales constituit? — Et quandiu regnare sinat? — Vienna capta, Germaniam Italiamque dubio urgeri malo, Poloniam certo premi — Polonus post Persam Moschumque primus Turcis in opinione potentiae — Turcae prosperis rebus ferociunt — Armis parta nonnisi vi restituunt — Viris magis quam muris propugnant urbes — Vienna Germaniae Italiaeque a Turcis claustrum — Caesar de polona republica meritis — Austriorum proprium pacificos regna habere et pro sociis sumere bella — Polonus rex agmen rapit — Caraphaeus in Austriam redit — A Lotharingio regi obviam remittitur — Metus ne Mustapha regem in agmine adoriatur — Regi, Silesiam ingresso, Caraphaeus fit obviam — Exercitus christiani recensio, instructio, duces — Utilia Turcarum ducum consilia contempta, inutilis callidaque Telechii sententia probata — Proelium — Christianorum victoria — Vienna liberata — Polonus rex regium vexillum capit et Mustaphae praetorio potitur.

Per has, quas supra memoravimus, caussas initiaque bellum extitit adprime memorandum, quod duum maximorum imperiorum alterum perdidisset, sive Turcae duce meliore usi essent, sive Germanis victoria uti licuisset. Sed summae rei gerendae Kara Mustapha, ex ordine praefectus, vir foemineo

ambitu et principali, ut quidam tradunt, stupro a sulthana Mehmedis parente ad Osmanici imperii proximum a principe fastigium evector; supra gentis morem intolerabili fastu, avaritia inexplebili et, quae expressior pusilli animi nota est, crudelitate foedissimus; sed malis aulae artibus, adulatione, malitia, simulatione, vanitate, perfidia, amplissimam sustentabat eius muneris dignitatem. Duobus maxime pravis animi affectibus ad id bellum movendum inductus, ex quibus res bellicae fere semper male geruntur: auri cupiditate et alienae virtutis formidine. Avaritia enim ei odium adversus praecipuum civium ordinem, qui superstitionis una et legum custodes sunt, quam acerrimum incendebat. Nam inter turcicae reipublicae instituta illud fundatoribus imprimis utile visum est: ut armis aulaeque ministeriis et provinciarum moderationi fortunae filii, inter bellicosas nationes quaesiti et e matrum uberibus rapti, pro suae cuiusque indolis merito admoverentur; qui certos commonstrare parentes possent, legum scientia et immensis in falsas caeremonias profusis opibus ditarentur; neu vires, per necessitudines auctae, abeant in factiones, et divitiae iuris et superstitionis professione essent principi tutae. Formidabat autem praeferocem et iam insolescentem praetorianorum militum virtutem, a quibus Hibraimi patris fauces laqueo conlissas esse recordabatur. Itaque, perverso consilio apud gentem stolidè superstitiosam, aversis infensisque iis qui falsae religioni iurique praesunt, et iniustae expeditioni, per quam induciarum frangebatur foedus, omnia improspera obnunciabant, bellum sumere, et per agminum aspera, ardua obsidionum, proeliorum iniqua, turcicae militiae robur, in quo ferme uno victoriarum spes omnis sita, extinguere statuit. Tali duce talibusque consiliis, ex omnibus Osmanici imperii legionibus et sociorum auxiliis exercitus centum octoginta virorum millibus formidandus conscribitur, cunctis belli vitaeque necessariis magnificentissime instruitur, et sub vexillo, augustissimis auspiciis aucto, quod Turcarum imperatori ad bellum progredienti praefertur, Hungariam versus formidabile movet agmen. Diserte provincia demandatur armis expugnandum Iaurinum,

ita comparatis imperiis distributisque, ut primo loco Mustapha, post eum Haly pasa, sua tempestate belli dux praeclarissimus, uterque Apafii sive Telechii consilio rem gereret; et, ut Mustapha in inferiore Hungaria centum, Haly cum Techelio in superiore octoginta virorum millia ductaret. Tum demum turcicus senatus Alberto Caprarae, quem diu miris suis celandarum expeditionum artibus morati erant, iusti belli colore inducto, respondent: « Hungaros crebris in suos fines incursionibus tumultibusque foedus ultro violasse: itaque suo se iure uti in Hungaria clientem principem, qui turcici imperii fines aeternum pacatos regat, bello statuere ».

His trepidis Caprarae nunciis extemplo Leopoldus Caesar a Germaniae principibus rebusque publicis, quae ex tempore licuit, auxilia concit, et per Georgium Adamum Martinictium, legatum Romae agentem, cum Innocentio XI pontifice maximo, per Carolum autem Waldstainium, Cracoviam extra ordinem legatum, cum Iohanne III eius nominis Polonorum rege, christiani nominis communicata ope defendendi sub certis legibus sancit foedus: Carolum Lotharingium, sibi, Heleonorae sororis, quae Michaëlis Polonorum regis vidua fuerat, nuptiis, paratum adfinem, virtute et scientia militari spectatissimum belli ducem, germanici imperii summum armorum legatum creat. Is Neosolium obsidet, munitissimum oppidum in Austriam maxime insinuatum, ea spe ut, priusquam Turcae adventarent reciperato, ibi primos virium impetus obtunderent, si forte Viennam obsessum venirent: quod ei consilium, immo omnem tuendae Hungariae rationem, sex Hungarorum millia foeda mox perfidia corruperunt, qui difficilem Sancti-Gotthardi aditum, sibi commissum, hostibus, ad eosdem transfugae, prae-buerunt.

Interea iam Turcarum imperator Bellogradum pervenerat et Mustapha Iaurini oppugnationem instituerat, cum Techelius ad Essechienses pontes advenit, et in concione per summam perfidiam astutiamque suum in Turcas obsequium est contestatus « quod Caesar, Zrinianis nuptiis munitisque urbibus sibi permissis, suam elevare fidem apud Musulmanos frustra

conatus sit, qui ad primum vezirium iam contendit consilium adportaturus ut Austriam domum funditus evertat». Quod extemplo executus, Mustaphae Viennam obsidendam proponit, longe faciliorem captu, opulentiolem praeda et amplissimi christiani orbis claustrum. Mustapha, turcicum gerendorum bellorum institutum aspernatus in proxima imperium armis producere, temeraria superandi Soleymanis famam cupiditate, profundae avaritiae explendae libidine, bellicae gravitatis immemor, vix institutam Iaurini obsidionem solvit, et agmine, caedibus incendiisque late truci, Viennam contendit. Et per ea quae utrinque sive temeritatem sive consilium, seu virtutem seu fortunam praebuisse, eius rei monumenta produnt, Vienna obsidioni parata est et Caesar sospes, qui, inde excedens, urbis propugnationem Rudgero Hernesto Starembergio, spectato duci, permisit, eodemque tempore Caraphaeum ad regem Poloniae legavit ut quam primum auxilium maturaret.

Is prae ceteris ad eam legationem delectus, nam ita arma profitebatur, ut, dum a militiae muniis vacare licebat, scriptoribus de re civili sedulo attenderet; vir italico ingenio, facilis alienos mores induere; in aula spectatus, ad animos perspicuos sagax eosque sibi convertendos lenissimus; ad res agendas ancipites dexter, ad urgentes acutus, firmatus animi ad repentinas; imprimis gnarus dura ita disponere ut sponte sua quam mollissime cederent. Accedebat diu in provincia Poloniae contermina versatum, propius Polonorum animos consiliaque introspexisse. Is, Cracoviam properans, studia partium, aerarii angustias, turbulentam in eius praefectum de reliquis institutam accusationem aliasque obiectas aliunde moras offendit, et aliquem eorum Techelius persuaserat slavico sarmaticoque nomini conducere eadem forma constitutam habere rempublicam: quibus de caussis quinque equitum millia, non plus, eo ad eam diem in procinctu habebantur. Igitur is, omnes boni legati obiens partes, uti quisque in ea republica maxime potens res Caesaris aut adversari aut negligere visus est, ita eos abeuntibus in hanc sententiam dictis aggressus est:

« Rem christianam universam in praecipiti abruptoque vacillare; quanque diei cunctationem sera seculorum solitudine haud facile reparandam; Viennam ab omnibus Asiae viribus acriter obsideri. Si pro Hungariae regno Techelius turcicis auxiliis certaret, excusari posse privata aliquorum consilia conterminum habendi principem qui sit Caesare longe minor. At turcici id esse arcanum imperii: in eius finibus adversus externam potentiam clientes locare principes, qui, tanquam obiectae moles, hostium impetus sustineant ac durent, ut, externis tuta malis, loca interius dominata pace ocioque fruuntur: ubi vero regna eo metu libera habere possunt, ea in suam omnino ditionem redigere. Itaque, Vienna capta et Austria subiugata, in Hungariam Transylvaniamque, Techelio Apafioque in ordinem redactis, Turcarum dominum suos praesides dimissurum. Sed in urbe, quae Germaniae Italiaeque propugnaculum adversus Turcas habetur, pro Caesare Mehmedem imponi, si ceteris inutile inhonestumque, Polonis maxime. Italis enim Germanisque Galliarum potentiam imminere, christianam, cultissimam et elegantissimam tamen; sed Poloniam a proxima Turcarum et Tartarorum vi longe lateque urgeri premique, omnino miserum esse: quando Polono dignum, si foedus cum Caesare omnino sancitum non esset, ipsa poloni nominis dignitate, ad praesentissima firmissimaeque ei ferenda auxilia commoneri commoverique. Nunc qui apud Turcas, post Persarum [Moschorumque] regna, primi ferme vigent opinione potentiae, eos, foedere iam icto, cunctari, id Turcis augere animos et non temerariae iisdem coniecturae facere locum Polonos turcicarum virium haerere metu. An expectare ut eo munimento hostis potiatur, quo maiori gloria reciperent? Sed enim exploratum satis Turcas prosperis rebus supraquam credibile est insolescere et ferocire; et, vel afflictis fortunis, difficillime quod semel armis arripuerunt exuere. Ad haec eos, seu stoliditate seu virtute, pectorum muro aperta urbium propugnare: quid putandum, ubi munitissimam totius Austriae arcem sint defensuri? Ad arcendum hostem nunc non sat esse Germanorum auxilia, et polonica impense desiderari ut deiicia-

tur: quasnam aliunde subitas arcessendas vires ne barbari, torrentis instar, in Germaniam et Italiam diruant diluantque? Galliae regem centum ferme virorum millia sub armis ad Rheni ripam habere. Atqui Christianorum summam in fortunae casum dari non oportere ut regno gallico haec fors, sed certe cum ingenti intentae potentiae fructu, maxima gloria prodatur, rem christianam restituisse, quod decus Poloni eandem servando praeripere certo possint. At hercule auxilium implorare Caesarem de polona republica bene meritum; et, praeter vetera, satis recentem opis ab eo ipsis adversus Suecos latae memoriam inter eos celebrari. Referendam a generosa Sarmatarum gente gratiam Austriae domui his regnandi artibus clarae: avitis regnis pacatam frui, et tantum sociali fide praestare ceteris. »

His atque talibus proceres cunctantes extimulat, regem, sua sponte cupientem, inflammat: qui, cum praecinto, quem diximus, equitatu primum corripit agmen, et paucorum dierum spacium manentibus permittit, quo reliquae copiae, quam celerime conscriptae instructaeque, consequantur.

Caraphaeus vero, regem praevertens, citato itinere in Austriam redit, et, spe iam adventantis auxilii, animos Germanis addit. Ibi Lotharingius — qui, soluta Neosolii obsidione, Klosterneuburgi cum exercitu agebat, ut de proximo confirmaret obsessos et cum polonico auxilio, uti adventabant, maturius iungeretur — eundem Caraphaeum cum delecta legione regi obviam, officii causa, misit, et ut, locorum gnarus, tutiora ei viarum compendia commonstraret. Nam iustus suberat metus ne Mustapha, recentibus integrisque Transylvani, Valachi Moldavique auxiliis reparatus, bonam magnamque exercitus partem adversus Polonum inferret, divisum fessumque in ipso agmine aggrederetur, et de omni auxilii spe obsessos Viennenses deiiceret. Enimvero Budae praeses, experientissimus belli dux, id ei consilium dederat: quod homo ingenti fastu aspernatus est, putans vel magnum fortemque orbis terrarum regem non ingenti stipatum exercitu fundere, facinus esse Teche-
lii viribus dignum, non suis. Itaque rex, ubi Silesiae fines

ingressus est, Caraphaeum obviam habuit, et, itinere omnino inoffenso, in oppidum quod Krems appellatur pervenit. Ibi iunguntur vires; ad octoginta millia recensentur; traiectoque flumine, agmini proelioque instruuntur. Dexterum Polonus, sinistrum Austriorum Lotharingius, medium Germanorum agmen Maximilianus Emmanuel Bavariae et Georgius Saxoniae septemviri ducunt.

Ubi adpropinquare hostem Turcis renunciatum, Budae praeses suadebat « non oportere intra eas stativorum angustias ab hostibus impeti; in apertiora evadendum; vicinos caedendos saltus; praealtum aggerem producendum; atque inde tormentis infestare hostes et ferre obsessis auxilium prohibere ». Atqui Hadrianopolis praefectus solvendam omnino obsidionem censebat, « sub magni Soleymanis exemplo, qui, paribus ferme copiis, sub eiusdemmet urbis quam obsederat muris, Carolum V imperatorem haud expectare substinuit ». Sed Mustapha neque obsidium solvere, et cum hostibus, Kalembergio monte descendentibus, congredi maluit. Eiusque consilii auctor imprimis Michaël Telechius fertur, qui cum Transylvano nuper advenerat. Etenim astutissimus homo, veritus a Turcis, ne, Vienna capta, Transylvania prorsus redigeretur in servitutem, ut praesens vitaret malum, sperans porro rerum casibus Hungariam a Germanis liberam fore, id facile Turcarum duci suavit, qui et ianicsaros ardua obsidione delere, et urbem ad iniquissimam deditionem cogere, et ingenti de Christianis victoria inter praeclaros suae tempestatis duces censi, omni, uti insipientium est, amoto metu, sperabat. Ita, ianicsaris ad oppugnandam urbem relictis, triplici quoque instructa acie adversus hostem enititur. Acriter pugnatum; victoria a Christianis feliciter stetit; ac Vienna, oppidanorum constantia, militum virtute, fortiumque ducum vigilantia et exemplo, saevam diuturnamque oppugnationem perpessa, tandem liberata est. Turcae in acie fusi caesique: ab obsessis, eruptione sub idem tempus facta, obsidentes in fugam acti. Christianorum duces victoria gaudere; milites praeda laetari. Turcarum undique profugia, latebrae, caedes, vulnera, servitutes, atque adeo

utrinque omnia evenere accideruntque, quae summam utriusque fortunae commutationem sequuntur. A Polonorum rege inauspicatum Turcarum vexillum captum, et cum eo Turcae suam belli fortunam captam putare: quae Mustaphae quoque tentorium, cum ingentis precii supellectile, et epistolarum scrinium regi manubias obiecit. Cetera spolia postea rex secum abstulit: vexillum ad Innocentium XI pontificem maximum Romam misit.

CAPUT IX

PRO SUMMO EXERCITUS QUAESTORE IN SUPERIORE HUNGARIA
MUNUS GERIT, TECHELIUM FUNDIT ET DE BELLI PORRO GE-
RENDI GENERE CUM AENEA CAPRARA IUXTA SENTIT.

Destinat Eperiem obsidere — Lotharingius Neosolium, Caprara et Caraphaeus Cassoviam obsideri censuerant — Polonus rex Strigonium arma converterat ceperatque, fuso iterum hoste — Eperiei obsidium dilatatum — Caraphaeus Rodulpho Rabattae in superiore Hungaria substituitur — Multorum de Techelio et Turca iam debellato iudicium — Hungarorum spectata fides — Paulli Esterhasii palatini laus — Croatia, Turcis subdita, a Georgio Erdodio ferme excisa — Techelius repulsus ab Hungaris, fugatus a Litthuanis, qui Ragociae agrum vastant — Rerum hungaricarum commutatio — Caraphaei de bello techeliano sententia — Techelii ingens vel afflictis rebus audacia, praefracta improbitas, nefanda versutia et mirae vices — Reparato exercitu, Scepusium invadit — Arcetur a Caraphaeo — Dolum adhibet — A Caraphaeo eluditur — Pene circumvenitur — Eiusdem Techelio responsum — A Caraphaeo caeditur et fugatur — Mustapha turcicae virtutis extincor — Cur apud Turcas palam in acie belli consilia? — Mustapha acri flagrat invidia — Ad poenam turbulenter deponitur — Interfici- tur — Pravus reipublicae mos duces res male gestas capite luere — Seitanes et Soleimanes summi belli legati — Ingens Poloni de Tartaris victoria — Novus Turcae hostis Venetorum respublica — Belli causae — Initium — Imperii turcici aerumnae — Turcae una belli mole res gerunt — Caraphaei de turcico bello iudicium — Turcicae reipublicae forma ad tyrannidem, lege, armis, pecunia constituta — Aeterna animorum beatitas praemium servitutis — Fati persuasio ad ferociam — Sacris profana miscet — Iidem legibus et superstitioni praepositi, ad dominatus formidinem — In omne ius fasque unius arbitrium — Mediocres virtutes amat, comperta crimina punit — Acris arcanorum custodia — Principis summus timor et reverentia — Primus vezirius rerum procurator — Omnis gloria principis: aliorum invidia — Cur graves et crebrae inter aulicos simultates et delationes iniquae? — Cur viliter serviunt, superbe dominantur? — Et spissi procerum casus? — Pax cruenta — Miles semper et ubique paratus — Ianicsari ceu praetoriani — Spahii veluti minutae coloniae — Ianicsarorum generosa educatio — Eorum genus — « Principis filii » dicti, coelibes, unum imperatorem spectant — Numerus — Spahii — Timarri militaria Turcarum

beneficia — Numerus formidandus — Ars turcici imperii proferendi — Turcae olim equestribus proeliis potentes — Unde expeditionum celeritas — Agrorum vastitate claudunt imperium — Cur terrestri bello gaudent? — Pax in belli usum comparata — Omnis domi vita castrensis meditatio — Unde bonus in bello miles — In castris bene lotus fatusque — Abominandum nefas bello subservit — Aerarii artes — Privatim parci — Publice magnifici — Eius fundamentum imperii aequalitas sub tyrannide — Turcae solum leges vel arma curant — Equites, *perpetui assidui* — *Agriculturam servis, peregrinis mercaturam et artificia* permittunt — Portoria — Tributa — Victarum gentium onera — Corrupti mores — Ianicsari principi formidolosi et inobsequentes — Uxores ducunt — Exercent foenus — Primorum filii in eam militiam adscribuntur — Spahii mercaturae dant operam — Deliciae et luxus — Avaritia et ambitus — Bellum persicum maxime hungaricumque aversantur — Nunquam Turcae pacem petere — Cur, adflicti, una re prospera resumunt animos — Ingentes etiamnum imperii vires — Prudentum consilium de eo imperio excindendo — Cur in foedere cautum ut Moschus in eam belli societatem conveniat — Digna polono rege de ratione eius belli gerendi sententia — Turca quod hostis genus? — Quam facile integrare formidandas vires potest? — Duplex imperiorum armis delendorum extrema ratio — Neutra probatur — Una media, qua *Magnus Alexander usus* — *Eius difficultates* — Cur crebrae a Turcis seditioes in Persarum, in Christianorum finibus rariae? — Quando imperia occidunt? — Militia germana nunc longe melior quam Soleymanis temporibus.

Exercitu in hyberna digresso, Caraphaeus in superiorem Hungariam proficiscitur, ut ibi cum Rodulpho Rabatta, summo exercitus quaestore, iunctis copiis Eperiem obsideat, quando non licuit Cassoviam aestivis recipere. Etenim christiani duces omnes viennensi victoria utendum censuerant. Sed Lotharingius Neosolium, uti ultimam de Hungariae regno relatam a Turcis praedam, ita primam omnium recipendam sentiebat; Aeneas Caprara cum Caraphaeo tota belli mole Cassoviae incumbere iudicabant. « Ea enim ad deditionem adacta, omnem superiorem Hungariam principis urbis exemplum secutam, ad officium facile redituram; et oportere nefaria principatus possessione principio Techelium exuere, unde belli initia extiterunt; neque utile videri, dum intestino hoste attinerentur, externum persequi. » Sed polonus rex, in perduelles a suo

principe armis animadverti, sibi cum communi hoste rem geri; et urbem Neosolio Cassoviaque digniorem, Strigonium, summo Hungariae pontificatu augustam, a Soleymane, fortium Turcarum imperatorum ultimo, captam, suis armis dignam oppugnari ratus, aggressus, fuis iterum proelio hostibus, brevi ceperat. Sed consilium de Eperie oppugnanda Rabattae et Caraphaeo aliae belli rationes distulerunt. Nam, ut advenit Antonius, Rodulphus a Caesare Lincium evocatus est, acturus de belli subsidiis comparandis; eique Caraphaeus cum in quaestoris munere in ea provincia gerendo, tum armorum, quae ductabat, imperio suffectus est; quod nemo melius et aes parare eiusque compendia facere cum optima fruge nosset, et, eius provinciae expertissimus, omnes Techelii artes calleret.

Interea ob tot tantasque tamque insperatas de hostibus perduellibusque partas victorias, aliasque ab ipsis hostibus, quas mox memorabimus, caussas, plerique omnes iam afflictum Techelium, iam turcicum imperium funditus eversum putare.

Et quidem haec de Techelio opinari, nam Hungari ad octo millia ferme equitum peditumque, in quibus quamplurimi inlustri loco nati, per omne id tempus sub Paulo Esterhasio, Hungariae palatino, egregiam Caesari operam, fidei documentum, navarant; et Esterhasius ipse, quanquam Techeliam, Emerici sororem, domi nuptam haberet, tamen, privata necessitudine publicam habens potiorem, in Techelianos infestissimus ferebatur. Georgius autem Erdodius, Croatiae procurator, et dum Vienna oppugnabatur, et post viennensem victoriam, innumera oppida arcesque, in ea regni parte Turcis subiecta sitas, diripuerat, incenderat, devastarat. Quinimmo ipsum Techelium, dum munimentum Eperie non procul obsidet, Hungari obsessi vi et armis arcent; Litthuani fugant et omnem Ragoctiae ditionem igne ferroque corrumpunt. Igitur, victoriis ad Viennam et de Strigonio relatis, tanta rerum hungaricarum commutatio facta erat: ex facinoris audacia conscientiae vecordia; minae in preces versae; novandi studia sive detestata sive coërcita; Techelio, omnium malorum auctori, omnes omnia mala imprecari; in perduelles profugos intenta Turca-

rum odia, in contumaces iustae Germanorum irae, in redeuntes tempori ad obsequium Caesaris commendata clementia. Respublica interea, quae semper bonorum est, gravissima belli mala perferre. Ita, adflictis partibus, iam Techelium iniusto violentoque excidisse regno coniciebant.

Sed Caraphaeus nihilo remissius adversus eum, sed, iuxta ac integrum ac florentem, bellum gerendum censebat: nec enim eum sententia post unquam fefellit. Nam per id ipsum tempus, quo eius res tam percussae erant, iussus tanti admissi a Caesare veniam implorare, se ei subiicere dedignatur: quin, posita « comitis » sub « Hungariae principis » praescriptione, edicta proponit. Qui, tantis Turcarum viribus excitis, christianum nomen universum perdere conatus erat, et novas de Numine opiniones ad studia partium obtinenda fovebat, omnesque romanis sacris initiatos ab usurpato eiecerat regno, octingentos Polonos, dum domum redeunt, trucidaverat, et quamplurima Germanorum corpora, ex insidiis capta, Tartarorum hamo dono miserat in servitute, quo concitaret contra Polonum; ad pontificem maximum et venetum senatum literas scribere per summam audaciam substinuit, quibus « se in wesselenianis partibus natum aiebat et civile bellum pro Hungariae libertate agitare: idque nihil quicquam cum Turcis contra Christianos commune habere ». Mox, duplex animi, veneto quoque per summum pontificem in belli foedus conciliato, apud turcicum senatum sententiae loco proponit uti « musulmanorum dominus suum sacrorum principem⁽¹⁾ in Persiam mittat, qui eum regem moneat pontificem romanum omnes christianos reges contra suum imperium concitasse ut mehmedanam legem funditus evertat, eaque ratione persuadeat ne se forte interea bello petat, sinatque potius pro communibus Mehmedanorum aris focusque ab eo securum pugnare »⁽²⁾. Et vero per omne ferme eius belli consequutum tempus spectatus est homo totiens adflictus, erectus; perditus, servatus; Turcis

---

(1) « *Muphti* » Turcis appellatur.

(2) Ex libro ms. *Notizie particolari del Tecli*.

odiosus, protectus; modo catenis oneratus, mox honoribus et imperiis amplissimis auctus; nusquam constanti sede, tandiu consistere; diffusus saepe suis, sui non diffidere; et per ingentem perfidiam confidentiamque fere semper defuisse aliis, nunquam sibi.

Non diu abiit quod hoc Caraphaei iudicium rebus ipsis comprobari coeptum est. Nam Techelius, a factione desolatus, instaurat vires; infensa Turcarum odia auro et arte delinit et in studia convertit; infestatus a Litthuanis in suo, infestat acrius aliena; et sub anni exitum cum iusto Hungarorum, Turcarum et Tartarorum exercitu in Scepusiensem agrum ingreditur, illac in montana aut in Trenchinienses fines penetra-
 turus. Ut ad urbem Iglum castra ponit ut Posoniensem conventum turbet, quem super perduellionis crimine lapsis condonando Lotharingus habebat, Caraphaeus, ubi id per exploratores, per quos cuncta Techelii tentamina speculabatur, rescivit, Brisnensem ei aditum occludit ne in montana per Neosolienses fines inrumpat; cum certo peditatu alium ad Rosebergam occupat, ne in uberrimi soli Trenchiniensem agrum invadat. Techelius, ubi his Caraphaei consiliis se praepeditum sensit, Emericum Gergeium ad eum mittit, tanquam de venia sibi imploranda cum ipso agat. Interea, cum exercitus commeatu misere laboraret, divisit copias, et partim in montes cum Pethnasio Rosnaviam versus, partim cum Tunyoghio versus Iolsuam dimisit. Ubi gnarum id Caraphaeo, Franciscum Veteranium, militum tribunum, Muranum versus expedit, qui Techelianos Iolsua et Rosnavia deturbat. Marchionem Auriam, suae legionis legatum, in Scepusiensem agrum ire iubet, Kesmarkt, proprium Techelii oppidum, occupatum. Ita Techelius, cum se iam circumveniri animadverteret, Cassoviam versus se recepit; et Gergeius ad eum haec Caraphaei verba retulit: « Mirum sane esset si Techelius Italum meditatum decipere velit: qui Saponarae verba dedit, sibi certe hautquaquam daturus ». Interea, cum copiis quibus imperabat, subsidiisque a Lotharingio prope accersitis, in eum tam subito invecus est ut pernici hostis solita celeritate uti non plane licuerit.

Nam ad oppidum Unghvar dictum cum Techelianis congregatur; magnam eorum partem caedit; reliqui super aspera montium ultra Scepusiensis agri fines, qua Poloniam pertingunt, sese recipiunt.

Ob ingentes autem clades, quas Turcae a Christianis acceperant, et mala quae ipsi ultro sibi dabant, iidem, qui Techelii partes oppressas, turcicum imperium iam eversum arbitrabantur. Etenim Mustapha cum trepidantibus copiarum reliquiis sese prius Budam, mox Bellogradum receperat, in quo turbato trucique agmine Budae praesidi, summae apud turcicum senatum auctoritatis viro, fauces collidi iusserat, et per multas iniquas falsasque causas optimum quemque belli ducem substulerat, in quibus praecipuum ianicsarorum praefectum, ne reipublicae pessime ab se gestae delatores secum in regiam urbem adduceret, stolidam dissimulationem, qui omnem exercitum suae stultitiae adhibuerat testem, ex turcico instituto ut in acie belli consilia palam omnibus habeantur, metu ne clam summi belli duces rempublicam forte prodant. Sed enim duo potissimi reipublicae, quos infensissime oderat gravissimeque laeserat, ordines, ianicsari et qui iuri et superstitioni praesunt, in summam eum invidiam trahebant, religione universis incussa « fractum contra fas gentium foedus a Summo Numine vindicari, et nefas auctorum caede expiandum ». Quas, saevas contra Mustapham, turbidas contra se, voces ubi Mehemedes, Constantinopolim reversus, palam fundi cognovit, eum interfici iusserat, pravis inertium imperatorum exemplis insistens, quibus summa armorum imperia summis belli ducibus sine ullis certis mandatis delata sunt, qui tamen de rebus vel fortuna male gestis capite suo reddunt rationem. Quo more reipublicae damno peccatur, et, apud aliam gentem aliqua ingenii vi praeditam, deterrentur duces quicquam fortunae committere, quae rerum bellicarum bonam semper sibi vindicat magnamque partem. Sed obtusae mentis homines iis exemplis passim editis nihilo fiunt cautiores, atque in ingentibus imperii viribus, et quae quam celerrime reparantur, Turcae vix sentiunt quantum mali ea res ipsis olim sit adlatura.

Primus igitur vezirius creatus est Hibraimus pasa, ruentibus rebus fulciendis impar: eo tantum laudandus nomine quod invitus. Seitanes Soleymanesque, summi belli legati⁽¹⁾, alter contra polonum regem, qui, in Poloniam reversus, per obsecundantem hyemem Cosacchorum exercitu in Budziachum immisso, ingentem Tartarorum stragem ediderat; contra Germanos alter in Hungariam dimissus est. Sed et alius iam ei hostis extitit, Venetorum respublica, quae, paullisper ambigens de eius foederis ineundi dignitate, ob cives legatosque suos saepe a Turcis superbe avareque habitos — quas iniurias sapienti consilio privatim perferre, publice dissimulare solet, — tandem, temporis opportunitate extimulante et ab Innocentio pontifice maximo impulsa, ex gentium iure ad animum revocavit, et, initio a Morlaccis sumpto, cum Caesare ac Polono in belli sociatatem convenit.

Ita, turcica re conturbata, experientissimis belli ducibus a Mustapha extinctis, fortissimo legionario milite deleto, percussis undique religione animis, tentatoque arcano quo id imperium una belli mole semper aut premere aut premi curavit; qui spei plus aequo fovebant, iam eius imperii finem adesse, corruptam iamdiu rempublicam nunc dilabi, iam Turcas Constantinopoli atque adeo universa Europa exutos sibi oculis cernere videbantur. Qua de re Caraphaei, qui in eam partem, quae tutior esset, peccabat, cum Aenea Caprara, qui iuxta secum sentiebat, sermonem per literas habitum in eius monumentis reperio: in quo, quia de Turcarum depravatis moribus multa disserit, ut intelligatur quantum a primis institutis deflexerint, non ab re fuerit brevi excursu, cum caussis suis, eius reipublicae formam contueri.

Turcica respublica eximio ad tyrannidem ordine constituta, atqui ad priscos scythicae originis mores accommodata. Gens enim stolide ferox, abiecta et vilis, omnium egena et ad servitutum nata, erat sane metu, aspere, superbe crudeliterque continenda. Hinc lege, armis, pecunia ita fundatum imperium,

---

(1) Ita visum « serascherios » appellare.

ut haec omnia unius utilitate aestimentur. Vana enim lex aeternam animorum beatitudinem meritis erga principem praemio proponit — unde vecors civium obedientia; — falsam de Fato persuasionem inducit ut sint destinata morte ferociore; sacris suae ridendae religionis formulis profana reipublicae concipit; et qui falsi numinis caeremoniis praesunt, eos iuri interpretando disceptandoque praeponit; omniaque religione perfundit quo formidolosior sit dominatus.

Hinc omne ius fasque unius arbitrio permissum, et omnes principis iussa adspectare. Quia dominatus eximias virtutes et postrema vicia perinde odit, magna mediocribus recte factis proposita praemia, atroces manifestis compertisque criminibus poenae, utraque repraesentata, et aequa omnibus: unde ardor aemulandi acrior, metus validior quam poena, et, ob eas causas, obsequium in principes effusissimum. Indidem executiones praecipites, arcanus terror, in principis placita inquirere exitiosum.

Imperatoris aut inter arma conspecti formido, aut maior e latebris reverentia. Unus veziriorum princeps eius subit vultum auditque vocem: neu dominatus arcanum potentiae veziriorum obtinendae subserviat, Turcarum tyrannus consulentem de republica senatum sub aulaeis celatus tristi observat silentio. Is rerum dominus, primus vezirius procurator, omnes industrii ut unus ocio pari tantae potestati fruatur. Ita imperatores aut sua virtute clari, aut alienam recte factorum gloriam ad sua auspicia transducunt: cum enim auctorum sanguine male consulta aut gesta expientur, principes aliena invidia peccant.

Quia vero, praeter Osmanicam familiam, nascendi conditio omnibus aequa est, plurimum apud eos aemulationis invidiaeque: quare aula delatoribus referta; amplitudo lubrica; egregia virtus exitiosa; aemuli namque nedum fortuita, sed vel recte facta in crimen detorquent; et inter obtusa ingenia leves suspiciones pro exploratis argumentis haberi. Ita trepidis omnibus unus princeps securus. Ad rempublicam accedunt ignobiles, viles ac dura passi et, ob id — obedientia observantiaque

in superiores insigni, in subditos minoresque superbia intoleranti — iactabundi, adrogantes, fastuosi ubi sunt honoribus cumulati: ex qua morum insolentia frequentes casus. Eo autem impio instituto — principem in suorum necem, unde aliquis publice metus, durare, et fortium virorum formidolosam virtutem opprimere — saeva domi pax res custodit.

Miles autem non legitur, sed semper instructus, semper intentus adest: alter factus a principe, alter iam bello spectatus. Prioris ordinis « ianicsari », posterioris « spahii » appellantur: illi, pedites, ad regiam urbem principis tutelae; hi, equites, veluti minutae coloniae, imperii custodiae agunt. Ianicsarorum institutio ad virtutem militarem tam generosa, ut stemmatum quamvis nobilissimorum animos superet: quare per plura saecula invicti, in iis exercituum robur, et ab iis omnium victoriarum adorea. In eum numerum adlegi concessum nemini, sed forte datum inter nationes bellicosiores perquiri et e christianarum parentum sinu abripi pueros, in palaestrae claustris adolescere, et coelibes nulla re alia nisi militia exerceri. « Principis filii » dicti; eaque adpellatione superbi, unum imperatorem tanquam parentem verentur, ceteros omnes insolenti fastu despiciunt. Quadraginta millium numero, ex quo dignitas urbi, securitas principi, ipsis fiducia, ceteris terror. Spahiis in spectatae virtutis praemium villae pagique⁽¹⁾ stipendiorum loco adsignati. In ea militia, uti in coloniis romani, ita turcici imperii firmitas et ab ea etiam amplitudo: ad quadringenta equitum millia expeditos semper sub armis per omnes imperii partes habere. Unde Turca tam facile ex captis regnis militum numerum auxit; et per tot secula osmanicae vires acriores intentae horum industria ac vigilantia, ne beneficiis forte exciderent, quos aemuli infensi servabant, an et arte equestris militiae exercitia celebrarent, ut in desidis vel ignavi mulctati beneficium porro delator succederet. Hinc ea gens praeter ceteras equitatu formidabilis, hinc in exercitibus cogendis ce-

---

(1) « *Timarri* » Turcis dicuntur.

leritas, hinc omnis victoriae spes in vi proeliorum sita. Hac ingenti praesentique militum copia freti, arcibus non firmare fines, quos longe lateque vastant ut inde hostes fame ac siti submoveant. Urbes muro clausas perraras habere; et terrestribus bellis pollere student, gnari continentis terrae dominos adiacentium insularum potentes esse. His viribus navalium bellorum et muniendarum urbium imperitiam compensant.

Tales prisci mores, ut omnia pacis in usum belli componerent. Ei generi victus cultusque assueti tamquam omnis vita in acie exigenda esset: sine ullis gulae inritamentis famem expellere; eadem adversus sitim temperantia; abstemias inire coenas; humi sedere; innupti iuvenes super pellibus humi stratis dormire; venatu exerceri; silentio cuncta peragere. Nihil in urbe molle; amantium nequitiae occultissimae; et foeminae obnuptae foris incedere; truci musica delectari; poëtis fortium virorum facta perpetuum esse argumentum; atque adeo omnem domi vitam castrensem meditationem videri. Hinc porro in bello laborum, inediae, sitis, aestus frigorisque iuxta patientes; frugales commeatus; in agmine, in acie silentium; in stationibus vigilantia, vecors in proeliis furor, ubique ordo et concordia, ac spe meliorum libenter extrema pati. Una urbanarum in castris cura: militem lautum et adversus caeli saevitiem bene tectum; unde virorum robur. Cetera foedissime etiam provisum, ut, quamvis foeminae castra non sequantur, earum tamen nullum sit desiderium. Eae postremo aerarii artes, pares necessitatibus opes, civium frugalitate et parsimonia comparatae: nam privatim vestium inornata elegantia; aedes, quales sub tyrannis, humiles et e ligno; non signa, non pictae tabulae per domos suspiciuntur; nullus aleae lusus, et simplices parcaeque mensae. Publice autem magnifici in templorum hortorumque cultu, ut splendide religant animos, tuto relaxent. Plures pro re cuiusque uxores, ad gentis frequentiam. Nullus pro censu ordo, nulla honorum successio; opes publice partae reipublicae recidunt. Inde cuiusque virtuti aequus ad rempublicam aditus, firmissimum eius imperii fundamentum, quo sub acri tyrannide praecipuo libertatis

commodo utuntur. Nullum censent lucrum nisi quod vel armis in bello vel domi religionis legumque professione sit partum; et ob agros iam stipendiis adsignatos, inlibato ferme aerario, bella gerunt, nam spahii de suo aere instructi agunt et pugnant. Agris autem per servos cultis, tantum naturae fructibus contenti, illos [mercaturae atque] industriae Graecis, Armenis, Epidauriis aliisque, praeter unos Hispanos, relinquunt. Cumulant aerarium multa et varia portoria, ingentia sociis tributa indicta, onera imposita victis intoleranda.

Sed iamdiu depravati mores. Nam ianicsari iam norunt imperii vim suis in manibus sitam, cumque imperatorum sanguine foedari sint ausi, in lubrico ea respublica est, vulgato arcano posse principem a multitudine impune sperni. Per haec imperatorum sibi usurpant electionem, qui ab iis donativo adclamationes et novi regni auspicia redimunt: unde ab iisdem idem turcico quod romano imperio a praetorianis imminere fatum prudentes rerum coniiciunt. At enim, cum ianicsari hodie coniugiis commerciisque dent operam, liberorum charitate et vilis quaestus studio attinentur. Praeterea eam militiam hodie primores filiis suis, per delicias eductis atque educatis, commercantur: quare non amplius mira in bello, quae olim, praestant. Spahii autem, ubi imperantur, nequiores servos ad bellum mittunt: dum ipsi interea exercent mercaturam et foenus. Neque ea beneficia militaria praemio sed precio dantur: unde adsectatur saepe eorum militum clades, quo aliis divendantur. Quibus ex caussis turcica virtus graviter imminuta. Postremo turcicum communem imperiorum conditionem iam patitur: cum enim tot debellatis regnis ad se ingentes divitias traxisset, animi Turcarum captivis deliciis capti sunt et antiquam Asianorum molliciem induere. Et, luxum prosequente avaritia, nihil pecuniae impervium; omnia donis ac muneribus praetentantur et corrumpuntur; occlusa virtuti via, ubi largitiones et ambitus. Itaque ocio delectantur: inviti bella ineunt, persicum maxime ob longinquitatem itinerum et deserta terrarum, hungaricum ob arcium obstacula crebra et diversum pugnandi genus.

« Iamdiu — disserebat Caraphaeus — turcicae reipublicae haec depravata instituta. Sed nihilosecius bello semper imperium protulisse, nec Turcas unquam ultro petiisse pacem: semper dedisse tamen, et quidem cum aliquo ingenti emolumento, rogatos. Esse quidem falsa religione perterritos; sed gentem stupidam, et quae belluarum instar nonnisi praesentibus occupantur, uno secundo belli eventu elatos resumere de integro animos. Bonos belli duces ferocesque milites Mustaphae aut bello aut fraude cecidisse; sed ingentes eius imperii vires non facile una alterave clade accepta defecturas. Qua de causa qui id imperium optime norunt, ut excindatur, id dare consilium: ut christiani principes, cum Persarum rege foederati, utrinque bello confodiant; atque id censere tamen cum iam erant ita corrupti. Turcarum mores. Non sine numine Turcas mentem eius ultro inferendi belli induisse, ut, per eam occasionem divinitus oblatam, Polonus, romanus pontifex Venetorumque respublica cum Caesare contra turcicam potentiam firmissimum foedus inirent; sed eius legibus sapienter quoque cautum 'sedulo curari oportere ut secum Moschus quoque arma consociet'. Cum enim turcicae vires, cum tartaricis aeterno foedere iunctae, Persae potentiam, cum Moscho item aeternum foederati, compensent, ad eam deprimentam vim hoc ingenti addito momento opus esse, ratos ut, sine Persarum conlata ope, unis Cristianorum armis turcicum imperium excindatur. Et vero polonum regem sat expendisse has turcicas, quas nunc putant adflictas, vires, qui id se, magno rege magnoque belli duce, dignum gerendi belli genus per hosce ipsos dies proponit: ut Caesar cum germano milite in Hungaria turcicarum copiarum robur, quae ad hos imperii protegendos fines tanquam propugnaculo agunt, occupet delectaque; ipse, citato agmine et per viarum compendia, Constantinopolim, imperii sedem, petat; Veneti, classe potentes, Helleponti fauces ocludant, ac principi urbi maritimos commeatus ab Aegypto et omni Mediterraneo mari prohibeant. Nosse namque cum eiusmodi hoste rem geri, qui aut bello nunquam petendus, aut quam celerrime opprimendus sit. Nam, si ad

angustias redacto tempus detur, tantisper dum ad sua se instituta recipiat, iis recte usum mox redire longe ferociorem. Unum veziriorum principem reipublicae scientem et bellicosum virum creatum, qui a ianicsaris spahiisque militarem disciplinam rigide exigat, intra breve temporis curriculum maxime formidandos exercitus educere in hostes posse. Ad haec ingentem terrarum tractum, urbibus celebrem, aut externis nationibus inundari, quae, indigenis omnino deletis, novam gentem reponant, aut paullatim et per partes adquiri, ut sensim in victoris imperium coalescant. Sed neque delere nationes christianae mansuetudinis esse, neque foederata bella diu gestarum experientiam planum facere. Unam mediam patere bellandi viam brevem et ingruentem, nempe qua magnus Alexander Persarum monarchiam uno et item altero secundo proelio subegit. Sed magnis celeribusque bellis suscipiendis aut pingua et exprompta aeraria oportere aut rerum omnium egestatem. Foederatum militem non poenitere patriae quemque suae: quare commeatu instructum esse ducendum in aspera, idque adeo quod cum Turcis res sit, qui a finibus longe arcant hostes fame sitique, et in hungaricis bellis victorias primis annis nullos ferme parere fructus. Inter omnia infensa infestaque exercitus esse ductandos. Graecos enim, quibus Europa turcica scatet, acriori odio romanum nomen habere quam Turcarum gravissimas, quibus premuntur, iniurias, et Turcis quoque subdi, magna ex parte haeresi labefactatos, qui religionis libertatem ab iis libentes tributo redimunt. Neque esse ut spes aliqua in Turcarum seditionibus sita sit: eas enim in Persarum confinio saepe fieri, qua autem fines spectant ad Christianos nunquam. Ibi namque superstitionem discordem efficere ut respublica ipsa displiceat; sed in principe urbe tumultus natos quia displicent qui reipublicae praesunt: ita ut eius generis turbae nihil aliud sint quam bonae reipublicae desideria. Igitur, cum nihil inter hostes subsidii, instructissimo omnium rerum commeatu opus esse. Sed iustum praeterea subesse metum ne turcicis viribus Christianorum consilia suppetant, qui tantam terrarum marisque accessionem

foederatis inviderint. Occupandas igitur gravissimas hasce difficultates pecunia tanti belli necessitatibus repraesentata. At Poloniam, immodica comitiorum libertate aegram et exhausto continentibus finitimorum bellis aerario lassam; Venetos languere adhuc ex nupero cretensi bello aspero ac diuturno; Caesarem liberalitatis et munificentiae gloria gaudere; romanum pontificem tam eminentis virtutis moriturum et senem. Atque adeo imperia non occidere alia nisi alia melioribus institutis aut oriuntur aut emendentur. Et nostris quidem in melius, quod acrius bellandi genus, fortiores belli et maiori numero duces, ferociores milites quam Soleymanis temporibus, bella prius cum Gustavo, deinde cum Ludovico XIV gesta pararunt. Sed ob has ipsas causas metus ne christiana arma secum ipsa conflagant. »

Per has igitur rationes Caraphaeus, ut Turca omni Europa prorsus eiceretur, id bellum instructissime intentissimeque et quam celerrime administrandum esse sentiebat.

CAPUT X

SUMMAM REM AD BUDAM PRIMUM OBSESSAM SERVAT; NEOSOLIUM TURCICIS AUXILIIS INTERCLUDIT; CUIUS UTI ET MOX EPERIEI EXPUGNATIONIBUS ADEST, ET CASSOVIAE DEDENDAE OPPORTUNITATEM PRAEBET.

Budae obsidium — Caraphaeus ad bellum rhenanum mittitur — Quod induciis quiescit — Tres praecipuae prisci hungarici regni urbes — Ad Budam Christianorum res impeditae — Caraphaeus ad servandam rem christianam celeriter accersitur — Caraphaeus hostem a proelio deterret — Salvis rebus, Budae obsidium solvitur — Una opera Neosolium hostibus intercludit et Agriam — Techelianos semel atque iterum fundit caeditque — Neosolii recipiendi utilitates — Anxia Turcarum de eo obtinendo cura — Eius obsidium decretum — Caraphaeus obsidionem subsidio firmat — Caraphaeus sub Caprara in superiore Hungaria rem bene gerit — Caraphaeus Techelio vincula praestruit — Techelius Transylvaniae regnum apud Turcas adfectat — Artes Telechii quibus Techelium perdat — Techelii de regno furores — Techelianarum rerum vicissitudo.

Sed anno belli secundo (MDCLXXXIV) Germani pro sua fortuna et virtute expeditionem deliberant. Nam Neosolium, intimum Turcarum in Austriam munimentum, quod commeatus secundo fluvio per Danubium Budam deferri facile prohibebat, omittunt; et urbem regni caput — cui, in Turcarum potestate redactae, Posonium in Hungaricarum urbium principatum suffecta — armis cingere aggrediuntur.

Per idem tempus bello turbatur Rhenus, ad cuius ripam Ludovicus XIV suo ductu rem gerit, et Lucemburgum, unum e Germaniae ab Rheno claustris, oppugnatione maxime infesta capit. Qua victoria Germania pene percussa est: unde Bavarus eo sua convertit arma, et Caesar Capraram, Caraphaeum aliosque duces cum iusto exercitu, ut Gallis obsisterent, misit. Sed, induciis mox cum Ludovico depactis, arma Caesaris, iam

belli gallici metu liberata, Hungariam repetebant, ubi ad Budam Lotharingius rem ita gesserat.

Secundo flumine in Danubii, quod Hungariam interfluit, ripis tres praecipue urbes magnis inter se intervallis, longisque fluminis amfractibus dissitae, celebrantur: Strigonium, Buda Bellogradumque; prima religione, secunda dignitate, tertia munimento principes priscae Hungariae regni. Sed, uti eae urbes minora oppida, supra infraque flumen sita, sua continent maiestate, ita et haec omnia alia alius securitati pro virili conferunt in commune. Ad hoc instar, Vicegradum et Pestum Budae incolumitati subserviunt.

Igitur Lotharingius Vicegradum obsederat ac recipaverat; mox Pestum obsessum perrexerat; Budae praeses contenderat; eoque repulso, Pesto potitus erat. Hinc Budam circumsederat et oppugnabat. Obsessi constanti ferocia sustinebant obsidium. Interea obsessores, aut adversi Martis aut vexatae naturae fato, ad decem milia occubuerant sive obierant. Heic Caraphaeus cum suo et bavaro equite a Lotharingio desideratus, « quando nemo melius ab hostium insultibus militem protegeret imperiaque servare nosset ». Itaque per eius literas imperatus iter quamocissime maturare: « ab ea enim mora vel celeritate magnam summae rei partem in utrumque momentum pendere »⁽¹⁾. Praesto adest et cum his legionibus obsessores protegere iussus. Seitanes cum pollenti exercitu appetit ut in obsessam urbem auxilium inducat. Sed Caraphaeus ita, milite disposito, aditus obstruxit et operibus communivit, ut hostis, ab ea parte nihil ausus, abscesserit. Mox Lotharingius in morbum incidit. Succedit Bavarus et arcem oppugnare instituit. Seitanes redit, eique germanus exercitus opponitur. Ibi Turca, dum per levia certamina distinet hostem, ab inobservata parte strenuum in urbem immittit auxilium. Quamobrem Lotharingius, viris imminutus, rei frumentariae indigus, crudescente hyeme infestatus, Pestum solo aequat, inferiora Budae urbis

---

(1) Ex epistola Lotharingii, in eam, quam retulimus, sententiam concepta, data in Budensibus castris die 23 octobris.

incendit, obsidionem dissolvit. Id adversi aliquo tamen pacto solatae sunt Virovicza ad Dravi ripam, a Iacobo Leslaeo capta, et, trans Danubium, Marchovitzza, Ragoctiae urbs, quam, subministrante belli subsidia Caraphaeo, dominus Schultius subegit, et Techelium bis ad Eperiem fudit, fugavit.

Ut in hyberna discessum, Caraphaeus, qui in institutis habebat militem hyemes semper proximis aestatibus utiles commodasque transigere, in superiore Hungaria ad Zendraviam⁽¹⁾ castris positus, auxilia et commeatus, quos Neosolium Hibraimus, Seitanis successor, mittebat, occipit impedire, quo eodem tempore ab Agriensibus prohibebat. Cumque nosset quingentum perduelles Agriam contendere ut, Turcis sociati, eo commeatus inveherent, comitem Tertium cum centum Germanis ac biscentum Hungaris militibus ad intercipienda iis itinera misit. Qui, tempore eos adortus, bona parte caesa, biscentum ferme cum ipso ductore captivos egit. Et per marchionem Auriam, suae legionis legatum, alium perduellium ducem, eadem tentantem, oppressit.

Adest tertius belli annus (MDCLXXXV), quo Caesar quinquaginta virorum millia in campum educit. Sed — rebus ipsis edocti strigoniensem provinciam non tantam prae claritudine utilitatem attulisse, et budensis obsidii grandia adhuc intertrimenta sentiri, quia utrunque alieno incoeptum loco — ne nunc quoque imparibus viribus res quoque male geratur, Neosolium, firmissimum munimentum, Vienna octoginta passuum millia distans, Austriae Moraviaeque finibus imminens, superioris Hungariae porta — quod, recuperatum, rebellium Turcarumque ulteriores impetus frangeret, Budae recipiendae secundo flumine Danubio commodans commeatus (ob quae omnia per primum vezirium Hibraimo legato satis certo mandatum « ut eam urbem quoquo modo salvam curaret »), — tota belli mole sub Lotharingii imperio ductuque obsidendum decernitur.

Is igitur, postquam ea urbs satis providenter a Caraphaeo universam hyemem omni hostium commeatu auxilioque inter-

(1) Vulgo *Zendrò* appellatam.

clusa est, domino Heislerio imperavit ut stativa circa eam propius obtenderet, dum ipse Novigradum impeteret, unde commeatus et suppetiae commodae facilesque oppugnantibus: nam, eo capto, Neosolium sua sponte deditum esse rerum hungaricarum historiae produnt. Sed, summa oppidi arduitate deterritus, incoeptum deserit et ad obsidendum Neosolium proficiscitur. Hibraimus, ut inde hostem oppugnantem eliciat, Vicegradum oppugnari iubet, ipse Strigonium obsidione cingit. Lotharingius, ut parta conservet, Capraram oppugnationi manere iubet; et, evocato prius Caraphaeo ut eam subsidio firmaret, ipse magnam castrorum partem in hostem movet. Interea Vicegradum a Turcis recipitur; Strigonium propugnando Caesari perstat. Lotharingius Hibraimum proelio lacessit, quod is, hactenus belli sciens, decrectat. Igitur dux caesareus ad imperatorios dolos confugit, et inde loci excedere simulat. Turca, inconstans propositi, eum insequitur, tractusque est ad pugnandi necessitatem. Christiani vincunt, et Neosolium victoriae fructus cedit. Nam obsessi, omni auxilii spe deiecti, urbem dedere, at sero, volunt. Quamobrem Germani in extremam vim conatos ultimas armorum leges exercent. Hibraimus, ne universam rempublicam in casum obiciat, Novigradum ac Vicegradum demoliri iubet: ipse sub Budae muris copias recipit.

Neosoliana provincia mature confecta, Lotharingius, ut reliquo anni tempore ad belligerandum commodo utatur, dimissis subsidiis, Leslaeum et Schultium, alterum in inferiore, in superiore Hungaria alterum, legatum confirmat. Leslaeus, fuso fugatoque ad Essechum hoste, incendiariis navibus demissis, magna ex parte pontem incendit, quem Soleymanes, morti proximus, cis Dravum, super longo paludum tractu, ad novem passuum millia, stagnantium, ab triginta hominum millibus, paucos infra dies, extenuari iussit, praesentis potentiae testem, futurae augendae munimentum.

Caraphaeus autem cum Caprara superiorem Hungariam repetit ad instaurandas Germanorum vires, qui Eperiem acriter diuque oppugnabant. Sed, antequam adessent, dominus Schultius eam ceperat. Igitur alio vertunt, et Cassoviam, provinciae

caput, castra movent. In agmine, ut Toccaiam et Kalaviam conspexere, in deditionem accipiunt. Sed Cassoviam, validum perduellium praesidium, firmissima urbis munimenta, anni tempus ad hyemem vergens, et Techelius, qui obsessos proxima auxilii spe confirmabat, haut facilem deditu faciebant. Capta tamen est, divulgato « Techelium a varadiniensi praetore inter mensas comprehensum et Hadrianopolim ad Turcarum imperatorem custoditum missum ». Cassovia capta, Patachum, Unghvar et alia his minora oppida Caprara recipit, et agriensem praesidem, dum Cassoviae auxilium ferre conatur, ubi Zagyra cum Tibisco confluit, militum tribuni Mercyus et Heislerius cum germano hungaroque equite de improvise aggrediuntur et fugant; maioremque copiarum partem fugitantem aut caedunt aut capiunt; et Zolnochum, ibi sitam urbem, tres et triginta supra centum annos ab Hungariae regno discerptum, recipebant. Ita Techelii vincula Cassoviam ad Caesarem retraxere, et Cassovia capta Techelii factionem affixit.

Id autem a Caraphaeo, dante opportunitatem, natum. Cum enim is per satis certos nuncios nosset Techelium Transylvaniae regnum apud turcicum senatum ambire, veritus ne, pro deside Apafo et sene, acer juvenis et bellicosus Transylvanis imponeretur, ad suos, quos ibi colebat, amicos Caesaris studiosos scripsit ut haec Telechio per eius factionis homines significarent, quo is Apafo regnum, sibi potentiam obtineret. Pro consilio eventus. Dum enim, Neosolio capto, Turcarum senatus de insinuanda Christianis pace cogitaret, per id tempus Telechius Hibraimo, quem Techelio infensum noverat, indicavit « eum de venia a Caesare impetranda pluries agitasse: quare, si forte velint pacis mentionem cum Christianis iniicere, eum, facile veritum ne nulla in foederis legibus de se ratio habeatur, quavis tolerabili conditione accepta, omnem Hungariam turbatam in Caesaris obsequium secum esse tracturum: unde eos postea venturos in Caesaris de pace leges duriores ».

Et vero Techelius pluries id conatus: sed — quia non veniam, uti maiestatis reus, petere, sed foedus, tanquam princeps summus, inire velle videbatur; et quia in civilibus bellis

partium principes summum rerum arbitrium non habent; seu, adrogans, repulsus a Caesare; seu, modestus, deterritus a suis — semper eo abiit consilio frustratus. Principio enim cassoviensi armorum praefectura depacisci pacem volebat; mox, Cassovia potitus, in ea summum principem constitui concupierat. Postea, si Tredecim Comitatus, in quibus munitissima oppida Mungactium, Unghvar, Marchovitza, sibi addicerentur; et in iis, ad ducis Litthuaniae exemplum, cum Caesare, Hungariae rege, uti ille cum rege Poloniae, impari foedere iungeretur, Cassoviam Austrio se redditurum. Quod vecors desiderium et Caesar indignatus et eius asseclae aversati sunt: qui, rati se tantisper vereri dum armis Hungaria perstreperet, in Turcae fide et clientela perstare suaserunt, spem offerentes, Vienna capta, totius Hungariae dominum fore. Insuper, anno belli secundo, ad Caesaris clementiam invitatus, is « principis » appellatione, qua regni palatino dignitate aequaretur, decorari, militiam suo sub imperio habere, sua oppida munimentaue germano praesidio libera, superbe prae fractaeque petierat; et Poloniae regem ut pacem conciliaret rogarat, sub adroganti exemplo Galliae regem, pacem iam facere cum ipso Polono animatum, tandiu distulisse ut summus pontifex eos conciliaret. Quem conditio- num tumorem rex graviter indignatus, ei significavit « ut Caesaris clementiae, uti tantorum admissorum reum, decebat sese submitteret, et quicquid eius benignitate retulerit, singulari eius beneficio, pessima meritis, adponeret ». Postremo, Cassovia capta et partibus adflictis, eo redactus ut sibi privato sua sibi et uxoris habere tuto permetteretur. Sed ne id quidem per suos fautores ei licuit, qui ei auctores erant ut summus in Hungaria princeps statueretur: ita namque sat legationum semper habiturum, quibus amicitias cum Austriae domus aemulis colere posset, unde regnum sibi constabiliret. Igitur, cum Hibraimus, antequam Achmedem Celebim de pace ad Lotharingium mitteret, Techelium a Varadiniensi praeside per dolos comprehendi iussisset, is, ex lubrico regno in eam miseriam coniectus, cum Stephano Papaio, particeps secretorum, suae factionis studiosos est detestatus, « quod, antequam Tur-

cae iras ex adversis rebus conceptas in se converterent, in Caesaris gratiam redire prohibuissent »⁽¹⁾.

Sed dextera quae in turcica aula extitit opportunitas Techelium custodia liberavit. Etenim Turcarum imperator, impropera belli maxime hungarici iniquo animo ferens et in primum vezirium transferens culpam, eum in ordinem redegit, et a Polonia provincia, quam bene gerebat, Soleymani evocato amplissimum munus mandat. Is autem simultates et occulta odia cum Hibraimo exercebat: unde facile inventi qui « et Techelium haut recte vinctum » suaderent docerentque, « quae et quanta in Hungaria Turcis mala id Hibraimi consilium peperit: Cassoviam deditam, Techelii profligatas partes, Germanos in spem erectos Hungariam universam brevi recipiendi; principe factionis sublato, quae prima omnium est cura iis qui bella civilia pacare student. At hercule partium principem, virum acerrimum animi, audacibus consultis, celeribus incoeptis, inter populares factiosissimum, ad convertendos sibi externorum animos singularem: quem ob haec omnia non solum in ea principatus umbra, unde tantum luminis Osmanico imperio, servari, sed ad Transylvaniae quoque regnum promoveri oportebat. Cui civilis Musulmanorum ratio postularet, non Apafium, principem socordem, praeesse, et duplicis animi Telechium administrare, qui uterque, ut id obtineat, fraudem ac dolos, timidorum et imbecillium solitas artes, exercent, et pro tempore modo Osmanicum, modo Germanorum imperium alterum alteri produnt; sed in opulentum et bellicosum regnum generosum Austriae domus hostem evehi, qui, uti Bathorei Ragocitique, gravibus bellis ei sit incommodus et infestus. Atque heic ipsius Techelii indicium edunt, qui, in castra ad Bellogradum hoc anno profectus, nosse dicebat Transylvanum Musulmanorum consilia Christianis per literas prodidisse. Quare, si regno Apafius mulctetur, ex clientelari iure, quo id a Turcis habet, quando contra eius leges fecit, merito in eum factum omnes dicturos ».

---

(1) Ex ms. superius adlato: *Notizie particolari del Tecli.*

His atque talibus Soleymanes, qui Hibrimum ultro perditum ibat, extimulatus, eiusdem morte factum notavit; Techelium absolvit, novisque honoribus auget, et veziriorum cultu decorat, ac brevi quoque Transylvaniae principem adpellaturum promittit. Quapropter is, fiduciae plenus, tumidas has edidit voces: « Etiam si male peream, meis rebus tales tantosque paravi patronos ut eas ab inferis revocarent. Immo, si facerem pacem, non duraret diu, nam ii, in quorum sum fide, me foedus rumpere adigerent: se alienis imperiis necessario servandum; bellumque armis in speciem gerere, re autem ipsa Caesarem consiliis oppugnare »⁽¹⁾.

---

(1) Ex ms. mox relato.

CAPUT XI

TECHELIUM MUNGACTIO AUXILIUM FERRE PROHIBET; SANCTUM IOBUM PUGNANDO CAPIT, PONTE SUPER TIBISCO FACTO, TURCARUM EXCURSUS COËRCET; OSMANEM PASAM PROELIO FUNDIT CAEDITQUE; BUDAE EXPUGNANDAE OPERAM CONFERT ET ARMORUM AUCTORITATE CELERAT SEGEDINI DEDITIONEM.

Techelium Mungactio prohibet — Sanctum Iobum oppugnat — Ad deditionem cogit — Eius victoriae commoda — Quartum belli annum (MDCLXXXVI) feliciter auspicatur — Claustrum de suo aere urbi obducit — Pontem Tibisco imponit — Agriense praesidium dolo elicit — In insidias inlicit — Osmanem ducem praelio caedit — Budae expeditio altera, omnium in hoc bello maxime memoranda — Christiani exercitus laus — Abdis ferocia — Memorabilis oppugnatio describitur — Nobilissima Christianorum funera — Caraphaeus evocatus ad instaurandum integro fessum militem — Abdis fortis exitus — Praeclara Christianorum victoria — Divisis ex aequo imperiis, Ludovicus Badensis in inferiorem, Caraphaeus in superiorem Hungariam dimittuntur — Armorum auctoritate Segedinum ad deditionem cogit.

Interea Caraphaeus, ob res quas supra memoravimus gestas, in ordinem summis belli legatis proximum⁽¹⁾ a Caesare adlectus, annum belli quartum (MDCLXXXVI) Sancti Iobi deditione ita feliciter auspicatur.

Ut Techelium restitutum cognovit, extemplo ad Tibisci fluminis ripam (qui, in Poloniae finibus ortus, Hungariam perfluens prope Furnarcum cum Themî, vulgo *Temesa*, coit, mox in Danubium influit) castra posuit, ut omnes eius impetus coërceret; et brevi Techelium, qui agmen instituerat ut Mungactio opem ferret, castris contra eum prope re motis, festinantem avertit.

---

(1) Ita visum latine reddere quem Itali dicunt « *tenente maresciallo di campo* ».

Per eam occasionem Sanctum Iobum, munimentum leucas tres a Gran-Varadino dissitum, e re censuit oppugnare: oppidum stagnantium aquarum late patenti conluvie circumdatur, quatuor ingentibus propugnaculis communitum. Ab urbe igitur Zathmar appellata quatuor Germanorum, Hungarorum vero tria millia duxit, et, tormentis contra locatis, urbem acriter oppugnare instituit. Cumque spissi globi igniti in obsessos conruerent, fors tulit ut ubi pulvis tormentarius asservabatur unus deiiceretur, cuius incendium multa aedificiorum hominumque strages sequuta est. Ea fortuna usus tempori, Caraphaeus a tribus murorum partibus urbem adgreditur. Turcae ibi, abiectis animis, pacem orare, et paullo post pasa, urbis rector, urbem dedidit lege ut ipse cum milite et impedimentis liberi dimitterentur. Quae victoria cum ex sese magni momenti habita⁽¹⁾, quia Zathmariensem, Zobolescensem et Biari-schiensem agrum tributo hostibus pendendo liberavit; tum id temporis maxime, quo, cum Turcae, novo vezirio, bellicoso viro, creato, ferocirent, ipsis inspectantibus, eam urbem cepisset, et eum belli annum esset feliciter auspicatus. Urbem receptam Caraphaeus, reputans quas belli recte porro gerendi opportunitates Christianis daret, Turcis adimeret, praesidio firmat, eique claustrum de suo aere obducendum curat.

Hinc super Tibisco pontem faciendum mature imperat, quo promptius Zolnocho adsit, Mungactium acrius intercludat et crebras agriensis praesidii eruptiones excursusque coërceat: quorum frequentem ut minuat numerum, quinquaginta hungaros equites sub Agriae usque muros misit, qui hostem ad proelium provocarent, ut, simulata porro fuga, in insidias inlicerent. Res pro voto successit. Nam Osmanes pasa, ei militiae praepositus, in eos oppido valida manu erupit, fugientesque hactenus est persequutus, ut in imam vallem, quam Caraphaeus et Heislerius insederant, pertractus sit. Ibi, ducibus christianis repente coortis, atrox pugna committitur, qua Osmanes cum trecentis ferme praesidiariis occubuere.

---

(1) Aeneae Caprarae iudicio ex ipsius ad Caraphaeum literis.

Dum in superiore Hungaria haec gereret Caraphaeus, iam instructus expeditusque ad Budam, sub Lotharingii imperio, oppugnandam, prodierat potens bellicosissimarum nationum christianus exercitus. Austri, Bavari, Francones, Svevi, Saxones, Brandenburgenses, Sueci Hungarique ad equitum viginti, peditum vero triginta millia, cum assiduis millibus sex, quos ab universa ferme Europa christiana, domi nobiles aut armorum virtute praeclaros, ad eam expeditionem militaris gloriae cupido evocaverat. Eam principem regni urbem Abdis praeses, sua et suorum virtute ferox et quingentis ferme aeneis tormentis minax, infestissimus propugnabat. Quapropter oppugnatio, ex ante diem XIV kal. iulias instituta, totius Europae Asiaeque oculos ad se converterat ac tres pene menses de eventu sollicitas habuit. Nam nullum usquam egregium belli facinus fuit, quod per id tempus obsessi obsessoresque non ediderunt, ut armorum dignitatem, superiore oppugnatione frustra cadente, hi imminutam restituerent, illi auctam servarent. A Christianis religio et pietas, a Turcis superstitionis vecordia; utrinque nationum odia, gloria nominis, imperiorum dignitas animos incitat ac stimulat ad virtutem.

Protegent urbem, magis quam munimenta, conferti tormentorum ordines, pectoraque defensorum pro muris. Ardua opera moleste infestata, constanter effecta, impetu disturbata, celeriter restituta; eruptiones inruptionesque et crebrae et graves, utrinque repentinae et cruentae; munimenta modo capta, modo recepta; terna claustra superanda, et acriori vi quidem arctiora; vigiliae perpetuae, anxiae excubiae, intrepidae stationes, labores intolerandi; minimae aerumnarum pugnae. Conditiones pacis a Lotharingio Abdi per summam mansuetudinem non semel oblatae, semper ferociter contemptae; funera a Turcis Christianis data ceteris ad virtutem incitamentum; inter nobilissimos amplissimosque viros praeclara pro Christianorum sacris occumbendi aemulatio.

Ad haec aspera arduaque adcedit cum exercitu Soleymanes, polonico bello bene gesto superbiens et exercitu sexaginta millium virorum formidando ferociens. Lotharingius, eius eventum

prudens, alias aliunde copias ducesque, in quibus Caraphaeum, qui in Zolnochiensi agro expeditus agebat, iam evocaverat, et, integro milite instauratus, cum Soleymane statuit acie discernere: sed proelium detrectatur ab hoste. Hinc pergit oppugnare urbem, eumque impetit hostis. Ita bellum Christiani gerunt ut obsessi eodem tempore et obsessores. Astus imperatorios uterque adhibet. Soleymani alii prospere eveniunt, et modicum auxilium in urbem submittit; alii infeliciter cadunt, et pars eius copiarum seu caesa seu fusa. Tandem Christianorum et virtus et artes pervicere. Simulat Lotharingius Turcas proelio lacescere, dum per idem tempus tota virium mole urbem adgreditur. Ibi gravis cum Soleymane, sed longe gravior cum Abdi, et quidem magis anceps, res fuit: nam super perrupto tormentorum ictibus late muro uterque dux, hic ad enitendum ingruendumque, ille ad obsistendum suos quisque confirmat. Acerrimo conflictu corpora obsessi uti murum opponunt, obsessores uti arietem intorquent. Postremo, Abdis fortiter occumbentis caede, Turcis animi excidunt. Illico Bavarus arce potitur; et a victoribus debacchans ira, sanguinis sitis aut praedae fames, insultans laetitia, intemperantia victoriae; in omnes et omnia ferme saevitum, paucis misertum aut parsum. A victis autem, inter multa tectorum incendia et sequentes incendia ruinas, caedes stragesque, clamores, eiulatus, gemitus, horror.

Extemplo Lotharingius, eadem vergente ad occasum die, omni expedito equite, Soleymanem insequitur; qui, ubi hostem urbis potiri conspexit, sibi fuga consuluit, et prope oppidum Dardam, circumsito agro longe lateque vastato, castrisque in arduo inaccessoque positis loco, summam rerum, suis in copiis positam, servatum festinanter confugerat.

Vix defunctus pro sua virili parte his bellicis laboribus, Caraphaeus, amplissimo imperio auctus⁽¹⁾, ad alios subeundos statim deligitur. Nam, ut Lotharingius Soleymanis profligandi

---

(1) Amplissimus Petrus Garzonius libro IV *Rerum venetarum*, quam historiam summa eloquentia et prudenti veritatis cura conscripsit.

inritus Pestum regressus est, omnem exercitum in duas acies partitur; et alteram Ludovico Badensium principi, alteram Caraphaeo permittit; illique inferiorem Hungariam, huic vero superiorem, provinciam mandat. Badensi oppida Kaposwivar, Quinque-Ecclesiae, Siclos et Darda, alia aequioribus, iniquioribus alia conditionibus acceptis, feliciter deduntur. Caraphaeus maturabat iter, ut Segedinum urbem, ubi Tibiscus in Marysium sive Marusium, vulgo Maroscum, influit positam, in Caesaris ditionem redigeret. Eam stativis obsidebat dominus Wallisius, comiti Arverniensi, qui in ea oppugnanda occubuerat, suffectus. Bis Turcae conati auxilium in eam urbem inferre; at a tribuno militum Veteranio bis item fusi. Tamen praesidarii totis viribus omnique conatu opulentum eius provinciae emporium defensare. Sed, ubi Caraphaeum adpropinquantem cognorunt, quanquam is unum itemque alterum diem, oculorum morbo impeditus, agmen substiterit, tamen, ducis auctoritate commoti, praediviti urbi, vi captae, veriti direptionem, antequam adesset, eam Wallisio dediderunt. Eaque dedita, Agria undequaque interclusa est, et quicquid Danubium inter et Tibiscum interiacet Turcis ademptum.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHAEI
LIBER SECUNDUS

CAPUT I

PACIS OCCASIONE QUAM TURCAE PETITUM VENIUNT, TECHELIUM INFESTAT.

Caraphaeus in maxima suae tempestatis re civili versatur — Turcicum imperium bello sociali graviter labefactum — A legis custode Mehmedes IV liberrima oratione incusatur — Cur deliciae fortibus regibus comparatae? — Crudelis amor Selimi II Turcarum imperatoris — Fortes principes fortium subditorum amantes — Immutatis institutis respublica augetur conservaturque — Ambitosae privatorum opes publica inopia — Saepe nationes degeneres habitae ducum vitio — Turcae nondum exuere ferociam — Adversa saepe virtutem excitant — Expeditiones Venetis dispendiosae, Polonis difficiles — Victoriae hungaricae utiles tempore et mora — Cur foederata bella non diu constant? — Imbelles reges magna impedimenta exercituum — Mehmedes IV insigniter auxit imperium — Imperium turcicum incendii simile — Mehmedes ad bellum expeditur, sed paci pronior — Cur Soleymanes pacem cupit — Primi vezirii facilius domi opprimuntur quam foris — Unde prudentes coniciebant Mehmedem paci proclivem? — Soleymanes angitur de pacis insinuandae ratione — Turcicus fastus nusquam gentium pacem rogavit — Turcicus senatus pacem petere urget — Mehmudus aga de pace legatus — Caraphaeum adit — Caraphaeo anceps obiecta res — Turcae saepe, pacis obtentu, Christianos circumvenere — Prudens Caraphaei consilium — Pacis mentio in animis militum contentionem relaxat — Mehmudi astus ne Turcae pacem rogare videantur et foederatos dissociet — Eluditur sapienter a Caraphaeo — Cum Turcis non verbis, sed rebus fidendum est — Caraphaeus Techelii caput sibi dono petit — Legati a Caesare ad Turcas de pace eius aulae proceres magnificis donis ornarunt — Caraphaeus, Techelii caput deposcens, imperii turcici arcanum tentat — « Athname » apud Turcas quid valeat? — Turcae primum rem, deinde fidem sequuntur — Turcae iuris foecialis contemptores — Iuramentorum religionem cavillis eludunt — Iurisprudencia turcica in subtilitate verborum spectatur — Caesaris praecipua laus foederum servantissimum esse — Foedifragii auctores ultro hostibus dedendi —

Magna necessitas statas regni rationes perrumpit — Turcicae aulae proceres saepe vani in iis quae de pace Christianis promittunt — Caraphaeus imperii dignitatem sedulo curat — Caraphaeus literas primi vezirii ad marchionem Badensem de pace scriptas accipit et Viennam tramittit, aucta germani ac deminuta turcici imperii dignitate — Caraphaei acta a Senatu probantur — Primi vezirii literae recitantur — Praeclara foederatorum consensus — Hermanni Badensis primo vezirio rescriptum — Antequam de pace agitetur, damna belli emendanda — Iure Polonus Venetusque cum Caesare contra Turcam foederati — De foederatis iusta habenda in pacis tractatu ratio — Turcicae paces bellis infestiores — Primus vezirius Mehmudum in carcerem trudit ne Techelium dono det Caraphaeo.

Ad haec usque tempora Caraphaeus, amplissimis armorum imperiis obitis, inter summos belli techeliano-turcici duces recensitus: nunc vero, cum per eum Turcae a Caesare pacem oratum eant, amplissima quoque occasione oblata utitur, qua porro, gentium iuris prudentia et rerum publicarum peritia, inter primarios suae tempestatis politicos viros numeretur.

Turcica enim respublica ingentes iacturas factas indolebat. Hungariae Dalmatiaeque regna ferme tota a caesareis reciperata; Corbaviam Bozniamque aut direptas aut desolatas; Venetos ingenti Peloponnesi parte potitos; florentissimos exercitus fusos caesosque; militum ferocissimos, ducum fortissimos experientissimosque sublato; funditus exhaustum aerarium; veziriorum ac summorum belli legatorum vilem auctoritatem; formidandi nuper universo orbi terrarum imperii dignitatem graviter imminutam; animos, de more navali militia aversos, nunc, ob superstitionem, terrestri nedum hungarico, ut solent, sed polonico et peloponnesiaco quoque bello abhorrentes; provinciis tantum vigoris subesse, quantum vim violenti imperii vix sufferant, nihil praeterea ut externam perferre possint; Germanorum Venetorumque virtuti fortunam feliciter adspirare; Polonum quidem inritis in Budziacum expeditionibus deteri, sed, cum nuper, amplis abdicatis provinciis duabus, belli foedus a Moscho contra musulmanici imperii labefactatas vires redemerit, tanto socio fretum, longe maiori quam Caesarei Venetique armorum felicitate indubitanter usurum.

Quae reipublicae ingentia mala cum Turcarum dominator vix quicquam sentiret, a forti mehmedanae legis custode per summam libertatem in hanc sententiam increpitus: — Eius nequitiam socordiamque imperium ex florentissima re in eas miserias coniecisse. Maioribus Musulmanorum fortibus dominis triclinia, gynaecea, hortos comparatos, ut virtutem, per bella et acies lassatam, repararent, non ut extinguerent. Quin, si cuius antiqua virtus, libidinibus marcescens, a militibus desiderata, is delicias suas, quas efflictim deperibat, in suggestum productas, ut omnem ignaviae desidiaequae causam praecideret, pro concione, cum incredibili animi dolore et constantia, manu sua decollasse. Imperatores magnanimos ianicsarorum fortiumque virtutem ducum non formidasse, sed tamquam imperii robur dilexisse; non mutasse imperii administros, sed antiquos mores et instituta servasse immutata. Nunc, avaritia et, avaritiae parente, ambitu, in principem imperii urbem omne devicti orbis aurum confluisse, et in privatorum copia summa aerarium inopia laborare. Sed olim non largitionibus, sed merito ab ipsis regibus spectato honores ambiri. Ita hodie ducum seu imperitiam seu ignaviam musulmanicae virtuti officere; quam non extinctam, sed vivam et vivacem, adhuc satis monstrasse Coronis in Peloponneso, Neosolii in Hungaria propugnatores; qui, in iis urbibus defensandis ultima virium ausi, nihil deterriti sunt ultima quoque in se victoriae iura experiri. Et priorem Budae inritam obsidionem Christianis magnam per proelia exercitus cladem aequare; et eam ipsam, vel nuper captam, tot tantaque musulmanicae virtutis exponere monumenta, ut de victoria iam parta pene dubitent adhuc victores. Magnas quidem acceptas clades, sed in eam partem accipiendas: eas divino accidisse numine ut ad maiorum virtutem princeps excitaretur: ceterum non esse tantas ut imperium sint afflicturae. Venetis enim dispendiosas victorias et alieno milite partas; nec tantum vectigalium reddere ut ad dissita et longinqua obtinenda stipendiis suppetant. Polonicas expeditiones, et comitiorum dissensionibus seras et longo desertarum terrarum tractu deterrimas, ipsi reipublicae hactenus fuisse perniciosas. Moschum

autem, ipso foedere cum Polonis percusso, satis indicare ab ipso turcicam potentiam formidari. Felicia quidem romani Caesaris arma in Hungaria; sed eas victorias multis post annis aliquid afferre utilitatis. Tandem bellum christianum foederibus coalescere, quae, vel per ipsam unius felicitatem, aliorum seu invidia seu metu, dissolvi solent. Quapropter, si mehmedanae legis observantia redeat; si ipse, non ad pompam exercitibus gravem, sed ad vires ipsis intendendas, in bellum eat; omnia fausta feliciaque speranda. — Idque firmat, quod non aliqua aetas abierit, sed, ab eo ipso Creta, Neosolio et Cameneco captis, ingenti gloria musulmanicum nomen auctum. Monet postremo Osmanicum imperium maximi incendii instar esse, cui si nova provinciarum pabula non suppetant, ex sese in favillas abire et extingui.

Ea oratione Mehmedes commotus, aes conquirat tanquam ad bellum iturus: mox, fractus animi, facile a primo vezirio ad pacem a Christianis petendam inducitur. Eam cupiebat Soleymanes, quia, improspere belli casus, Mustaphae et Hibraino, decessoribus suis, exitiosos, recolens animo, graviores sibi metuebat, cui respublica obvenerat magis labefactata et infirma. Accedebat quod, cum Constantinopoli in Hungariam profectus est, horum alterum a Mehmede diserte habuit in mandatis: uti aut Budam obtineret aut bellum pace finiret. Quare Bellogradi substitit, per speciem ut fines imperii communiret, incertus quam urbem proximo anno Christiani aggrediendam decerneret: re autem ipsa ob metum ne in aula, armis exutus, facilius opprimeretur. Igitur e longinquo Mehmedi suadet « quod cum tot proeliis obsidiisque decessores vezirii omnem veteranum militem absumpsissent, hactenus tyrones disciplina firmentur, imperium interea pacatum agere oportere, quo, acrioribus postea viribus restitutis, bellum resumat ». Nullo negotio eum domino animum induxit: quem de pace cogitare per idem tempus inde prudentes coniciebant quod principem, superstitioni impositum, in ordinem redegit ac in insulam seposuit qui frangendi cum christiano imperatore foederis Mustaphae auctor fuerat; qua poena superstitiosus populus delinitus, fa-

cile probaret tot tantisque fracti foederis malis novo foedere icto medendum esse.

Sed vezirius de ratione pacis Christianis insinuandae maxime anxius agebat, quod superiore anno, nondum Buda capta, Achmedi Celebi, Neosolium in castra de pace misso, Lotharingius magno animo responderit « se bellum adversus hostes proferre oportere: si Mehmedes pacem velit, ad Caesarem oratum mittat »; iterumque, cum de permutandis captivis venire simulasset, ut denuo christianum ducem de pace tentaret, id retulit: « apud Caesarem et foederatos belli pacisque arbitrium esse ». At enim turcicus fastus in maiorum monumentis nullum memorabat exemplum quo ii pacem unquam peterent, sed semper hostibus darent; et, Buda iam capta, ex Mehmedis mandato pax ab eo necessaria praestanda erat; et, post eam victoriam, turcicus senatus eam urgebat, submonitus « quavis conditione inirent ut secundantem Caesaris fortunam perirent: non tamen ut induciae tres aut summum quatuor annos durarent, tantisper dum, oblata aliunde opportunitate, felicius arma resumerent ».

Igitur Mehmudus aga Peter-Varadino Zolnochum cum collega uno et iusto comitatu pridie kal. novembris venit, et Caraphaeo, ibi hyberna agitante, « se a primo vezirio ad petendam a Caesare pacem publice missum » dixit; petiitque « ut Vienne, ubi cum Badensi marchione ea de re agat, se commeare pateretur ». Rogavit Caraphaeus « an mandatis de ea ineunda instructus veniret ». Negavit: ait vero « literas a primo vezirio de ea scriptas ad Badensem ferre: in quam sententiam conceptae essent, ignorare ».

Heic Caraphaeus ancipiti malo urgebatur: nam a Caesare in mandatis habuerat turcas de pace legatos ad se haut sine ret commeare, qui certas sibi foederatisque non offerrent pacis condiciones. Turcas enim saepe, pacis obtentu, seu fallere seu decipere, et nuper maxime, dum Albertum Capraram, Caesaris ablegatum de firmandis induciis, Constantinopoli multa et varia caussati morarentur, viennensem invasionem parasse. Sin, negato commeatu, literas Caraphaeo dare nolint, et omni re

integra domum redeant, cum usquequaque per vias se de pace legatos venire praedicassent, foederatos in immeritam de Caesare suspicionem venire posse quod is pacem per suum belli ducem in imperiorum finibus agitet, nec consulat in commune. Igitur, ut ne legati Viennam contendant et vezirii literas sibi tradant, eo evasit: « Eos in speciem pacem petitum venire; re autem ipsa, ut inter foederatos suspensiones iniiciant, unde dissidia oriantur, et, pacis mentione in christianum exercitum evulgata, omnem militum animis vim resolvant ».

Mehmudus se eam sincere petitum venire asseverat, ut qui ex musulmanici senatus auctoritate a primo vezirio legatus esset. « Et senatum et ipsos magnos Turcarum dominos » Antonius excepit, « ubi e re sua esse norunt, nulla honestatis habita ratione, eos qui facile ipsis fidem habuerunt circumvenisse: itaque se iis haut credere nisi certissima eius rei habuerit argumenta ». Unum id sedulo dat Mehmudus, « ut Caraphaeus ad musulmanorum patrum consessum scribat, qui eum hac de re faciant certiores ». Caraphaeus ibi callidum hostis consilium risit: « eumque id sibi consulere ut scilicet Christiani, victores inclyti felicesque, in ipso inoffenso ingentium victoriarum cursu, Turcis ultro pacis facerent mentionem, et vezirius suas literas foederatis ostenderet probaretque Caesaris ducem clam iis de pace cum Turcis agere, quo omnem foederati belli turbaret fidem ». Haec igitur metuens, dixit: « se neque turcici senatus, neque ipsius Turcarum domini verbis, sed ipsis rerum argumentis confidere ». Heic Mehmudus « quaeenam graviora essent » rogavit. Cui Caraphaeus: « ut sibi Techelii caput in antecessum dono detur ». Turcaeque, petitionem demiranti: — « Quid mirum — subdit — si, uti duum summum imperiorum par est, aequo uterque cum altero utamur iure? Quotiens Caesar ad turcicum senatum ablegatos de pace misit, ii magnificis donis eos purpuratos ornarunt, ut sibi eorum animos devincirent: nec minori munificentia usi sunt cum summis belli ducibus, quibuscum ad utriusque imperii limina de pace agitare mandatum est. Se vero dono petere Techelii vile caput, detestatum suis, ceteris nationibus turpe,

Turcis ipsis exitiosum, quod, ut omnium suorum malorum caput, iamdiu diris ultro ipsi devovere debuissent: tunc vero eos bellum odisse, pacem cupere serio graviterque significantur ».

Turca legatus a christiano duce imperii sui arcanum tentari sensit, eumque, servata romani imperatoris dignitate, Techelium privato nomine sibi proditum velle, ut, sub eo exemplo, nemo omnium Hungarorum posthac a Caesare sub Turcarum fide descisceret, qua porro eidem tradendus esset. Igitur « athname » opposuit, « quo suus Musulmanorum dominus Techelium, semel in fide receptum, sancte servaturum deieraverat ». Sed eum Caraphaeus hac oratione confutavit: — « Demiror sane vestram iurisiurandi religionem, qui per pacem et inducias tumultus excitatis, occupatis urbes, arces et munimenta diruitis, bella direptionibus et vastationibus magis quam solemnibus foecialis iuris formulis soletis indicere. An Soleymanis immemores, qui, cum se vezirio vivo nunquam fauces collisurum iurasset, mox, ab eo graviter laesus, vestrae superstitioni praepositum per ludibrium consuluit quo pacto, salva iurisiurandi religione, laedentem ulcisceretur: per ludibrium quoque responsum retulit dormientem, quia tunc non viveret, iure caedi posse ». Et istam esse vobis iurisprudentiam, eiusmodi verborum cavillis iuramentorum custodire sanctitatem! Ego vero id hautquaquam petissem, e christiana gente, quae adprime novit sacramenta custodire, unus Caesaris ducum, qui pactorum observantissimus celebratur, nisi certo scirem eius iuramenti nullam vim esse ac potestatem, quo subditum contra regem suum concitastis, regnum alienum beneficio dedistis et foedifragis armis firmare conati estis. Peto enim foederis perfidiose rupti auctorem tradi, quem fas gentium ultro dedi hostibus iubet. An iniqua iuramenta servatis; nihil autem pensi habetis quae generis humani iure probata sunt?

Legatus, eo sermone commotus, substitit paullum cogitans, forte animo volvens, magna saepe necessitate urgente, stas regni rationes perrumpi, et flagitium arte aliqua occultari posse, ita ut Techelium, nulla Turcarum ope, consilio nullo,

circumventus et proditus videretur. Mox Caraphaeum sciscitatur « an, Techelio tradito, pax certo sanciretur. Eam enim rem dubiam sui capitis periculo stare » dicebat: « nam, si ad vezirium postea redeat infecta pace, procul dubio se morte daturum poenas ». Cui dux respondit « se ea de re ad Caesarem omni officio scripturum: caeterum Caesaris et foederatorum eius faciendae summum ius esse et arbitrium; atque adeo gravitate multo maiore se id iis promittere quam turcae senatores ducesque, qui saepe, muneribus donisque acceptis, per summam vanitatem, ne tum quidem, quum adpromittebant, animati erant quae de pace spondebant praestare ».

His igitur rationibus Mehmudus persuasus, petiit a Caraphaeo « ut in rei secum actae testimonium ad primum vezirium scriberet ». Caraphaeus, ut dignitatem obtineret, id denegavit, « cum ab eo literas ad se nullas scriptas accepisset, et aequalitatem heic quoque servandam ratus, quando Soleymanes Mehmudum dignum putavit qui ipsius ad se verba ferret, dignum quoque qui sua ad eum referat putare oportere. Sed, ut ei gratum faciat, tamen ad eum scribere Mehmudum ad se de captivis permutandis venisse (uti, re ipsa, aliquot permutatum venerat), ut inde is sua mandata executum esse intelligeret ». Heic a Mehmudo Soleymanis literas ad Hermannum Badensem scriptas accepit, easque cito tutoque ad eundem missurum pollicetur. Mox, literis a Caraphaeo acceptis gratiisque diligenter actis, a colloquio Mehmudus discessit, spe data « intra viginti dies se optatum donum Caraphaeo adlaturum »: cui Caraphaeus subdit ut, « alioqui, itineri parceret ». Ita Summum Numen superbos adfligit! Hactenus Turcae iactabant nunquam imperium suum ad petendum ullo regi liberove populo pacem demissum esse: nunc eorum perfidia factum ut vezirii literae, quibus Caesari pacem insinuabat, ne per legatum quidem, qui eas cum dignitate ferret daretque, sed vulgo per tabellarium perferrentur.

His peractis, Caraphaeus ad bellicum senatum scribit quod « aga Mehmudus nomine, a magno vezirio missus, ipsum rogaverit mandatane faciendae pacis haberet, an saltem po-

testatem qua ipsum ad Badensem marchionem sineret com-
meare, se respondisse neutrum». Ex iis literis ad senatum
refertur, cui amplissimus Bonvisius cardinalis, pontificis ro-
mani legatus, et Fridericus Cornelius, legatus Venetorum,
adfuere, et Caraphaeum recte utrumque egisse probatum est.
Alio senatus die, quo venetus polonusque legatus convene-
rant, vezirii literae, quas Caraphaeus ad Caesarem recta
miserat, recitatae, quibus significabat:

Se fracti foederis animitus angi: aliquo tamen pacto solari,
quod iam auctores commeritas sceleris sui poenas dederint. At
pios utriusque imperii subditos, aliena culpa immerentes, vexari
aeque animo omnino ferre non posse. Si Christianorum impera-
tor, humani sanguinis parcus, ad pacem inclinaret, congressui locum
edicat; et, tantisper dum cum libera rei agenda potestate legatum
mittat, se suo Musulmanorum domino auctorem futurum ut quieti
ac tranquillitati publicae velit iubeatque commodari. Speratque
fore ut Summum Numen piorum adnuat votis.

Polonus Venetusque super iis sententiam rogati sunt; et
primus dixit « regem suum communem foederati belli fortu-
nam constanter prosequi decrevisse ». Sed Cornelius nova Ve-
netorum fidei edidit argumenta: quod, cum vezirius Iohannem
Baptistam Donatum, domum mox reversurum, quaedam de
pace submonuisset, quae is ad Senatum attulit, patres illico
omnem eius rei institutionem praecedendam iusserunt. Igitur
Badensis de Consilii sententia Soleymani respondit:

Nihil minus expectatum sibi evenisse quam eum ad se de pace
scribere, neque satis offerre quae damna iniusto bello dederint
Turcas in antecessum esse emendaturos, quemadmodum Caesarei,
quotiens ab iis petiere pacem, fecere, et nuperis vicennialibus in-
duciis, quanquam Turcae bis proelio fusi essent, tamen Vivarini
Varadinique aliorumque oppidorum, quae iam, usque a Soleyma-
nis temporibus, hungarorum regum possessione per turcicam vim
exciderant, Caesarem iure cessisse. Foedus ab iis contra gentium
fas ruptum: unde merito iure Polonum Venetumque Caesari, chri-
stianae gentis principi, contra iniustum Christianorum sacrorum

et foedifragum hostem sociatos: quare de iis quoque in concipiendis foederis legibus rite et ordine habendam esse rationem. Neque Turcas scelus paucorum auctorum mortibus expiasset, cum maxime Techelium, omnium malorum caput, in sinu turpiter foveant. Oportere igitur eos non perfunctorie repromittere, sed satis idonee cavere damna sumptusque belli Caesari foederatisque ante omnia reposituros. Quare, crudis adhuc rebus, eos conloquio locum indictum petere importunum videri et intutum: qui saepe per inducias urbes occupant, agros populantur, perduelles recipiunt, tributa graviora indicunt, atque adeo per pacis simulationem dant mala, quam si bellum inferrent, graviora. Si igitur ex animo fractum improbent foedus et serio ad pacem inclinent, aequae proponant, tuta promittant: quod si fecerint, Caesarem, humani sanguinis frugalissimum, haut sane congressum esse detrectaturum. Cetera se eis bonam mentem optare, ut Summi Numinis iram tempori placare possint.

Sed Mehmudus, qui has acciperet literas, ad dictam diem non rediit, nam Soleymanes eum in ordinem redegerat et in carcerem trudi iusserat; quia, ut dictitabat, cum literas ad se nullas a Caraphaeo scriptas de re cum eo acta dedisset, eum vana renunciare arbitrabatur: vero tamen propius quod, nullis certis ea de re mandatis acceptis, vezirium Techelii caput Caraphaeo proditurum sponderat.

CAPUT II

A MEHMEDE AGA, TURCA LEGATO, ADITUR; SOLEYMANI, PRIMO VEZIRIO, ET ALEXANDRO MAUROCORDATO DE PACE RESPONDET; ET TECHELII APUD TURCAS AUCTORITATEM IMMINUIT.

Alexandri Maurocordati elogium — Mehmedes aga rei civilis doctrina domi clarus — Rara Leopoldi gloria hoc bello parta — Primi vezirii literae de pace ad Caraphaeum scriptae — Legatis liberum per arma, per hostes iter — Summum Numen humani iuris violati vindex — Caraphaeus a primo vezirio superbiae inhumanitatisque insimulatur — Turcica ferocia animique — Alexandri Maurocordati literae ad Caraphaeum — Caraphaei laus — Praeclare dictum — Caraphaeus de ea re scribit ad Caesarem — Literae a Caraphaeo ad primum vezirium scriptae — Purgat inhumanitatis superbiaeque insimulationem — Rumores de pace bellis maxime socialibus noxii — Turcae fracti foederis rei — Pia arma quae? — Belli ultro inlati poenae — Turcarum iniusta bella et simulatae paces — Primus vezirius Caraphaei gratia Mehmedem « capizibassium » creat — Mehmodum vinculis exolvit et pristino honori restituit — Techelium asservat — De Techelii fortuna rumores varii.

Sed, cum Soleymanes quoquo modo pacem effectam cuperet, ad Caraphaeum scribit, et cum suis Alexandri Maurocordati quoque literas involvit. Is enim erat apud Turcas primarius linguarum interpres: vir religione Christianus, natione Venetus, qui quamplurimas per nationum ora viventes linguas callebat, nec latinae graecaeque prorsus inelegans; sed, nativa prudentia et magnarum usu rerum, quibus adfuit interpres, in agendis rebus dexter, expediendis consiliis satis acutus, et, ob id ipsum, apud Turcas non spernendae auctoritatis, quod, varia apud eos fortuna iactatus, semper fidi interpretis famam locumque apud eosdem obtinuit.

Cum iis literis Mehmedes aga, in historia versatus satis

patriique moris prudentissimus et ob id apud primum vezirium multo in honore habitus, Varadino ad Caraphaeum venit. Is autem nullam pacis faciendae potestatem praeseferebat, nec quid vezirius scriberet se certo scire profitebatur. Id vero aiebat: « Caraphaeum in dubium revocare non oportere quod Turcae pacem cuperent, cum nullum in maiorum monumentis extaret exemplum quo osmanica potentia ad pacem a quocumque quamvis maximo orbis terrarum rege petendam usquam gentium demissa sit, neque vero ad eum nunc denuo de pace legaret nisi sedulo serioque eam vellet ». Ad exitum orationem confert « ut scripto et cito respondeat, quod intra quindecim omnino dies domum sibi sit redeundum ». Ibi tum Caraphaeus vezirii primum literas legit, quae in hanc sententiam scriptae erant:

Foederis fracti auctores meritas iam dedisse poenas, et piorum curam sibi divina providentia permissam, qui, ad pacem suoapte ingenio pronus, ad Badensem, Consilii bellici praesidem, de ea ineunda scripserat. Sed commeatum — legatis, sive florente pace, sive adeo grassante bello, apud omnes nationes permissum — legatis suis denegatum, neque literis suis quidquam responsum. Haut verisimile sibi videri quod is negocium ad piorum pacem tranquillitatemque propositum praepedire, et Summi Numinis iram, ad quam gentes humani iuris in se violati vindicem provocant, suo suorumque capiti adcersere non dubitarit. Quamobrem, cum id animum inducere nullo modo posset selectissimo christianae gentis duci tantam superbiam inhumanitatemque esse insitam ut ius cum humana ratione natum hautquaquam agnoscat, reversum Mehmudum, ut vana referentem, in carcerem coniecisse. Ut is igitur adprobet quae de instituenda pace Mehmudo verbis mandaverat, per literas praecise, diserte et quamprimum se faciat certiolem. Neve putent Germani Musulmanorum imperium ex uno et item altero adverso belli casu, quasi proeliorum discriminibus cladibusque confectum, de divina ope animum despondisse. Esse adhuc divina Mehmedis virtute pro ingentibus cogendis reparandisque exercitibus facultates promptas, paratas opes. Postremo Summum Numen, iustis ac piis aequum, ambitiosis turbidisque grave, eum vereri ac metuere commonet exhortaturque.

Maurocordatus, verbis ad benevolentiam lenioribus et magis ad obsequium, ut par erat, compositis, in eandem Soleymanis sententiam scribebat.

Primum vezirium neque Mehmudo com meatum permissum, neque literis suis rescriptum graviter tulisse, quando Caesaris de pace legatis semper a Musulmanis per summam mansuetudinem iter liberum patuit. Itaque eos summe demirari non perinde cum Mehmudo actum, qui publice legatus cum literis ad Christianos veniret. Quapropter eum orat ut quid eius sit, sibi causas aperiat: persuaderi enim omnino non posse id temere actum ab amplissimo belli duce, terrarum orbi conspicuo, et satis merito qui imperatoriam romani Caesaris referat dignitatem. Idcirco vezirium, generis humani quieti suapte natura proclivem, ne ex levi fortasse causa institutus tantae rei ordo abrumpatur, ad eum scripsisse literas, quod aeternae utriusque imperii saluti et Caraphaei gloriae, nunquam annorum longinquitate periturae, futurum sit. Occupandam occasionem, antequam Osmanicum imperium, cuius vires, uti sub favillis ignis, oclusae, non extinctae sunt, excitentur. Ei satis notas imperiorum vires, regum consilia, temporum utilitates; et semper decori, saepe emolumento, nunquam poenitendum, prospera fortuna modeste uti.

Perlectis literis, Caraphaeus Mehmedi respondet se, quam summum in ea provincia armorum imperium habeat, tamen, eius iure imperii, de summa re solum decernere non posse, sed omnes in ea provincia belli legatos convocare oportere. Mox autem, cogitans Mehmedem cum nulla pacis faciendae potestate venisse ac proinde eum conventum inutilem fore, ad Caesarem scribit quo certis ad rescribendum mandatis instruat. Interea edicit Mehmedem de captivis redimendis venisse, ne belli res, pacis mentione, turbarentur. Acta re in Senatu, Caraphaeo iniunctum ut primo vezirio ex auctoritate respondeat:

A se legatum Vienna prohibitum, quia nullis de pace certis mandatis instructus venerat: ad bellicum tamen Consilium literas tramisise, ut ex literis, quae ab eo ad ipsum rescribuntur, co-

gnoscet. Itaque se, eo ipso tempore quo legato commeatum negavit, pacis instituendae viam, quantum in se fuit, munivisse. Iure quidem gentium liberum patere legatis per arma, per hostes iter; sed diserte edixisse Caesarem se, nisi prius certae pacis conditiones sibi foederatisque per Turcas dentur, nec posse neque adeo velle quicquam cum iis de pace agere. Cum igitur per colloquia cum legato habita eum mandata nulla habere intelligeret, rectius putasse id belli Consilio mature significare quam eiusmodi legatum, quicum nihil agi de pace posset, Viennam sineret commeare, aut in provincia belli legatorum convocare Consilium, eoque pacto terere frustra tempus, rumores de pace excitare vanos, suspiciones foederatis iniicere et, proximae pacis spe, intentam legionum virtutem arctamque disciplinam resolvere. Igitur, si is ex vero pacem cupiat, legatum iis mandatis instructum Viennam mittat, ut foederati unanimi consensu agere cum eo possint: in hanc legem suam ei operam adpromittere; an autem uti velit, id in eius esse potestate. Ablegatum autem ab eo custodia habitum demirari; neque enim aequum fecisse, qui eius orationi fidem habere ipse noluerit, cuius verbis credere voluerat alios. At enim veri haut simile videri Turcas Techelium, scelestissimum hominum, in fide habere, et foederis rupti animitus poenituisse, in cuius legibus una est « a neutro imperiorum scelestos homines protegi foverive ». Si plane intelligant capiti suo Summi Nummis iram foedifragio adcersivisse, cursclerato Techelii capite se non expiant? cur non pacis conditiones omnibus foederatis aequas atque adeo iustas adportent? cum in praesentia res temporaque ita sint comparata ut aliter pax coalescere omnino non possit. Et tamen pie bellum a Christianis geri, cum naturalis ratio dictet armis iniuria laccessitos armis tueri, et qui ultro inferunt bellum, ut ii et belli damna sibi inlata aequo animo patiantur, et quae per iniuriam ipsi aliis dedere reponant. Fortunae quidem prosperae moderare pulchrum; sed enim Caesarem et foederatos vanam et subdolam, non solidam et sinceram pacem, abnuere. Igitur in eos protracti belli et sanguinis porro effundendi divinas poenas recasuras, qui et bella iniusta inferunt et simulatas paces proponunt.

Eadem ferme verborum vi Maurocordato respondit, hoc diserte addito: « nisi Turcae certa et aequa in antecessum

Caesari foederatisque proponant, nunquam Christianos cum iis de pace congressuros: idque adeo quod foederati sperent fidantque plus quam pace bello proficere. Quare aut Soleymanes in id conveniat, aut eo inutili literarum commercio parcat ».

His acceptis literis, Mehmedes ad Soleymanem redit, qui, ut Caraphaeo gratum faciat, quo eum sibi devinciat, Mehmedem « capizibassium » creat, honoris genus apud Turcas minime contemnendum: eorum enim est formidolosiora Osmanicae domus arcana scire et eiusdem saeva mandata exequi. Mehmedum vinculis exsolvit, tanquam tunc demum certo nosset eum sibi vera retulisse, et, Caraphaei quoque honore et gratia, pristino honori suaeque gratiae restituit. Techelium, colore belli eo anno administrandi, ut suo loco narrabimus, evocat, mox custoditum servat, neque rem ullam suo ductu gerere sinit. Unde postea varii rumores nati. Caesaris studiosi putabant, alii eum, turcicis rebus convulsis, nullam apud eos dignitatem habere; alii, ut proditorem ipsis gravem, e medio ab iisdem sublatum. Qui non tam abiecte de eo coniiciebant, eum, vulnere invalidum per acies superiore aestate accepto, aut impeditum aut mortuum arbitrabantur. Perduelles vero meliora: eos enim cum « athname » solabatur, quo in Musulmanici imperii fide receptus erat; tum viri fatum, quo ita natus erat ut percussus altius erigeretur.

CAPUT III

CUM MEHMEDE AGA SERMONEM HABET, QUO IUSTA POLONI AC VENETI ARMA DOCET; TURCAM DE SPE DEICIT CAESAREM, NISI FOEDERATIS SATISFIAT, PACARI UNQUAM POSSE; ET DE ULTERIORI BELLI PROSPERITATE DISPUTAT CONIECTURAS.

Turcica legum superstitio — Magni vezirii infinitum in Turcas imperium — Turcici iuramentorum cavilli — Techelius ex foederis lege vivus dendum — Senatus auctoritas apud Turcas quid valeat — Austriaci imperii arcanum foedera custodire — Caraphaeus Mehmedi adprobat Polonum Venetumque iustum gerere bellum — Sacra communia unam Christianis civitatem contra Turcas constituunt — Imperator Romanorum christiani nominis princeps — Turcica confidentia — Summum Numen armorum fortuna bellorum iustitiam asserit — Quae et quanta fracto foedere mala a Turcis data? — Quantas de eo poenas dederint? — Quae bona ex foederum fide Caesar assequutus? — Quae porro maiora speret — Foederatorum opes et fides — Moschus Polono contra Turcas belli societate iunctus — Coniectura ut Persa contra Turcam bellum moveat — Hungaricae victoriae hoc bello partae — Aliarum reportandarum commoditates — Copiae expromptae — Formidandae hostibus vires — Aeraria non perinde, ut Turcis, exhausta — Christianorum animi pietate feroces, Turcarum superstitione perculsi — Caraphaei a Mehmede laus — Turcarum animi — Turcae Christianorum foederata bella contemnunt — A Persis securi — Commodum unius praepotentis regis contra foederatos belligerantis — Turcica animi praestantia et gravitas — Christianos Turca temperantiae admonet — Caraphaeus Christianos intemperantiae purgat — Sapiens Caraphaei dictum — Mehmedes verborum cautus — Caraphaeus dignitatis sedulior.

Non multo post Soleymanes eundem Mehmedem, commutandorum captivorum obtentu, Eperiem ad Caraphaeum mittit, qui eum doceat « quae ipse grata Mehmudo sibi que fecerit, ut probaret quam honorificum putet cum tali duce amicitiam inire. Quin Techelium, quem, ab Hibraimo eversum, restituerat et impense fovebat, iam eius dono servare: rogare nunc vivumne an mortuum optet. Mortuum enim dare

et lege sibi permissum; et, cum magnus vezirius in eos omnes, qui in suum imperium peccant, summum gladii ius habeat, eum, colore quod aut suum imperium spreverit aut non recte executus sit, optimo iure necare posse. Vivum autem tradi athname vetare, quod contra quemvis hostem eum protecturum sancte promittit». Ibi Caraphaeus gaudere se ait « quod Soleymanes honores ab eo et Mehmudo promeritos sibi imputet; et parem, sicubi usus venerit, gratiam ei se relaturum promittit». De Techelio autem monuit induciarum legibus cautum 'Caesaris perduelles a Turcis ne protegantor': quapropter eos, vivum dedendo, servare potius quam frangere fidem conficiebat. Ad haec «Techelium fraudem athnami fecisse, Hibraimi iudicio declaratum, qui eum vinculis oneravit». Cui Mehmedes ultro addidit «athname ei a Kara Mustapha datum sine omni senatus auctoritate: unde successorem non obligare». Ex qua voce Caraphaeus perpexit Turcam bona fide agere.

At Mehmedi, sciscitanti «an, Techelio tradito, pax certo futura», respondit «pacem quid aliud esse. Nunc agi de levicensi munere, quo is primo privatim donandus sit, quo certius postea belli Consilio probare possit eos serio pacem petere, ne temere eorum postulata ad suos Patres adtulisse arguatur. Modo tamen ita concipiant ut et Caesari et foederatis omnino, quae ius belli dictat fecerint satis. Caesarem enim, qui in aeternis regni arcanis id habet, foedera religiose servare, nisi cum omnibus quanto aequius melius actum sit, in nullum pacis placitum unquam esse consensurum».

Heic Mehmedes opposuit «belli iure foederatos sibi, non se foederatis teneri, quod ipsi foedus fregerint, qui, cum Musulmanis agitantes pacem, bellum contra ipsos ultro sumpserunt». Id Turcae dictum Caraphaeus eo argumento confutavit: «quod, cum communia sacra unam veluti civitatem rempublicamque Christianis constituent, cuique regi summo liberoque populo christiano ius sit alium, a communi christianorum hoste sacrorum armis lacessitum, auxilio iuvare; idque adeo fas esse, cum christiani nominis principem, Caesarem, iniusto

bello petierint. Tunc vero eos foedifragos vere accusarent, si arma Caesari foedifrago sociassent ».

Ibi Turca, ut solent qui ratione impares animi perturbationibus pugnant, commotior paullo, Summum Numen inquietis adversum imprecatur, placidis propitium implorat; pro mehmedanis sacris suos omnes desudaturos minatur; « in divina manu esse victorias, et quidquid in aeternae providentiae sinu latet, brevi in lucem proditurum confidit ». At Caraphaeus, sedati speciem obtinens, eum videre iubebat « ne quae Christianis imprecatur, in suorum caput sint recasura: iam enim Deum optimum maximum belli iustitiam ab eo stare, a quo stet fortuna, iudicasse ». Atque heic miserantis induens vultum, « indolebat Turcarum vices, qui Summum Numen satis iratum haberent, quod, foedere contra gentium fas temere violato, in caussa fuissent ut innumera virorum funera, tantae vastitates, direptiones, incendia, et omnia quae bellum ferat, foeda tetraque sint admissa facinora. Qua nunc de caussa, innumeris ac luctuosis cladibus acceptis, totiens fusi, fugati, caesi profligatique; tot castris, urbibus, munimentis exuti; meritas foedifragii poenas luant. Contra, Caesarem, foederum servantissimum, omnibus bonis, faustis felicibusque auspiciis bellum prosequi, et augustam domum tota ferme Hungaria recipera cluere. Christianos autem reges foederatos memorandis terra marique victoriis quatuor perpetuos annos de turcico fastu triumphare. Sed neque spem tot his tantisque bonis partis exhaustam: restare fiduciam fore ut non solum reliquae amplissimae provinciae, a florentissimo olim Hungariae regno discerptae abstractaeque, reciperentur, sed ut Osmanica gens omni prorsus Europa et ipsa tanti imperii digna sede, Constantinopoli, eiiciatur, ut, vix remeato mari, in Asiam, unde alienis classibus traiecit, sese recipiat ». Explicabat « Caesaris et foederatorum exercitus, classes, eorundem foederis constantiam et fidem ». His addebat « Moschum, ipsis formidandum hostem, cum Polono nuper contra eos arma sociasse, ut, potenti diversione, eorum exitio connitatur; iamque legatos ad Caesarem splendido comitatu misisse, inde Venetias transituros.

Cumque Persa cum Moscho contra ipsos ac Tartaros aeternam agat armorum societatem, facile futurum ut, tanta a Christianis opportunitate oblata, bellum in eos altrinsecus moveat, ut undequaque rerum difficultatibus opprimantur ». Commonstrabat praeterea « eum omnem Hungariae tractum, qui Budam usque protenditur, reciperatum; Caesarem, maiore Danubii parte, Dravo ac toto Tibisco potitum, quoquo eorum fluvio secundo ductare exercitus, penetrare in hosticum, ibique contra eos sui imperii destinare fines facile posse; omnesque urbes et oppida intra eos limites sita, cum iis nulla spes adfulgeat auxilii, nullo commisso proelio, nulla oppugnatione instituta, earum sponte in suam redacturum esse potestatem. Iamque, ut has incipiat perficiatque provincias, prompta parata omnia; Christianos, qua sint virtute, ab iis satis, cum ipsorum pernicie, spectatos; aeraria non ita exhausta ut templa exuere sit opus, quemadmodum Soleymanes superiore anno fecit; animos ipsa Numinis pietate feroces, non, uti Turcarum, superstitione percussos. Quare se iis privatim consulere ut mature suo excidio provideant ».

Mehmedes ad haec « misericordem hostem laudare, sed intelligere quoque eum, rerumpublicarum scientissimum ducem, turcici imperi vires non tam infirmas nosse, ut, si alteris tantis adversis proeliis pugnasset, iam concussum conrueret. Quis scit — inquit — an per eas acceptas clades fractum foedus expiatum et Summi Numinis irae litatum sit? Iastas autem Christianorum magnificas bellorum societates a se, ut semper alias, nunc quoque contemni. Neque metuendum ut Persa in communis mehmedanae legis exitium ruat; neque ita, ut sibi fingunt, facile fore Caesari arma ulterius promovere, cum iam suus Musulmanorum dominus, voluptate posthabita, generosam in animo maiorum virtutem excitarit ut musulmano militi pristinam belli ferociam inspiret. Ei vero esse, contra foederatos, alias atque alias utilitates captantes, cuncta suo unius nutu parata; et tamen pacem velle, dum ipse bello expeditur: neque id facere hostium metu, sed ut, foedifragio laesis sua imperii maiestate submissa, Summum Numen, periuriorum ultorem,

placet. Quare Christianos potius monendos ne secundante fortuna superbiant, modumque prosperis rebus adhibeant, et tanto ac tam diuturno dexteræ fortunæ usu contenti sint ». Tum Caraphæus: « Verbis, uti foeminas, bella gerere haut decorum putare viris. Sed, ut Christianos victoriarum intemperantiæ purget, id restare tantum ut dicat: in regum manu esse pacatos agere; sed, ubi ex proferendi imperii libidine iniusta bella moverunt, unius Summi Numinis esse armorum impotentem fraenare cursum: homines autem nihil ultra posse nisi divos eam humani generis pestem deprecari et adposita pacis argumenta perquirere et adhibere ».

Tum demum aga veniam rogavit « si quid sibi in eo satis longo sermone imprudenti forte aliqua exciderit ». Cui dux christianus subdit « ipsum quoque, quæ dixerit, ex privata benevolentia et familiariter dixisse: nam, si legatus de pace iterum venisset, cum iustas pacis conditiones foederatis nullas adferret, omnem ab eo sermonem publice segregasset ».

CAPUT IV

VARADINIENSEM PROVINCIAM SUO AERE GERENDAM PROPONIT,
ET TAMEN SENTENTIA NON PROBATA.

Caraphaeus Varadiniensis provinciae utilitatem facilitatemque docet — Varadinum Transylvaniae fraenum — Ex literis Caraphaei ad Senatum refertur — Varadinum munimentorum Hungariae ocellus — Caraphaei sententia a Senatu improbatur — Quibusdam e Consilio Themiswariensis provincia utilior videtur — Eius commoditates — Caraphaeus suam sententiam tuetur — Varadini armis capiundi facilitas — Incepti securitas — Commeatus exprompta copia — Parvus militum numerus — Provinciam de suo aere conficiendam promittit — Themiswariensem expeditionem reprehendit — Minora oppida facile capi, facile recipi — Valachus infirmus princeps — Moldavus Valacho infirmior — Caraphaeus studiosus Hungariae — Ut nimis cautus ab aemulis notatus — Essechiensis provincia decernitur — Caraphaei dictum.

Iam interea quinctus coeperat circumagi belli annus (MDCLXXXVII), neque adhuc pro ingentibus victoriis in Hungaria relatis partae opes, quae enormia earum impendia repararent. Igitur Caraphaeus Varadinum armis quam mox petendum ad Caesarem sententiae loco scribit⁽¹⁾, ut turcicas vires uno ictu percellant, unaque opera Transylvanos coërceat, a quibus omnia hungaricis bellis fomenta et magna Turcis adiumenta suppeditata, et tandem aliquando dignum praemium belli tantis sumptibus damnisque gesti reportet.

Docebat enim « Turcas, quanquam Hungariae perpetuum seculum et ultra potenter sint dominati, ac tantundem temporis Budam, Themiswar aliosque Transylvaniae fines possederint, id tamen regnum nunquam subigere potuisse: quamobrem modesto iis principibus tributo indicto contenti sunt. Tandem anno MDCVI Varadinum cepisse, eoque capto, Transylvania universa potitos: inde porro ei provinciae socios verbo prin-

---

(1) Ex volumine *Epistolarum ad Caesarem*, ep. 27.

cipes, re vero purpurata mancipia, sub gravissimo tributorum onere imposuisse». Sub hoc exemplo turcicas vires prius Varadini a Caesare adfligi oportere censebat, ut mox Transylvania potiretur.

Caesar ea de re ad bellicum Consilium retulit. Sed maior pars censuit:

Varadinum quidem omnium Hungariae munimentorum ocellum semper omnibus habitum esse, et utilissimam quidem expeditionem videri, si aliae nullae quam hungaricae res agerentur. Sed Europae emergentes alias aliunde necessitates postulare Caesarem ita hungaricas res gerere ut ad alias, si quae forte alibi extiterint, gerendas quoque paratus sit et intentus. Varadiniensem enim provinciam arduam longamque esse; necessaria ei bello mature paranda; militem iam instructum expeditumque agere necessarium, ut et in validissimum munimentum impetum facere et praesidiariis Bellogradi turcis, una opera, obsistere posset. At, a Danubio ad id oppidum usque, ingentem impedimentorum copiam ad xxx hungaricas leucas per siticulosa terrarum deserta subvehendam. Atqui aerarium languere; et ad inopinos ab Gallia tumultus quoquo modo servandum militem, nec ad provincias mittendum, quae, quamquam utiles, asperae tamen sunt et cruentae. Utilius res leviori molimine conari, et Themiswar ac Titul, ubi Turcae commeatus adservant, oppugnanda adgredi: quibus oppidis captis, varadiniense obsidium facilius futurum; eoque pacto, germanum militem contra subditos Galliae, si qui forte oriantur, motus magis in Hungaria cum aliqua utilitate exerceri quam totum occupari distinerique. Esse praeterea et alios eius consilii non spernendos usus. Nam, si Bellogradum obsideri e re esse videatur, nullum ei rei fore impedimentum: cum Valacho Moldavoque facile arma Caesaris iungi posse; Transylvanum in arctiores angustias redigi; Turcis ab Agria Varadinoque, Transylvanis a Bellogrado omnem intercludi commeatum; Giulam Lippamque interclusas aut ultro ad deditionem venire, aut certe facile capi, antequam hostis omnes copias in campos educat; modo Caraphaeus Marusii ripam equitando, cum aliquot tormentis, quae a regiis Hungariae urbibus ei devehantur, eo fluvio potiatur; postremo Caesaris exercitus ab utraque Tibisci Danubii ripa facile et commode utrumque alteri, ubi necesse sit, opem ferre.

Sed Caraphaeus hos rescriptos metus expeditionis celebritate et militis aerisque compendio disiici omnes censebat, modo Caesar ipsi eam provinciam adornandam praemature decernat.

Namque arx, vasto suburbio cincta, quod unius diei mora, omni milite salvo, caperetur, ita ut impressio in solam arcem facienda, quae et ipsa propugnaculis omnino nullis munita. Frequentes incolae, suburbio capto, omnes in eam sese reciperent, ubi nullae substructiones, sed casae ligno contactae: itaque, conferti inter tigna et asseres, ignitarum vim pilarum nullo pacto perferre possent. Et quamquam fossa amne oppleta circumdatur, tamen esse, qui artem callent, qua aqua diffugiat: quemadmodum a Turcis factum quando ea urbe potiti sunt. Caesaris arces et munimenta militis terga firmarent, ut numeroso exercitu non sit opus. In novo autem arcis Sancti Iobi claustro commeatus adservarentur, quos Debrectiniensis uberrimi soli ager sat abunde ad manum subministraret: Transylvania quoquo pacto prompta equo alimenta praeberet. Sex equitum millia — quotam summae rei partem! — et modestus tormentorum numerus ad rem expediendam sat esse. Et, cum omnia desint, se in ea re conficienda omne suum patrimonium conlocaturum.

At, si Themiswar ad gressum eant, Transylvania haut sane volens suam opem contulerit, quae, cum Caesaris exercitus longe agant, nulla sane vi cogi potest. Tum vero omnia militi belloque necessaria eminus et difficulter petenda. Et eiusmodi minora oppida facile capi, facile recipi, ut, ad ea contra hostem obtinenda, si forte adsit, iusto exercitu opus sit. Iis quidem munimentis Transylvaniam infraenari, et veluti stativa Varadino circumduci, et commeatus ab Transylvania Bellogrado intercipi: sed, absque iis, Tibiscus, qui Germanis iam patet, cum nullus ibi hostis arces habeat sitas, Bellogradensem provinciam secundaret. Sed et tunc Transylvaniam inter et Bellogradum commeatus intercluderentur, quando hostis eos parva manu protegeret: sin valida tueatur, praesidiarius eorum oppidorum miles haut sane potest eam intercipere hosti utilitatem. Valachus, Themiswar pertingens, tenuem summae rei opem contulerit: nam et princeps non admodum potens, et vasta viris, exhausta aere provincia, ut plusquam sex millium virorum nequeat conscribere exercitum, eosque ipsos semermes,

quibus Turcae non proeliis, sed velitationibus utuntur; nullis munimentis, nulla arce validus: quare ei subiicitur qui eo adpropinquat armatus. Moldavus Valacho longe infirmior, ut anno superiore polono regi adventanti sese ultro submiserit.

Componat Caesar hos minores et temporarios quaestus, si Themiswar adgrediatur, et ingentia lucra ac perennia, si impetat Varadinum, cuius accessioni uberrimum et opulentissimum Transylvaniae regnum cedat: quo recuperato, et Hungariae, hybernis iam confectae, respirare datur, et novae parantur opes, quibus in plures annos bellum protrahi possit. Aemulos se risuros ut vanum, sed eos meminisse oportere sibi semper obiectavisse quod nimis cautus pauca admodum fortunae committat.

Nihil tamen quidquam magis Caraphaeus his rationibus profecit, et Essechiensis provincia utilior visa et decreta est. Eaque renunciata, tantum eam a sapiente acceptam edidit vocem: « Bonum proponere cuique datur: argumenta ad id adsequendum apta invenire cuique non datur ».

CAPUT V

INCENDIARIAM AGRIAE OPPUGNATIONEM BELLII CONSILIO PROPONIT: PROBATA PRIMUM SENTENTIA; MOX DILATA; TEMPORE TANDEM EXTRACTA EST.

Privata studia reipublicae remittit — Res diu meditabatur incipiendas — Agriensis praesidis literas intercipit — Agrienses acri urgentur fame — Hyberna tuto disposita a Caraphaeo — Agriensium animi percussi — Caraphaei consilium ut Agriam ad deditionem cogat — Victoriā brevem et incruentam pollicetur — Exiguū peditum numerum ad id postulat — Aemulos perstringit — Non magnifica sed tuta censet — Incommoda numerat nisi Agria expugnetur — Agriensem provinciam summi Germaniae principes ambiunt — Cardinalis Bonvisius eam Caraphaeo demandandam censet — Caraphaei a Bonvisio laus — A Senatu Caraphaei sententia probatur, sed differtur — Metus ne agriensis praesidis literae dolo fictae, et ut Agria incendiaria oppugnatione dedatur — Incendiariis oppugnationibus, maxime frustra cadentibus, armorum dignitas laeditur et duces in invidiam trahuntur — Caraphaeus suam sententiam propugnat — Nihil temerarius: peccat potius in tutiorem partem — Una ex eius vitae rationibus adprime utilis — Cum Caesaris utilitate suam dignitatem conglutinat — Qua diligentia in deliberando utitur — Legiones per acies confectas in hybernis restituit sine aerarii sumptu — Hyberna disponit commodissima aestivis — Incendiariae oppugnationes cum Turcis haut reprehendendae — Sapiens ducis dictum — Causa cur aemulis invisus — Qui summus Caraphaei dolor? unde solamen? — Caesar eum solatur iubetque ut Agriam stativis obsidere acrius pergat — Caraphaeus Auriam stativis praeficit — Et Mungactium quoque stativis cingit.

Et tamen, ne privata studia reipublicae essent detrimento, cogitans, tota belli ad Essechiensem pontem urbemque quam longe conversa mole, omnem superiorem Hungariam, Varadino, Agria Mungactioque, turbidam et inquietam a tergo restare — idque adeo quod agrienses hostes et mungactienses perduelles omnibus proximis vicinisque comitatibus vastitatem et excidium minitati erant, ubi primum miles hybernis

deduceretur, — animum ad Agriam incendiariis tormentis oppugnandam serio adplicavit: quod iam inde, quum Buda expugnabatur, secum deliberaverat omnemque eam hyemem mente revolverat, et quo magis magisque cogitabat, eo certius utilissimam facillimamque esse sentiebat. Igitur, industria diligentiaque fretus eas superare difficultates, quas expeditio secum adferret, sententiae loco ad Caesarem scripsit ⁽¹⁾.

Hostes ea urbe exuendos omni ratione oportere, unde in uberimos et Caesaris utilissimos agros excurrerent, ut et ea provincia pacatior ageret, et tributorum onere aliae provinciae satis superque gravatae adlevarentur. Se vero Caesari id incoeptum effectum daturum graviter adpromittere, ut qui Rustenis pasae literas intercepterat, quibus primo vezirio significabat omnibus vitae necessariis se miserrime laborare, et, ni difficillimis rebus praesentissimam ferat opem, eius urbis ulterius obtinendae omnem prorsus spem abiectis. Res autem ipsas verbis congruere, quod per eam hyemem ingens inde Turcarum vis suffugerat, natis ibi uxoribusque, imbecilli vulgo, relictis. Iam provisum ne interea Varadino, Transylvania Mungactioque in Debrectiniensem aut alium agrum, ubi hybernet germanus miles, hostes foris insultent. Intus autem animos ita percussos ut, cum eo valida manu adpropinquasset, statim urbem trepidi deseruerint et in arcem festinantes confugerint. De crevisse tertio post institutam oppugnationem die praesidi interceptas ipsius literas mittere, a quibus se scire noscat in quantum angustiarum redactus sit. Ipsam autem oppugnationem nonnisi decem aut summum duodecim dierum mora stare: victoriam omnino incruentam fore. Sexcentum non plus eo peditum, a Buda duodecim leucarum iter facturos, nam sibi praecipuam semper fuisse curam servare legiones. Se eius expeditionis utilitatem facilitatemque diu multumque meditatam; omnia explorata habere; praesentemque, melius quam suos longinquos aemulos, apta rebus inire consilia; atque adeo in ea re suam agi dignitatem, ut qui in vitae rationibus eam habeat: non magna, sed tuta consilere. Iubeat modo Caesar incendiaria ad se tormenta mature advehi. Sin suum contemnatur consilium, eius urbis praesidiarios

---

(1) Ex volumine *Epistolarum ad Caesarem*, ep. 31.

milites Budam inter et Solnochum commeatum intercepturos; adventante aestate, frugibus direptis, quae obsidioni alterum annum sustentandae sint satis, ut anno superiore Mungactienses fecere, et ipsi nunc se facturos minitantur, omnem provinciam esse devastaturos. Ipsum interea cum Caesaris suas indoliturum vices: quod eam sibi gloriam inviderint, Caesari utilitatem praecluserint.

Aliquis inter aulae primores, cum consilium nulla posset ratione reprehendere, eo evasit: « non recte facere Caraphaeum, qui iis praefici provinciis pro suo iure postulet, quas principes summi a Caesare sibi demandari summe concupiscunt ». Cui sermoni cum forte Bonvisius cardinalis adesset, respondit « in ea re non de dignitate certari, sed de expeditione duci demandanda, qui, militaris scientiae spectatus, sui consilii auctoritatem obtineat, et, longa utilique provinciae administratione, rerum, locorum temporumque utilium ad vincendum altero experientior habeatur ». Cui replicatum « reipublicae causa Caraphaeum eam utiliter procurare oportere, quanquam alius esset imperaturus ». Heic Bonvisius sermoni in ea verba finem imposuit: « Igitur Caraphaeus eo fato natus: bella sapienter administrare ut alii duces victorias inde partas retulerint! ».

Senatus tamen sententiam probavit; sed incendiarium cum tormentis mitti dilatatum est: tandem cum adesset, continentibus imbribus oppugnatio praepedita, in ineuntem aprillem constituta. Interea belli Consilio ea provincia durior visa,

quod interceptis agriensis praesidis literis fidendum haut sane esset. Idem enim antea de Neosolio stativis obsesso perfugae renunciarant, at contrarium tamen compertum est: unde metus non temerarius an id dolo factum ut eo Caesaris copiae distineantur, et, uti illud, ita hoc oppidum acri et diutina obsidione cogendum sit, quae legiones conficiat. Neque incendiariam oppugnationem sat esse ut is arcem in Caesaris redigat potestatem: non enim tantum in ea urbe agere oppidanorum numerum, qui, seu metu seu molestia ignium commoti, vim militi ad dedendum arcem facere possint. Itaque augustaea arma iacturam dignitatis factura; idque adeo quod Mungactium adversus foeminam Ragoctiam, non contra fortem expertumque belli ducem Rustenem

pasam, anno superiore oppugnatum, non tamen captum; et per eiusmodi urbium conflagrationes acri invidia flagrare arma, quando infensissimi bellatores reges ducesve nefas putarunt urbes, quas ipsi non fundarunt, evertere. Budae vero rarum militem praesidere, ut inde, nisi numeri suppleantur, educi non possit. Et, ut omnia praesto essent, acierum tempore iam adpetente, eam opportunitatem praeteriisse. Tamen, si confidat fore ut intra octo dies oppido potiatur, oppugnationem instituat.

Caraphaeus iniquo id animo decretum tulit; sed, ad consilii sui gravitatem tuendam, ad Franciscum Udalricum Kinskium, unum e belli Consilio, scribit⁽¹⁾:

Alias omnino res esse Neosolium et Agriam: hanc urbem, in insulae formam, cum aliis prorsus nullis communicare; Neosolium autem ad manum Novigradum, Baëtiam Budamque habuisse, neque agrum, uti agriensem, longe lateque vastatum. Tibiscum, glacie adstrictum sex perpetuos menses, eo invehi commeatus non ferre: alios autem conditos non habere nisi quos, duodeviginti antea mensibus, ab agris caesareis direptum in urbem comportavere.

Se autem citra vani aut gloriosi hominis notam firmare posse, nunquam Viennam quidquam de hostibus nunciasset nisi prius mature, ne quid temere adferret, pensitato, semperque in eam potius peccasse partem quae esset tutior; quod in ceteris vitae suae rationibus illam retulerat: semper aliquid sibi servare reliquum, cogitans in rebus agendis cum Caesaris utilitate suam dignitatem esse coniunctam. Itaque nullam omnino rem inter deliberandum inexpensam praeteriisse, quae ad expediendum consilium necessaria videretur. Deinde se nec iactanter commemorare posse per omne eius belli tempus legiones aestivis belli aerumnis confectas semper sibi traditas esse, easque in hybernis, sine ullo aerarii sumptu, nitori suo restituisset; semperque hyberna ita disposuisse ut, pro incoeptis in novum annum conandis, miles brevissima itinera faceret et expromptum homini et equo necessarium haberet. Tantum abesse ut ipse censeat oppugnationem qua Caesaris copiae deterantur!

---

(1) Ex volumine *Epistolarum ad Kinskium*, ep. 68.

Ad haec Agriam item a Mungactio longe diversam. Ibi subfossa e vivo saxo loca, quo ab incendiariis globis se tuto obsessi receperunt: at Agriae exposuisse humiles e ligno casas, neque ulla subterranea patere suffugia. Neque paganorum turbis quidquam confidere, quibus ad deditioem milites adigantur; sed longa inedia et tabe sperare, qua ipse miles confectus est. At enim incendiarias oppugnationes quis reprehendat cum Turcis, quorum bella ignis, veluti praelux, vastitas pedisequa comitatur? Quare deditioem lucro adponendam; et, nisi sequatur, armis Caesaris nihil dignitatis detractum.

Mirari vero illam sibi datam conditionem: ut ipse de belli fortuna despondeat et intra octo dies Agriam certo captum iri adpromittat. Eventa enim rerum in Summi Numinis sinu celari. Sed pro iis, quae explorata sunt, de oppidi viribus, copiis animisque, apta argumenta adhibere, eaque ad incoeptum efficiendum parare ac disponere: id in ducis facultate versari.

At se scire unde ictus venerit, quod acerbissimum animo suo vulnus inflixit. Sibi invideri quod principi charus sit, eique maximas res gerendas proponat, paucio milite, de suo aere. Suum tamen fecisse officium solari. Durum quidem summis vigiliis ac laboribus adtritosis exercitus restituere et instaurare, et, quum tempus est quo aliquem gloriae ex industria conligat fructum, alios adesse et belli imperia suscipere. Sed sat praemii sibi putare vel inglorium fecisse rem Caesaris.

His Caraphaei literis a Kinskio Caesari communicatis, Caesar, ut iustum eius dolorem soletur, ad eum scribit ⁽¹⁾ « super ea re non aemulorum invidia, sed rerum utilitate patres in eius non concessisse sententiam. Ne tamen agriensi hosti liberae in vicinos agros pateant excursions, Agriam urgere stativis pergat ». Quamobrem Caraphaeus, reipublicae suum dolorem largitus, Agriam una legione sua acriter circumscedit, eique Auriam praefecit; et, quo Lotharingius securior bellum Essechiense gereret, Mungactium quoque stativis tam arcte cinxit ut omnem ei externum interciperet comneatum.

---

(1) Ex libro *Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum*, ep. 40.

CAPUT VI

EPERIESINAM CONIURATIONEM SEVERISSIME VINDICAT; EX EO IUDICIO APUD HUNGAROS INVIDIA DEFLAGRAT; UNDE PORRO PRIVATAM EXIGERE VITAM DECERNIT; MOX SUMMUS ET BELLI LEGATUS ET SUPREMUS HUNGARIAE [SUPERIORIS] MODERATOR CREATUS EST.

Caraphaei de coniuratione coniecturae — Techelliae literas intercipit — Coniurationis ordo — Suspectos comprehendi imperat — Eam maiestatis quaestionem Eperie habendam censet — Sententia a senatu probatur — Caesar religiosissimus legum — Pro criminum gravitate gravia adferri argumenta oportere — Profundiora coniurationis consilia gravioresque rationes — Caraphaeus contra eius instrumentum tantum quaesivit — Hungari arcani continentes obfirmatique propositi — Maxime arcana inquisitione instituta, cognoscit coniurationem a Ferdinandi ad haec usque tempora perdurasse — Qui in eam convenerint suspicatur — Conspiratio mira et formidolosa — Tetrorum summa consiliorum — Argumenta ad eam quam severissime vindicandam docet — Clementiam Caesaris cum obsequio incusat — Brevi temporis spatio quinque perduellibus indultum — Caesar clementia et liberalitate studet malos ad officium revocare — Aeternum Hungariae malum factionibus distrahi — Iustam causam Hungariae aeternum pacandae inventam iudicat et aerarii cum iustitia et dignitate ditandi — Media consilia inutilia censet — Hungarorum animi suspicaces — Coniuratio quam latissime pervagata — Passim de consociis sumenda exempla et ex aequo sentit milite firmandam provinciam, ne flagrantior vis erumpat — Invidiosissimam rem tractat — Orat Caesarem ut sibi Kinskius aut Strattmannius adsideat — Providet hinc sibi exitium — Uno die decem primos Eperiesinorum securi plectit et magnum vulgi numerum suspendio tollit — Ferale pulpitem tolli vetat — Hungarorum contra Caraphaeum querelae — Clementia Caesaris eximia — Egregia ars novi principatus insinuandi — Hungarorum in Caraphaeum questus, qui in summa invidia versatur — Deliberat stipendiis Caesaris finem facere — Benigna consilia apud Caesarem potiora — Grave solaminis apud aulicos argumentum — Utilissimum vitae agenda praecipit — Caraphaeus summus belli legatus et supremus armorum in Hungaria [superiore] moderator — Caraphaeus famae

sedulus — Virulenta in eundem Hungarorum dicta — Caesaris de Caraphaeo iudicium plenissimum dignitatis — Honestatis civilis arbitrium est apud principem — Caesar Caraphaeum in fide potenter habet.

Et acribus custodiis, quibus Mungactiensium exitus observabat, tandem teterrimae coniurationis initia consiliaque cognovit, de qua semper anxius egerat, nec unquam antea eius viam rationemque invenire potuerat. Coniectabat enim Techelium sat numerosam magnamque domi peregrique factionem habere, eumque suis adversus Caesarem partibus potentes polientesque patronos comparasse, ob haec, quae componebat, argumenta: eum tandiu contra Caesaris potentiam durasse; — saepe iustos exercitus conscripsisse et, saepe profligatum, de integro reparasse; — per occulta itinera inlico cum copiis exortum, et quotiens a caesareis ducibus consilia de eo circumveniendo expedirentur, ibi tum insidias feliciter evasisse; — non esse eius patrimonium tanti ut hos regio sumptus perferre queat; — eamque perpetuam fallendi felicitatem non uni tribuendam esse fortunae. His addebat tumorem illum, quo cum Caesare de pace agere aequo iure postulabat, non temerarium; neque enim vanum hominem, et tamen eas conditiones pacis, in quas venire cupiebat, principis, non subiecti, videri. Praeterea, tot tantisque Caesaris victoriis, et nimia clementia in perduelles usurpata, eorum tamen animos non resedisse, sat id signi eos adhuc ab aliqua magna mente agitari: unde Mungactiensium pervicaciae firmam aliquam indubiamque salutis subesse fiduciam. Ob haec omnia semper egerat vestigabundus ut quid de ea certi exploratique inveniret. Tandem Techeliae literas interceptit, quibus cognovit Eperiesinos cum Mungactiensibus in rempublicam coniurasse.

Etenim, anno belli tertio, Eperie Caesari dedita, cum adhuc Cassovia in Techelii partibus staret, Eperiesinorum cum Cassoviensibus conspiratio perdurabat, ea spe Techelium, ad Turcarum dominum profectum, ut, imploratis ab eo auxiliis, Eperiem recipere veniret. Postquam vero Techelius Varadini a Turcis comprehensus et Cassovia a Germanis recepta

est, Eperiesini spes suas ad Mungactienses converterant, nam id munimentum techelianis partibus reliquum. Interea suos temperabant metus, quod Techelius ob « athname » opprimi a Turcis non posset, et, perculsum, solita qua praestabat virtute erectum iri. Anno superiore quidam Mungactiensis Eperiem nunciatum venit Techelium incolumem et nova a Turcis dignitate auctum, nam vezirii cultu decoratum, et validissimum ei Turcarum et Tartarorum auxilium in proximum annum decretum, iisque copiis eos vindicaturum esse in libertatem. Praeterea magnum Turcarum dominum splendidam Techeliae vestem dono misisse, « ob Mungactium ab ea, adversus Capraram, fortiter constanterque servatum »: ad quod nuncium Eperiesinorum animi erecti sunt. Mox ab aula Techeliae homines, tanquam Sanctum Iobum iter facerent, Varadinum ad Techelium mittuntur, inde Mungactium repetunt. Post haec, literis per sigla scriptis, ad Techelii adventum tumultus faciendi ratio constituitur, in quo germanum urbis praesidium internecent, eique urbem prodant.

Illico suspectos comprehendi imperat; eodemque tempore ea de re Caesarem certiores facit⁽¹⁾, censetque « eam maiestatis quaestionem Eperie haberi oportere. Viennae enim inter ignotos difficile de reis capi coniecturam, difficilius comprehendi; at inter praesentes ingenia, animos, consilia, studia, consuetudines, suffugia nosci, et pericula morae vitari ».

Ea sententia in senatu probata, Caesar Caraphaeum monet⁽²⁾ « ut iuxta hungaricas leges cognoscat, veniam alias lapsis a se datam religiosa custodiat: quare diligenter dispiciat an postquam iis indultum est denuo in rempublicam peccarint. Conscii prius suam ipsorum turpitudinem per tormenta luant; atque adeo non modo recte, verum etiam rite legem maiestatis exerceat: unde omnes intelligant in tanti criminis cognitione, cuius poenae mortuos etiam infamia, et insontes suboles ege-

(1) Ex libro *Epistolarum Caraphaei ad Caesarem*, ep. 46.

(2) Ex libro *Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum*, ep. 46.

state persequuntur, nihil temere actum esse; itaque quam grave est nefas, tam gravibus argumentis religiosissime edoceatur ».

Ita, inquisitione severe diligenterque instituta, Caraphaeus tandem eius coniurationis longe profundiora consilia, rationes longe graviores cognovit. De qua ita ad Caesarem scribit (1):

Se conspirationem longe lateque pervagatam detexisse, quae nisi ingentibus Caesaris victoriis infirmata et nunc demum patefacta esset, omnia funditus perdidisset. Hinc enim illum Techelii tumorem; hinc maiores privato vires et admirabilem illam inter omnia intuta et infesta incolumitatem; hinc Caesaris clementiam totiens ingratham et semper perduellium minaces vultus.

Per dura, per aspera se dumtaxat contra iudicii instrumentum quaesivisse, ut Caesar intelligat contra reos ipsos quantum aerumnarum supersit: quod Hungari tam sint arcani continentes pervicacesque propositi quam qui maxime, et intenti in testes, qui mutirent, constantes metus. Et quanquam a se conceptissimae iudicii solemnitates adhibitae et religiosissimae iurisiurandi formulae de continendo arcano conceptae, tamen non satis tuto de tanta re agere, quod non leves de ipsis iudicii administris suspiciones, quanquam premantur, erumpant eos satis vulgati criminis reos esse.

Cognosse tandem eam non novam coniurationem, sed longe antiquam, aliis atque aliis temporibus Caesaris victoriis interruptam et clementia oclusam esse. Iam inde a Ferdinando, eius parente optimo, ad haec tempora amputari usque, fruticarique, et hydram non fabulosam, quotiens recisam, totiens nova et multo plura capita exeruisse. Parere in eam convenisse multarum gentium homines, quorum alii aurum, alii consilium, alii auctoritatem, vires alii, alii earum rerum omnium com meatum commodarunt; omnesque eam conflare ex occulto: Turcarum dominum aperto bello protegere. Et, praeter haec magna foris fomenta, maximum domi esse impunitatem. Itaque de ea tot tantasque res, tam multiplices, varias, ancipites, inopinas rescisse, ut ingentia de iis volumina conscribere possit, scripto tamen committere non audeat. In summa

---

(1) Ex libro *Epistolarum Caraphaei ad Caesarem*, ep. 47, 48, 49, 50.

id agi: ut sanctissimam eius vitam nefariis consiliis petant, omnia eius regna provinciasque funditus excindant et teterrimo bello universum christianum deleant nomen. Sed postulare nunc christianarum caeremoniarum castitatem, id flagitare pietatem regni, ut sacrorum eversores, ut regni (quantum in ipsis est) extinctores dignis suppliciis plectantur, utque is in tanti sceleris consciis puniendis ita sit diligens ut ipsi in perdendo romano imperio et delendo christiano nomine diligentes fuerunt. Eius enim mansuetudinem (det dicto veniam) esse ipsa saevitia inutiliorem, quae, dum reos servat, insontes it perditum. Brevissimo enim annorum curriculo quinquies iis foedum facinus condonatum: a Rabatta in montanis, a Dunewaldio Leutischoviae, a Lotharingio Possonii, a Schultio Eperiei, a Caprara Cassoviae; ex omnibus punitum neminem. Quin per eius clementiam nimiam multos tam nefarii criminis reos non tantum impunitos, sed honoribus ornatos et regia largitate auctos discessisse, nihilo tamen magis fidos spectatos.

Nam aeternum eius regni malum factionibus distrahi; neque ipsum Stephanum regem, relatam inter divos, factionibus non iactatum. Nunc tandem locum factum ut in omnem posteritatem perduelliones in Hungaria extirpentur, unde ipsi regno haereditariisque provinciis aeterna securitas comparetur. Eum belli fortuna florere; perduelles acri invidia flagrare, quod christianam rem universam pene perdiderint. Unde poenarum iustitiae summam quoque accedere dignitatem, et honeste ius dari aerarium per proscriptiones supplere, quo bellum ab iis exortum fortumque contra ipsos proferatur. Ceterum media consilia nequidquam proficere, quibus neque parantur amici, neque inimici tolluntur. Conscientiam enim tanti admissi in suspicacibus Hungarorum animis nunquam omnino quieturam; et pestem longe lateque grassatam paganos milites, sacros profanos, cives exteros, loco et obscuro et illustri natos, privatae fortunae homines et rerum potentes, animo sibi male conscio, vecordes agi. Itaque non sat esse ut in una dumtaxat urbe de iis sumantur supplicia; sed ubiubi deprehendantur, passim edere exempla: alioqui, praesidiarium militem nusquam tutum. Et imae sortis suppliciis vulgus, potentis alicuius animadversione proceres in officio contineri.

His acribus utendum remediis; et, ut audacter adhibeantur, provinciam multo germano milite confirmandam. Iustum enim meritarum poenarum metum omnes conscios pervadere, et suas quenque habere necessitudines: nisi metus metu cohibeatur, ubi

primum licuerit, saevius crudeliusque erupturum; armentis frugibusque per agros, charioribus per urbes direptis, incensuros omnia: unde militi difficillima in posterum tempus stipendia. Immingere a tergo Varadinum, Agriam Mungactiumque, satis capacem commodumque seditiosis receptum; et, si forte a Turcis grave eo copiarum momentum vergat, motum facile nasciturum, quo abripi necesse sit, obsisti non possit. Saltem occupandum turbidis colorem: eos Techelii sequi partes adactos, quia indefensos a Caesare.

Intelligere se invidiosissimas res tractare, cui ex formidine nemo omnium aut re ipsum aut consilio iuverit. Igitur eum orare ut alterum ex amplissimis fortissimisque viris, et fide in Caesarem satis diuque spectatis, et legum scientia prudentissimis, Kinskium aut Strattmannium, mittat, qui sibi adsideat. Postremo providere exitiosas adversum se factiones, terribiles simultates, infensissima odia extitura; sed ea Caesari ac reipublicae condonare.

Interea Eperiesinorum decem primos peractos reos et magnum vulgi numerum, illos securi, hos suspendio tolli iussit, ratus ad legum metum incutiendum exempla brevia et acria edi oportere; et, ut terrorem intendat, ferale pulpitem haut tolli sivit.

Hinc turbidi questus: « Caraphaeum, crudelissimum hominum et legum imperitum, iudicio praeesse, in quo, patrio iure spreto, legem maiestatis verbo, re vero privata odia per summam immanitatem exerceat; quemvis vanum rumorem pro explorato argumento sequi, quamvis reprehendam suspicionem pro crimine: itaque miseris modis inclytum Hungarorum sanguinem uti pecorum vilissimum habeat, et importunum feralem suggestum, uti rei praeclarae gestae tropaeum, aeternitati posuerit ». Igitur Caesarem orant « ut eum destrui iubeat et alium ei quaestioni, veri aequique servantiorem, proponat ».

Caesar, ut ingenio erat ad ignoscendum parcendumque egregie facto, « eorum preces non irritas fore » rescribit; et extemplo Caraphaeum per literas monet ⁽¹⁾ « suam mansuetudinem non decere in omnes perduellionis peractos reos ani-

---

(1) Ex libro *Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum*, ep. 53.

madvertere. Igitur feralem suggestum tollat et in ea cognitione mitius porro agat, cum maxime animum ad eximiam clementiam compararit, quod Possonii regia indici comitia decreverit, in quibus Iosephus filius Austrius Hungariae rex crearetur, et in eo conventu universis id crimen largiter esse indulturum ».

Acerbissimum Caraphaeus inde dolorem cepit. Rescisse Hungaros ubique « Caraphaei tyrannidem, regni excidium » declamare; seque tam gravi invidia purgari impeditum. Postulasse ut comprehenderentur per quos iusta iudicii acta omnibus palam fierent; neque tamen quenquam adhuc sensisse vincula. Flagitasse ut sibi Kinskius aut Strattmannius adsideret; at eorum neutrum neque alium gravem fidumque iurisconsultum missum. Ipsum interea ob eam cognitionem magnas sibi inimicitias comparasse, et, inter externos turpibus iniustitiae saevitiaeque notis inustum, gravem omnibus invisumque futurum.

Ob haec omnia Kinskio scribit ⁽¹⁾:

Ex ipsa coniurationum conditione, qua non creduntur nisi facinore perpetrato, se acerrima iniustitiae et crudelitatis invidia deflagrare. Sed ingenui non esse, quanquam inter infestos tutum, versari tamen inter infensos importunum. Quapropter misera deliberatione nunc agitari an, ubi primum miles in hyberna reducatur, stipendiis Caesaris finem faciat et privata se vita involvat. In eo enim haerere, quod — cum voluptati non sit tot opima stipendia, tot honores summos, tot amplissima armorum imperia, per singularem Caesaris beneficentiam sibi conlata, profundere, et Caesar clementia maxime celebretur, — si id fecerit, vehementem contra se suspicionem creaverit admisisse nefas, ex quo ab summa clementissimi principis gratia merito revocatum omnes dicant.

Kinskius ad haec ⁽²⁾:

Caesarem eum imprimis sibi utilem charumque animo habere, praecipuamque ipsi curam eius esse incolumitatem; sed benigna

(1) Ex libro *Epistolarum Caraphaei ad Kinskium*, ep. 86.

(2) Ex libro *Epistolarum Kinskii ad Caraphaeum*.

consilia apud clementissimum ingenio principem esse potiora. Ne inique ferat ipsius severitatem a rege temperatam, unde contra eum gravior alicuius offensio extiterit. Saepe ipsas regnorum moles ferre ut multo graviora pertulerint qui et dignitate et gratia apud reges plurimum possunt. Neve in praeceptis consilium ruat: nam multa saepe, quae praenimia industria in ipso cursu deficerent, ultro et ex sese, quo rerum natura ducit, pervenire.

Brevi post, Caesar eum beneficiis dignitatis refertissimis ornat, nam summum belli legatum⁽¹⁾ creat, iubetque ut copias Wallisio duci tradat (nam exercitus recensio imminebat): ipse Eperie permaneat cum summo imperio in omnia Hungariae superioris munimenta, arces, praesidia. Is gratias Caesari de conlatis honoribus curatissimas habet; sed aegrefert acie campoque prohiberi, non defuturos enim — aiebat — qui ipsum rideant « hybernorum imperatorem, iudicem paludatum, bonum dumtaxat acriter tributa conradere, iudicia crudeliter exercere ». Tamen has sui detractioes nominis Caesari reipublicaeque remittere.

Ad haec rescribit Caesar⁽²⁾:

Se intelligere durum edictum ei ut Eperie permaneat, quem virtus ad militaria facinora stimulat ac pungit; seque eum in campis quam in umbra versari maluisse, cum admodum paucos noverit qui scientia militari perinde praestent. Sed, cum gravissimas superioris Hungariae res alii utilius committere nequeat, sciat se eam urbanam operam cuiusvis magnae rei per eum bello praeclare gestae loco esse habiturum. Honestatis civilis arbitrium uni principi datum esse, seque profiteri eum de republica quam optime meritum. Quare istis detractoribus is suorum laborum fructum opponat, et de republica demereri porro pergat. Se enim ei semper affore suaque potenti manu contra quosvis in omne posterum tempus protecturum.

---

(1) Vernacula lingua nunc appellant « *maresciallo di campo* ».

(2) Ex libro *Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum*, ep. 56.

CAPUT VII

A MEHMEDE AGA ITERUM DE PACE TENTATUR, QUEM SAPIENTI AC MAGNANIMO SERMONE DEPULSAT.

Caraphaei coniectura de pacis conditionibus forte per foederatos dandis — Paces ita iniri oportere ut utrique parti belligeranti aliquid relinquatur — Praeclara de Leopoldo Caesare fama apud Turcas pervagata — Provinciae Hungariae sub Turcis adflictae — Regni hungarici maiestas inclyta — Qua ratione paces aeternum duraturae concipiantur — Perpetuae inter haec duo imperia bellorum caussae — Qui hungarici turcicique regni limes aeternus — Hungaria Turcis inutilis — Mehmedis magna tacendi loquendique solertia — Ut apud Turcas superstitio regno subservit? — Iniquissima civilis ratio Turcarum — Callida a Mehmede proposita quaestio — Magnanimum Aeneae Caprarae dictum — Turcica ferocia — Turca Christianos moderatione monet — De iure belli altior dissertatio a Caraphaeo instituta — Fas belli — Ingens eius vis — Apud ethnicos omnia bella de religione erant — Apud humanum genus, originis vicio conruptum, antiquissima lex violentiae — Societate humana fundata, ius belli introductum — Iustae bellorum caussae — Bella a Turcis omnia per iniuriam inlata — Caraphaei de ulteriori maiorique Caesaris et foederatorum felicitate coniecturae — Cur victoriarum progressibus conditiones pacis dantur victis duriores? — Unde aequae expectandae paces? — Caraphaeus sedulo regni hungarici dignitatem tuetur — Turcae Christianorum foederata bella aspernantur — Turca dandarum conditionum continentissimus — Saepe loci situs maiori in precio quam inaedificatum — Magnanimum Caraphaei edictum — Fortis Mehmedis oratio.

Vixdum a Caesare Caraphaeus his plenissimis dignitatis officiis exornatus, denuo a Mehmede aditur, qui Varadino Eperiem venit, captivorum permutationem itineri obtendens, re vero Caraphaeum de pace tentaturus. Nam, reliquo sermone confecto quem ad observantiae cultusque significationem pertinere arbitrabatur, se re ipsa venisse dixit ut ab eo Christianorum imperatoris desideria perconctaretur⁽¹⁾. Se ea ignorare

---

(1) Hic sermo habitus Eperie xvi kal. aprilis anno MDCLXXXVII.

Caraphaeus respondit; « sed hostibus per se id scire licere: modo foedus ab iis impie fractum, innumeras immeritorum caedes, captivitates, direptiones, vastitates, incendia inde orta, infinitam auri vim in belli necessitates erogatam, suas afflictas fortunas, singularem Caesaris felicitatem, Summum Numen ipsis aversum, Christianis propitium, Caesaremque, e foederatis magis potentem magisque laesum, cogitent; et intelligere posse quid eos restituere oporteat ut referant pacem. Sibi vero, his caussis omnibus perpensis, verisimile videri eum totum Hungariae regnum, Bellogradum, Transylvaniam, Valachiam Moldaviamque, quae cuncta in hungarorum regum ditione ante Soleymanem fuerant, repetiturum ».

Haec audiens, Mehmedes mirantis speciem induit. Mox inquit « Germanorum imperatorem satis vasta animo desideria concepisse: ita namque nihil imperatori suo superesset. At paces iniri aequum ut utrique belligeranti reipublicae aliquid relinquatur. Leopoldum multo plura quam Alexander Magnus ⁽¹⁾ bello parasse: a Mehmede vero unum Neosolium captum. Itaque eum inique agere, cum in nullis bellorum monumentis, quae inter duo imperia gesta sunt, quanquam in omnibus, praeterquam praesenti, Musulmanus victor extiterit, eum tam immanes unquam condiciones proposuisse. Igitur se, ea enormi repetitione, suspicari Germanorum imperatorem non serio pacem velle: uti nuper, quum Kara Mustapha, magnus vezirius, ab Alberto Caprara tanta et tam multa petebat, intellexerunt Germani nolle eum inducias prorogare ».

Huic Mehmedis orationi Caraphaeus subdit « eum neque iure mirari neque ex vero loqui ». Etenim memorabat, « quum alias Christiani pacem ab iis petierunt, ipsos, non contentos eo quod sibi adtribui ius erat, alia atque alia postulare, immensam auri vim petere et multis amplisque provinciis gravissima tributa per summam iniuriam imponere. At quanto aequiori iure Caesarem suum ab iis per vim abreptum vindicare? Bello autem superiore eos victos, non victores, fuisse, cum bis acie

---

(1) Turcica exaggerandi formula.

caesi castrisque exuti, ad Sanctum-Gotthardum semel, iterum in Leventiis campis. Quare belli fortuna eorum animos, ut in prosperis rebus solent, efferri passa non est ut ei foederi iniquissimas leges de more darent. Se vero putare modestissimum in summa fortuna Caesarem, si forte Hungariae regno iisque provinciis contentus sit, uti nunc sunt adflictae sordidataeque, quae nitebant florebantque quum Soleymanes Bellogrado potitus est. Praeterea hungaros reges in suo maiestatis iure, quanquam earum possessione excidissent, Macedoniam, Bulgariam, Serviam, Dalmatiam aliasque provincias numerare, quae nunc ipsis iure optimo cederent: itaque pax fieret, qua non modo multum, sed quamplurimum eorum dominatui adiiiceretur. Et fortasse ea Caesarem petiturum, quod pacem cum iis aeternam cupiat: tantum abesse quod nullam velit! Firmam enim et in omne aevum victuram pacem haberi sane non posse nisi natura certi et in longissimam posteritatem fines constituri dirigantur. Etenim, si ii suos annales relegerint, facile animadvertant bella omnia, quae inter duo imperia hactenus gesta sunt, aut a limitum turbis aut ab Hungariae Transylvaniaeque perduellionibus initia sumpsisse. Quapropter, nisi omni terrarum plaga, quae cis Danubium, cis ultraque Dravum ad Savum fluvium usque Bellogradum continet, ultra vero Danubium omni eo tractu qui cis ultraque Danubium ac Tibiscum usque ad Themim amnem interiacet, omnino cesserint, semper infirmas paces, nec diu duraturas fore ». Et eos etiam atque etiam cogitare monet « omnem eum terrarum orbem, ab ipsis tandiu dominatum, nihil aut parum eorum summae rei contulisse, immo obfuisse semper ingentique fuisse detrimento, usque adeo donec nunc temporis contra eos Summi Numinis iram conciverit, eorumque imperium in ea, in quibus nunc est, gravissima mala coniecerit. Vel praeterito bello, quanquam ii Neosolium et Varadinum cepissent ac intoleranda Transylvano impossuissent tributa, tamen, bis caesi profligatique, nondum belli damna sumptusque reparasse ».

Totum hunc Caraphaei sermonem Mehmedes silentio transmisit, forte an ne quid de regni hungarici finibus aut de bellorum caussis cum Caraphaeo disceptare adigeretur, in qua

disceptatione aliquid imprudenti excideret, quod turcici imperii laederet maiestatem. Id modo excepit « se Varadinum a Transylvano cepisse, non Caesare, et tamen ipsis oppida Zathmar, Kalavia et Essechum excidere ». Quem Caraphaeus correxuit: « cum enim Transylvania hungarico regno adcedat, eo munimento Caesarem, non Transylvanum, exutum esse ».

Heic, ne de eorum, quae bello parta erant, iure Mehmedes disputaret, eo avertit: « Leges et multo magis religionem sibi vetare, nedum universis provinciis, sed vel uno oppido cedere ultro: tum quia patrio iure cautum ut omnia parta a Musulmanorum domino parente ad filium lege redeant, nec quaerendum qua ratione sint parta; tum ne templa a Christianis profanentur, qui suis victis sacris inludant ». Et doceri a Caraphaeo se cupere simulavit: « quo iure eae provinciae, quas numeraverat, Hungariae regno adcedant, eoque nomine restitui oporteat? quibus ex caussis et quo tempore hungarici reges earum potiti sint? et qui minus Musulmanorum quam Germanorum imperatoris iure contineantur? Atque adeo ab ipso Aenea Caprara sumant exemplum, cui, cum eius temporis primus vezirius dixisset, si Iaurino cederent, se pacem facturum, illud respondit: arces et munimenta, ad vim obtinendam extracta, vi quoque dedi oportere. Itaque se potius bellum, quanquam ab eo ipsis immineat exitium, protracturos et perlaturus extrema, quam in pacta, suis legibus turpia, suis caeremoniis impia, convenire ». Ad extremum monet Christianos, « ut, cum omnium rerum, maxime bellicarum vicissitudinem esse meminerint ».

Heic Caraphaeus, altius aliquanto bellorum repetens iura, inquit: « Nunc non inter unius reipublicae cives agitur, quos patriae leges, patrii mores tenent, sed inter duo summa orbis terrarum imperia, quae unum fas cunctis gentibus aequè positum adgnoscent. Eo iure non solum bellorum ordines, sed initia quoque et caussae aestimantur. Eaque humana ratio tam alte est animis hominum insita, ut liberi populi regesque, quanquam in summa fortuna id aequius quod validius putent, tamen caussas quaerere, et sedulo edictis suis pronunciare, ut iusta inferre arma apud multitudinem et vulgus videantur.

Quapropter non est ut quas leges civilis aequitas⁽¹⁾ ipsis unis inrogavit, tanquam eas humano generi necessitas utilitasque suasisset, omnes obligent nationes. Et olim falsi deorum cultores, profana cum sacris conglutinantes, in omnibus bellis pro aris focusque pugnabant, ne cum republica dii quoque triumpharentur; sed numquam rapinis suis ii divini iuris tribuebant auctoritatem. Nam antiquissima omnium illa violentiae lex — ut qui vim facere posset faceret, qui non posset potentior aequo animo pateretur — in exlex adhuc humanum genus, nullisque civilibus imbutum moribus, exercita est: sed, ubi urbes conditae et civitates legibus constitutae, omnes nationes, ratione ipsa humana dictante, iustas bellorum causas enumerarunt cives iniuria publice adfectos, vexatos fines, violentas invasiones et iustos earum metus. Ob nullam quidem earum causarum ab iis arma unquam mota memorantur, qui per iniustam vim, ex regni proferendi cupidine natam, fere semper bella intulerunt. Sed neque ii, quae forsitan Caesar repetat, redderent ultro. Nam Caesar ea per pacem repetit, quae brevi et facile bello est recipitur; inoffenso ingentium victoriarum cursu et ingenti veteranorum militum exercitu formidandus; Venetus maiorem, quam unquam antea, classem parat; Moschus, ad Turcarum nomen omnino delendum iam Polono sociatus, mox Germano Venetoque iungendus. Ii vero usquequaque per acies caesi, per obsidia victi, militiae robore effoeti, flore ducum extincto, Summum Numen in ipsos tot cladibus acceptis nondum desaevisse sentiunt. Tempori videant ne, victoriarum progressibus, conditiones victis in pervicaciae poenam inrogentur duriores, et, legum suarum stulta observantia, ipsas leges cum republica omnino perdant. Nam ab aequis belli viribus aequae expectandae paces: at, ubi alter belligerantium longe infirmior sit, et tamen, ut par, obsistere audet, ei ferocia in exitium erumpit».

Hunc Caraphaeus finem orationi fecit, nulla responsione Mehmedem dignatus de eo, quod ille sciscitabatur super hungarici regni in provincias, quas memoraverat, iure, indignum

(1) Ita visum latine reddere quod Itali eleganter dicunt «*ragion di Stato*».

ratus si cum iniusta et turpi Turcarum vi sancta Hungariae iura in contentionem committeret. At ad omnem eam orationem Mehmedes tantum dixit « istas Christianorum exaggeratas vires se minime formidare; unius Summi Numinis iram vereri ac metuere ». « Igitur », subdit Caraphaeus, « ut eam placent, quid is privatim censeret? ». Aga respondit: « ut permutatio aliqua fieret quae ipsorum legibus non vetatur: uti Canissa aut Alba-regalis cum Siglo, Quinque-Ecclesiis aliisque minoris notae oppidis, aut Agria cum Solnocho et Segedino permutteretur, et, iure sibi permissum, pecunia corrigere damna ». Diserte edixit de nihilo foederatis satisfacturum.

Ibi Caraphaeus « se dementem omnes habituros », dixit, « et eius belli omne iustum aequumque plane ignorare, si eas pacis condiciones turcae legati adferrent, easque ipse Viennam ad Caesarem foederatosque sineret commeari. Praeterquam quod saepe alicuius loci situs maiori precio habendus quam inaedificatum: nam princeps in vili loco, sed ad longe lateque dominandum opportuno, excitare potest firmissimum munimentum, quo magnam terrarum plagam obtineat. Itaque Solnochum et Segedinum oppida haberi Agria longe utiliora, nam, iis receptis, omnis provincia Danubium inter et Tibiscum dominatur. Sed enim, nisi Canissam, Albam-regalem Agriamque cum suo cuiusque agro; praeterea Solnochum, Segedinum Varadinumque, Lippam, Giulam, Ienum cum omni ea ditio ad Maroschum usque; et praeterea Transylvaniam, Valachiam Moldaviamque Caesari; foederatis autem quantum belli ratio et caussa postulat, tantum restituant: nunquam Turcas a Christianis pacem relaturos ».

Aga « se, uti fortes decet, inter urbium excidia et caesorum strages occumbere malle quam in eas turpissimas pacis leges convenire » minatur. Tunc Caraphaeus, sermonem segregaturus, inquit: « Iam video cernoque vos dolo pacem petiisse ut sociale bellum astute distraheretis. Certo sciatis tamen, nisi Caesari ac foederatis omnino sit satisfactum, eos nunquam esse arma deposituros ».

CAPUT VIII

OPPORTUNITATEM DAT UT CHRISTIANUS EXERCITUS SECUNDO ADVERSUS TURCAS PROELIO AD MOHATIUM UTATUR.

Aliquot pasarum Hungariae consilium de turcico bello in annum MDCLXXXVII administrando — Techelii sententia, probata pasis, non autem a primo vezirio — Aliud Techelii consilium; sed Soleymanes quoque adspernatur — Turcae in Mohatianis campis fusi — Ingentes christianae victoriae usus — Soleymanes a pasis incusatus quod Techelio non auscultarit.

Sed, quanquam Mehmedes Soleymani renunciasset se, ex sermone quem cum Caraphaeo privatim habuit, intellexisse Caesarem nulla ratione ab foederatis distractum iri, tamen, sperans rem, crudam adhuc, tempore mitigari posse, Techelium muneri Caraphaeo adservabat. Sed et Turca dividendi foederis frustra fuit, et ea res opportunitatem commodavit ut eius exercitus eo anno funderetur universus.

Nam in oppido Giulia Allys, ei praefectus, et Ahia in Mehmedes et Giurgi Mehmedes, ille Ieni, hic Peter-Varadini rectores, una cum Techelio, de ratione belli eo anno administrandi consilium habuerunt, in quo Emericus dixit « se nosse, Germanos Essechiensem provinciam eo anno adgressuros, et inde, Savo traiecto, Bellogradum armis petere decrevisse. Quapropter censebat ad primum vezirium scribi oportere atque ab eo petendum ut duodecim Tartarorum millia suo ductui permetteret: quod iis ipse copiis, cum Christiani Dravum traiecissent, trans Danubium vectus, omnem eum terrarum tractum infestus Posonium usque percurreret; cum Hungaris autem, quos iam ad quinque millia paratos exponebat, et brevi alia quinque conscripturum sperabat, utranque Danubii ripam considens, caesareum exercitum omni commeatu prohiberet, et in anceps malum coniceret: hinc famem, hinc potenti cum exercitu So-

leymanem ». Probatum pasis consilium, vezirioque scriptum, a quo Peter-Varadinum Techelius ire iussus ut reciperet copias. Sed, ubi advenit, mutatum reperit, quod, inter itineris moras, rescisset Christianos exercitu sexaginta virorum millium potenti congressuros: unde oportere unitas iis Musulmanorum vires opponere, ne, si quid adversi accidat, divisi facilius opprimantur.

Quando autem ab urbe Essecho, inrito eventu oppugnata, Christiani castra moverunt, denuo magnum vezirium rogavit ut sibi aliquot Turcarum et Tartarorum millia ductare liceret, quibus, trajecto Danubio, Germanorum agmen, Budam usque, graviter infestare confidebat. Sed hoc quoque consilium Soleymanes est adspersus. Cum denique a Lotharingio, Dravum remeante, proelium cum Christianis ad Mohatium committere adactus, satis infelici proelio fusus est — et Essechum urbs cum Butschino et Walpo arcibus captae; et, divisis mox Christianorum copiis, ab Henrico Iohanno Dunewaldio inferior Slavonia, vacua, ferme universa occupata, ab ipso Lotharingio Transylvania ex foedere percusso germanum exercitum in hyberna excipere certumque Caesari tributum pendere iussa est, — pasae, quos memoravimus, graviter primum vezirium incusarunt, qui Techelio non auscultarit⁽¹⁾. Causarum ignari putarunt Soleymanem, tanquam de victoria certum, eius sibi Techelium socium adsciscere dedignatum. Res fuit ut copiam Techelii Caraphaeo dedendi, ubi vellet, expromptam haberet.

---

(1) Ex ms. *Notizie particolari del Tecli.*

CAPUT IX

AGRIA, A CARAPHAEO STATIVIS ACRITER OBSESSA, INITIUM TURCIS PRAEBET MILITARIS SEDITIONIS, QUA MEHMEDES IV IN ORDINEM REDIGITUR ET SOLEYMANES III TURCARUM IMPERATOR CREATUR.

Ob late dominandi utilitates Agria Varadino, Varadinum Budae praestat — Soleymanes, ut obtineat ab Caraphaeo Agriam, Transylvania Lotharingio occupandam permittit — Decem equitum millia Agriae auxilium mittit — Caraphaeus in muniendis firmandisque milite castris invictus — Spahii, colore stipendii non soluti, seditionem incoeptant — Principe seditionis Siaus pasa — Seditionis militaris primus conatus — Apud turbatos adsumendae populares artes — Soleymanes dignitatem imperii tuetur — Imperii turcici maiestas adfligi occipit: tandem turbatori publice prostituta — Hinc princeps intutus — Mehmedes, iratus, fratres it perditum, sed prohibitus — Soleymanes III imperator consalutatus — Mehmedes abdicare se imperio vi et superstitione adactus — Sub Soleymane nova seditio militaris — Turbatis rebus modesti languent — Siaus et praecipui factionis caesi — Vis et licentia militaris per superstitionem oppressa — Superstitione Soleymani firmatum imperium — Ismaël primus vezirius creatus — Vulgus cur exemplis movetur? — Osmanes Gengienes in Graecia, Gedikus in Asia novas res molitur — Ismaël in exilium mittitur — Mustapha primus vezirius creatus.

Qui per id tempus Agriam stativis in tam arctum redegerat ut rerum omnia inopia miserrime laboraret. Et quia id munimentum rerum hungaricarum gnari censent quantum, ob dominandi utilitates, Varadinum Budae praestat, tantum Varadino praestare — nam non solum omni terrarum plagae citra Tibiscum, uti Varadinum ulteriori universae, imminet; sed, ea capta, Varadini quoque limitaneum militem ab excursibus et populationibus coërcet et continet; — eapropter Soleymanes, Dravo remeato, postquam fusas ad Mohatium vires conlegerat, cum iusto exercitu ad Peter-Varadinum castra posuit; et, elusus consilii de Transylvania adversus Lotharingium, qui eo arma

inferebat, obtinenda, unice de Agriae salute sollicitus, decem equitum millibus imperat ut cum equo quisque suo invehat in obsessam urbem commeatum. At ii — super recentem victoris hostis terrorem, Caraphaei fama perculsi, quod res singulari belli scientia gereret et in muniendis maxime firmandisque milite castris ante omnes praestaret — formidini quaesito colore quod sibi terna non soluta essent stipendia, imperium detrectarunt. Hinc turbidi primum rumores, mox truces minae, tandem omnis sacramenti fides exuta est.

Princeps seditioni adclamatus quidam Siaus pasa, qui astutiam pro prudentia, audaciam pro fortitudine vulgo imponebat. Is, specie recusantis quod flagrantissime concupiverat, subit munus, et vezirium adroganti officio merita aera militibus interpellat. Soleymanes, ad has res dubias popularibus adsumptis artibus, « brevi suos commilitones absolutum iri » adpromittit, « et in praemium aerumnarum, quas tulerant, et in melius porro pugnandi incitamentum ». Ubi Siaus mollibus vezirii responsis se ei sensit esse formidini, audacter subdit « ab eo virtutis mercedem in gulae fastidia vestiumque luxus vexatam, eiusque imprudenti ductu, rem musulmanicam pene eversam ». Quare eum iubet « sibi Mehmedis prophetae vexillum sigillumque regium tradat ac meliores rem piorum gerere patiatur ». Non tulit Soleymanes vili turbatori prostituere tanti imperii maiestatem. Igitur « vexillum signumque nonnisi domino, a quo acceperat, reddere nefas esse » respondit; et sequenti nocte Bellogradum, nave subvectus, proficiscitur, inde Constantinopolim petit. Ubi luce profectum vezirium rescivere, inlico exercitus ad regiam urbem adlegat qui, militis nomine, petant ut Siaus Soleymani subrogetur. Dum Turcarum dominus ancipiti cura haeret, qua ratione militarem tumultum, integra maiestate salvisque militiae studiis, tranquillaret, seditiosus exercitus Constantinopolim versus turbidum iter facit. Ibi tum imperator capizium ad Siaum mittit, qui eius laudet reipublicae charitatem, seque ei vexillum signumque brevi missurum dicat, modo is in hostes arma convertat. Sed Siaus, simulans ab armata multitudine invitum rapi ut coram in principis verba iuret, in ipso agmine

ab imperatore primus vezirius creatur. Mox eidem, cum exercitum ad urbem duxisset, rite et ordine firmata dignitas; seditionis praecipuis amplissimi honores conlati; Soleymani aliisque primoribus laqueo fauces conlatae; miles cumulate absolutus.

Sed, quia contumaces prius in magistratus cives, mox principi inobsequentes existunt, audacissima vox prolata: « Ut imperium salvum sit, Mehmedem in ordinem esse redigendum ». Quam vocem — a proximis acceptam, statim provulgatam — ubi Mehmedes audivit, ira percitus, quae in ultimo regni discrimine maximum terrarum orbis regnatorem ciere poterat, cum regio puerorum comitatu claustrum subit, ubi agebant, ut Soleymanem et Achmedem confoderet, tanquam rerum novarum argumenta. Bustangius bassius solitum eius aulae prohibet nefas, eaque insontium fratrum miseria alterum eorum, Soleymanem, tertium eius nominis, citius principem fecit. Nam — ad invidiam praesentis vitae, pristina Mehemedis virtute commemorata, quod, pro Creta, Cameneco et Neosolio, nunc per flagitia rependeret Caesari Venetoque complures innumerasque provincias, — Nanchiz effendius, praecipuus inter Mehmedis falsi prophetae posteros, tyranno edicit ut alto erectoque animo imperio cedat, et reliquam vitam incolumi ocio, quod tantum deceat privatum, committat. Sed iniustam vim Mehmedes aegerrimo tulit animo, ut ex moerore in gravem ac difficilem morbum inciderit.

Populus, ut ad nova adsolet, Soleymane laetus: sed, nutante adhuc principe, novas turbas ob non soluta stipendia miles movet. Eam vim Siaus primus vezirius in bonos cives convertit; et opibus divitiisque supposita crimina, et ius fasque pecunia redemptum. Sed miles flagitiosus, et novo principi imperium imputans, auro nunquam satis expleri. Siaus conatur seditionis praecipuos a multitudine turbante, per speciem honoris, abducere. Sed ex iis unus — Tatfagius vocabatur — simulat dolo metum Siaum in se tentasse ut omnes perdat qui ei proximum a principe munus sunt suffragati. Hinc in Siaum et primos militiae saevitum.

Inter haec perversa et inconstantia, vulgi quidam, Emir dictus, ex certa Mehmedis legislatoris posteritate, lymphati instar, vile praeseferens signum, se populum sequi iubet. Brevi ad centum millia paganorum contra insolentem militem concit, qui, sceleris conscii et virtutis militaris obliti, ab semeribus latibula quaerunt, per secreta domorum scrutantur, ad multa millia caeduntur. Ita superstitione, quae plurimum apud Turcas potest, imperium adimitur, transfertur, constabillitur. Soleymanes Ismaëlem vezirium creat, mansuetum et senio gravem virum.

Sed, quia pravo exemplo facile excitantur ad simile audendum vulgares animi, qui exemplis, non ratione, ducuntur, in Europa Osmanes Gengienes, vir hactenus fortis et praecipue in priori Budae oppugnatione spectatus, Graeciam, quam regebat, ad nova excitaverat; in Asia autem quidam, *Gedikus* adpellatus, praedonum multitudinem ad iusti belli imaginem ductans, plurimas provincias infestabat. Ismaël, neutri extinguendae seditioi par et, brevi duum mensium administratione, sive reiectus seu factus nequam, in exilium mittitur; et *Mustapha*, qui, Soleymanis vezirii tempore, ianicsarorum praefectus erat, ad amplissimum munus promotus.

CAPUT X

PETIT A CAESARE UT SIBI LICEAT SUMMO IN HUNGARIA ARMORUM IMPERIO ABDICARE, SED ID PORRO GERERE IUBETUR. ITAQUE IOSEPHI AUSTRII HUNGARIAE REGIS INAUSPICATIONI IN SUPERIORE HUNGARIA SUBSERVIT, ET TECHELIUM, EAM INFESTARE CONATUM, SUBMOVET.

Viginti annos meruerat in Hungaria — Magnam partem contra Techelium — Quinque annos exercitus quaesturam gesserat — Provinciae invisus ob coniurationem patefactam — Perduelles hungari audacissimi — Ab aemulis eius administratio impedita — Quando dignitas principi a civibus condonanda? — Orat Caesarem ut sibi liceat imperio abdicare — Summae rei salus saepe aliquam partem corrumpit — Regni austriaci artes liberalitas et clementia — Caesar reputat Caraphaeum necessarium in Hungaria procuranda — Immodica civium libertas sub regno perniciosa — Caesar in Iosephi inauspicatione pacatiorem reipublicae formam Hungaris inrogare statuit — Ius Austriorum in Hungariae regno succedendi — Caraphaeus disserit regni per successionem delati utilitates — Factiones in qua republica maxime exitiales — Hungariae regnum per factiones innumeris exuta provinciis — Transylvanus, Valachus Moldavusque cur regia Turcarum mancipia? — Cur Polonia respublica perturbatio? — Respublica et regna quae hodie in Europa spectantur — Andreae Hierosolymitani decretum fons omnium Hungariae malorum — Perniciosum, in republica in qua reges eliguntur, in regum acta dispicere — Libertatis tutela adfectandi regni praetextus — Votorum series — Cur graviores tyranni qui libertatem prius protexerant? — Techelii exemplo firmatum — Vel contra inquinatissimos viciis principes arma sumere impium — In ipsa civitate libera publica vis honesta, non tamen utilis — Austrii his artibus regnant: liberalitate et clementia — Caraphaeus Kinskium et Strattmannium certiores facit ut Hungarorum animos in Iosephi regnum compararit — Super novi regis electione amplissimi viri delecti — Leopoldi Colonichtii cardinalis laus — Cur Budae regia comitia non habita? — Regni palatinus et proceres ad conventum evocati — Felicis futuri regni auspicia — Posenii regia comitia habentur — Arces Ciokakum et Palota reciperae — Techelii vices —

Liberatur a Turcis — Infestus adest ut Mungactium liberet aut agrum ultra Tibiscum vastet — Obviam it Caraphaeus et arcet — Inauspicationis celebritas — Regiae legis rogatio — Eiusdem deliberata iussio — Iosephus defertur ad regnum — Caraphaeus perduellibus eperiesinis indulgere crimen iussus.

Ita, per Agriae a Caraphaeo obsessae occasionem, maxima seditione turcicum imperium commotum et vulneratum: per quod idem tempus Caesar Hungariae regnum Iosepho filio Austrio stabiliendum et factionum peste perpetuo sanandum curat.

Sed enim Caraphaeum iam satias ceperat ulterius manendi inter Hungaros. Vigesima enim circumagebat eius militiae annus, et maximam eius partem ut Techelii consilia corrumperet, cui magna et acris factio favebat; quinque autem perpetuos annos invidiosissimam hybernorum gesserat curam. Tum vero eam provinciam odio impense habere ob conspersionem a se fortiter reiectam, a Caesare clementissime adgnitam, et proinde multo perniciosiorem occulta. Nam crebra et recentia obversabantur exempla, quibus perduelles hungari transylvanique nulla aut imperii maiestate aut sanctitate personae deterriti usquam fuerant, ne contra quem conspirarunt omne inauditum nefas auderent. Sed tandem inter Hungaros amplius versandi prorsus intolerans, ubi intellexit aemulos omni ratione conari ut ea summa provinciae administratio, secus ac vellet, sibi succederet, nihil pensi habentes rempublicam transfodere, ut eius gloriam vulnerarent.

Ob haec Caesari scripserat⁽¹⁾ « se principi suam dignitatem dono dare in iis rebus quae aliquam parerent in commune utilitatem, cum ipsa communis utilitas honestatem commendet. At enim suam Hungariae moderationem, in provincia hostibus infestata, civibus turbida, per aemulos difficultatibus impediri, et periculis obiici cum reipublicae detrimento, id nullo prorsus pacto ferre posse ». Orat igitur atque obsecrat « ut eo imperio

(1) Ex libro *Epistolarum Caraphaei ad Caesarem*, ep. 77.

sibi per eum liceat abdicari. Ita melius porro per alios rem Caesaris gestum iri; neque ultra aemulos, ut suae laudi officiant, reipublicae nocituros ».

Ad haec Caesar respondit ⁽¹⁾:

Saepe vi ipsa summae rei multa abripi, quae alicui reipublicae parti officiant et nocent. Sibi Germaniae Hungariaeque studia erga Iosephum filium servanda in spem romani imperii et tranquilliorum hungarici regni successionem. Eaque studia sibi liberalitatis et clementiae fama conciliasse, quibus praeclaris regni artibus nunc maxime erga cives sociosque incumbendum, cum vim metumque in hostes omnem convertit. Itaque pergat cum eo temperamento regnum administrare, nam quae publice metuat, se eum prudentia facile vindicaturum sperare. Quod, si unquam, nunc maxime reipublicae interesse ut is, expertissimus nationis, provinciam hoc tempore moderetur, quae, turbidis limitibus circumscripta, novarum rerum omnium, quae unquam in Hungaria extiterunt, quoddam seminarium fuerat. Tempus enim adpetere quo indicat comitia ut comitatum legati ad posoniensem conventum mittantur, in quo Iosephum Hungariae regem inauspicandum decreverat.

Nam Caesar, ut tandem aliquando modus et finis fieret factionibus, quae id regnum omni tempore laceraverant — interim dum Hungari rebus ipsis per id bellum techeliano-turcicum docebantur eam immodestam civium libertatem sub regno ipsis, ad exitium usque, inutilem esse — opportunum tempus censuit, in novo Iosephi regno, pacatiorem eos sedatioremque reipublicae formam rogare, duabus legibus latis: altera, qua « id regnum perpetua successione in Austriae domus posteritatem deferendum ex Annae reginae iure » declararetur; altera, qua « Andreae II decretum de iure armandi cives contra regem qui hungaricam laeserit libertatem » abrogaretur.

Igitur Caraphaeus apud bonos et auctoritate graves cives saepe disserere de iure pacti Fridericum III Austriam imperatorem inter et Matthiam Hungariae regem, regnique ordines

(1) Ex libro *Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum*, ep. 73.

conventum super Annae reginae successione, quae, Ludovici soror haeresque, Ferdinando I Caesari nupserat; qui, postquam Iohannem Zapolyam, regni praedonem, debellaverat, Hungariae rex Posonii rite et ordine electus est.

Sed, praeter succedendi iura, has docebat utilitates: « quod per eiusmodi regum electiones regnum omni memoria factionibus laboravit: quod malum cum semper rebuspublicis noxium, tum maxime exitiale ubi potens ad fines agit semper intentus semperque paratus hostis, qui divisas laxatasque domi seditionibus vires facilius citiusque foris adfligat. Miserrimo argumento eius, quod dicat, esse tot amplissimas provincias, Transylvaniam, Valachiam, Moldaviam, Slavoniam, Bozniam, Dalmatiam, Bulgariam, Serviam Macedoniamque, hac una intestinarum discordiarum ratione, ab florentissimi Hungariae regni compage acerbissime discerptas, superbissime dominatas, miserrime tandem adflictas. Videre est — inquiebat — e propinquo Transylvanum, Valachum Moldavumque hoc eligendi iure factos decora turcici fastus servitia. Poloniam vero, quanquam luculentam regni maiestatem obtineat, tamen, tanquam fretum, hisce regni comitiis aestuare, cuius perturbationes nunquam tranquillatur, fluctus nunquam residunt, ut rerum prudentes eam nullo humano consilio, sed divina quadam ope omnino regi et conservari arbitrentur. At hercule hisce temporibus praecipue, quibus per Europam non amplius modica regna parvaeque republicae spectantur, sed Austriam Borboniamque domum, Anglum Batavumque suspicimus, iuvat in uno maximo orbis terrarum principe aeternam haerere rempublicam, ut cives dignitate et amplitudine concedant nemini ».

Inter oblatos autem aut quaesitos de Andreae decreto sermones, firmabat « nullam rem perinde tot tantaque civilium bellorum incendia in Hungaria excitasse quam privilegium quod is rex, a bello hierosolymitano reversus, in suos cives, qui secum eo bello bene meruerant, inrogavit: ' ut adversus regem, qui libertatem a se Hungaris adsertam adtrectaverit, arma sine perduellionis fraude sumere possent ' ; et, quo aeternum rata esset, cavit ut successores reges inter nova regni

auspicia in eam legem iurarent. Nam, si in aliis rebus publicis, in ea maxime ubi regnum per suffragia defertur, perniciosissimum morem cives in acta principis, in quae iurare oporteret, notionem sibi iudiciumque adrogare, quia in ea civitate plurima et gravissima primorum cum rege odia. Natura namque ita comparatum: invidiam urere acerrimam eos qui nuper parem, se relictis, sentiunt evolasse. Qui acerrimus sensus lurido livore mentis oculos inficit, ut etiam quae electus rex iure fecerit, ipsis iniuria fecisse videatur. Hinc turbulentam libertatis curam existere. Sed quot bellorum civilium recitantur historiae, tot exempla commemorari ea movisse homines potentiae cupidos, tuendae libertatis praetextu; at, ubi eam adseruere, protinus adfectasse tyrannidem. Et, ut quis importuno aequi iuris studio impia ceperit arma, postquam popularis viri gloria animum explevit, se quidlibet posse primum perentiscere; mox audendi eum incessere cupiditatem; inde effraenem licentiam erumpere, qua fas nefas, libido honestas uno eodemque habentur loco. Idque graviorem eiusmodi tyrannorum dominatum sentiri, quia nuper foverant libertatem, quam mox caedibus ac proscriptionibus prorsus extinctam improbisime volunt, metu ne eam ab se ii vindicent, quibuscum ipsi ab alio vindicarunt». Hinc eos videre imperabat «quo ipsius Techelii illa cura libertatis evaserit; nempe, ut ipse immani domino viliter serviret, popularibus suis superbe dominaretur; in regni proceres saevas exerceret secures; et pro uno rege, orbis terrarum maximo, innumeros vilissimos turbatores inclytae nobilitati hungaricae insolentissimos imponeret dominos. Idcirco sapientissimus civilis doctrinae historicus⁽¹⁾, ubi cives arma adversus principes, quamvis flagitiis inquinatos, sumpsisse narrat, impietatis pollutos notat. Nam, si in paucos princeps peccet, tamen omnibus stare rempublicam; et, sub principatu suffragiis delato, illud firmat civilis doctrinae pla-

---

(1) Cornelium Tacitum intelligit, qui id sentit ubi Galbam contra Neronem Domitium, Vitellium contra Othonem, Vespasianum contra Vitellium arma sumpsisse scribit.

citum: 'Principes bonos voto expetere, qualescumque tolerare', quia, vel in ipsa libera civitate, armatam vim optimatum auctoritate honestam quidem fieri, at inutilem semper notatam ». Quare eos etiam atque etiam considerare iubebat regni per successionem delati commoda, et Iosephi, maximi Europae principis, in regnum iura; et quantum Andreae lex « tum eum dedeceat, ex domo prognatum quae popularissimis regnandi artibus, liberalitate et clementia, celebratur, tum ipsis sit inutilis, quae omnium Hungariae fons malorum habita est. Nunc tempus ipsis oblatum, non tam ut privatam gratiam cito adsequantur, quam meriti publice parti, ut hungarica res, ab suo et germano milite suis provinciis integrata et pristinae maiestati restituta, in maximo orbis terrarum principe in omnem posteritatem pacatissima florentissimaque consistat ».

Mox de ea re cum Hungaris acta Kinskium et Strattmannium certiores facit, et ut, iis publicae utilitatis argumentis exprompti, obsequii animum induerint in regiis comitiis eam pacatiorem regno formam inducere. Caesar quatuor sanctioris Consilii senatores deligit, Kinskium et Strattmannium, quos memoravimus, et Ferdinandum principem Dietrichsteinium et Wolfgangum Andream Rosebergium Ursinum, illum augustaeo cubiculo, hunc aerario praefectum, qui cum Leopoldo Colonichtio — e splendidissima inter hungaras domo et, ob singularia in christianam rempublicam merita in viennensi propugnatione, in cardinalium amplissimum conlegium cooptato, summae apud gentes auctoritatis viro — super ea re consultarent. Et regia comitia Posonii haberi placuit. Nam, quanquam Buda, regni caput, recepta erat, tamen adhuc nuperis oppugnationibus deformata, necdum nitore pristino restituta, ut in ea splendidissimus consessus pro dignitate celebraretur. Paullus Esterhasius, libertatis hungaricae custos, Aurei velleris torque insignis, et praeterea Hungarorum amplissimi proceres evocantur. Iamque felicissimum futurum regnum haec addicebant auspicia: turcicus exercitus in Mohatianis campis a Lotharingio profligatus et opimis castris

exutus; exercitus christianus sexaginta virorum millibus formidandus, victoria ferme incruenta inclutus, et, per occasionem militaris seditionis, quae turcicam regiam concusserat, Osmanorum imperio extrema minitabatur.

Igitur, his bonis faustis felicibusque ominibus, in ante diem XIV kal. novembris Posonii indictus regni conventus; et, quo conventuri eum ociosius celebrarent, Palphyio et Starembergio imperatum ut, cum legione quisque sua, Ciokakum et Palotam, proximas inter se arces et ab Alba-regali duarum omnino leucarum spatio sepositas, ad deditionem adigerent, nam inde praesidiarius miles ad Pappae, Edemburgi Iaurinique portas usque excurrerant. Sed clarus Areinzaga, Leopoldstadii rector, eam operam occupavit. Quare Palphyius Starebergiusque inoffensum agmen Posonium versus fecere.

At Techelius, qui ea sorte natus erat ut ex maximorum imperiorum dubiis rebus firmaret suas, postquam diu, alio atque alio praetextu, a Turcis bellum suo ductu gerere prohibitus fuerat — ita ut, seu laqueo seu veneno ab iis interceptus, aut vulnere pedi superiore aestate accepto, quo graviter laborabat, supremum obiisse diem vulgo putaretur, — nunc demum, cum per regiae urbis tumultus Soleymanes primus vezirius praefocatus et Mehmedes in privata fortuna sepositus, qui pronos ad pacem habebant animos; Techelius — non ultra, ut Caraphaeo muneri daretur, asservatus a Turcis, — ubi rescivit Iosephum ad Hungariae regnum provehi, ut novos motus in superiore Hungaria cieret, Varadino cum quatuor virorum millibus profectus est, sive ut Mungactium liberaret, sive agrum omnem ultra Tibiscum devastaturus.

Caraphaeus, ut id cognovit, duci Serawio imperat ut cum legionibus, quas nuper Lotharingius agriensia stativa protectum miserat, citato agmine in ulteriorem Tibisci ripam, Sanctum Iobum versus, eat, vindicetque ab ea pernicie provinciam, interim dum ipse, legione sua et aliis germanis hungarisque copiis, Agriam Mungactiumque coercet.

Itaque, tum ab inferiori, tum a superiori parte omni regno explorato, Caesar, postquam divi Stephani regium insigne

Vienna, ubi asservatur, praemiserat, cum augusta et Iosepho, decenni puero, Posonium petit, et per vias splendida pontificum et procerum hungarorum excepit officia et centum ac plus eo regiarum Hungariae civitatum legationes. Primo comitiorum die per Nitriensem pontificem, regi Hungariae a libellis, maximum comitiatum in haec concepta verba rogavit: « Velitis iubeatis, cives hungari, Iosephum Austrium Leopoldi rom. imp. fil. Hungariae regem adpellari? Regnum ex Annae reginae iure Austriae domus posteris hereditatem deferri? Andreae II regis decretum de armandis contra regem civibus antiquari? ». Data deliberandi et libertas et mora. Post aliquot dies, uti Caesar rogavit, ita Hungari iussere: modo cetera privilegia ab Andrea inrogata civibus rata essent. Et IV idus decembris Iosephus, in pontificale templum ab archiepiscopo strigoniensi, regni primate, et a palatino ad regnum deductus, in regni leges iuravit, et Caraphaeo mandat ut omnibus Eperiesinae coniurationis labefactatis largiter indultum edicat.

CAPUT XI

PETIT A CAESARE UT SIBI DET VENIAM IN HISPANIAM COM-
MEANDI; AT AB EO AMPLIORUM SPE MUNERUM ADTINETUR,
ET A CAROLO II HISPANIARUM REGE AUREI VELLERIS
TORQUE DECORATUR.

Caraphaeus sollicitus de indigna morte et qua caderet indefensus — Postulat a Caesare in sui detractores calumniae iudicium constitui — Nec refert, sub magno ipsius Caesaris exemplo, cui tamen non adquiescit — Vult in Hispaniam proficisci — Caraphaeus honores repudiando honoratior — Inter laeta novi regni omina Aurei velleris torque decoratur — Eius decoris Caraphaeo conlati civiles rationes — Nemo equestrium legionum ductor plura in eo ordine stipendia fecit — Montecucculus cum eo graviores belli res privatim deliberabat — Ex eius militiae instituto diu dilatatum conferri decus — Ex lege singulari Caraphaeus in eum militiae ordinem adlegitur.

Ita Caraphaeus laetos novo Iosephi regno Hungaros infensiores sibi infestioresque metuebat. Qui Caesari, ut dictitabat, vitam lubens muneri daret, tot amplissimis honoribus amplissimisque imperiis eius munificentia cumulatam; sed id grave erat: si vili percussoris manu, indicta causa, caderet, gravissimis foedissimisque crudelitatis et avaritiae criminibus insimulatus, et atroci inimicorum scommati faceret locum: « crudelissimum Hungariae tyrannum tandem aliquando in Hungaria terra constabilitum ». Quapropter aegerrime ferebat sibi, erga Caesarem obsequentissimo, cum vita honestatem quoque nominis esse perituram; suos autem inimicos, adversum quos gravibus probris non temperabat, cum sua quemque dignitate honestissimos superstare. Idcirco postularat a Caesare⁽¹⁾ ut suam existimationem sibi vindicare liceret, calumniae iudicio in sui detractores constituto: neque id retulerat,

---

(1) Ex libro *Epistolarum Caraphaei ad Caesarem*, ep. 81.

ipsius Caesaris exemplo adquiescere iussus, qui, quanquam de Zrinio consciisque omni iuris legumque religione iudicaret, tamen earum studiosi partium, per summam improbitatem, eos iniuria oppressos praedicare ausi sunt. « Sed principis fastigium — inquiebat — super eas falsas incusationes longe eminare: sibi vero sentiebat non eundem esse animum de eo fortiter porro, ut ante fecerat, promerendi; idque providebat reipublicae in partibus sibi commissis aliquod fortasse detrimentum adlaturum. »

His de caussis, ut et sibi constaret honestas, et Caesaris res per alios utilius gererentur, petit ut sibi veniam daret in Hispaniam commeandi, ut de privata re ibi tantisper ageret dum proeliorum tempus instaret. Sed vir sive ignorabat honores, quos repudiabat, se ad summum potentiae provecturos, sive intelligebat sic repudiatos provehere. Nam Caesar, denegato in Hispaniam commeatu, manere iubet et ampliora munera brevi expectare, quae uberrimum ei gloriae argumentum prae-buerint; et paullo post eum in Transylvania quoque summum armorum imperatorem creat ac Lotharingio duci substituit.

Sed, in eo temporis articulo quo is in Hispaniam proficisci cupiebat, fortuna eius votis omnino adspirare visa est. Nam, inter laeta Iosephi Hungariae regis auspicia, Caesar ei Posonio Aurei velleris torquem mittit, eumque splendidissimum militiae ordinem, quo reges ipsi principesque summi ab Hispaniarum rege decorantur, ex animo gratulatur.

Decem enim ante annis, Iosephus Spinola Balbasensium marchio, hispani regis ad Leopoldum Caesarem legatus, Mariannae Hispaniarum reginae scripserat⁽¹⁾:

Caraphaeum, et generis splendore, et meritis cum laude stipendiis, et in utramque Austriam domum obsequio, et caesareae aulae amicitiiis, et apud complures summos Germaniae principes gratia, nedum dignum, sed utilem quoque videri ut Carolus rex eum Aurei velleris torque insigniret, et hispani regis legati Vienneae agentes, ob singularem viri prudentiam et dexeteritatem, in

(1) Ex libro *Epistolarum de privatis Caraphaei rebus*.

gravioribus monarchiae rebus adhiberent. Nullum enim equestrium legionum ductorem plura stipendia in eo militiae ordine meruisse; ut Raymundus Montecucculus, duodeseptuaginta annis gravis et bina supra quinquaginta stipendia meritis, praeclarissimus belli imperator, difficiliores belli res cum eo deliberaret decerneretque. Et sperabatur brevi ad ampliores militiae ordines provehendus, in quibus facilius regi suo utilem operam daret. Quod si rex talem civem promovere subsistat, Germanos posse sibi servare munia quae imperator exteris conferre velit. Et regni rationibus consentaneum, quando rex summos Germaniae principes aliosque, seu virtute militari seu civili prudentia, amplissimos viros, quos rei austriacae utiles arbitratur, eo militari ordine passim condecorat, sibi subiectum quoque cohonestet, ne in eo obsequium erga hispanum nomen tepescat.

Diu tamen dilatum conferri decus, quia ex eius ordinis institutione in eum ex amplissimis familiis primo loco nati cooptantur. Sed, cum postea Carolus Estensis Burgomaenaeorum marchio, Hispanorum ad Caesarem legatus, belli techeliano-turcici gesta hispanum Consilium doceret, per occasiones quae ultro offerri videbantur, Caraphaei in eo merita nunciabat. Quae tanta Hispanis tandem visa sunt, ut eum ordinis militaris legibus dignum eximi iudicarent; et, quanquam secundo familiae loco natus, in eum tamen cooptaretur.

CAPUT XII

AGRIAM IN DEDITIONEM ACCIPIT.

Urbis descriptio — Unde « Erola » adpellata — Rustenis pasae laus — Caraphaeus tres fere annos hybernis urbem obsederat — Per aestates praesidium circumiectis infestum — Segedino dedita, urbs interclusa Turcis — Quatuor ab partibus eam stativis cinxit sua legione et comitis Koharyi auxiliis — Iohannes Baptista Auria obsidioni praepositus — Ut Caraphaeus utiles obsidioni Hungaros facit — Auriae laus — Agrum circa Agriam late incendit — Tres arces in proximo captae, unde Agriae commeatus subministrati — Legiones aliquot a Lotharingio relictas ad maturandam deditionem — Agriae utilitates — Soleymanes decem millia equitum auxilio mittit: unde militaris seditionis apud Turcas initium — Qui Turcarum praesidiarii imbelles? — Qui ferocissimi? — Caraphaeus literas Rusteni mittit, quibus ad dedendam arcem exhortatur — Is, ferox, ne accipere quidem dignatur — Caraphaeus iterum ad Rustenem scribit — In hoste laudanda virtus, pervicacia punianda — Agriae res desperatas docet — Foeda Agriensium fames — Languescente corpore, deficiunt animi — Praeclara, rara — Erecta aliquot praesidiariorum virtus — Rustenes ad arcis deditionem flectitur — Auctoritas ducis — Vult arcem Caesari dedere — Id, in belli iure insolens, denegat Caraphaeus — Cur deditionum diversa instituta genera? — Deditionis leges — Heislerius comitando hosti victo praepositus — Caraphaeus Rustenem humaniter habet — Eum docet de re Turcarum percussa — Tribus generosis equis donat — Rustenes Caraphaei sapientia et mansuetudine captus — Magnus hostis animus — Cyatho adversus mala venena donat — Fides Turcis servata — Aemulorum in Caraphaeum notata — Caraphaeus sedulus dignitatis regiae curator — Rebus ipsis aemulorum insimulationes confutat — Quam longe a Turcis auxilia mittantur.

Ad id virtutis praemium, brevi post, aliud ingens meritum adstruit, Agria tandem ad deditionem coacta.

Ea urbs, ut ceterae hungaricae, aliis atque aliis vocabulis indigitata: « Erola » Hungaris Turcisque, Germanis « Eger », Latinis « Agria », fortasse ab agrorum fertilitate sic dicta: quibus promiscuis nominibus tenuis quoque amnis appellatur, qui,

e superiori nec longinquo fonte demanans, eam urbem perfluit, ut influat in Tibiscum. Olim, pro antiqua muniendarum urbium ratione, validissimis operibus firmata, ut ingentium exercituum obsidia frustrata sit. At intestinibus turbis anno MDCXCVI in Turcarum manus tradita est. Nunc, prae turcica muniendarum urbium sive negligentia sive ignorantia, murus nullis propugnaculis protectus, nullo aggere solidatus, vetustate fatiscens. Arx vero urbi imposita, « Er » appellata, unde oppido nomen, sub monte extracta, situ in subiectos praevalida. Urbi praeerat Rustenes pasa, sciens belli dux expertusque: ad tria ianicarorum millia, spahii quingenti praesidere.

Eam Caraphaeus tres annos aut non multo secus hybernis obsederat: sed, educto in acies germano milite, fame ferox praesidium, per eruptiones in maturam messem factas, circumiectos late agros depraedabantur, aut ad tributa cogebant omnes e vicinia comitatus. Postea Caraphaeus, Segedino dedita, eam urbem Turcis prorsus occlusit, et, sub huius anni initium, eam incendiaria oppugnatione capiendam censuerat; sed sententia aemulorum studiis victa est. Tandem, ineunte vere, quadripertito eam stativis cinxerat: quam ad rem Bavarus — antequam e superiori Hungaria suas educeret copias, quas cum reliquo Lotharingii exercitu ad Essechiensem provinciam coniungeret — Caraphaei legionem et bis mille Hungaros, sub comite Koharyo, antemontani limitis duce, manere, et Iohannem Baptistam Auriam, Caraphaeae legionis legatum, obsidio praeesse imperaverat. At, quia hungari milites, gentis more, motoriis quam statariis pugnis meliores, quadratum munimentum e regione obsessae urbis Caraphaeus Auriae extruendum mandavit, quo et Hungaros contineret et Agriensium eruptiones reprimeret. Ita Auria, obsidii ratione a Caraphaeo sibi praescripta per summam virtutem diligentiamque administrata, segetes ad milliare oppidum circumscitas — Turcis incoeptum prohibere nequicquam conatis — omnes incendit; comneatum urbi e proximis arcibus tribus Scerepa, Syropa et Sarvasco intercipit, et, aliquando post, easdem oppugnat, ut duae in eius, tertia in Serawii ducis manus sese dediderint. Tandem,

cum Lotharingius in Transylvaniam exercitum transduceret, aliquot legiones ad Agriam subsistere iussit ad eius maturandam deditionem. Ita in arctissimam et impeditissimam rem redacta urbe, quam, dominandae provinciae utilitate, Buda longe praestantior Soleymanes habebat, eo decem equitum millia auxilium ferre imperavit, a quorum contumacia seu metu initium sumpsit militaris seditio, quae tot tantosque, ut memoravimus, motus in regia Turcarum urbe aulaque excitavit.

At stativorum principio Agriae praesidium animum nihil quidquam desponderat. Turcae namque, qui urbibus arcibusque praesident quae munimentis ulterioribus proteguntur, pagani ut plurimum et urbana mollicie resoluti; at ad limites tutandos ipsum militiae ferocissimum robur deligitur. Quare, nova iurisiurandi concepta formula, potius fame perire quam ut imbelles foeminae urbem dedere iuraverunt. Cumque mox Caraphaeus Rusteni literas scripsisset, bellicae aequitatis plenissimas, « ut virtutem, satis acri longaque obsidione adstrictam, tandem aliquando relaxaret, urbemque bonis oblati conditionibus dederet », is, ferox, vel accipere est dedignatus. Et tamen obsessi omnia impura et obscoena famis, omnium egentissimi, perferebant.

Postquam autem tres, quas diximus, captae in propinquo arces, et miles copiosus ab Lotharingio missus adfuit, validus qui in urbem impressionem facere posset, iterum ad pasam in hanc sententiam scribit:

Ut laudandam quidem in hoste virtutem, ita pervicaciam puniendam. Se decrevisse eum, quod suas literas accipere, nedum legere, superbe adspersus sit, bellorum extrema dignum esse qui pateretur. Sed christianam mansuetudinem correxisse consilium, eamque nunc sibi suadere ut eum haec postremum admo-
neat. Turcicum exercitum fustum, fugatum; militari tumultu comotam Constantinopolis regiam; Soleymanem primum vezirium caesum, Mehmedem imperio spoliatum; dissoluta disciplina, copias pro militia flagitium factas; Essechum, Possegam, Slavoniae caput, omnemque eam provinciam a Caesare armis receptam et

milite confirmatam; eique victori Transylvaniam iam obsequi; tres arces, unde ipsi aliquod famis adlevamentum, ab se modo captas; Peter-Varadini pontes ab ipsis Turcis interruptos, et arcem vacuum derelictam; Danubium inter et Tibiscum hostes non habere ubi pede consistent; sibi a transfugis compertum exploratumque qua vexentur adstrictissima commeatus inopia; spem iis auxilii adfulgere nullam. Malit igitur honestas pacis condiciones accipere quam aut ferro aut fame perire; et, cum possit servare quamplurimos, nolit perdere: ne eius miles, foedae taedio vitae, idem quod universus exercitus turcicus audeat. In eo obsequii constantiam satis superque spectatam, ut ultra bonae artis animi nomen non mereat. Si suis consilis auscultare velit, eum cum Auria, legato suo, agere sua fide iubet.

Obsessi interea famis perpetiebantur mala, ut ii, sua linguae sublimi formula, dicerent « a primo humani generis parente nulli unquam mortalium accidisse ». Multi inedia confecti, complures clam ad Germanos transfugere, et eorum aliquis christianis sacris initiatus. Sed, ut natura comparatum quod, corporis viribus ad languorem datis, animi quoque vires deficiunt, universi, et pagani et milites, longa tabe pallentes, ut vivorum dumtaxat lentum motum exilemque vocem praeferrent, Rustenem adeunt, circumstant: « iamque deesse sibi ultra perferendae famis virtutem; si pergat paucos dies obsidium sustinere, arce vacua hostem potiturum; dedere potius obsecrant, ut servet tot pias Mehmedi animas, quae rempublicam in aliis partibus tueantur ». Pauci aliquot (nam id proprium virtutis: raritas), quos omnis ferociae sensus nondum reliquerat, fortiorem aerumnis finem orant: et quando in hostem inciderint, qui vel eam sibi fortiter occumbendi miseram voluptatem praeripiat; fame perire inertiae proprium sit; mortem autem sibi consciscere sine aliqua reipublicae utilitate iurisiurandi religio vetet; ne Musulmanorum miseria quidquam commodet Christianis, petunt ut quam cito arcem incendat.

Ad haec Rustenes — cogitans compluries a primo vezirio et senatu auxilium flagitasse, novembrem mensem circumagi,

nec hactenus missum; Caraphaeum, gravem vel cum hostibus ducem, haut falsa aut ficta sibi scripsisse; regia autem urbe commota, summam rem curari, partes negligi intelligens; et eam fortium virorum virtutem, quae sub eo meruerant, rei publicae servandam longe utilius ratus — Caraphaeo ablegat qui nunciet: « se in germani imperatoris manus arcem, aequissimis conditionibus acceptis, dediturum; eaque de causa Turca et Germanus, graves et honesti militia viri, Viennam mittantur, qui ictum foedus sancte servandum retulerint; id honoris suum merere militem, obfirmatum alioqui arcem incendere et, ob rempublicam, ne sepulchri quidem honorem curare ».

Caraphaeus, accepto nuncio, respondet:

Si Agriae Musulmanorum imperator obsideretur, aequum postularet arcem dedere Christianorum imperatori. Cetera nunquam id ante auditum, neque ullis musulmanis urbium rectoribus arciumque praefectis, quamvis ampla praeditis potestate, per tot gesta cum Christianis bella, id in mentem venisse unquam, qui omnes oppida et munimenta Caesaris legatis dedidere. Se autem, uti summum germanici exercitus in Hungaria ac Transylvania⁽¹⁾ ducem cum libera rerum gerendarum potestate, multo plus eo dignitatis et auctoritatis habere. Neque praesidarii militis obsessi virtutem ex raris militiae legibus eximendam: idcirco deditionum diversa genera et gradus, ut, pro viribus animisque eorum qui obsidentur, aliae aliis aequiores honestioresque paciscantur. Quare videre eum iubet ne, si id contendat, rei militaris ignoratio eius cineri nota inuratur.

His Rustenes et ferociores rationibus persuasi, pridie idus decembris arcem his conditionibus dedidere: « Miles honestissime armatus ex arce educitor. Vasa victoris cura evehantur. Germanus miles hostem Toccaia Varadinum usque comitator. Christiana mancipia, quae in

---

(1) Nam Lotharingio in Transylvania iam successor a Caesare designatus erat, ut libro III dicitur.

urbe sunt, nullo redempta precio, libera sunt». Dux Heislerius comitandi officio delectus. Caraphaeus arcem visit, et, ut vitae necessariis omnino exhaustam, ita belli instructissimam reperit. Hostis virtutem laudat; comiter ad se invitat; suo triclinio dignatur; et, super coenam sermone instituto, praesentem Turcarum statum, quam stet in abrupto praecipitique loco, ingentes Caesaris foederatorumque victorias, formidandos belli apparatus in novum annum, familiariter eum docet, ut, domum reversus, reipublicae turcicae labanti aequi bonique consulat; mox tribus generosae stirpis equis, in itineris usum, donat.

Iis Caraphaei officii Rustenes et Hibrainus effendis, Rusteni a secretis a turcico senatu additus, christiani ducis sapientia et mansuetudine capti; et Rustenes, miseratus talem belli imperatorem inter ingloriae mortis insidias vitam degere, apud complures tribunos et centuriones eum diligenter admonet ut, « maiori nominis gloriae et imperatoris sui utilitati, vitam curatius tueatur »; et, in grati observantisque animi argumentum, cyathum donat quod a malis venenis bibentem sospitat, inquit « sibi hosti talem vitam chariorem esse quam civibus ». Ubi autem Varadinum pervenit, ei gratias diligenter egit de pactis secum sancte servatis, et maxime ab Heislerio duce per totum id itineris humanissime habitos.

Aemuli non probarant Caraphaeum Rusteni, in Caesaris manum arcem dedere cupienti, non obsequutum, et quod agriense praesidium Varadinum commeare passus sit, et ita eius munimenti auxerit vires. Sed Caraphaeus factum defendit:

Quod eius pravi militiae moris auctor fieri noluerit ut hostis subditus cum principe, et orbis christiani omnium maximo principe, aequata dignitate, pacisceretur; et providisse, si quid in praestandis foederis pactis offenderetur, salvam maiestatem Caesari fore, et duci potius laesam imputari fidem. Uti evenit: nam hungara militia Turcas in eo agmine ter adorta, et germanum praesidium ab iniuria vindicavit, ut aliquot Hungarorum maxime infestos caeciderit. Neque sane videre quid hostibus commodet

Themiswar potius quam Varadinum receptis, cum ea oppida quatuordecim non plus eo leucas dissideant, et ultra citroque libero commeatu, et a Turcis centum saepe leucas longinqua mittantur auxilia obsessis urbibus quae ea flagitare videantur. Id vero damni certo acceptum esset, si ii hyberno tempore Themiswar usque traducti essent, quod, eo itinere, et Turcae et commeatus et currus bovesque, non parum Caesaris libata fide, periissent.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHAEI
LIBER TERTIUS

CAPUT I

MUNGACTIUM IN DEDITIONEM ACCEPIT.

Mungactii descriptio — Techelius Mungactii uxorem et Ragoctios pueros relinquit — Aeneas Caprara incendiariis tormentis urbem oppugnare iussus — Caraphaeus eum ab incepto dehortatur — Una ratio urbe potiundi: acribus stativis ac diuturnis — Cur incendiaria oppugnatio a Caprara pertenta — Ragoctia pilae ictu prope abfuit ab exitio — Inrita oppugnatio — Ragoctia virtutis ergo a Turcarum imperatore regia veste donatur — Urbs, ut vi caperetur, omnibus Caesaris copiis oppugnanda — Mungactium superiori Hungariae grave et minax — Ut perfert obsidionem? — Ragoctia pervicax — Qua cura id munimentum custodiat? — Quibus copiis et qua ratione Caraphaeus urbem stativis obsidet? — Mungactienses ab anno superiore a primo vezirio auxilium implorare — Caraphaeus Ragoctiam, ut urbem dedat, per literas exhortatur — Ragoctia rem in deliberationem satis superque dubiam vocat — Cunctandi artes tentat — Vult arcem in Caesaris manum dedere — Caraphaeus id negat — Techelia rogat Caraphaeum ut Mungactium accedat — Vult dedere urbem Caraphaeo ex Transylvaniae hybernis egresso — Caraphaeus id negat quoque — Vult dedere in praesens, modo Techelius Caesaris gratiae restituatur — Caraphaeus denegat — Ragoctia tandem Caesaris clementiae se Ragoctiosque pueros committit, Caraphaeum sibi patronum parat — Dux eos in fidem accipit — Quam deditiois legem rogat? — Primum legis caput — Caput secundum — Caput tertium — Praeclarum Caesaris clementiae exemplum — Quam legem inrogat Caraphaeus — Primum legis caput — Caput secundum — Deditiois formula — Techeliae oratio, qua suam queritur vicem — Victoriae dignitas adversus foeminam principem incruentae — Viaticum Techeliae de Caesaris aerario datum — Caraphaeus Zriniam solatur et Caesari commendat — Nefaria hungarici regni insignia per Franciscum Glubosischium Vien-

nam mittit — Comes Tertius ob virtutem ab Caesaris cubiculo iussus — Inritae Techellii irae — Eiusdem in Caraphaeum probra — Infestus provinciam inruit — Ab Heislerio Caraphaei missu arcetur — Profecto in Transylvaniam Caraphaeo, denuo provinciam vastat — Zrinia cum Ragoctiis pupillis Viennam pervenit.

Ut, Agriae deditione, Caraphaeus quintum belli annum feliciter clauserat, aequa felicitate proxime ineuntem (annum MDCLXXXVIII) est auspicatus, quum Mungactium, omnium in utraque Hungaria ceterisque Austriacae ditionis provinciis praestantissimum munimentum, cunctae externae opis consiliique com meatum, seditiosorum asyllum, rerum novarum inlecebram et, pro partium studiis, anxiam curam solitudinemque totius regni, in deditionem accepit. Ea enim urbs — in ea Hungariae superioris parte quam Tredecim Comitatus dicunt, in limite quo Transylvaniam spectat inter vastas paludes, sita — amplo cingitur claustro, quod lata profundaque fossa, aquis ibidem exorientibus stagnantibusque oppleta, circumdatur. In media urbe munimentum, super arduo asperoque monte magnificentissime, veluti in regum sedem, exstructum, circa quod durae circum pendices in altam amplamque fossam exhaustae. Id autem tribus munitissimis arcibus, uno muro contentis et per profundas latasque fossas divisis, constat: quae, ut pontibus contingunt penitiora profugia, ita in declivi summi montis planicie alia alii imminent ac minantur. Una omnibus porta patet, in quam per angustum et amfractuosum subitur tramitem, qui inter duras cautes munitus est. Omnia super cryptis e vivo saxo excavatis pendent, quo adversus hostium ignes suffugia; ita ut rei militaris prudentes munimentum pene invictum existiment. Et suo facto Techellius probavit, qui, dum ipse per campos et acies rem gereret, Zriniam uxorem et Ragactios pueros ibi quam peregrini et inter pacata tutius agere iudicavit.

Anno belli tertio Caesar, Eperie Cassoviaque receptis, ut Hungaria superiore perduelles omnino extirparet, Mungactium Aeneae Caprarae vi et armis capiendum mandavit. Is eam incendiariis tormentis oppugnare decrevit. Sed Caraphaeus

eum per literas ⁽¹⁾ ab incepto dehortabatur: quod munimentum ita esset, ut supra descripsimus, constitutum, ut incendiaria oppugnatione ad deditorem difficile cogeret; ac, praeterquam si stavis et acribus et diuturnis ad omnium rerum angustias redigeretur, nulla ratione alia capi posse. Caprara Caraphaei rationes agnoscebat quidem; sed « velle periculum facere, an quis praeter spem opinionemque daretur casus qui eius deditorem aperiret. Iam expeditionem institutam; Caesarem aulamque universam id cupere; fortunam quandoque tentandam; adversum casum magni Galliae regis auctoritate excusari: nam neque Lucemburgum aliaeque Belgii urbes, neque Genuam incendiariis Gallorum oppugnationibus cecidisse, et tamen inde gallicis armis nihil quidquam imminutam esse dignitatem » ⁽²⁾. Itaque, mense martio ineunte, eam urbem oppugnare coepit; et pilae ignitae ictu ipsam Ragoctiam principem pene perdidit; crebris tormentorum ictibus patentem in muro ad impetum faciendum munivit viam: sed, quia altam fossam aquis undantem superare non potuit, eventi adversitas Caraphaei consilium comprobavit. Et Ragoctia a Mehmede, Turcarum imperatore, per ablegatos virtutis constantiaeque laudata, et splendida ac decora veste donata est.

Cum igitur Caesar, ut vi ea urbe potiretur, omnibus copiis eam oppugnare necesse haberet; et Hungariam, milite vacuum, Turcis permittere qua in hereditarias provincias armato et commode perferre possent, non expediret; nec ullo sane temperamento speraretur eam urbem volentem deditum iri (nam mungactiense praesidium quinque comitatibus tributa indicebat, et aliis longe lateque, nisi a suis partibus stetissent, germano milite vix hybernis deducto, omnia belli exitia minitabatur; aestate depopulabatur circumscita, qua praeda obsessas hyemes perferebat); Ragoctia, pervicax ingenio foemina, unis nobilibus, qui supra perduellium conscientiam, prava ingenuo-

(1) Ex libro II *Epistolarum Caraphaei ad summos belli duces virosque principes aliosque amplissimos viros.*

(2) Ex eiusdem epistola ad Caraphaeum ex eodem libro III mox relato.

rum fide, obfirmatis eius tutelam permittebat; nec ex iis nisi fidissimos spectatos seu excubias seu vigiliis ad portam agitare patiebatur, et per eos bis mille Hungarorum militum praesidium in officio continebat.

His de caussis Caraphaeus mille equites et quingentos pedites ex superiore Hungaria evocat, nam nunquam bis mille Hungari mille et quingentum Germanorum militum impetum pertulere. Castra e regione portae metatur, quadrato aggere cingit ac satis lata fossa, quae, conrivato paludum humore plena, tam longe tormenta arceat ut vallum extra omnem ictum defixum sit. Minora tormenta contra vanum tumultum aliquem aut veros perduellium adsultus pro aggere conlocat. Interea semper trecentos equites expeditos habere, ut aditus explorent exitusque praepediant. Tuguria casasque passim aedificandas de suo aere curat, ut obsessos, in rerum omnium desperationem, adducat.

Ab superiore usque anno obsessi — sub hac praescriptione: « Comites, beneficiarii, nobiles, equites peditesque mungactienses universi » — effusissimis primum vezirium precibus obtestati erant ut, « ex civili regni musulmanici ratione, suam arcem suamque principem Techeliam et Ragoctios pueros principes tueretur, quod in eo munimento Hungaria omnem libertatis spem conlocasset, et in id, tanquam in scopulum, Caesaris vires domi forisque frangi ac submergi possent. Se interea adflictos uno sacrosancto », ut scribebant, « athname erigi consolarique ». Sed in longe impeditiores angustias redacti sunt stativis, quae Caraphaeus, ratione quam supra memoravimus, propius admovit, et comes Tertius perpetuum annum aut paullo secus fortiter imperavit.

Tandem Caraphaeus ad Ragoctiam scripsit:

Turcicam potentiam, Caesaris fortunae impari, iam tandem deficere; universam Hungariam Germanorum armis receptam; eademque arma Slavoniam omnem vacuam pervasisse et in Transylvania socia hyemare; Hungariae regnum in Iosepho, Caesaris filio, Austrio, consentientibus Hungarorum studiis, constabilitum; regiam Turcarum aulam militari seditione convulsam; Mehmedem

regno deiectum; Soleymanem novum regem nutari; magistratus et imperia per armatas factiones demandari adimique; turcicum imperium a caesareo exercitu, sexaginta millibus veteranorum militum potenti et innumeris ingentibusque victoriis praeferoci, sat rerum suarum agere ut alienas curet. Et, ante militares tumultus, misisse ad Caesarem legatos, qui pacem obsecrarent, obtestarentur, et turcicum fastum ad eam publice implorandam demissum; Caesaremque armata iuris sui fortuna uti velle. Eam vero unam, una arce, omni auxilii spe derelictam, tot tantisque felicibus Caesaris armati progressibus obstare et bellum perferre obfirmatam? Quibus viribus fretam? Viri scilicet, cuius formidandi exercitus per exploratores referuntur vix deni sub squalentibus signis, pallescentes ora, tabidi, semermes ac nudi? Sin dolis caecisque machinationibus speret: iam a se ex eiusdem literis interceptis Eperiesinorum coniurationem omnem resectam, eius profundissimas causas erutas, vastissima oppressa consilia. An in athname confidat, cuius antiqua sanctimonia, quam dicunt, apud Musulmanos iam hoc seculo profanata omnibusque ludibrio est? Seque adeo ex turca pacis legato rescisse talis tantaeque foeminae virum nulla dignitate inter Turcas uti vile mancipium versari, nec quidquam nedum principis, sed honesti hominis praeseferre; in summo omnibus esse odio et, tanquam omnium malorum caput, detestari, ut defunctus vezirius saepe, ceu imperii turcici adflictoem, sit execratus, et ab ore suo in omne posterum tempus prohibuerit. Se audire in Techelii viri verba iurasse; sed non intelligere quo animo per eiusmodi iuramentum, an potius periurium, regi suo obsequium detrectare, et amplissima Zriniorum Ragoctiorumque stemmata duo tetrīs perfidiae maculis ambo inficere ac deturpare potuerit. Quapropter, ingenui viri officio functum et pro christiana mansuetudine, se eam exhortari ut suis consiliis auscultet, durae necessitati praeventat, pervicaciam exuat, Caesaris clementiae suas adfictas fortunas committat, neve puerorum, ex inclyta Ragoctia domo principum, novercam potius quam matrem agat.

His Caraphaei perlectis literis reque ex iis in deliberationem revocata, diu Ragoctia ancipiti cura distracta. Hinc coniugali in Techelium studio, hinc materna in Ragoctios pueros charitate: gravi utrinque dolore et virum et subolem regni hungarici spe excidisse, qui Zriniam stirpem, carnificis securi

incisam, ulciscerentur. Ad haec subibat pudor quod molestissimum infestissimumque obsidium ab Aenea Caprara pertulisset et, sexum praetergressa, inter ingruentes ignes non degenerem Zrinia domo animum praestitisset, muniis fortissimae ducis functa: nunc, vere foemina, a Caraphaeo sedendo caperetur. Metuebat, si constantiam viro exhiberet, perdere natos, qui immeritas maternae pervicaciae luerent poenas: sin flecteretur, perdere virum, quem, firmissimo munimento exutum, Turcae, gravem iamdiu, nunc demum omnino inutilem sibi factum, de medio procul dubio tollerent. Sic animus ei dubius aequis momentis in neutram partem propendebat. Igitur ad cunctandi artes confugit; et, sperans aliquam temporis opportunitatem interea loci exituram, qua forte oblata uteretur, Caraphaeo scribit « se promptam dedere arcem, at in Caesaris manum ».

Caraphaeus ab re censuit id ei obsequi: nam Techelius Varadini cum multis Hungarorum millibus quoquo modo auxilium obsessae urbi ferre conabatur; et, quamquam Tibiscus glacie concretus, tamen velox hostis cum valido Turcarum auxilio Mungactium usque infestus excurrere poterat. Unde intutum videbatur deditionem protrahere et militem, iam multos menses perpetuo stationum vigiliarumque labore fessum et hyemis saevitia algidum, ad languorem usque defatigare.

Igitur, ubi cunctationis consilium Techeliae hac non successit, alia adgreditur via, et per literas Caraphaeum rogat ut Mungactium accedat. Ubi dux venit, ad eum ablegat qui suo nomine salutent et adferant « se paratam facere deditionem, sed tantum temporis orare, hactenus is Transylvania revertatur »⁽¹⁾. Caraphaeus, rationibus quas modo exposuimus, id negat quoque. Redeunt postero die, aiuntque « se iam deditionis pacta sancitum venisse, si prius fides Techelio eiusque parti detur Caesarem eos suae gratiae restitutum, ipsisque eum deditionis leges docendi potestas fiat ». « Nihil minus se

---

(1) Nam is id temporis iam in Transylvaniam profecturus erat, ut Lotharingio duci in summo armorum imperio succederet.

pati — Caraphaeus severo vultu respondit, — cum Techelius, ex civili iure in perduelles sancito, iam mortui loco haberetur. »

Item alio die redeunt, et principio proponunt « Techeliam, Caesaris clementia fretam, et florenti apud eum gratia Caraphaei (quem sibi, ex amplissima Zrinia gente solae desertaeque foeminae, et de Ragoctio sanguine praeclarissimo miseris adflictisque pupillis patronum, tutorem, patrem orat atque obsecrat) iam flexam, se suosque gnatos in Caesaris fidem commendare ». Caraphaeus « se lubentissimo animo eam eiusque subolem in fidem sancte accipere, et omnibus diligentiae ac liberalitatis officiis prosecuturum » promittit.

Deinde ablegati rogant « ut ragoctianum patrimonium pupillis, Zriniae dotem in Ragoctiam domum inlatam, et dotis in Techelii bonis haerentia iura salva essent ». Caraphaeus « eam et de dote sua Ragoctio dicta et de Ragoctiorum in Caesarem insontium puerorum patrimonio aequum petere » dixit. « Modo Mungactium et Sammiclosiana bona eximantur, quae Ragoctii principes ab hungarici regni compage per vim iniuriamque abstraxere: nullum autem ei in Techelii bonis uxorium ius quaesitum, in cuius domum, iam minutae maiestatis labefactatam, ducta uxor. »

Ad haec petunt « ut nobiles viri ceterique milites et pagani mungactienses Caesaris gratiae suisque bonis restituantur ». Et id Caraphaeus dedit, ut hungara Mungactii militia, eo foedere laeta, minus Ragoctiae Techeliique miserias adverteret. Id tamen de bonis restituendis cavit: « ut in praesentia in fiscum invenirentur inlata ».

Tandem ablegati sciscunt « Ragoctiam in Hungaria manere, neque ab ea Ragoctios filios segregari ». Caraphaeus, ut in ea re utilitati aliquam liberalitatis speciem obtendat, ait quod « Caesar Ragoctios pueros Viennam traduci, ipsam vero in aliqua Hungariae urbe manere mandaverat. Se vero rogasse Caesarem ne nobilissimi pueri ab diligentissimae matris sinu tam longe abstraherentur. Itaque in se recipere eam cum filiis Viennam esse commigraturam: pueros autem in Caesaris tutela fore, et qui Caesari idoneus videbitur eorundem iuventam

recturum ». Re ipsa Caesar id mandarat: « ut Ragoctiae victae ac veluti triumphatae pudori parceret ». Caraphaeus autem eam clementiam dissuasit, ut, « longinquitate itinerum et in urbe ubi Zrinia ab omnibus observaretur, consilia cum Techelio et techelianis partibus difficiliter commearent ».

Ubi in ea Ragoctiae desideria conventum, Caraphaeus contra has ei offert conditiones: « ut athname autographum et regia insignia, quibus Mehmedes Turcarum dominus Techelio Hungariae regnum iniusto beneficio dederat, Caesari traderentur ». Id enim magni referre arbitrabatur: nam putabat Turcas, ubi id rescissent, ad obtinendam eius rei actae dignitatem, neve praeclare tueri eo pacto reges ab se appellatos riderentur, statim Techelium morti duros. Tum deinde ut pacto diserte perscriberetur « Techelium ex Caesaris gratia perpetuum excidisse ». Idque agebat ut, ipsius uxoris suarumque partium confessione, Techelius et suae et omni posterorum aetati perduellis improbissimus videretur.

Ita foederis concepta lex: « Helenae Zriniae, beneficiariis militibus paganisque universis mungactiensibus, alioqui omni divino humanoque iure pessima et extrema promeritis, modo statim Mungactium dedant, admissi venia ex Caesaris clementia imperiator et eiusdem gratiae restituantur. Zrinia cum pupillo pupillaque Ragoctiis Viennam commigrato, ibique omnem aetatem peragito, neque sine Caesaris comite inde egreditor. Ragoctii pupilli in Caesaris tutela et fide sunt. Athname autographum aureis literis exaratum, regni Hungariae a Mehmede Turcarum domino per summam iniuriam Techelio beneficio dati codicilli, turcicus pileus, vexillum et paludamentum, framea falcatusque ensis, nefaria hungarici regni insignia tradantur. Emericus Teöcheölius sive Techelius Caesaris gratiae aeternum expes esto ». In haec verba concepto foedere, Caraphaeus legatis edicit « ne quartum se adeant »: iam enim postremum se cum iis de arce in deditionem accipienda egisse.

Dum priores foederis leges apud mungactiensem conventum, cui Zrinia cum pueris praeerat, rogatae sunt, miles pronis auribus et laetabundi ex Caesaris clementia sibi vitam, libertatem, fortunas salvas, Ragoctiae dignitatem integram, principibus pupillis tutorem augustum acceperunt; sed, ubi duo postrema legis capita ferebantur, omnes obstupentibus animis in vastum silentium concessere. Techeliae principio pallor corripuit ora, mox ira sanguine infecit; sed per ingenitam gravitatem, quanquam perturbata, substitit aliquantisper immota. Tandem, indignatione rei, dolore sui viri, liberorumque misericordia aestuans et exundans animus, lachrymis obortis⁽¹⁾, in hanc orationem abruptit:

« Huc igitur miseriarum redacta, ut uxor capitis damnem virum! In id indignitatis altos erectosque Zriniae domus animos recidisse! O quum Aeneas Caprara, hanc arcem oppugnans, tormenti ictu me pene perdidit, utinam perdidisset! nam fortis in hostes, pia in meos, honestis nominibus ornatam animam expirassem. Sed nunc mea erga vos, infelices gnati, pietas me degenerem facit: nam sine vobis, ut cum alias, nunc maxime has foederis leges interrita feroxque aspernarer, et bibulum Mungactii incensi cinerem, meo sanguine satiatum, dederem Caesari, nisi cum invenustae parentis pernicie vestra pericula, gnati, confunderentur. Sed quid ego a claris virtute maioribus me dixi degenerare, quae, vestra causa, huic amarissimo foederi viva superstem? quae ita me comparem perpeti, deridendam Hungariae reginam in triumphum traduci, victorum subire Germanorum ora, et invisam omnem vitam inter infensos exigere, qui a me tanquam peste sermonem segregeant contactuque discedant? Est enim, est animo virtus solam inter trucia omnem aetatem versari, ut saltem vos unam habeatis animam quae vos diligit. Nam, quanquam Caesaris clementia fidesque me certo sperare iubeant vos cum dignitate tutos fore, tamen — misera parens, in infelici domo nata et inter asperas res educta,

---

(1) Scribit Caraphaeus Kinskio Ragoctiam, cum ea legis capita legerentur, deflevisse.

quae viris aut immaturam mortem aut infelicissimum exilium dotis nomine adtuli — vobis — patre orbatis, quos inter puero-
rum vestri aequalium lusus iocosque lascivire et libere adoles-
cere oportuerat, inter tormentorum pericula fragoresque sub
tenebricosis cryptis et in umbrarum religione teneriorem tran-
segistis aetatem — metuo et expavesco reliqua vitae asperiora.
Quando igitur et viro et gnatis me debeo, et infelix causa
individua est, vos mihi estis viro potiores, nam vobis, vix a
me in hanc ingratham editis lucem, ius natum est me viva
utendi, hactenus educatione ad virium consiliique compotem
aetatem perducerem. Si nunc belli iure vestri tutela aliis a
Caesare permittatur, saltem alieni officii fidem observabo, ut
apud Caesarem praestitam laudem, desideratam accusem. At,
vestra iam parens, Emerico nupsi, qui nunc postulat ut in
huius munimenti propugnatione fortiter oppetam mortem. Sed,
ni fallor, iam puto me ei omni officio satisfecisse, quae per
omne id belli tempus hanc arcem tanta obtinui virtute et
constantia ut duae omnino urbes in utraque Hungaria fuerint
in quas Caesaris felix ingentium victoriarum cursus offenderet:
Buda, semel ab omnibus turcici imperii viribus primum pro-
pugnata, et Mungactium meo et horum fortium virorum prae-
sidio. Nunc iam omne aerarium exhausti; et, ut tibi, Emerice,
prodessem, his filiis certe obfui, quorum opes in huius mu-
nimenti tutela profudi et, vidua, Mungactium quoque servas-
sem. Nullam autem artem, nullum consilium, quo te, vel heic
obsessa et conclusa, iuvarem, omisi. Nunc te obsecro, quando
haec optio miserrima mihi datur ut aut te ausi damnem aut
perdam filios, velis in eam me potius peccare partem qua
minus impietatis in me consciscam. Si hos tu liberos ex me
suscepisses, ultro id quod te rogo imperares. Horum patris
indue animum, quem quidem debes induere, nam me horum
matrem in tua iugalia sacra duxisti. Certe Franciscus Ragoctius,
ut servaret filios, lubens hoc suum proderet munimentum. At
enim in tua principis verba iuravi. Sed, si rex nec coniux
esses, necessitas tamen ab iustis hostibus facta me iuramento
absolvisset. Non igitur pecco si te principem eiuro; sed doleo

tamen damnare coniugem. Cetera tu in libertate agis; et ita forsitan res comparari possunt ut, meliorem nactus mentem, Caesaris gratiam demereas. At ego, acerrime obsessa nunc cum mea subole, nisi in id miserum convenio pactum, et de Caesaris gratia et de natorum salute despero.»

Postea athname et regni insignia ad se adferri iussit, ad quae conversa: — « En — inquit — pro quibus Franciscus Botschaius primus, et quotquot deinceps hungaricae libertatis heroës dicti sunt, tot tantisque civilibus motis bellis adlaborarunt, nec unquam adsequi potuerunt! Emericus Teöcheölius retulit, et vestra caussa inter duo maxima orbis terrarum imperia bellum exortum, quo alterum prope excidium fuit, alterum prope est. Propter vos tot funera, servitia, direptiones, incendia, vastitates; tot regna, tot provinciae adflictae; tot ingentes exercitus fusi, fugati, caesi profligatique; immensa utrinque vis auri effusa, et ab Asia Europaque bello pene humanum genus exhaustum. Nunc, Hungariae regno a Caesare feliciter reciperato, quid nisi ludibrium et fabula? Divino igitur consilio a me ad hoc usque tempus servata, ut ex vobis Caesar iustum tropaeum ingentium victoriarium extrueret; et haec urbs, quae Emerico primum fuit adfectandi regni incitamentum, regni ultima dederetur ».

Ita XIX kal. februarias Mungactium deditum. Omnesque Caraphaei auspicia ductumque, comitis Tertii virtutem laudare, qui ea victoria Caesaris armis nedum salutem, sed etiam dignitatem servarunt: dum inexpugnabilem invictamque arcem, quam dux foemina propugnabat, ne uno quidem vulnere accepto reciperarunt. Scepusiensi aerario praefectus Zriniae Ragoctiorumque omne vas vestemque describit, nec eae opes, quae putabantur, inventae; ita ut Caesaris ope Techelliae puerisque equi, rhedae, viaticum itineri comparatum. Caraphaeus Zriniam adloquio erigit, et Caesari diligentissimis officiis commendat, plurimumque militem, honoris specie, comitem itineris addit. Per Franciscum Glubosischium vicecomitem Zemplinensium, qui in eo obsidio egregie meruerat, athname et regni insignia Viennam mittit. Et Caraphaei laudatione, quam pre-

cibus perfuderat, comes Tertius, virtutis ergo, augustaei cubi-
culi ministerio decoratus.

At Techelius, certior factus Mungactium iam deditum, ira fremere, arma cogere, uxorem, privignos, athname recipera-
tum festinare. Nec probris temperabat in Caraphaeum: « um-
bratilem armorum ducem, desidem arcium expugnatorem,
mulierum pupillorumque triumphatorem » conviciari. Iamque
Varadino procul, ingentia toti provinciae damna dabat. Sed
Caraphaeus, ut arceat, eo ducem Heislerium mittit. Is, ubi de
Germano adpropinquante cognovit, in tuta se recipit. Heislerio
in hyberna regresso, et profecto in Transylvaniam Caraphaeo,
denuo provinciam vastabundus pererrat. Attamen uxor, satis
custodita, inoffenso agmine interea Viennam pervenit.

CAPUT II

BREVIS TRANSYLVANIAE NOTITIA AD LUCULENTIOREM RERUM A CARAPHAEO IN EA GESTARUM EXPOSITIONEM.

Transylvania bellicosa, opulenta — Cur duri indigenae? — Cur patrii moris tenaces? — Traiani imperatoris in Dacos prima expeditio inauspicata — Traiani dolor prae Dacia invicta — Eiusdem votum — Secunda expeditio prospera — Decembali Dacorum regis perfidia — Tertia expeditio — Decembali nefarius dolus in Traianum tentatus — Pons Traiani super Danubio — Dacia in provinciam redacta — Decembalus sibi mortem consciscit — Insignis Dacorum ferocia — Columna Traiana triplicis belli dacici monumentum — Cur Hadrianus Traiani super Istro pontem demolitus? — Transylvaniae descriptio — Gentes quae in eam commigrarunt — Saxones, gentis robur, urbium arciumque custodes — Eorum urbes regius fundus — Ciculi — Duri asperique — Omnes pastores agricolaeque, et tamen nobiles — Hungari bello praestant, sed mobili ingenio — Ut in summa tres nationes confunduntur — Transylvania, diu regni hungarici pars, per waywodas recta — Quando in proprium abiit principatum — Olim bellicosi eius principes — Intestinis externisque bellis debilitata — Commoda Turcis ad proferendum imperium — Prudentum de Transylvania iudicium — Transylvanica Lotharingii ducis expeditio — Eiusdem imperatorius astus — Maxima super omnes hoc bello Germanorum aerumna — Lotharingius Transylvano edicit hyberna militi in eius regno locanda — Apafius per Telechium excusando detrectat — Lotharingius vim intentat — Arcem Samblochum capit — Claudiopolim invadit accipitque in deditionem — Mox Cibinio potitur — Apafius Fogaram se recipit — Alba-Iulia et alia novem oppida Lotharingio deduntur — Lotharingii foederis formula.

Sed, quoniam hoc loci Caraphaei facinus, ex omnibus usquam hoc bello gestis maxime anceps lubricumque ac pro rerum difficultate perinde utile, memoraturi sumus, quo opulentam, turbidam, asperam bellicosamque nationem, libertatis tenacissimam, Transylvanos, Caesaris obsequio restituit; haec

insignis reipublicae mutatio digna est ut eius gentis historiam a prima origine strictim repetamus, quo praesens status conversio illustrius aliquanto exponatur.

Quae nunc Transylvania « Dacia » olim dicta. Bellipotens terrarum plaga et opum ferax, montosa ut plurimum, duros asperosque homines gignit, et uti difficilis aditu, ita patrii moris tenax. Ea gens imperii romani limina diu multumque infestavit, latinamque virtutem sub optimo fortissimoque imperatore graviter exercitam habuit. Ulpus Traianus, Nervae filius, Caesar, ut Dacos intra romana claustra longe lateque excurrentes coërceret, bellum in eos intulit. Sed a Decembalo, ferocissimo rege, ingentem cladem accepit, ut prae dolore paludamento non pepercerit suo, quod in partes conscissum in militum vulgus disiecit, et illud unice habuerit in votis: « Utinam Daciam subiugatam videam »! Hinc reparans bellum, per aspera montium, invia fluminum, ad Dacorum regiam evasit. Decembalus, instante romano hoste percussus, Traiani mansuetudinem expertus est, qua populi romani amicus, icto foedere, habitus; et, prae gentis ferocia, Dacorum amicitia res Romanis visa triumpho digna, quo Traianus « Dacicus » appellatus. Sed Decembalus, modesti intolerans regni, non multo post urbium munimina reficere et ad res novas spectare nunciatur. Hinc in eum, hostem a senatu iudicatum, Traianus tertium bellum expedit. Barbarus, viribus non satis fidens, nefarios audet dolos, et percussores submittit qui, profugos ementiti, principem optimum interficerent. Sed romana felicitas prohibuit nefas; et romani manipuli militariis facetiis et hanc per laetitiam addidere: « Ubi eras, Ramnusia? ubi eras? Quantum abfuit ne Roma lugeret! Sed vivit Traianus ». In hac expeditione Caesar lapideum pontem Istro superduxit, quo expeditus in hostes traiceret: opus magnitudini romanae par, sed non perinde romana gravitate inscriptum: « Providentia augusti vere pontificis virtus romana quid non domuit? Sub iugum ecce rapitur et Danubius ». Hinc omni ferme Dacia in Romanorum potestatem redacta captaque regia, Decembalus, omnia ut liber occumberet expertus, admis-

sique sceleris conscius, expes clementiae, mortem sibi conscivit. Caput Romam perlatum, eique hostiliter inluserit romanus miles: « Nonne tibi dixi, Decembale, funestum est Herculem lacescere? Non recte facis, tua ipse quod iaces manu: sed te utcumque Caesar vicit, tulit tibi semper augur augustalis ». Gentis ferocissimus quisque veneno publice hausto a servitute corpora vindicarunt; Dacia romanarum provinciarum numerum auxit; et dacicae virtutis debellatae ad posterorum memoriam columna Romae excitata, ubi Traiani conditus cinis et dacicum bellum signis expressum.

Sed Hadrianus, Traiani successor, postea veritus ne fera et indomita gens legiones opprimeret ac prompto exitu loca cis Danubium per tumultus invaderet, pontem demoliri iussit, ratus eos populos solum dignos adiri ut debellentur, cetera maximis fluminibus coërcendos.

Eam nunc duae cingunt Valachiae, Transalpina, quae generis nomen servat, et Moldavia: illa ad Danubium, haec ad Euxinum pertenta; montibus undique circumsepta in coronae speciem; rerum omnium feracissima, auriferis quoque amnibus interfluitur⁽¹⁾; oppida complura nobilissima incolit, quorum caput olim Alba-Iulia, nunc Cibinium celebratur.

Romano imperio fatiscente, tres eam nationes invaserunt, Saxones, Ciculi, Hungarique, qui legibus moribusque privatim dissident, publice conveniunt. Saxonicus populus saxonica lingua utitur, quae ad communem germanicam Coloniensium adcedit, et in Transylvaniae montes « Alpium » quoque transtulit nomen. Ii gentis robur: nam agriculturae et bello aequae pares; antiquissima lege singulari arcium urbiumque claves adservant; ex tribus regni partibus ii numerant duas; eorumque urbes regius fundus censentur; et tamen ab Hungaris (an communi in Germanos odio?) uti vilia mancipia miseris modis habentur. Ciculi in Daciae angulo Moldaviae contermino sedes habent: durum prae ceteris asperumque genus, et perinde

---

(1) Qui aurea ramenta et fragmina vel sesquibralia quandoque devolvunt.

egentissimi: quanquam rusticam et pecuariam exercent, tamen aequo nobilitatis iure aestimantur. An quod se, a Scythis ortos, Hunnorum antiquissimos iactent? Hungari, Saxonibus Ciculisque late interfusi, ceteris ut bello praestant, ita ingenii mobilitate notantur. Ex iis quamplurimi privatae fortunae nobiles, quibus regni proceres superbe dominantur. Tres autem eae nationes in publicis rebus agendis aequa dignitate secernuntur in partes tres: tamen confunduntur in summa.

Complura secula regni hungarici pars, per praesides, vulgo waywodas, a regibus impositos, regebatur. Tandem Iohannes Zapolya, post funestum Ludovici regis casum, sub Ferdinando I Caesare et Hungariae rege, qua procerum factione, qua Turcarum vi, Transylvaniae princeps anno MDXXXVI consalutatus. Cumque id regnum ad centum ferme virorum millia bello legeret, bellicosos principes habuit, qui cum Germanis, Turcis, Tartaris Polonisque acerrima et diuturna bella gesserunt. Sed intestinis externisque bellis graviter debilitata provincia, pro libertatis nomine Turcis indigne serviens, iis commodavit ut in Hungaria ampliter fines proferrent. Et inde primi omnium motuum hungaricorum conatus, eodemque rebellium profugorum asylum. Quo rei transylvanicae statu constans fuerat prudentium iudicium: « Dum Transylvania tributo redimeret Turcarum fidem, Christianis in Hungaria adversus communem sui nominis hostem neque bella administratu facilia, neque tutas victorias, neque utilia bello parta futura ».

His de caussis Lotharingius, statim ac Soleymanem ad Mohatium fudit, in Transylvaniam cum triginta Germanorum millibus castra movit; et, ne Turca id occuparet incoeptum, agmen Themiswar versus facere simulavit. Et consilium profuit: nam Soleymanes ei metuens urbi, iustum exercitum misit, qui eius praesidio consedit. Dux christianus sperabat iter per Danubii ripam prosequi et per onerarias naves secundo fluvio devecta cibaria sibi subministrari: sed, exundante flumine, late stagnantes paludes iter praepedivere: quare duci Erdodium usque regredi, inde petere Segedinum necesse fuit. Nunquam germanus miles toto eo bello graviorem aerumnam tulit,

qui longissimum iter per arida et deserta locorum fecit, qua nec gramen equum, nec quidquam frugis hominem, itinere et inedia languidum, reficiebat, nulla arborum umbra, nulla vel conclusa aquula et temporis et agminis aestum temperabat; et tamen, quia summae rei salus in una expeditionis celeritate sita erat, cum ducis auctoritas, tum opulentiae spes provinciae militem ad Transylvaniae fines perduxere.

Ubi Lotharingius per exercitus quaestores Scharffembergium et Falchenheimium Michaëli Apafio Transylvaniae principi significavit « necessariam belli rationem postulare ut Caesaris copiae in Transylvania hyemarent, quae et id regnum a communis hostis invasionibus obtinerent et facilius ad sequentis anni acies expedirentur ». Apafius per Michaëlem Telechium, primum regni administrum, se excusatum mittit « Turcarum metu deterreri ut in Transylvaniae oppidis universum eum exercitum per hyberna disponat: praestare Germanos in regni finibus aliquot legiones hybernantes locare, et conlata ab se ope contentos esse, ut tribus superioribus annis fecerunt, quam ut ingruentes Tartari et provinciam sibi devastent et hanc Caesari non contemnendam utilitatem corrumpant ». Sed, quia summa res in maximum adducta discrimen erat, quod mora ingravescerat, Lotharingius Telechii artibus vim opponit; Transylvaniae fines ingreditur; arcem Samblochum capit ac munit, ut, si quid adversi accidat, tuto egressui cautum sit. Inde Claudiopolim petit, urbem in edito sitam, firmis altisque moenibus circumseptam et satis valido praesidio firmatam. Ibi curiata regni comitia, vulgo nunc « Status » dicti, convocantur. Qui urbi praecerat eam tradere principis iniussu negat. Lotharingius ad eam oppugnandam expeditur. Sic, intentato bello, deditur: miles transylvanus egreditur, germanus inducitur. Interea princeps Cibinium, provinciae, ut diximus, regiam, se recipit, putans eam Germanorum hybernis immunem fore, aut certe Cibinienses in ea urbe regni libertatem propugnatos. Sed oppidani, magis suae quam principis saluti prospicientes, sibi consilium dedendae urbis cepere. Itaque Apafius cum regio comitatu in arcem Fogaram commigravit, et regni primores

sibi adesse per edictum iussit, perduellionis poena in contumaces sancita. Interea regiae urbis exemplum Alba-Iulia et alia oppida, novem numero, omnia ferme in provinciae meditullio sita, secuta sunt, ex foedere in castris ad Palaslavam positus in has leges sancito: «Tributum et hyberna in Transylvania germano militi penditor praebentorque. Cibinio, et ex aliis oppidis arcibusque in quas germanae legiones immittuntur, Transylvanis emigrandi potestas esto. Michaëli patri et Michaëli filio Apafiis principalis auctoritas, universo populo transylvano libertas servator. Germanus miles ab omni re, omni iure omnique corpore transylvano abstineto. Ne vani principis procerumque delatores audiantor. Claves urbium arciumque saxonico populo antiquum adservandi ius ratum esto. Proximo vere miles germanus regno educitor. Principi reique publicae transylvanae eius actae rei excusatio cum Turcis permittitor».

CAPUT III

LOTHARINGIO DUCI IN SUMMO ARMORUM IMPERIO IN TRANSYLVANIA SUCCEDIT, ET DE EO REGNO, UNA ET GERMANO MILITE, ADVERSUM TARTARICAS INVASIONES, SALVA LOTHARINGICI FOEDERIS FIDE, PROTUTANDO DELIBERAT.

Caesar Caraphaeum Lotharingio in armorum imperio substituit — Egregia Caesaris cura de obtinenda principis foedera servantis fama — Heislerium et Veteranium Caraphaei legatos creat — Caraphaeus a Lotharingio evocatur — Paulisper cessat: quid ita? — Insidiosam Germanis Transylvanorum facilitatem suspicatur — Suspicio Caraphaei non temeraria — Cur non ante in Transylvaniam transit quam Agriam et Mungactium recipiat? — Claudiopoli armorum imperium accipit a Lotharingio — Deliberat de milite provinciaeque servandis — Provinciae gnarissimus — Aemulorum Austriae domus turbidus sermo — Transylvanorum facilitas aut degener aut insidiosa — A Tartaris metus — Transylvanus cum Turcis tergiversatur — Deliberat vim ne faciat, an fiduciam praeseferat? — Argumenta quae vim suadent — Ius Caesari Transylvaniae occupandae cum dignitate coniunctum — Transylvanica Germanorum hyberna discriminis plenissima — Transylvania « Germanorum sepulchrum » dicta — Aspera provinciae principi et proceribus receptui patent — Provinciae aditus in eorundem potestate — Kowar, Hust, Corona — Miserrima Germanorum conditio, si Tartari Transylvaniam inrumpant — Turbidorum Transylvanorum minae — Transylvani gens dura, saeva et pro libertate pugnax — Vis tentandae facilitas — Saxones Germanorum studiosi — Iidem, uti et Ciculi, ab Hungaris oppressi — In illis provinciae custodia — In his gentis robur — Princeps socors, populus divisus — Telechius simulatibus gravis — Primorum intoleranda potentia — Fogara non satis munita — Argumenta quae vim dehortantur — Concordia gentis contra externos — Techelius in proximo — Primores stipendiarii — Iisdem et principi Alpium patere subfugia — Acies per nivosas Alpes discriminosa — Domesticum et grave exemplum — A Tartaris et a Techelio metus — Si id regnum vi subigatur, vi quoque obtinendum, nupero in Hungaria firmante exemplo — Sed miles longe in Slavoniam abducendus — Alia argumenta quae vim urgent — Incoepti celeritas — Turcarum seditio — Moschus Tartaros distrahens — Polonicus conventus — Caeli rigor diffugiis Transylvanorum adversus —

Germanorum virtus — Belli fortuna Caesari adspirans — Caraphaeus sedulus caesareae dignitatis curator — Non tentat vim, ne aemuli vel iniuria Caesaris fidem perstringant — Civilibus artibus et provinciam et militem servare constituit — Sed anceps quoque ratio Telechium eiusque factionem conciliando praeter omnium opinionem et fidem — Telechius Austriae domus infensissimus et infestissimus hostis tristi anxietate potentiae — Superbissimum eius dictum — Factiosissimus domi, hospitii potentissimus foris — Caraphaeus miro ingenio ad se animos convertendi — Vulgo de Caraphaeo dictum — Argumenta quae firmant Telechium conciliari Caesari posse — Telechio utendi modus — Quid faciat gloria praeclaros viros? — Vulgi opinio de Telechio — Sapiens Caraphaei de eodem coniectura.

Caesar, ubi haec a Lotharingio gesta cognovit, extemplo ad Caraphaeum scribit:

Se eum in provincia Transylvania Lotharingio subrogasse, maximique rem momenti concredere, plenissimam discriminis et hostium aemulorumque offendiculis confragosam, quae virum flagitat in re urbana, militari et oeconomica versatissimum; eundemque provinciae gnarum magnoque animo et plurima auctoritate praeditum, improbi laboris, summae dexteritatis, antiqui erga se obsequii spectatissimum, ut in iis hybernis neque transylvanica neque germanica respublica quid detrimenti capiat. Se ei, in re tantis locorum intervallis longinqua, nihil certi mandare. Quae in re praesenti viderit utilia Lotharingius, eum doceat: futura eius prudentiae committere. Id unum diserte edicere: ut suae et mansueti et foedera servantis principis gloriae omnia submittat. Capessat igitur alacri animo munus, et quem ex belli ducibus maxime velit, optet. Heislerium et Veteranium satis idoneos sibi videri: si alios pluresve maioris etiam dignationis is sibi adesse oportere censeat, se eius imperio submissurum ⁽¹⁾.

Et vero Lotharingius, postquam hyberna per Transylvaniam disposuit, inlico Caraphaeum ad id armorum imperium ab se capessendum ab Hungaria evocavit. Sed is tantisper cessavit, dum provinciam suam omnino pacaret. Cogitabat

---

(1) Ex libro *Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum*, ep. 91.

enim Transylvanos nunquam commodius tempus contestandi in Turcas obsequii nactos esse, quam quum is Germanorum exercitus, longo citatoque octoginta leucarum agmine fessum et omnium egentissimum, asperam et satis munitam provinciam intrarat, ubi, adpropinquante hyeme, neque ubi se recipere neque unde victitaret habebat. Quapropter Transylvanos, facilitate qua germanum militem in sua oppida et munimenta induxerunt, aliquid monstri alere certo suspicabatur, et idem quod non multis ante annis ausuros, quum germanas legiones aliquot, eadem fraude inlectas, Claudiopoli oppresserant. Igitur, copiis quanquam virtute et numero formidandis, tamen externae opis, qua victitarent, indigis, in provincia prae libertatis studio audacissima non satis tuto dispositis, inter horrentes alpes vel ipsi virtuti arduas, saltusque vel providentiae ipsi insidiosas, pernici Tartaro expositis, a germano auxilio remotis fermeque interclusis, non mediocriter metuebat. Neque ea Caraphaei anxietas temeraria, nam Transylvani ad turcicum senatum scripserant « arma germanica, cum triginta millibus virorum delecto robore, suam provinciam penetrasse; seque, inopino eorum adventu percussos, cum neque quas opponerent vires haberent, neque ullum ab iis praesens auxilium sperarent, tum ob adpetentem hyemem, tum ob militarem eorundem seditionem, idcirco eam vim pati adactos ». Et ab eo purpuratorum consessu rescriptum « ut cederent tempori: eam enim commodissimam occasionem fore eius exercitus ad internecionem usque delendi ». Ad haec, quia semper intutum, nam saepissime inutile compertum, arma in alienum ferre qui haberet hostem in suo, si Agria et Mungactium in hostium potestate perstarent, facile fore ut, tumultu ab Transylvanis orto, ea praesidia, obsidio soluta, cum Varadiniensi hoste et Techelii perduellibus adiunctis, eius vi motus Hungariam nedum superiorem, sed inferiorem quoque concuterent. Haec adeo omnia metuens, Caraphaeus non prius in Transylvaniam transiit quam, maturata deditioe, ea firmissima munimenta recepisset.

Ubi autem venit et Claudiopoli a Lotharingio armorum

imperium accepit, de provinciae militisque salute procuranda rationes in utramque partem versavit. Enim vero is longa provinciae solertia Transylvano conterminae, in qua unetvinti annos versatus erat, naturam eius reipublicae per amicos hospitesque exploraverat; sed curiosius id egerat iam inde quum a Caesare Lotharingio se subrogatum accepit. At in re praesenti demum super ea, quae de Transylvanorum animis, studiis, aversionibus, dissidiis gnarus erat, cognoscit ab adversariis augustae domus inclytam gentem hungaram ab omnibus ludibrio haberi, quod tam foede Germanis sese subiecerit, quos, longo et difficili agmine lassatos, fame sitique confectos, minima ostentata vi a regni sui finibus arcere possent, maxime cum Agria Mungactiumque Germanorum praesidio etiamtum libera erant; atque adeo iis, nisi opprimere armis vellent, intra dies inedia perituris, munitissimum et opulentissimum regnum prodiderint; — polonicam factionem, Austrii imperio infensam, eum conterminum aversari; — Tartaros, alias in id regnum invectos, omnia, et potissimum Saxorum agros, funditus radicitusque vastasse; nunc sperari amicos sociosque adfuturos, ut Germanos vel in ipsis Transylvaniae hybernis opprimant, vel, inde eductos, persequantur, disturbent ac deleant; — eoque argumento trucem coniecturam firmari quod Transylvanus, dum Germanos in sinu lactare videtur, Turcis tributum pendat, ab iis legatos admittat et cum iisdem denuo firmet foedus⁽¹⁾.

Hinc, iusto constantique metu de caesarei exercitus salute commotus, secum deliberat vimne Transylvanis faciat an fiduciam non tamen temerariam ostendet. Vim ius ipsum fovere. Ea enim Transylvanorum consilia lotharingico foederi omnino adversari. Neque a belli aequitate utilitatem dignitatemque seiunctam: quod Caesar et a praesenti et ab omni posterorum aetate incusaretur, qui, iustam nactus causam Transylvaniae recipiendae — quae totius belli hungarici hactenus gesti fruc-

(1) Hic sermo a Vaila Laslo Transylvano, viro multis legationibus ad Turcas, Polonos Germanosque defuncto, cum monacho basiliano habitus est, quem is ad caesareum duces transcripsit.

tus et porro gerendi subsidia praeberet, et, sub potentis imperio, christianis regnis omnibus claustrum esset et propugnaculum; at sub infirmo principe, qui neque Turcas arcere, neque adeo ingressos eiicere potest, communi christianorum sacrorum hosti ad proferendum in occidentem plagam imperium regiam viam munit, — eam neglexerit in suam redigere potestatem. Neque enim iustos metus praetendi, cum veri et gravissimi subsint. Palam namque differri germanum militem a Transylvanis non in hyberna exceptum, sed in insidias; et historias passim commemorare ingentes Germanorum exercitus in Transylvania deletos: unde Transylvaniam « Germanorum sepulchrum » vulgo dictam. Eam, horrendis alpibus consitam, per angustissimas fauces adiri. Vulgoque sermones: male sibi Germanos consuluisse, qui mediterranea provinciae occuparunt, aspera, quo princeps et proceres sese recipiant, omiserunt, nec munimentis ad fines positus sunt potiti: Kowar egressui in Hungariam oclusum, Hust in Poloniam, Coronam in Moldaviam Tartariamque patere. Ita eum Germanorum exercitum facile oppressum iri: quod iis Tartari suis excursibus obsidia, siqua instituant, disturbabunt, Transylvani necessarias vitae fruges occludent. Germano militi, inter asperrimas alpes laboranti, e longinquo, per vastas desolatasque terrarum regiones et extenuato agmine, per difficiles provinciae aditus opem ferre: si non plane desperatum, certe difficillimum et impedittissimum opus. Et, ut impenetrabilis provincia adeatur, germanum auxilium Transylvanos a fronte, Turcas a tergo habiturum: itaque ab utrisque nullo negotio posse circumveniri. Et, sine Tartaris, iam Germanum inter infensos intuitum agere. Eos enim passim obmurmurare se pro libertate omnia conaturos, quam si in Transylvania obtinere non possint, se eam deserturos terram ubi liberi vivere nequeant, et suam libertatem secum in Moldaviam, Valachiam, Podoliam, Ukraniam aliasque hominibus vastissimas terras comportaturos, et eminus ultimos mutatas sedes. Eam gentem, duram saevamque, equis, viris sat abundare: ubi duces habuit magnanimos, bello inclutam; si libertas pro duce regat, formidandam.

Ob haec omnia, vi et armis occupandum censebat periculum et sperabat. Noverat enim Saxones, communis originis memoria, germani nominis studiosos; — eos, uti et Ciculos, ab Hungaris oppressos, non eadem cum iisdem velle; — in illis provinciae securitatem, qui claustra urbium et arcium asservant; in his delectum robur, qui bello nati videntur; utramque gentem, quo vergant, facile mole sua Hungaros pertracturam; — principem ignavum; populum religionibus divisum; Teuchium occultis simultatibus gravem; et qui, coacti ac metu, in eius partibus continentur, ultro, si quis existat, alium ducem sequuturos; — privatae fortunae nobiles a primoribus superbe habitos; — Senatus auctoritatem potentia paucorum adflitam; — Fogaram non satis munitam et expugnatu facillimam. Non igitur ab sex septem hominibus metuendum, qui, nisi opprimantur, rem christianam universam conantur opprimere.

Contra reputabat Transylvanos, ut inter se discordes, contra exterum congruere et convenire; — in proximo Techelium imminere provinciae, in qua multas clientelas et potentium celebraret hospitia; — primores bonam magnamque partem stipis conferre militi, eidemque commeatus e longinquo importare; — principi et primoribus patere in Alpes subfugia; — per hyemem vix in camporum aequoribus belligerari; — in arduis autem alpihus per nivium labem nedum impedimenta evehi, sed militem equumque eniti negatum. Galliae quidem regem in Belgio bella tempore hyemante expedire; sed sex septem summum leucarum algens militi agmen, et omnibus administrando bello e propinquo depromptis. At in transylvanicarum rerum monumentis proditum Georgium Ragoctium, ianuario mense in Maramarosinensem agrum, Poloniae conterminum, cum exercitu ingressum, sex dierum itinere facto, resolutis in imbres nivibus — cum neque ipse regredi posset, et reliquae copiae ad eum accedere prohiberentur — immensam alpem, quam superare necesse habebat, glacie obstructam offendisse, ut, per ingentem hominum et iumentorum stragem editam, impedimenta summo operarum connixu et machinarum gemitu transveheret, ipsa natura eum, ne in exitium rueret, retrahente.

Id Ragoctio inter cives: quid se inter hostes futurum? Scilicet, ut cum caeli saevitia humana rabies sociata omnes Caesaris copias ad interneccionem usque trucidaret. Et, ut maiores casus devitet, ubi Tartari Transylvanos Germanorum incoeptis obniti viderint, perneciter involaturos provinciam, et utrisque Teche-
lium cum illis suis furoribus affore. Ita opus omnes legiones in Transylvania manere, et fortasse alias quoque inducendas, ni tota fortasse mole bellum in Transylvania gerendum sit. Sed, si neque caelum neque homines hunc bellicum conatum aversentur, provinciam vi partam vi quoque obtinendam. Nam, si a Germanis in Hungaria male cum Turcis pugnatum sit, Transylvanos, laxatos vi, solutos metu, extrema militi mala daturus, vel hoc uno diffugientes in nemora. Sporchium ducem una aestate superiorem Hungariam subegisse omnem; sed, vix milite germano hybernis emisso, eadem amissam facilitate qua receptam. At ultra Essechum tam longe, vel prosperante belli fortuna, quo latius profertur Caesaris victoris imperium, eo pluribus copiis exercitum instruendum.

Sed hos omnes metus ipsam celeritatem disturbare cunctos ac disiicere spes erat, dum Turcae cum externis cladibus, tum intestinis motibus adffictarentur; Tartaros Moschus formidanda expeditione occuparet, et polonicus conventus in eorundem perneciem haberetur; Transylvanos interea, rigente adhuc caelo, in urbibus opprimi posse, diffugio in nemora pernegato; Germanorum virtutem periculis maiorem; prospera belli fortuna florere Caesarem, eaque, per occasiones sese ostentante, audacter utendum; praesentia laeta et certa prae tristibus futuris ac dubiis posthaberi, timidi, non cauti, esse.

At enim dux vim experiri veritus est, cogitans veras legitimasque eius rei gerendae caussas genus humanum latere; et austriacae gloriae invidos verisimilem popularemque praetextum nancisci posse Caesaris iustitiam calumniandi: Transylvanos tribus perpetuis annis germano militi largiter et aere et fruge opitulatos esse; eundem in suas arces optima fide induxisse, ut suis cervicibus hostes imponent, contra foederis Lotharingici legem «ne vanis delatoribus fides adhi-

betor »; simulari Tartarorum inruptiones, praetendi metus, ut populi transylvani libertatem opprimant ac senem et puerum principes circumveniant.

Igitur animum omnino adplicavit ad artes quibus et Caesaris dignitati, una et provinciae libertati et militis securitati, consuleret. Sed hac quoque abruptum, et qua ducebat, in praecipuus iter. Una enim patebat via: Michaëlem Telechium eiusque factionem conciliare. Sed neque Caraphaei aemuli, neque amici, neque adeo ipsemet animum inducere poterat, virum, qui tot tetras perduelliones in Caesarem machinatus et omnia extrema in Austriam domum et germanicum imperium molitus erat; qui in eius exitium omnes Asiae vires hoc bello techeliano-turcico exciverat; qui superiore anno illud Turcis consilium dabat: ut, dum Germani in inferiore Hungaria aliquam urbem oppugnant, ipsi omnibus copiis Caesaris provincias praetercurrerent et igne ferroque excinderent universas, ut, cum in Hungaria germanus miles perstare non posset, ab omnium rerum inopia in Germaniam redigeretur; — hunc virum, subito nunc mutata voluntate, Caesaris partes sequuturum. Ad haec vetustae potentiae anxius senex — qui Apafio auctor fuerat ut is Dionysium Banfium, necessarium suum, securi percuteret, ex falsa adfectati regni suspicione; Bethlenios et Cziachios Constanti-nopoli, Techelium Varadini catenis onerari curarat, infirmo metu ne Transylvaniae principatum apud Turcas ambirent; et in publico conventu iactaverat se unum hominem duobus maximis orbis terrarum imperiis inlusisse, ut Transylvaniae, quemadmodum ipse aiebat, libertatem servaret, re autem ipsa ut inter suos regnum obtineret; quam ad rem, magnam domi factionem, magnas foris amicitias cum Turcis, Tartaris, Polonis per magnas artes colebat, ut stupidus princeps regni insignia sibi gestaret — omnino verisimile non videri inlico fiduciam induere ut posset, ne nihil sibi de potentia libaretur, si quid ipse ab eo peteret quod maiorem ulterioremque et militi et provinciae securitatem conciliaret.

Sed tamen, ingenio fretus, quo mirum in modum praestabat ut quos vellet ad se converteret — quod gravius efficie-

bat summa de se opinione severitatis incussa; unde vulgo dicebatur « aut amore aut metu Caraphaeo esse obsequendum » — Telechium in Caesaris partes transducere confidit, cogitans eum, senio infirmum, non oportere amplius incerta conari; liberis onusto et occultis aemulis gravi expedire securas familiae opes posteritati relinquere, easque tantas in Transylvania et « Regni » quas dicunt « partibus » possidere, quantas nullus ei rex summus in alia ditioe reponat; ob patriae salutem id unice studuisse, ut infirma respublica, inter duo praepotentia imperia sita, adhaereret ei unde spes metusve propiores. Nunc, universo ferme hungarico regno a Germanis reciperato, praesentem eius fortunis Caesaris tutelam esse: gravissima quidem Caesari dedisse damna, sed principi subditum qui sub turcica fide erat, et, ut reum, admissa promeritis in Caesarem emendare posse, cuius clementiam, vel cum subiectis nunquam insidiosam compertam, metum ei omnem esse sublaturam.

Has igitur ob rationes eum suis explicandis consiliis adhibendum statuit; sed ut praecipuo utatur, non ut indigeat uno. Enimvero gloria insignes viri non alia de causa extitere quam, quod a fortuna in medium magnarum rerum veluti caecum turbinem coniecti sunt, consilio autem ducuntur ad tenuissima opportunitatum discrimina internoscenda, quibus rectam magnorum facinorum ineant viam. Caraphaeus si — quae de Telechio vulgo habebatur — eam sequutus esset opinionem « eum unum res Caesaris in Transylvania omnes disturbaturum », is certe inutiliter rem gessisset. Sed, vir prudens, in re praesenti ea rerum momenta expendit ut, eius ope consilio maxime, Transylvania non solum germano militi hyemanti et fida et bona esset, sed ut, eiurata in Turcas obsequium, quemadmodum mox narrabimus, longo quodam postliminio revocata, Caesarem suum regem adgnosceret et in eius principis verba iuraret.

CAPUT IV

MICHAËLEM TELECHIUM, PRIMUM REGNI TRANSYLVANICI ADMINISTRUM, INFENSISSIMUM HACTENUS CAESARIS HOSTEM, AD EIUSDEM PARTES CONVERTIT. MAGNO FRUMENTI MODO A TRANSYLVANIS DONATUR, QUOD IS, MILITI OPTATUM, EIDEM SERVAT. PRAECLARIS REGNI ARTIBUS TRANSYLVANORUM ANIMOS SIBI CONCILIAT.

In ineundis provinciis imperii reverentia incutienda — Certiorem facit Transylvanum de suo adventu et munere — Vult doceri de Transylvaniae securitate et de ratione stipis militi conferendae — Apafius Caraphaeo per ablegatum respondet — Docet eximia Transylvanorum in Caesarem studia — Unde graves Turcarum in ipsos minae — Princeps et respublica transylvana legatos mittunt ad Caraphaeum — Princeps legationis Telechius, superbus ingenio, ingens visu senex, vultu graviter comi, sermone ad fidem faciendam facto — Gravis eiusdem oratio — Brevia et momentosa Caraphaei ad eum dicta — Magnanimum Telechii responsum — Telechius promissa ex fide praestat — Caraphaeus pro ducum more a provincia donari postulat — Rogatus, optat ingentem frumenti vim militi, quod mox liberaliter dono datum — Egregiae civiles artes quibus Caraphaeus Transylvaniam convertit Caesari — Intentissima disciplinae militaris severitate — Summa comitate in Transylvanos — Qua arte catholicos? — Qua Saxones? — Qua Ciculos? — Qua multitudinem universam adlicit? — Popularissimus — Summa arte praesentem rerum statum sub Turcarum fide incusat — Turcici regni arcanum — Miserae Valachorum fortunae — Principis ludibrium — Hungariae splendor vivax — Principum opes — Regium ferme palatini munus — Quatuor cum summo imperio limitum duces — Paullus Esterhasius Aurei velleris torque, Leopoldus Colonicus purpureo cardinalium galero splendissime decorati — Caesaris egregia in Hungaros fides munificentia — Foedissimum factum Christianos, bello inclutos, ultro Turcis servire — Varadinum compedes Transylvaniae — Vienna capta, Turcae Tran-

sylvaniae principatum extinxissent — Turcarum potentia regnorum proceribus maxime metuenda — Arcanum regni turcici, quod coloniarum arcano respondet — Sub Caesare Turcarum victore maior Hungaris munerum amplitudo speratur.

Utile tamen ratus in ineunda provincia imperii reverentiam incutere, simul ac Cibinium pervenit, tormenta expedit, tanquam vim inlaturus, ut asperorum obiectu mansueta consilia gratiora sequerentur. Mox, ad transylvanum principem scribens, « se a Caesare armorum in Hungaria et Transylvania summum ducem et graviorum eius rerum procuratorem creatum » narrat. Hinc petit « ut quamprimum sibi significet quis eius, quis primorum sit erga Caesarem animus; deinde ut Transylvania a tartaricis inruptionibus tuta sit; postremo qua ope quove auxilio germanum exercitum iuvare possit: Quod ni faciat, se eum pro Caesaris hoste habiturum ».

Apafius, per Michaëlem Vayum ablegatum, Caraphaei gratulatur adventum docetque « se et regni primores rebus ipsis sat significasse sua in Caesarem studia, cuius copias tam liberaliter in sua exceperint munimenta et satis largiter pro re copiaque sustentent, ut transylvani legati, qui Constantinopoli agunt, scripserint Turcas Transylvanis pessima minatos, quod, citra vim omnem, germano militi in munitissimis oppidis arcibusque suis sint hyberna gratificati, et Tartaros ad foederis secum icti vindicias iam emittere decrevisse: sed dexteritate et sollicitudine legatorum de sententia aegre vixque tandem demotos esse. Urgere tamen ut superioris anni tributum absolvant, et monere simul ut obsequium ex foedere sibi promissum porro praestent: quod ni faciant, sibi omnique suae posteritati funestissimum in se passuros exemplum. De provinciae securitate et conferenda militi stipe, Michaëlem Telechium, summum armis transylvanicis praefectum, qui eum doceat, brevi missurum » respondet.

Paucis post diebus, princeps Telechium, populus transylvanus Alexium Bethlenium aliosque primos domi viros ad Caraphaeum legarunt. Qui, gnarus Telechium superbi ingenii

virum, maxima honoris significatione, uti legationis principem, excipit; observatque oris dignitate spectandum senem, gravem comitatem inesse vultu, et in verbis neque expromptis neque obluctantibus fidem. Is, sermone ad officium exornandum absoluto, orationem cuius caussa venerat ingressus, ait « Transylvaniam universa omnium studia in Caesarem convertisse; super sua fide optima germanis copiis licere ociosis hyberna inter suos degere; ad turcicum enim senatum scripsisse ut ab Transylvania Tartaros contineret, quod, ex lotharingico foedere, Germani ex provinciae hybernis primo ineunte vere deducerentur et retulisse impetratum ». Militi autem intra paucos dies stipendium absolutum iri adpromittit.

Ibi germani militis imperator replicavit « se, foederis lotharingici observantem, vanis delatoribus non praebuisse aures: rumorem tamen non temerarium obortum Tartaros provinciam invasuros ». Spem ostentat, intentat metum: principem apud Turcas in invidiam trahi; regni ambitiosos non deesse; in praesens salutem, posteris securitatem, ad Caesaris fidem confugere.

Heic Telechius alto animo respondit « se in ea regni administratione semper spectasse ut respublica salva esset et cum communi omnium suam semper salutem confudisse. Sancte adpromittere summam rem Caesari in Transylvania tutam fore, modo duo omnino eximantur: obsequium principis et religionis libertas. Fidem sibi adhibendam, senio gravi, quem numerosae soboli rem statuminare, non incertas serere spes oporteat ».

Et Telechii sane promissa inlico adparuere: nam qui reliqui naturae fructus adhuc militi praestandi erant, pro iis est pecunia repraesentata, et quod hactenus in viris equisque alendis vel inique vel incommode peccatum fuerat, correctum et in melius quoque etiam mutatum.

Ad haec Caraphaeus, impeditas aerarii rationes intelligens, a Telechio aliisque ablegatis petit usurpandum secum quoque morem munerandi summos armorum duces qui pro Caesare in ea provincia imperarent. Ablegati rogant ut optet. Is mi-

liti, non sibi, triginta millia modiorum frumenti petit. Ablegati tantae rei potestatem habere negant: curaturos tamen spondent ut optatum referat donum. De ea re habentur mox comitia, atque in iis, uti rogatum est, ita iussum.

Interea Caraphaeus, ut Germani Transylvanique animis coalescant, qua terribilis erat, intenta severitate in militiae flagitia diligentissime inquiri, in reos exasperat poenas, ut miles ne vultu quidem provinciae laederet libertatem: contra, cum Transylvanis omnes comitatus mansuetudinisque artes adhibere. Catholicos conciliat, quod eorum cum Caesare communis religio apud se gratia praecipuos faciat; Saxones adprime charos habet memoria communis cum Germanis originis; Ciculos, ex inclyto Hunnorum sanguine, miseratur infra omnes Transylvanos haberi; plebe graves primorum usuras expostulante, egestati contra avaritiam adest; et, in quovis exorto certamine aut controversia, multitudinis ius contra paucorum potentiam, infirmitatem adversus vim protegit. Cultu comis, aditu facilis, cum tenui plebe liberalis, munificus cum primoribus, in audiendis precibus humanus, aequus in sentiis: asper dumtaxat rigidusque in criminibus atque adeo peccatis suorum.

Sed potissimum proceribus, ut a quoquo eorum aut officii aut rei causa adiretur, per sermones occasione se dante natos, narrabat se, antequam eam provinciam inisset, putasse regnum aditurum cultum agri, hominibus frequens; opes ac nitorem observaturum, si non pro eius amplitudine et maiestate, quum centum ferme virorum millia legebat et instruebat ad bellum, saltem magnum pristinae potentiae opulentiaeque specimen spectaturum. Sed eam sub Turcarum protectione ab sua antiqua dignitate insigniter decidisse notaverat. Enim vero Turcam, arcano regni illo suo, in limine provincias sub libertatis specie decipere, ut sint suum inter et aliena imperia veluti in freto interiectae moles, quae primae excipiant frangentque bellorum procellas et fluctus; eoque pacto interea deterrere, quousque tandem solitum ibi imperii sui finem imponat, vastitatem. Facile ipsis e propinquo Valachiam, non perinde

ut Moldavia, adflictam intueri. In ea, duobus ante seculis, ad sexaginta ferme praeclara oppida et munitissima celebrata; nunc unum omnino, idque semirutum, Monasterium in edito superstare, ubi vix una atque altera cohors turmave agitare praesidium possit. Pro principis palatio duas semper Turcarum turmas in stationibus esse: a quibus perpetuo observatus, nullum ablegatum neque adeo privatae conditionis externum admittit, quin de eo turcicum senatum edoceat. Tartaros semper eius cervicibus imminere; et, sive agros populationibus corrumpant, sive vicos diripiant, sive pecora abigant, eos non vi ulla vindicat ulcisciturve, sed subiectis ultro punitis placat. Provinciam videre est funditus eversam, egentissimam nationem, principem contemptissimum, quem si forte mercator, nedum magistratus turca adierit, ei se vili mancipio abiectius demitti. Rursum Hungariam respiciant, et observent pristinas primorum durare opes; palatini amplissimum ac pene regium munus, ut qui eo fungitur in summorum Germaniae principum ordine censeatur, et, « celsissimi principis » praescriptione decoratus, ipsis Transylvaniae principibus loci dignitate praecedat; quatuor limitaneos regni duces aequo cum summis Germanorum ducibus armorum imperio pollere. Paullum Esterhasium, Hungariae palatinum, Aurei velleris torque insignitum conspiciant, quo reges principesque summi decorantur; Leopoldum Colonictium, ob praeclara in rem christianam merita, in amplissimum cardinalium ordinem, in quem Sigismundi Bathorei, Transylvanorum principes, et Casimiri, Polonorum reges, cooptatum; atque adeo qui bellicam virtutem aut civilis rei prudentiam cum obsequio in regem componunt, splendidissimos militiae ordines amplissimaque aulae praemia referre. At hercule, indignum christianam gentem bello inclytam christiani nominis hosti obsequium debere, qui, mehmedanae superstitionis instinctu, eos acri odio abominatur, et hactenus sinit inani quadam libertatis specie fruantur, dum ulterius suos imperii fines producat. Vix Varadini potitum, eo munimento iniecisse Transylvanis vincula servitutis, iisque superbe, avare crudeliterque imperitare. Quid, si ei Viennam capere et ulte-

riori claustro imperium munire contigisset? Scilicet iam ipsis, ut tot orbis christiani aliis splendidissimis regnis, infandi servitii compedes constrinxisset. Ea quae disserat omnibus Transylvanis, sed proceribus maxime formidolosa, cum Turcarum tyrannus in regni arcanis artibus habeat nobilitatem omnem atque adeo proceres redactarum provinciarum omnino delere, et ex eorum latifundiis suo militi adsignare « timarros ». At sub Caesare, dum felicibus Germanorum aerumnis longe lateque in Hungaria proferuntur fines, et limitum ducibus armorum imperia et principibus regni viris beneficia ampliora sperari.

CAPUT V

TRANSYLVANORUM SENTENTIAS DE MUTANDO PRINCIPE VEL
REPUBLICA, QUIA LOTHARINGICUM LAEDUNT FOEDUS, REPU-
DIAT; EIUSQUE AUCTORITATE SENATUS POPULUSQUE TRAN-
SYLVANUS, NOVO FOEDERE ICTO, OBSEQUIUM IN TURCAS
EIURAT ET CAESAREM SUUM REGEM ADGNOSCIT.

Transylvania mollissima Caraphaeo, qui absolutum et instructum inde militem iam educere in acies parat, cum Tartari expeditio, Transylvaniae metuenda, nunciatur — Cura eximia caesareae dignitatis — Caraphaei edictum gravitate refertum — Praecipua imperiorum tutela est ut cives sua republica contenti sint — Transylvani rogant Caraphaeum ut rempublicam ordinandam suscipiat — Nicolai Bethlenii sententia de republica transylvana ordinanda — Transylvania tartaricis inruptionibus obnoxia — Tartariae Krimneae vicina — Tartaricae artes belligerandi difficile caveri, difficilius vindicari — Domesticum exemplum et recens — Cur Germanus Transylvanusque uterque ab altero diffidens? — Qua ratione Transylvania a Tartaris tuta? — Apafii socordia — Telechii gravis potentia — Tetrae oligarchiae imago in Transylvania spectata — Reipublicae olim forma ex tribus apte commixta — Hodie reipublicae monstrum vel laniena — Populi oppressa libertas — Optimatum adflicta auctoritas — Principis contempta maiestas — Unum malorum solatium religionis libertas — Emendandae reipublicae ratio — Danielis Absalonii de ordinanda republica transylvanica sententia maxime aversa — Purgat perfidiae suspicionem — Suadet principem in ordinem redigendum et principatum omnino extinguendum — Ius Caesari fovere — Civilem rationem id velle — Et transylvanica mala id remedii flagitare — Imago liberi principatus corrupti — Transylvania omnium Hungariae malorum caput — Austriae domui infesta — Transylvaniae vices — Turcicum propagandi imperii arcanum — Transylvania turcicae subservire potentiae — Valachi Moldavique misera regni cupiditas — Transylvanos, Turcas, perduelles hungaros Techellumque captare rerum turbandarum occasiones — Idcirco Transylvaniam in provinciam redigendam praesentibus legibus, usu olim temperandis — Mittendum praesidem non exterum, ob domesticum

et grave exemplum; sed popularem praeficiendum — Telechium ad id factum videri — Eius egregiae laudes — Qua arte respublica ex libera in regnum transformanda — Status stando probatur — Caraphaeus cum Transylvanis servat lotharingici foederis fidem — Turcarum protectio fons omnium Transylvaniae malorum — Misera provinciae facies — Caraphaeus edicit Transylvanis in Caesaris ne an Turcae fide esse velint — Si in Caesaris malint, quae imperata facturi? — Ablegati rem ad comitia revocant — Caraphaeus fiduciam praesefert et rem agit cum summa honestate — Legatis publice permissa potestas — Ingens Caraphaei auctoritas — Eximia rei gestae dignitas — Foederis caraphaeani formula.

Ita Transylvani, ut quisque gente, ordine, conditione, fortuna distinguebantur, a Caraphaeo conciliantur Caesari, et, ex eiusdem auctoritate, omnia in lotharingico foedere promissa implent — nam et tributum expensum, et stipendium absolutum, et vestitus satis instructusque miles, et exprompti commeatus, et paratae vecturae, et virescebat in equi pabulum tellus, ut iam Caraphaeus pararet legiones hybernis educere, — quum nunciatum sulthanum Nuradinum in Poloniam infestum intrasse; multa Polonorum corpora in servitutem abegisse; inde substitisse in Moldavia, ut, cum germanus miles Transylvania egressus esset, eam tanquam calamitas pervasurus, hospitia germanica ulcisceretur.

Hinc provinciae metuens, ne Tartarus commoda inde Germanis suppeditata ulcisceretur, suppeditanda perpetuo excinderet, ut salva Caesari dignitas foret, et, si quid in ea lubrica re lapsus esset, sibi imputaretur, senatui populoque transylvano edicit « ad se, summum germanici exercitus ducem, ex vi ipsa imperii quod gerit, nec ullo Caesaris mandato, pertinere ut, antequam in campos legiones educat, ulteriori provinciae securitati provideat: quamobrem ad se legent qui secum ea de re agant ».

Ablegati, ut Cibinium advenere, sententiae loco proponunt, « ut regna et imperia ab externa vi tuta sint, populos sua republica contentos esse oportere: nam qui suis legibus moribusque laetantur, ipso nationis consensu, multo magis quam arcibus praesidiisque, externam potentiam deterrent ». Itaque

rogant Caraphaeum ut transylvanam rempublicam ordinandam suscipiat. Dux eos ut sententias scriptis consignent iubet.

Nicolaus Bethlenius, vir vasti animi, sub aegrae reipublicae persona Apafium et Telechium vulnerat in hanc sententiam, qua non tam emendari rempublicam quam mutari principem cupit. « Transylvania, per adsitas Valachiam Moldaviamque, facillimis et nullo prorsus consilio prohibendis Tartarorum inruptionibus patet. Imprimis autem versus tres, quae dicuntur, ‘ Ciculorum sedes ’, ubi Boza vocatur, tam latus aditus hiat ut iustus exercitus, etiam cum impedimentis, commode penetrare provinciam possit. Tartaria autem Krimnea tam prope sedet, quae sex summum dies, tartarico belli more, suas in Transylvaniam catervas immittat. Praeterquamquod Tartaris campales munire vias ad agmina facienda haut sane opus: quaeque enim invia avia sunt pervia perniciosissimo hosti. Neque praesidia, neque exercitus, maxime gravis armaturae, eos arcerere valent, qui, palantes ac turbati, neque acierum ordines norunt neque obsidionum moras patiuntur: solum gnari late circumferre terrores, excurrere, diripere, incendere, devastare et longo circumductu arces eminus et hostium castra fallere. Transylvania in praeteriti praesentisque confinio seculi, dum eam germani milites fortissimi tuerentur, id satis misere experta est: nam, a desperatis quibusdam popularibus Tartari in auxilium vocati, caedes stragesque usquequaque et provinciae et Germanorum pari damno ediderunt. Hinc Germanus Transylvanusque uterque ab altero diffidunt. Miles, horum memor, se popularium fidei non audet committere: provinciales metuunt ne germana praesidia se munimentis contineant, et e turrium pinnis ignis longe lateque grassantis spectaculo delectentur. Quare nunquam Transylvania pacata egerit nisi Tartaris, Valachiae Moldaviaeque conterminis, prorsus deletis, aut Turcarum sub tributis onere socia et amica sit. Hoc regnum moderatur Michaël Apafius, insigni socordia princeps, privati hominis mancipium, cui insignia regni gestat. Eius auribus falsos rumores, insimulationes vanas, ambitiosas delationes excipit et cognoscit: unde tetris coniurationibus vexatus, to-

gato bello complures annos exercitus, et multo magis anxius curis quam senio et corpore aegro confectus. Hinc procerum caedes, carceres, exilia, proscriptiones, eversae leges, plebs exhausta, oppressa nobilitas et, egente aerario, venalia omnia, paces inutiles, bella caussis simillima, legationes vel infidae vel socordes, et, crudelitati avaritiaeque reipublicae nomine imposito, cuncta paucorum potentiae servire. Reipublicae forma olim ex tribus commode mixta: penes principem summa rei cura; apud senatum deliberatio et auctoritas; universi populi, in comitiis curiatis per 'status' convocati, summum imperium et maiestas. Ea hodie vel monstrose confusa vel misere distracta. Nam potentia in ordinem lecta est et in Consilium cooptati primores. Ita princeps segnitia, optimates metu, multitudo dolis habetur. Libertas suffragiorum adempta, quae eo indicuntur ut potentiorum libidini serviatur. Etenim in iis, reipublicae principisque salute obtenta, clari virtute viri proscribuntur; pacis tranquillitatisque nominibus inductis, iniqua tributa imponuntur, quibus populus graviores sibi dominos commercantur et constabiliunt, legesque sibi ipsis exitiosas iubent. Hisque artibus, quindecim abhinc perpetuis annis libertas, sine re inane nomen, per ludibrium iactatur. Optimatibus nihilo gravior auctoritas, qui discordiis laniantur, suspicionibus deterrentur, delationibus opprimuntur. Ita saepe bona consilia, potentium vi, cum bonorum dolore et reipublicae detrimento, evertuntur. Hinc conicere licet quam viliter maiestas apud principem iaceat, ut mirari detur quomodo haec respublica tandiu steterit. Cum haec diuturna mala, tum insolens hybernorum et grave onus, Transylvania perfert uno liberae religionis solatio, quae, ob publicam tranquillitatem, introducta quinquaginta ab hinc annis, mutua pietate toleratur». Igitur Caraphaeum orat « qui novellam provinciam emendam suscipiat: nam mollissimam commodissimamque futuram spondet, modo eam humana et divina liberam agere sinat. De republica ex aequo bono ordinanda conventum edicat », et comitorum habendorum rationem praescribit, qua suffragiis libertas, provisus aequalitas, rogatis sanctitas esset.

Contra, Daniel Absalonius, studii in Caesarem diu satissime spectati, in sententiam maxime aversam concedere, inde exorsus⁽¹⁾: « non eum primum erga Caesarem suae fidei et constantiae diem, ex quo in Caraphaei venerat clientelam, per id tempus amicos inimicosque ex Germanorum utilitatibus delegisse; neque odio patriae (quippe proditores etiam iis quos anteponunt invidiosi sunt), verum quia Germanis Transylvanisque idem conducere existimaret. Igitur pro statuminanda salute publica, quae cum salute summae potestatis semper coniuncta est, censere principem in ordinem redigendum, eique in alias Caesaris ditiones, permutato patrimonio, commigrandum, eamque reipublicae formam omnino antiquari oportere. Hungariae namque regibus summum in Transylvania ius esse; ideoque regni consortem aemulumque non pati. Eam in hostium limitibus sitam provinciam; et claustra imperii per spectati obsequii magistratus tuenda; neque Transylvanae, tot potentium perduellionibus fessae, aliud remedium quam si ab uno regatur. Corrupta reipublica, ubi eliguntur reges: ibi regni complures aemulos; uno rerum potito, omnes formidare formidarique; hinc res nusquam tutas, et omnia ad vim spectare. Principes, quae sunt regni, primum iis obsequium subiectorum redimere quo regias firment partes, deinde suae ipsorum domui addicere ut ulteriori potentiae provideant: privatos gentis primores per ius iniuriam parare opes, ut potentia regnum invadant. Inde aerarii difficultates; hinc multitudinem egentissimam; utrinque res novas et bella difficulter administrata. His de causis Transylvaniam, praeterquam iniuste, inutiliter quoque ab Hungariae compage divulsam, quacum uno spiritu regenda est. Omnia enim, quae Hungariae funesta bella a Turcis inlata sunt, Transylvanis suas origines imputare et progressus: provinciam Austriae domui infestissimam; Bathoreos Ragoctiosque principes bellis cum Germano gestis insignes. Electionem in regnum intrusam id insolens et impacatum fecisse. Cum

---

(1) Ita reperio eius sententiae principium desumptum ex oratione Segestis apud CORNELIUM TACITUM, *Annales*, lib. I, cap. 58.

autem sub Hungariae sceptro per waywodas moderabatur, non mediocriter floruisse. Potentium ambitione, modo turbidam, modo claram egisse sub principatu. Tandem principes, ut regnum obtinerent, per indignum christiana pietate facinus, Turcam in auxilium provocasse, qui libens mansuetum socii nomen sumit ut porro saevissimum domini ingenium prodat. Itaque, hactenus Turca orienti dominabitur orbis terrarum plagae, transylvanis principibus augendae in occidentum potentiae tanquam instrumentis usurum. Valachiae Moldaviaeque principes, quamquam regum mendicabula, in turcicis partibus obfirmatissime haerere, misera dulcedine captos inter urbium rudera humilesque casas regnandi: quid de Transylvanis, in his opibus, splendore et celebritate provinciae, putandum, si forte eos novandarum rerum libido incesserit? Turcis enim proferendi imperii cupiditatem bello occludi et fraenari posse; sed dolorem hungarici regni amissi et odium in christianum nomen extingui non posse: quare, per fas per nefas, ubi primum detur occasio, arma resumpturos. Omnes in Hungaria, quibus Caesaris clementia indulset, perfidiae conscientia divexari; et Techelium Constantinopoli id agere, ut a Turcis Transylvaniae regnum beneficio referat. Ob has causas Transylvaniam, Hungariae arcem, christianae pietatis ergo, in Caesaris potestate omnino esse oportere; eamque, praesentibus tamen legibus, quae opportuniori tempore rerum usui adcommodentur, in provinciae formam redigendam. Revocandum antiquum morem: praesidem mittendum, qui tribus nationibus moderetur. Exterum inutilem. Populares enim liberos adhuc sibi videri, cum secures et fasces videant gentilis sui ostentare maiestatem; et satis contumeliose haberi reputaturos, si nascentis reipublicae regimen extero permittatur. Rodolphum imperatorem Georgium Bastam Transylvaniae praeposuisse: natione indignante, inlico Stephanum Botschajum exortum, qui, perduellione facta rebusque motis, consilium disturbavit. Nam, ubi subiecti feroces et in proximo aemulus aut hostis imminet populo, qui nec totam libertatem nec totam servitutem pati potest, dandum aliquid quo nec libera sit nec servire videatur. Igitur

populari summae rei procurationem permittendam. Ad id factum videri Michaëlem Telechium, cordatum gravemque virum, legum morisque patrii prudentissimum, ingenti animo et longa magnarum rerum experientia catum senem, plurima habentem in familia matrimonii pignora, charissimos reipublicae obsides; qua spectata hactenus in Turcas fide, eadem et multo graviori sperandum in Caesarem; cuius summa auctoritas apud suos ac exteros, et senilis dignitas ac spectabilitas oris vicem principis atque adeo praestantiam praeseferat, ut prorsus in vicario ipse omnino adesse ac regere videatur. Non praecipiti abruptoque gradu cuncta simul, sed omnia sensim a perniciose libertate ad regni modestiam transformanda: Adulta enim vicia tempore et mora sanari; lenibus utendum remediis; novis rebus vetusta facies relinquatur, et sub iisdem adpellationibus vim aliam supponere; iura sarta tecta servanda; legum beneficia, et potissimum de religione inrogata, protegenda. Ita faciliores ad obsequium venturos, et de barbaricis victoriis partam sibi pacatam libertatem laetos fore. Statum autem res ipsas stando probaturas ».

Caraphaeus utriusque sententiae auctores egregiae pietatis in patriam et eximii in Caesarem studii privatim quemque laudavit. Sed iis memorat « Caesarem hac potissimum gloria delectari, qua foederum observantissimus habeatur, et per Lotharingiae ducem cum Transylvanis in castris ad Palaslavam pepegisse ' patri filioque Apafis principalem auctoritatem, populo transylvano libertatem servandam '. At enim omnia eius reipublicae mala a Turcarum protectione provenire, apud quos, grassante avaritia, omne nefas pecunia redimitur. Hinc ius sceleri dictum, astutiam pro sapientia, audaciam pro virtute, modestis ac verecundis segnis pusillique animi nomina indita. Ita, domestica industria posthabita, reipublicae curam in quaestum ponere; et, ob id ipsum, nullum disciplinis honorem, nullam fidei verecundiam; mercaturae lucra per fraudes quaesita, per vim amissa; ruris operas raras et divexatas; rudia artificia et vili in precio manus; et paucos ipsos dites largitionibus in turcicam aulam exhaustos, multitudinem egen-

tissimam. Idque tyrannidis utile videri consilium, ut socia regna ne intus viribus valida rectorem excutiant, neve foris opibus adfines reges adliciant, et, ut alibi alti et abrupti montes, alibi magna flumina, alibi immensa arenae aut maris aequora, ita quas humanus cultus nationes consociat latissima vastitate dirimantur. Nunc iam eos, hungarico regno ferme toto recuperato, non ultra excusandos quod sub Turcae superbo, saevo avaroque dominatu languescant. Eorum rempublicam infirmam potenti alicuius imperio inniti necessum omnino esse: vicinum Caesarem, ut dignitate praestat, ita potentia et fortuna florere, eiusque regni proprias artes iustitiam, liberalitatem, clementiam ». Igitur decernant in Caesarisne an Turcae fide esse velint. « Si in Caesaris malint, oportere ut eiurent in Turcas obsequium, in Leopoldi et Iosephi, Hungariae regum, verba conceptissime iurent; et, ad stipandam regno securitatem ac fines Tartarorum inruptionibus obstruendos, omnino oportere ut oppida Corona, Hust, Kowar ac praeterea Görgöni ipsaque Fogara germanico praesidio firmentur ».

Ad haec ablegati respondent: « Se de tantis ac tam novis rebus decernendi nullam habere potestatem, nisi prius ad curiata regni comitia referant et super iis publicum consilium indicatur. Idcirco paucos dies orant, dum redeant iustis mandatis instructiores ». Caraphaeus in re tam ancipiti fidere maluit quam cavere, et — ut tantae rei actae nihil quidquam vicii in omne futurum tempus obiiceretur, et iuxta provinciae leges ageret, et res ipsa eximiam honestatis speciem praeseferet populum transylvanum, sponte omnino sua, in conventu apud ipsum principem habito, ad antiquum Hungariae regis obsequium rediisse — sinit Fogarae libera haberi comitia. In iis igitur permessa potestas ablegatis ut apud Caraphaeum rei transylvanicae providerent quod aequius melius videretur.

Ubi cum his redierunt mandatis, Caraphaeus dies praestituit tres, quibus quae rogaverat, praecise iuberent. Telechius et reliqui omnes consentientibus studiis repromittunt. Unus omnium, Nicolaus Bethlenius, incredibili ardore animi intercessit. Ibi Caraphaeus per fastidium respondit « ut Transyl-

vani libertate uterentur sua: iuvasse tamen plane perspexisse eos, nulla necessitate adactos, sed ex mera libidine Turcis servire velle ». Hinc, cum in Telechii tribum concessissent, omnes Bethlenium, ne perverso et importuno libertatis studio provinciam perditum eat, commonent commoventque. Ita die postero ad Caraphaeum omnes unanimi redeunt obsecrantque « ut quam ferunt aequissimam conditionem accipiat: se omnia a Caraphaeo inrogata facturos, modo Caesar populo transylvano legum beneficia conservet ».

Igitur tribus post diebus tabulas afferunt, ubi conceptis verbis perscriptum: « Senatus populusque transylvanus, nulla adactus vi, sed sponte omnino sua, eiurat in Turcas obsequium, et in Leopoldi Caesaris et Iosephi filii Austriorum et ceterorum deinceps Hungariae regum verba sanctissime iurat: ut, si quidquam eorum regum, seu re seu consilio, maiestatem minuerint, eius legis fraudem in se admittant. Id unice orare, ut sua legum beneficia sibi serventur ». Lectum ratumque habitum in conventu, subscriptum signatumque a tribus nationibus, Saxonibus, Hungaris Ciculisque, in quibus universa Transylvanorum respublica continetur.

CAPUT VI

EX NOVO FOEDERE ICTO IN URBES KOWAR, GÖRGÖNI, HUST, CORONAM GERMANUM PRAESIDIUM INDUCIT AD ULTERIOREM PROVINCIAE SECURITATEM; CORONENSIVM MOTVM TRANQUILLAT; FRANCIVM VETERANIVM ARMORVM CAESARIS IMPERIO PRAEPOSIT; VALACHIAE PRINCIPIS LEGATIONEM AUDIT.

Fogara permittitur libera principi — Coronenses tumultum faciunt, quem Apafius per senatores sedare conatur — Importuna Caraphaeo Coronensium seditio, sed tamen omnino coërcenda — Mittit Veteranium ut auxilio adsit Telechio, Coronenses expugnatur, et sontes principi puniendos permittat, et quid ita? — Corona ad officium revocata — Censet alium in Hungaria, alium in Transylvania Caesaris arma dirigere — Quinque equitum legiones cum iusto peditatu tutelae Transylvanorum relinquit — Francivm Veteranium imperio praeponit — Eius laudes — Mandatis instruit — Anxii amicorum de Caraphaeo metus — Aemulorum spes — Omnium opinio — Caraphaeus mittit ad Caesarem foederis codicillos — Transylvaniae regnum Caesari ex foedere restitutum cum praeclara rei gestae dignitate — Insperatum Caesari — Valachiae princeps ablegatum ad Caraphaeum mittit — Vera officii caussa — Caraphaeus benigne legatum habet — Valachi coërcendi ratio.

Mox immittere occipit praesidia in oppida recens conventa. Fogaram enim, quamvis depactam, germano milite liberam sinit, ut ibi in arce non satis munita princeps aliqua cum dignitate degat, cui quingenti omnino transylvani milites excubant vigilantque.

At Coronenses, qui, in Valachiae finibus siti, Tartarorum inruptionibus maxime obstare possunt, sumptis per tumultum armis, germano praesidio portas occludunt; et, moniti de eo quod, omnium ordinum consensu, pro salute reipublicae

gestum erat, audacter respondent « neque principi, neque adeo populo transylvano universo de Corona quidquam mutare licuisse ».

Apafius, ubi seditionem rescivit, senatores aliquot eo misit, sperans bonis consiliis ad officium redituros: at seditiosa plebs nihil obtemperavit. Caraphaeus iam legiones hybernis educebat, ubi id maxime importunum, et tempore quo minime opus erat, accidisse cognovit. Reputans vero arma Caesaris magnam dignitatis iacturam facere si una urbs universae provinciae decretis obstitisset, et grave imminere periculum ne reliquae regni urbes pravum exemplum sequerentur, eo libero Tartaris aditu relicto, cum ab oculis grave laboraret, Franciscum Veteranium, cum proximis ibi legionibus et tormentis aliquot, tanquam in principis auxilium, expedit, qui iam Telechium cum transylvanis copiis ad contumaces coercendos praemiserat. Iubet tamen germanum ducem ut sontes principi puniendos permittat, ne omnium quisquam dicat Transylvanos ulla vi quidquam adactos fecisse, et ut princeps, sumens de reis poenas, rebus ipsis pacta secum nuper verbis inita confirmaret. Ita Corona biduo pacata: aurifex, seditionis primus, et aliquot ferociorum, ex vilissima plebe mota, capite plexi.

Erant qui eundem belli imperatorem armis Caesaris in Hungaria simul et Transylvania praeesse et uno spiritu utrumque gubernare regnum censebant. Sed Caraphaeo inutile visum, Hungaria maxime non usquequaque pacata. Regna enim, quo ampliora, eo difficilius regi, et longinqua maxime. Transylvanicas leges ab hungaricis in multis iuris partibus alias; et Transylvanos ipsos, ut suum regnum Hungariae provincia numeretur, dedignari, cuius princeps Hungariae palatino loco cedere fastidiat. Igitur quinque equitum legiones et iustum peditatum securitati provinciae relinquit, summumque imperium Veteranio deponit, duci militiae scienti, disciplinae severo, provinciae callido, auctoritatis non spernendae et adprime Caesaris studioso; mandatque ut provincialium studia, qualia ipse ei tradiderit, talia porro conservet, et quamprimum Karansebe potiri curet, ut Transylvania a Turcis, quam fieri possit, tuta sit.

Interim in aula amici Caraphaeum deplorabant in anceps incidisse malum, sive vindicet, sive ulciscatur: Transylvanos, acribus libertatis stimulis incitatos, ubi frondescant saltus in quos diffugiant, Tartaris adcersitis, eum cum omnibus copiis esse perdituros. Aemuli ridebant catum et suspicacem belli imperatorem a Transylvanis circumductum, ut iis sua consilia atque adeo germanam rempublicam proderet. Ex omnibus nemo prorsus inducere animum poterat Telechium — qui immortale odium in Austriam domum semper exercuerat, et fecerat obnixè omnia ut ei incommodaret, gravissimasque re ipsa dederat noxas — nunc, timore omni seposito, repente mutatum, sua studia in Caesarem omnia animitus convertisse: quum per comitem Herbersteinium ad Caesarem mittit foederis icti tabulas, et rem, ut gessit, omnem ordine exponit.

Ita Transylvania, lotharingico inviolato, per aliud foedus denuo percussum Caesari se voluntate submitit, servata romani imperatoris maxima dignitate, quod eius implorarint fidem iusta nedum aequa conditione ut sibi regni privilegia prorogaret. Caesar rem a Caraphaeo gestam accipit insperatam, eiusque ingentis meriti semper memorem fore et honorificis testimoniis, ubi se dent occasiones, dignaturum promittit ⁽¹⁾. Transylvanis autem rescribit gratum adprime sibi eos fecisse quod ultro regem iustum legitimumque adgnoverint suum: contra quosvis hostes se eos omni ope protecturum promittit, ac brevi missurum cum summa rerum agendarum potestate legatum, qui iis regni privilegia confirmet.

Interea, Corona capta, Sorbanus Cantacuzenus, Valachiae princeps, per ablegatum, generosae stirpis equos duos Caraphaeo dono mittit, cum humanissimis literis laudeque refertis quod rem transylvanicam bene gesserat. Sed vera officii causa fuit quod, Corona perdomita, Germanorum arma ad eum proxime admota erant. Nam, antequam Transylvania ea, quam modo narravimus, ratione Caesari firmaretur, per episcopum

---

(1) Ex libro *Epistolarum Caesaris ad Caraphaeum*, ep. 115.

nicopolitanum cum Ladislao Cziachio, Haidonum duce, simulaverat in Caesaris fidem venire, et Constantinum fratrem, Moldaviae principem, secum in eiusdem partes tracturum; sed semper cunctabundus, dum interea Tartaros frumento, equis pecuniaque iuvaret. Nunc igitur, metuens ne Caraphaeus, ad adserendas bellicae aequitatis vindicias, vi et armis auferret ea belli subsidia, quae ultro conferre cessarat, eum sibi conciliare nitebatur. Nihilominus Caraphaeus perhumaniter legatum habuit, et ad eum perinde respondit ut quam posset ex eo rem faceret: ceterum nunquam utilem Germanis, nisi Themiswar caperetur, existimavit. Nam graeca fide princeps in universa provincia nullam habens arcem, in qua paucae Germanorum cohortes turmaeve tutae agant, imminente eius cervicibus Tartaro, qui biduo aut summum triduo cuncta igne ferroque devastet: unde Caesari eo germanorum militum parvam manum immittere intutum, aut ingenti exercitu egentissimam provinciam obtinendam.

CAPUT VII

LIPPAM, LUGOSIUM ET ALIQUOT CASTELLA CAPIT.

Lippae captae utilitates — Prima expeditio inrita — Tamen Taczatum et Zatvaranyam capit — Hostem liberaliter habet — Lippa exposita — Secunda expeditio — Salmosium capit — Lippam obsidet — Oppugnat — Imperatorius astus — Arcis descriptio — Incendium Lippae excitatum — Guidus Staremborgius oppugnandae arci praepositus — Viri laus — Arcis deditio — Urbem communit et praesidio firmat — Alia captae urbis commoda — Sic Caraphaeus annum belli sextum auspicatur — Caraphaei de Guido Staremborgio iudicium et praeclarum et verum — Arcem Lugosium capit — Ducis auctoritas — Arx praesidio firmata — Quam inde ut capiat utilitatem — Caesaris de Caraphaeo elogium.

Inter movenda tamen e Transylvanis castra Lippam recipiendam censuit, ut Caesar Marusio flumine compos fieret, quo Turcis in Transylvaniam aditus occluderetur, et Germanis e Transylvania Segedinum usque inoffensum pateret iter; Themiswar, et hinc Varadinum, in maiores redigerentur angustias; Bellogradum, atque ipsum Themiswar magis, a Varadino seclusum foret. Idibus igitur aprilis (anno MDCLXXXVIII) eo cum iusto equitatu movet; sed, magnis imbribus, et inundato ex iis late agro, iter prosequi impeditus, ne militem perderet, agmen reduxit. Id tamen profuit iter, ut ei oppida dederentur Taczatum et Zatvaranya, utrumque ad urbe Deva tres leucas dissitum et primum in Marusii ripa fundatum. Et, quanquam bonam magnamque praedam inde agere posset, praesidia tamen libera Lugosium abire et bona sua sibi auferre permisit, rem Caesaris suis privatis rationibus habens potiore, ut benignitas in hos usurpata ceteros facilius ad deditionem adligeret. Ita patefacta omnino via e Transylvania Lippam usque, neque ullum ulterius ad eam armis petendam obstaculum.

Non multo post, nivibus solutis, bismille peditum et quatercentum equitum Cibinio educens, et iusto tormentorum numero, proficiscitur, equo et homini victum fluvio Marusio devehente. Et, in agmine, arx Salmos dicta, ultra Marusium ad tormenti ictum extracta, quae praetereuntes Christianorum naves graviter infestabat, ad primum Caraphaei edictum dedita est.

Lucescente XIV kal. maias die Lippam pervenit. Observat urbem in Marusii margine sitam, munimenta explorat, oppugnationem designat; et qua hortorum saepes forte fortuna extenuatum militum agmen occulebat, in urbis conspectum educit; tormenta e regione disponit. Per foecialem obsessis edicit « ne extrema bellorum expectent et bonis aequis conditionibus urbem dedant »: quod propugnatores ferociter aspernantur. Igitur, die postero, murum tormentis ferit aperitque, ita ut hiatu viginti militum ordinem transversum exciperet; at arduus tamen erat enisus. Hinc scalas muro in diversa urbis parte admoveri iubet, tanquam illac oppidum adgressurus, ut eo hostes divertat. Adcurrunt. Interea per hiantem murum ferme incruentus enititur in urbem germanus miles. Coguntur hostes in arcem, quae satis munita in angulo urbis eminet, duplici claustro et undante fossa circumdata. At enim, dum Caraphaeus ignitas pilas in apertum deiicit murum, ut inde hostem ignium terrore disturbet, proxima aedificia contrahunt flammam. Altrinsecus Turcae, dum se in arcem recipiunt, alia succendunt ut corrumpant hostibus praedam. Ita perpetuam noctem conflatum incendium restingui non potuit. Die ab instituta oppugnatione quarto, aedificiis arci proximis potitus, disponit tormenta et oppugnationem Guido Starembegio mandat, in qua insigne bellicae virtutis specimen dedit. Sub media nocte iniicere ignitas pilas in arcem instituit, et tantum hominum pecudumque eo coactum ut neque ignium vim vitare neque propugnare arcem possent. Hinc ingens animantium strages edita. Qua per lucem perculsi, arcem dedunt, ea accepta lege: ut foeminae puerique liberi dimitterentur; reliqui, in quibus bismille fortium militum, omnes inconsultae ferociae captivitate puniti.

Sic Lippa capta, quae munimentis restituta, firmata praesidio, liberam Marusii navigationem Germanis praebens, Transylvaniae opes bello utiles facit; Varadinum, Giulam, Ienum hostibus intercludit; et per eam victoriam belli sexto anno per campos aciesque gerendi fausta feliciaque auspicia capiuntur. De ea re per ipsum Guidum Staremburgium Caesarem docet, cum viri laudatione, quae postea non fefellit, « eum habere in exercitu virum magni specimen ducis, a quo praeclarissima quaeque belli facinora expectet ».

Eodem ipso die quo praesidiarius Lippae miles captivus agitur, mittit sexcentos equites in arcem Lugos dictam, ad Themis ripam in Transylvaniae finibus extractam, quatuor a Lippa leucas distantem, ac per duos Turcas praefecto significat, « si extemplo arcem dedat, suam mansuetudinem experiturum; sin expectet ut veniat, promiscua usurum caede ». Minis severi ducis territus, praefectus statim paruit, ac trecentum Turcae ac Rasciani liberi emissi. Relinquit ibi praesidio ad biscentum Germanos et hungari militis quantum satis, ut, si ususveniat, cum Lippae praesidiario milite Themiswar infestent, tueantur Marusium, prorsus ne hostis cum Varadino communicet. Ubi Caesar Lippam a Caraphaeo ita captam cognovit, id honorificum de duce protulit testimonium: « Nihil Caraphaeo ad summi ducis gloriam deesse quam ut ei maxime belli provinciae decernantur » (1).

---

(1) Ex libro *Epistolarum Kinskii ad Caraphaeum*.

CAPUT VIII

SUMMUS EXERCITUUM QUAESTOR CREATUR.

Rodulphus Rabatta, summus exercituum quaestor, moritur — Aeneae Caprae urbanum de Caraphaeo dictum — Gravissimum ex se summi quaestoris munus — Eo summa armatae reipublicae continetur — Eius duae partes: acris disciplinae militaris cura et bonus aerarii usus — Severae disciplinae bona, flagitiosae mala — Conservatur ferreo poenarum rigore, exprompta praemiorum largitate — Bellis auro opus — Immensae bellorum necessitates — Aes tempori erogandum — Insigne inter urbanas et militares necessitates discrimen — Aerarii copia et militiae disciplina utraque alteri commoda — Ab utraque innocentia militis: unde ruris opera et commercia non impedita, et alacritas ad terrores, et sua gaudent republica cives — Princeps in bellis ad rem una et gloriam spectare debet, ut bello partis perpetuo fruatur — Exercitus tempori instructi utilitas in bellis maxima — Expeditiones cur ita adpellatae? — Angusti aerarii mala — Maturitas quid in bellis valeat? — Duo exercitus quaestoris officia: inspicere castrorum mores, tempori providere necessitates — Hinc muneris recte administrandi difficultates — Immensus copiarum numerus, et ex multis et variis nationibus — Hungaria belli sumptibus iamdiu impar — Provinciae hereditariae tribuendo aeri lassatae — Victoriae infertiles — Maioribus semper copiis militandum — Vectigalium necessitas — Transylvania longinquo bello sustentando minor — Civiliū exterorumque bellorum grave ad hanc rem discrimen — Cur difficilius faciant munus hungari limitum duces? — Et maximi et magnificentissimi qui militant principes? — Et copiae sociorum? — Cur munus odiosum? — Hybernorum dispositio invidiosissima, et quid ita? — Munus ob recte facta inglorium — Obnoxium adversae famae — Omnibus molestum et grave — Idque adeo sub Leopoldo, clementi principe et liberali — Caraphaeus nescius dissimulandi — Exterus, inimicis onustus — Caesar de quaestura Caraphaeo demandanda deliberat — Aemuli mira arte opponuntur — Bonvisius cardinalis Caraphaeo impense studet — Aeneae Caprae pro Caraphaeo suffragatio — Kinskius sub certis legibus quaesturam offert Caraphaeo et ut suscipiat exhortatur — Caraphaeus eam repudiat — Aemuli Caraphaeum in invidiam

trahunt — Caprara, Kinskius et Bonvisius Caraphaeo favent — Egregium Innocentii pontificis maximi de Caraphaeo iudicium — Sapiens Caesaris temperamentum — Sine exemplo quaestura Caraphaeo cum eximia dignitate demandatur — Honorificentissimum Caesaris de Caraphaeo testimonium.

Dum autem Caraphaeus Transylvaniam in Caesaris redigit ditionem, Rodolphus Rabatta, summus exercituum quaestor, inter anxias eius muneris curas, quod cum bonorum laude diu gesserat, supremum obiit. Quamplures praeclari armorum duces id ambire: unus Caraphaeus petere negligebat. Unde Aeneas Caprara per literas ad eum urbano adludebat ioco: « Eum, mercatoris similem, optimam mercem in armariis penitus conditam habere, nec copiam eius facere nisi rogatum »⁽¹⁾.

Sed enim is id declinare munus, quia onus intelligebat a quo esset omnino opprimendus. Noverat enim eo summam armatae reipublicae contineri, quam, in eo rerum statu, haec omnino duo columnina sustinent: severa militiae disciplina et ars aerario bene utendi. Castrorum enim officiis recte factis, arctiori pietatis vinculo constringi cives, conciliari socios, adlici exteros, terreri hostes. Contra, corruptis militiae moribus, bellicam virtutem resolvi, ducum imperia negligi, licentiam armari: unde exercitus ludibrio hostibus esse, calamitatem adferre civibus et invidiae odiique flammam conflare principi. Haec non vitaveris, illa non assequutus fueris, nisi flagitiorum militarium poenas ad ferream regulam quam rigidissime exegeris et habeas praemia recte factis exprompta. Principio igitur aes abunde parandum. Bella enim non armis maxime, sed expensis geri, per quas efficacia arma et utilia fiunt: neque bellorum sumptibus ulla arte unquam praefinias modum. Sed et aes tempori quoque erogandum, nam omnibus publicis necessitatibus eminus occurrendum. Tamen urbanas res, tolerabili accepto damno, pati moras; at hercule militares, si, quum instant, sentiantur, prorsus opprimere. Et aerarii copiam et

---

(1) Ex libro V *Epistolarum amplissimorum virorum et summorum principum ad Caraphaeum*.

militiae disciplinam utramque alteri commodare: militem enim, iusto et repraesentato stipendio contentum, facile ab alieno abstinere manum; et, milite innocente, frequentari ruris opera, celebrari commercia. Et uti, praesentibus gravibusque in flagitiosos exemplis editis, mali a noxa deterrentur, ita, e copioso aerario amplis tutisque in promeritos stipendiis erogatis, addi bonis animos ad praeclarissima quaeque audenda, atque, ad hoc instar, tum paganos, tum milites sua gaudere republica, non invidere alienae. His duabus utentem regni artibus, principem armis belli et rem sibi et gloriam, ad quas ambas spectare debet, simul parare, et imperii fines non cum incerta fortuna, sed stabili felicitate proferre. Ei exercitus rebus omnibus tempori instructos agere; eaque una re omne bellorum precium fieri, et prosperas evenire expeditiones, quae vel ipso nomine flagitare videntur celeritatem. Nam in aerarii angustiis et difficultates et precia rerum intendi: contra, maturando, commoditates locorum ad pugnas, opes agrorum ad vitam occupari. Quare in omni rerumpublicarum memoria res praevertendo maxima ex parte bene gestas. Ab exercitus quaestore haec duo omnino officia praestanda: invigilare castrorum moribus ut coërceatur licentia, tempori providere belli necessitates ut iis mature occurratur. At poenarum arbitrium penes belli Consilium esse; vectigalia aerarii praefecto pendii. Se prospicere e provinciis hereditariis, et praeterea Bavaris, Franconibus, Svevis aliisque Germaniae sociis populis Hungarisque, duas et quadraginta legiones quaestori exercitus demandandas; qui ingens copiarum numerus, ac varia et diversa nationum genera, Alexandri animum, Croesi opes percellerent. At, iam a secundo usque belli anno, Hungariam tantis belli sumptibus imparem, et nunc eam a Caesare alia ingenti tributi parte adlevatam. Provincias autem hereditarias aeri contribuendo iam pridem lassas et confectas: victorias per vastas terrarum regiones proferri, et maioribus semper copiis in sequentes annos militandum. Aerarii autem fundos, imperio prolato, non perinde ampliari: at neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine vectigalibus haberi posse. Nunc Tran-

sylvaniae opibus exercitum instruendum; sed, si ultra Essechum porro ferantur arma, eam provinciam suppeditandis tam procul belli sumptibus exhauriri. In Hungaria partium studia nondum subsedis; et, uti externis bellis, in quibus pro nominis gloria aut publicum ob praemium pugnatur, victoriae ut plurimum proeliorum exitu terminantur, ita, cum civilibus armis privata odia exercentur, victores tum vicisse putant quum funditus victos omnibus fortunis everterint. Hungaros autem apud suos limitum duces de castrensibus delictis dicere causas; in bello adesse principes maximos et magnificentissimos, quos non audeas frugalitatis monere; socios e bello rem magis quam gloriam quaerere. Ad haec maiores casus quoque praestandos, inundationes agrorum, frugum calamitates rubiginesque: nam data ab hostibus damna imprudentiae imputare possis. Ob haec munus administratu difficile, ob illa odiosum. Nisi aes de aerario erogetur, summam rerum in militis salute stare, eumque quoquomodo servandum: hinc populorum incusationes. Si id non omnibus suppetat, ex eo veteranum victitare necessum esse; si quid supersit, eo novum militem supplendum: hinc ducum querelas. Ipsam autem hybernorum dispositionem ex iusta belli ratione quam invidiae plenissimam? Saepe parva loca multo milite, ad reprimendos hostium tumultus, firmanda: amplas urbes paucis numeris praebere hospitia, si praemunitas. Robur exercitus in steriliori ut plurimum agro, quia in hostium limite: nequiores in pinguibus campis, quia tutis. Atque adeo munus, cui adversi bellorum casus palam imputantur: si ex bello recte administrato victoriae parentur, inglorium; omnibus molestum et grave, quod virgas et secures ostendet, merita saepe differat aera; quod, si usquam invisum, apud Caesarem maxime, clementissimum et liberalissimum principem. Se militiae fraudes et quaestus nescium dissimulandi: exterum et satis habere inimicorum.

Caesar tamen ad Caraphaeum spectabat; sed haerebat quod eum superiori Hungariae regendae adprime necessarium, eiusque provinciae adversus Techelii insultus clypeum esse

intelligebat. Et aemuli id principis iudicium veris laudibus, invido tamen adfectu confirmabant, ne vir quaesturam referret et procul haberetur a Caesare. Cum enim Hermannus Badensium marchio, Consilii bellici praeses, qui cum ipsius vi muneris, tum summi principis amplitudine in belli rebus decernendis gravissimae fuerat auctoritatis, nuper honorificentissima legatione, in qua diu permaneret, Ratisbonam a Caesare missus esset, metuebant ne Caraphaeus, ad principem accedens, in summum potentiae locum eniteretur. Amplissimus tamen Bonvisius cardinalis efficacissimis urgebat officiis ut Caesar id Caraphaeo munus demandaret, ut qui longo eius belli usu adprime nosset per hyemes curare militem, et in aestates bella ita disponere ut non modo sine magno intertrimento, sed ingenti cum fructu victoriae pararentur. Hinc Caesar praeter ceteris Aeneam Capraram rogat an virum tanto muneri idoneum censeat. Qui respondit « eum unum spectatum sibi videri: etenim centum ferme virorum millia continenda in officio et vitae ac belli necessariis instruenda inexperto committere satis periculosum, nam facile una offensione summam rem ruituram ».

Igitur Caesar, in hanc partem inclinans, Kinskio mandat ut tentabundus quaesturam offerat Caraphaeo, quam in utraque Hungaria Transylvaniaque, non autem in provinciis hereditariis obeat, et eam ipsam belli Consilio, cui pro praeside Ernestus Rudgerus Starembergius praeerat, et aerarii praefecto Wolphango Rosembergio-Ursino submittat, ut abdicet se legionis imperio et pro eo Hungariae regimen sibi prorogari petat. Kinskus condiciones viro proponit, et, ut suscipiat, exhortatur: « quod, eo munere, viam sibi ad sanctissima Caesaris consilia muniat, quo facile porro possit ad summum aulae fastigium pervenire »⁽¹⁾.

At Caraphaeus quaesturam alieno arbitrio et fide administrare, exterum, solum, inter tanta odia, non posse retur: ne,

---

(1) Ex libro *Epistolarum Kinskii ad Caraphaeum*.

si forte adversa cadant, ab aemulis obruatur quod in eas angustias res Caesaris redegerit ut iniquis conditionibus pacem cum Turcis paciscatur. Et, quanquam eum honoris gradum ambiret, tamen tam abiecti non esse animi ut adstrictiori, quam Rabatta, potestate fungeretur: nisi enim ex hereditariis regnis quoque tributa coëgerit, de bello administrando plane diffidere. Legionem autem ex singulari Caesaris beneficio sibi, hactenus viveret, adtributam esse; et satis ipsum sibi infelicem videri si in quaesturae munere supremum obiret diem. Et ea lege quaesturam initurum, ut habeat in acies et pugnas imperium. Multum enim de fama sua Caesari iam indulsisse, quod, ut eius rem faceret, « deses ad focum armorum imperator » ab aemulis inludatur: recens exemplum, ipsum Rabattam, qui in strigoniensi proelio sub Bavaro duce equitatu imperavit. Hungariae vero moderationem nedum ambire, ultro excusare: iam enim sibi molestum supra viginti annos inter infensos infestosque versatum esse. Providere suam hanc muneris declinationem grave aemulis invectivarum argumentum praebituram; sed solari recte factorum conscientia.

Ubi cognitum Caraphaeum quaestoris munus repudiasse, inlico eum differunt aemuli, « nedum contemnere amplissimos honores a Caesare per summam largitatem oblatos, spernere quoque; scilicet audire vanas amicorum laudes, omnem christiani nominis imperiique romani spem in eius prudentia et virtute sitam; et praecipuo eius merito frangendum antiquum morem, quo exercitus quaestura belli Consilio et aerarii praefecto subiicitur, cum duntaxat quaestoris referre temporis belli necessitates, bellici Senatus decernere subsidia, eius qui aerario praeest aes erogare ius sit. Sed enim perspicuum et palam eum adfectare potentiam et velle suo unius arbitrio regere cuncta ».

Hinc Caesar diu anceps agit. Caprara interea insimulata purgabat; Kinskius Caraphaei meritum legibus eximendum suadebat, « ne ea cunctatione tempus utendi seditione ab Turcis facta praeteriret »; Bonvisius instabat « quod Innocentius pontifex maximus omnem belli utiliter porro gerendi spem in

eo viro sitam esse existimabat, et anxius agebat ne detrectaret ». Sed ubi, praeter omnium spem opinionemque, aemulorum invidia devicta, Transylvaniam Caesari cum tanta utilitate dignitateque restituit, temperamentum excogitatum, ut exercitus quaestura, belli Consilium et praefectura aerarii unum conlegium facerent, ut neque his quidquam detraheretur et omnes aequa dignitate censerentur.

Ita sine exemplo quaestura Caraphaeo cum facultate Caesarem recta adeundi, retento legionis imperio, et plena rerum gerendarum potestate demandatur. Amici ad eum scribunt « ut munus tantis his legum beneficiis ornatum ineat, quo eius obsequium in principem potentiae est exaequatum. Iam palam omnibus Caesarem tanto studio et dignitate eum prosequi ut praeterea neminem, et protulisse honorificentissimum de eo elogium: 'Talem virum praecipuum sibi esse oportere'. Videat ne princeps tantam liberalitatem pari indignatione commutet, ne aemulis eum funditus perdendi detur occasio, neque amicis ullus ei opis ferendae locus » (1).

---

(1) Ex libro *Epistolarum Kinskii ad Caraphaeum*; ex libro V *Epistolarum amplissimorum virorum et summorum principum ac belli ducum ad eundem*.

CAPUT IX

THEMISWARIENSEM PROVINCIAM ARMIS PETENDAM CENSET;
SED BELLOGRADENSIS DECERNITUR.

Duplex in annum MDCLXXXVIII belligerandi ratio, quarum altera bipartita — Bellogradensis expeditionis difficultates — Varadiniensis provinciae molimina — Themiswariensis incoepti utilitates — Caraphaei gravitas — Bellogradensis provincia decernitur, et quas ob utilitates.

Ita Caraphaeus, summus exercituum quaestor creatus, longo Hungariae usu et Lippensi expeditione nuper edoctus, belli per eius anni aestatem gerendi duplicem omnino rationem videt: alteram Essecho Bellogradum; alteram, cis Tibiscum, aut Varadinum aut Themiswar oppugnare.

Si bellogradensis expeditio decernatur, inter eam urbem quidem et Essechum nullum obstare munimentum, quod eam valde diuque remoretur. Sed has aliunde rei gerendae prospectat difficultates. Savum eam urbem adluere, et Tibiscum Theminque non procul inde in Danubium immergi, qui saepe tam longe lateque agrum inundant, ut pontem Essechiensi nihilo breviorum producere necesse sit. Omnino igitur providendum ne christiani milites, inter aquarum incerta trepidantes, aut alveorum haerentes coeno, Turcis de superiori riparum loco commode deturbantibus, ad certissimum exitium obiciantur. Quare pontem faciendum ut Savus ipse traiciatur: si prope Bellogradum, facile hostes opus prohibituros; sin superius paullo, qua copiae ad eam urbem porro circumducantur, Turcas ibi armamentarium et penus condidisse, unde in omnes Hungariae urbes belli et vitae utilia depromunt. Belli rationem suadere hostibus ut ibi castris praesideant: quod si mature effecerint, tota ibi belli mole Christianis pugnandum, et tamen incerto eventu. Et, ut inde Turcae exturbentur ac feliciter

Bellogradum perveniatur, aestiva in agro habenda ab hostibus radicitus devastato; commeatus per unum et alterum pontem traiiciendos, qui, inundante flumine, facile abrumpi possint, et ancipitem belli administrationem duobus pontibus receptui providere, atque extenuato agmine commeare impedimenta, quae per terrestre longumque iter essent cum ingenti et difficultate et sumptu convehenda.

Si Varadinum oppugnatum eant, quanquam in finibus ad manus prompta omnia belli instrumenta, tamen id esse munimentum omnium Hungariae praestantissimum et, postquam Transylvania in Caesaris ditionem redacta est, numeroso ac praeferoci praesidio firmatum et omnibus ad acrem longamque obsidionem sustentandam instructum: quare eo totis belli viribus esset incumbendum. At necesse ultra Danubium valida castra habere posita, ut eius longe lateque patens ager obtineatur et hostibus Dravi traiiciendi adimatur facultas, ne libera ad Essechum inferant arma, Sigetum et Canissam stativis liberent et forsitan in Stiriam usque inruant: nam raro ibi germano militi laboranti e tam longinquo ferme desperatum auxilium.

Utilius videri Themiswar adgredi, non satis munitam urbem, et arcem prae illa Varadini infirmiolem. Ita facilius Transylvanos e proximo regi, Tartaros coërceri, Valachum cingi ut opem in belli necessitates sive ultro sive coactus conferat, superiorem Hungariam custodiri, Varadini praesidium intercludi, ac, si porro oppugnare placeat, facilius capi posse. Iam, Lippa capta, Marusium fluere Caesari, eique belli commeatus et cito et tuto devehere. Si ita Caesari videatur, decernat ut Heislerius ab Hungaria, ipse e Transylvania Lippam conferant arma, ibique ipse exercitum recenseat: nam, ubi ad Themiswar universus consederit, nullo negotio Titul, non longe positum, aliqua copiarum parte inde deducta, captum iri, et ita Tibiscum, omni, qua fluit, tractu, liberum fore. Reliquum Caesaris copiarum, in inferiore Hungaria hereditariisque regnis dispositum, Segedini cogendum, et pontibus duobus, altero super Danubio Essechum versus, altero super Tibisco ad Segedinum, exprompto agant auxilio, sive id The-

miswar sive Essechum expostulet, et, in omnes adversae fortunae casus, universae christianae vires in utraque provincia per Segedinenses pontes ultro citroque communicent.

Intra nonas iunias obsidionem institui posse. Turcas, Constantinopoli turbantes, non ante kalendas augusti copias in proelia educturos, ipsosque prohibitos Themiswar auxilio levare, nam pons eis super Danubio vetaretur. Instituta expeditione, Techelium Bellogradum abigi, metu ne a Germanis intercludatur; eoque pacto ab tota superiore Hungaria exterminari, et facultatem integram Caesari, post Themiswar captum, Bellogradum adgredi, cum themiswariensis oppugnatio non ultra dies constet. Bellogradum in proximo; eius praesidii magnam partem Sophiam versus contra Gengienem pasam eductam, ut eum quoquo modo debellent, ne forte cum Christianis coniungat vires; oppidum ambitu vastum et male munitum: si quam celerrime agmen ad Danubii ripas corripitur, et cum alio exercitu, in Slavonia merente, per interiectum pontem societur, sero hoste et infirmo, quam mature Savum traiecerint, tam facile potituros.

Confert in hunc exitum orationem: se haec censere insolentem dubia pro certis obdere, ne, si e sententia non successerit, sibi auctoritas minuatur.

Tamen Caesari immotum stetit Bellogradum oppugnare ob ingentem eius urbis utilitatem. Nam ad sinistram Danubio, dextra non procul inaccessis montium iugis clauditur: quibus faucibus obseratis, omnis quam latissimus ager a tergo rei bene gestae fructus esset, et uno praesidio omnia hactenus bello parata protegerentur. Et, ubi ei oppido ingens hostium exercitus praesideret, sine noxa id omitteretur inceptum, et Bozinae regnum invaderetur, ubi quamplurimi Christiani, ut turcicum excutiant iugum, arma Caesari caperent, et Arzigo-vinae latissimus ager et, post Aegyptum, uberrimus, in hybernis suum militem sustentaret. In eo agmine Themiswar oppugnari et Varadinum incendi posse.

CAPUT X

AD BELLOGRADENSEM EXPEDITIONEM PROFICISCITUR, UT CUM AENEAE CAPRARAE, SUB MAXIMILIANO EMMANUELE BAVARIAE DUCE, REM GERAT; IN AGMINE TITUL CAPIT; EXERCITUM TRANSYLVANICO COMMEATU REFICIT; CHRISTIANORUM BELLOGRADENSIVM LEGATOS AUDIT; BAVARI ET LOTHARINGII DISSIDIA COMPONIT.

A Transylvanis mille boves Caraphaeo dono dati — Sed is eorum accipit solum usum — Caussae cur Caraphaeus non prius Transylvania egreditur quam pacata Corona — Cur expeditio bellogradensis tardior? — Unde facta impeditior? — Osmanes Gengienes civilia arma vertit in Christianos — Lotharingius in morbum incidit — Bavarus petit bellogradensem provinciam, omnium hoc bello praestantissimam — Bellogradum olim Hungariae palladium — Bellogradum captum praecipua Soleymanis victoria — Totius orbis christiani propugnaculum et veluti Constantinopolis porta — Caesar provinciam Bavaro mandat — Aeneam Capraram belli legatum creat — Et Caraphaeum iubet ut cum Caprara Bavari gloriae subserviat — Alba-Regalis iam ante recuperata ex generosa aliorum ducum cum Caraphaeo aemulatione — Iisdem conditionibus deditur quibus Agria Caraphaeo — Caprarae in traiciendo Dravo aerumna — Illochum et Peter-Varadinum capit — Caraphaeus in agmine capit Titul — Segedini ab oculis aegrotat — Desideratur in castris — Caesar vota concipit pro Caraphaeo — Commeatu transylvanico exercitum reficit — Audit Christianorum bellogradensium legatos — Bavarus ad exercitum adest — Omne belli punctum in Savi traiectu — Turcae impediunt, obturbant, deterrent — Magnanimitas Bavari virtutem addit Christianis — Techelius iusto exercitu arcere conatur, sed nequidquam — Osmanis errores — Techelium contra Christianos traiectos immittit — Techelii audacia Germani virtute repulsa — Quae perduellium pugnandi ratio? — Reliquae copiae eodem die per pontem traiectae — Bellogradi imago — Osmanes castra turcica et suburbia bellogradensia incendit — Validum Bellogradi praesidium relinquit — Mehmedem pasam propugnationi proponit: ipse in campis rem gesturus — Bavarus urbem circumvallat

et opera oppugnationis instituit — Caraphaeus tormenta de Buda devehenda maturat — Semendria incensa ab Osmane — Caransebe Veteranio ultro dedita — Res Turcarum percussae — Verisimilis coniectura, sed falsa comperta, Osmanem iterum seditionem coeptare — Oppugnatio instituta — Dissidii initium inter Bavarum et Lotharingium duces — Lotharingius Bellogradum iter facit — Bavarus eum accedere Bellogradum non patitur — Caraphaeus flectere Bavarum conatur, sed nequidquam — Res christiana universa in praecipiti — Casus temperamentis capiendi oblatus — Caraphaeus pro Lotharingii dignitate agit — Bavarus de gloria impense sollicitus — Caraphaeus, eam Bavari anxietatem promovens, alias dissidii causas praecidit — Caraphaei ad Lotharingium oratio — Lotharingius et Bavarus conciliati — Oppugnationis progressus — Comes Serenius adgrediendae urbi praepositus — Impetus in urbem faciendi ratio — Clarorum virorum funera — Rerum difficultas — Bavari ducis praeclara virtus voce et exemplo spectata — Nova militi obiecta aerumna — Egregiae Bavari ducis artes — Urbs capitur — Arx deditur — Incomparabilis victoriae dignitas utilitasque — Ut victoria utendum Caraphaeo videtur — Bozinae expeditio importuna — Bozinae principes Illyrici reges dicti et reges Arzigovinae appellati — Bozina finis olim turcici imperii — Difficilis aditu — Immunita — Expeditionis pericula — Cunctando victoriae subducta utilitas — Caraphaeus Bellogradum, ut licet, munit — Semendriam valido praesidio firmat, et quem in usum?

Ubi Caesar hanc belli ea aestate gerendi rationem destinavit, Caraphaeus inlico ad expediendum agmen adplicuit. Eique Transylvani ad impedimenta tam longo itinere devehenda mille bovim largi lubentesque dant dono; sed is, frugali generositate, solum eorum accipit usum. Iamque, ut memoravimus, moverat castra, quum aliquot dies eum remorata est Coronensium seditio, qui ad officium omnino revocandi erant, cum ob quas supra tradidimus causas, tum quod tam procul exercitus duceretur; quamobrem Transylvaniam nedum oportebat, sed necesse erat relinquere usquequaque pacatam. Sed enim moras expeditioni adtulere partim de demandanda exercituum quaestura lenta et diu vexata deliberatio, partim anni natura ad imbres continenter gignendos comparata. Unde commodum fuit primo vezirio periculis, quae turcicae reipublicae et ingentia et certa imminebant, occurrere; praevalido urbem Bellogradum praesidio firmare, Osmane Gengiense ei urbi ferre

subsidia e campis iusso, a quo, summi armorum ducis imperio contra hostes delato, seditionis tranquillationem redemerat. Ita temporis utilitates et plurimae et maximae perierunt. At hercule arduam eam effecit provinciam morbus in quem satis incommode inciderat Lotharingius, qui sua spectatissima auctoritate rem gereret.

Igitur dux Bavarorum, princeps bellicae gloriae fragrantissimus, cum intelligeret id belli facinus omnium, quotquot unquam eo bello erant edita, praestantissimum — nam id oppidum erat olim veluti Hungariae palladium (signa enim et vexilla, ab Amurathis usque ad Soleymanis tempestatem, Turcis erepta, ibi ab hungaris regibus adservabantur) — et qui de ea urbe victoriam retulisset magno Soleymani hostimentum faceret — ut enim ille, postquam eam urbem, quae non solum Hungariae sed est totius orbis christiani propugnaculum cepit, sibi suisque successoribus ad proferendum longe lateque in occiduam plagam imperium regiam viam munivit; ita, eadem urbe recepta, Caesari Constantinopolim facillimam occupatu patere, cum nulla post Bellogradum sit urbs munita, quae eius victoriae usum praepediat; et, sede imperii capta, unde in reliqua Europae regna auctoritas viresque intenduntur, non plurium seculorum decursu, sed brevi unius atque alterius anni curriculo hac orbis terrarum parte felicissime exuat: — his de caussis, studio eius gerendi belli inflammatus, iam inde quum Munachii erat, per Theodorum Strattmanium a Caesare eam provinciam petiit. Quam ei Caesar, tum amplitudine viri principis, qui tanto armorum imperio cum summa dignitate fungeretur, tum eius in augustam domum egregiis et constantibus meritis commotus, decrevit. Aeneam Capraram eius legatum creavit, et Caraphaeum iussit ut, in inferiorem Hungariam maturans, quaesturae munus capesseret, et cum Caprara tanti principis viri gloriae inserviret in ea armis gerenda provincia, in qua omnis rei christianae fortuna in utrumque momentum stabat.

Iamque in ea Hungariae parte res prospere geri, octepta Albae-Regalis deditio. Etenim ab anno usque superiore,

quum Ciokakum et Palota receptae, commodum visum urbem, in earum arcium conspectu sitam, stativis circumsidere. Tandem, Agria Mungactioque deditis, in generosis Germanorum animis gloriae aemulatio virtutem exacuit quod Caraphaeus munitissima oppida duo, captu ardua ac difficillima et tam longinqua, per hyemis saevitiam, parva militum manu cepisset; ipsi autem Albam-Regalem, Sigetum et Canissam, Turcarum contra Viennam propugnacula, adhuc in hostium ditone esse sinerent, et agrum omnem, Danubium inter et Dravum situm, eorum praesidiariorum infestis excursibus incultum squalere perpeterentur. Igitur Albam-Regalem, urbem Budae dignitate secundam, ubi Hungariae regum sepulchretum erat et eorundem acta adservabantur, oppugnant, et VI idus maias, iisdem quibus Agria conditionibus deditam, recipiunt. Canissam autem et Sigetum acrius circumsidunt.

Sed mox Caprara multa fecit, multa tulit in traducendo Dravum exercitu, nam, anni tempore hyemen perpetuam referente, multa, imbrium vi, et, fluminis inundatione, omnia alte lateque medio iunio mense stagnabant. In Danubii tamen ripa Illochum et Peter-Varadinum capit: primum utile, secundum necessarium et ipsius munimenti praestantia et quia commeatum in superiorem Hungariam praebebat. In qua Caraphaeus, agmen ductans, Titul cepit, quod unum oppidum Turcis superstabat ad dexteram Tibisci ripam, antequam in Danubii fluentam nomenque decurrat.

Sed, ut Segedinum pervenit, iterum ab oculis graviter aegrotare, quibus ab udo Hungariae caelo saepissime laborabat. Desiderabatur autem in exercitu, ut sua quoque auctoritate militum animos erigeret, Lotharingii morbo percussos, neque dum Bavari praesentia firmatos. Quod Caesar ut rescivit, ob Caraphaei salutem palam vota concepit. Et exaudita: nam brevi convaluit, et Peter-Varadino Caprarae coniungitur, ac, Titulii capti fama, et stipendio de Transylvania opportune soluto, et commeatu curribus quingentis devecto, in praesens reficit et ad posteros labores confirmat.

Mox audit Christianorum legatos Bellogrado missos, qui

orabant ut se mature e turcico iugo liberatum veniret. Dux laudat eorum studia, in quorum praemium, prospere cadentibus rebus, eorum bona et ante parta, et quae in ea expugnatione quaesierint, intacta iis fore pollicetur. Quae res postea dedit ut, adpetentibus Bellogradum Christianis, Turcae, popularium animis diffisi, extemplo suburbia et castra ad urbem posita incenderint.

Tandem IV idus augusti Bavarus ad exercitum, quadraginta fortium Germanorum millibus et quamplurimis Hungarorum copiis florentem, advenit. Tentat, per insulam Zingarim dictam, Savum traicere, qua in re totum eius incoepti molimen. Turcae, ut persentiscunt, eam fortiter occupant. Igitur Bavarus per iter ad ripam consitis arboribus densum infra vestigabundus pergit, et ad duas ferme horas commodum amnem invenit, ubi angustior fluit. Nocte silenti eo deferri naves iubet: sed, dum in flumen deducebantur, ad sonitum Turcae, veriti quod res erat, ad alteram adcurrunt ripam caecisque telis infestant traiectum. Glandium sibilis nautae, nocturnis insuper imbris intendentibus metum, perterriti, ad ripam rursus adpellunt, naves deserunt et inter proxima dumeta occultantur. Non hortatus, non minae proficere, et tamen in paucis eius noctis horis omne rei bene gestae precium situm erat. Igitur dux binos aureos numos in audentes edicit, cum cuique degeneri peccatum ipsa nox ignovisset. Statim recurrere ad transtra, complere milite naves, impellere alacri animo remos. Techehus, cum duodecim equitum millibus et ingentibus Tartarorum catervis duabus et perduellibus hungaris, Germanos, ad alteram ripam adpropinquantes, tormentis arcere obnitebatur. Sed hi, navium ordinibus in medio flumine confertis, et, quo propius accederent, maiori copia in hostes ignita tela coniicientes, eos tandem ab ea ripae parte disturbarunt, ubi ad diluculum usque quinque Germanorum millia expositi.

Ubi, inlucescente die, Osmanes germanum traiectum iam castra munire conspexit, fremere quod tam insperata occasione abusus fuerit, qua christianum exercitum, in alto gurgite turbantem, omnem prorsus delere speraverat; et tamen denuo

Techelium mittit cum sex peditum equitumque millibus ut castrorum latus, quod non omnino Germani aggere et vallo munierant, adgrederetur. Sed in aequo maiori virtute repulsus perduellis, qui ausus erat tanti exercitus robori, sub tali duce, obstare atque officere: quando rebellantium ea propria pugnandi ratio est, discrimina, semper ac detur locus, fuga declinare, et, duntaxat circumventos, desperatione simulante virtutem, fortiter agere. Inlico Bavarus pontem e navibus faciendum imperat, eodemque die effectum reliquae copiae libere ocio-seque sequenti nocte superarunt.

Sexto idus augusti Bellogradum castra movit, quam, super Tauruni ruinis conditam, Albam-Graecam dixerunt. Ea in Hungariae finibus sedet, Serviaeque angulo, quem Danubius Savusque describunt, ubi ille huius tum aquas tum nomen absorbet, et hinc iis fluminibus, hinc procul continuo inaccessorum montium iugo fauces custodit, e quibus turcicae vires in Hungariam universam evomuntur. Suburbia fertilium agrorum conspectu amoena; urbs magna ex parte adluitur Savo, et in edito arx munita mediae imminet urbi. Non procul inde castra communissima et ad bellum hungaricum gerendum instructissima posita.

Sed, ubi exercitus christianus urbem conspexit, extemplo vidit eam magno tetroque incendio conflagrare. Nam Osmanes, Christianorum animis diffusus, metuit urbem e castris eius praesidio positis propugnare: quamobrem et castra et suburbia incendi iussit cum ingenti Christianorum clade; tria insuper ianicsarorum millia praesidio urbi imposuit; Mehmedi pasae propugnationem permittit; se ab apertis campis auxilium iis facilius commodiusque adlaturum pollicetur. Non enim arbitrabatur ullo pacto Germanum eam urbem, et sua vi munitissimam et forti milite abunde firmatam, circumsidere diu posse, omni circum agro late vastato, et de adlatis procul com meatibus misere victitantem. Sed et exercitui iam Caraphaei providentia cibi pabulique multum erat, et fors praeterea tulit ut, dum castra festinanter incenderet, ingentem frugum copiam ibi conditam hosti intactam reliquerit.

Ubi tam trepidas Turcarum res Eugenius princeps a Sabaudia, ad explorandum incendium missus, renunciat, accedit Bavarus, observat urbem, ab Savo Danubium usque circumvallat, et ab laeva, qua ad castra spectabat, statuit oppugnare, ubi octo ingentes turres, quarum sex rotundae, duae quadratae, id urbis muniunt latus. Improbo labore aggeres educti, aperti cuniculi, extracti tumuli ubi tormenta locanda: quae quia de Buda cunctantius mittebantur, Caraphaeus, aere dato, misit qui citius deveherent. Interea ter obsessi ferociter, ut opera disturbent, erumpunt: ter ferociter ab obsidentibus repulsi sunt.

Et additur Christianis animus, per tentoria divulgato Osmanem Semendriam, ad dexteram Danubii ripam, triginta passuum millia Bellogrado dissitam, incendisse et abduxisse praesidium: Veteranium autem Caransebe, sine omni vi inlata, ex Caraphaei praescripto potitum. Unde coniectum non temere Turcas, ubique percultos, de Bellogradi salute cogitare non posse. At alii, magis ex similitudine veri quam ex re ipsa, putare Osmanem, primo vezirio de Bellogradi propugnatione ea quae praestanda erant pollicitum, cum hostium virtutem, opinione longe maiorem, in Savi traiectu spectasset, metu ne meritas vani ingenii lueret poenas, Nissa, Sophiam versus, profectum esse, ut aliam Constantinopoli tunc faceret seditio-nem. Tandem devecta tormenta, et contra unam quadratarum turrium quam descripsimus, contraque adstructas hinc atque hinc loricas sunt conlocata.

Quum dissidii initium extitit, quod nisi Caraphaeus composuisset, rem certe christianam perdidisset universam. Iam Lotharingius dubio diuturnoque convaluerat morbo, et Bellogradum versus instituerat iter, ut ei provinciae summus armorum Caesaris legatus moderaretur. Bavarus id nullo omnino pacto pati obfirmatus. Adferebat enim «supremum in eam aestatem belli arbitrium sibi a Caesare esse permissum. Iam, in Europae Asiaeque conspectu, Bellogradi obsidium instituisse: nominis iacturam nullis postea gloriae argumentis reparandam facturum, si genus humanum pervadat de se opinio id incoeptum suo ductu suoque imperio effectum dare nequivisse.

At Lotharingium tot tantisque rebus praeclare gestis maximi armorum imperatoris famam comparasse, ut, si multum de ea alteri concedat, tamen sat abunde ei ad amplissimi nominis aeternitatem superesse. Et promerere suam socii fidem, qui in eo bello ingentem auri vim profudit et suis haut spernendis auxiliis Caesarem per omne id belli tempus perpetuo constanterque iuvavit, uti nunc sibi, quoque augustae domus adfini, hunc Caesar commodet locum gloriae comparandae ».

Caraphaeus, munificentia principis, sociali fide et generi pietate summis laudibus exornata, monebat tamen « turpe esse quemvis honesto loco natum, nedum Lotharingium, castris prohibere aut uti assiduum merere ducem et principis viri dignitate et summi armorum imperii legati amplitudine et rerum bello gestarum gloria nostrae omnique futurorum memoriae praestantissimum ». Nihilomagis Bavarus his dictis quidquam de sententia dimoveri: quin, gloriae stimulis incitatus, eo decurrebat ut, « si Lotharingius ad eam imperandam oppugnationem accederet, se inlico sua abducturum auxilia, iturumque obviam, eumque ad singulare certamen provocaturum, in quo de ea contumelia armorum iudicio redderet sibi rationem ». In tam praecipiti abruptoque res christiana stabat loco.

Forte fortuna evenit interea quod Caesar Bavaro mandat ut, « ubi usus sit, ad se evocet sex Germanorum millia, quibus Ludovicus Badensis cum Croatis in Slavonia rem gerebat, et, capto Bellogrado, cum iis copiis ad occupandam Bozinam mittat ». Hinc Bavarus argumentum sumit ut Lotharingius eam suscipiat provinciam. Caraphaeus probavit consilium, « sed parvum exercitum, quem summus armorum Caesaris legatus pro dignitate ductaret, eum esse censebat ». Igitur rogabat, « quando staret sententia, uti ei sex legiones de castris bellogradensibus adderet ». Bavarus principio non auscultare: tandem, Caraphaei precibus fatigatus, in id convenit: « modo Lotharingius Bellogrado procul abeat, ut omnem a se opinionem amoveat eum obsidioni moderari ». Id maluit Caraphaeus, ne, si prope Bellogradum Lotharingius rem gereret, aliqua

belli forte existente necessitate, Bavarus aliam, mox aliam ab eo legionem praesidio subsidiove evocaret, et eo pacto dissidii caussae integrascerent. Sed summe anxius agebat an Caesar rem probaret, an Lotharingius assentiretur. Interea is iam ad Bellogradi castra adpropinquabat. Quum ei Caraphaeus, per officii speciem, sed magis rei ipsius causa, fit obviam, ac, perturbati similis: — In summo — inquit — rei christianae discrimine de tua aequitate aliquid, dux inclyte, spopondi, et multum de Caesaris iure adtrectavi. Nisi ignoscatis factum, non queror sane quas nimiae pietatis dederō poenas, subeundo Leopoldi offensiones et tuas: sed ipsius rei christianae exitium perhorresco. Dux Bavarus Bellogradum suo ductu imperioque expugnare flagrantissime cupit, potens Germaniae princeps, sociorum omnium liberalitate, fide, constantia facile primus, magno animo iuvenis et vehementer insistens semel deliberratis. Dignitatis tuae apud eum partes egi: sed is te rerum bello gestarum gloria ita abundare ait ut commode hac sibi concedere possis. Vide, obsecro, in quam discriminoso sit res sita loco. Id hostes optarunt, ut suae turbae in Christianos reciderent. Iam voti bona ex parte damnati sunt, cum iam apud eos militares tumultus consederint, et misera sane rerum conversio fieret, si quas victorias ob turcici exercitus seditio-nem nos de hostibus referre oportuerat, nunc ii ob ducum Christianorum certamina de nobis reportarent. Quod si (avertat Deus omen!) acciderit, quem ultro semper ambivit honos, tuae gloriae invidi te carpsent invidum alienae. Iam innumerae et maximae et munitissimae hoc bello a te oppugnatae captae-que urbes: passim in Hungaria de ingentibus Turcarum exercitibus fuis, fugatis, caesis profligatisque statuta tropaea. Parce huic triumpho, ut omnis temporum posteritas praedicet Lotharingium, pietate et magnitudine animi, victorias aliis summis belli ducibus parandas lubentem permisisse, qui ab eo multum imperatoriae artis didicerant, et id adfectarunt ut quondam eius similes essent.

Dux, alto animo, et septemviri desiderio morem gessit et Caraphaei consilium laudavit. Hinc pergīt ad castra. Bavarus

ei fit obviam: hinc ducit ut castra quemadmodum munita ac disposita, tormenta locata, apertos cuniculos aliaque opera visat, quae cuncta arte effecta probavit. Mox ad prandium invitat, et inter dapes evocantur equitum legiones sex, quas sub imperium accipit; inde proficiscitur, ut procul hostes observet et id obsidium protegat; exercitusque universus venientem, super poculis, et abeuntem armorum fragore salutavit.

Et iam tandem crebris densisque tormentorum ictibus turris diruta, et hinc atque hinc late perruptus murus, et cuniculo succensum id muri latus ampliter patefactum. Hinc Bavarus urbem adgrediendam comiti Serenio mandat, quocum uno Caraphaeus semper contubernium agitavit, ut iam sub « fratris » praescriptione ad eum literas scriberet. Bis mille fortiorum militum ad impressionem faciendam deligit; et, ut obsessos distrahat, alios qua urbs terram spectat, alios qua fluminibus lambitur navibus impositos, iubet obsessis impetus simulacrum offerre. Alacriter primi conantur enisum: a propugnatoribus vulnera spissa ingruunt frequentesque caedes. Sed ab dextera comes Auerspergius gravi vulnere invalidus, comes Scharffenbergius et Emmanuel Frustenbergius occubere. Tantorum casibus virorum miles incipit trepidare. Ibi dux, mira animi corporisque praesentia, suis audaciae, terrori hostibus adest, uno proclamans atque altero: — Commilitones, quem enitmini, gradu omnis christiani nominis gloria, Turcarumque excidium definitur. In hoc superato muro terminus alte defixus haeret, quo omnia hoc bello parta firmantur. Heic Constantinopolis portae patent, nec ulla reliqua belli aerumna perferenda: heic opulentissima Turcarum regia expugnatur. Iuvet meminisse Viennaee obsessae et graviora quae invicta virtute superastis; atque innumeris maximisque victoriis, quas de hostibus per inexpugnabiles captas urbes, per ingentes editas clades retulistis. Nunc, perpetua an fluxa sint tanta bona parta, decernitur.

Quibus magno animo dictis, suoque magis exemplo, tantos iam cedentibus animos addidit, ut iam muro per summam virtutem potiti sint. Iamque ad caedes praedamque celerabant

gradum, quum profunda post murum obiecta nec opinantibus fossa, alter agger, alterum vallum praesumptae victoriae in-temperantiam compescuit. Hinc super muri ruinis alia muniunt castra, hostibus graviter infestantibus opus.

Dux inlico integros fessis submittit, qui irarum impetu fossam transiliunt; vallum subeunt, superant, tenent; per urbem diruunt, et quantum de victis licuit, tantum audent. Arx, effuso per captam urbem praesidio, cum trecentis militibus extemplo ea lege dedita, ut iis et Mehmedi pasae vita captivitate constaret. Ita VIII idus septembris praeclara urbs, quae a Soleymane ac successoribus Turcarum dominis octo et sexaginta supra centum annos ad proferendum in occidentem plagam imperium patuit, nunc Caesari vere Augusto ad Constantinopolim capiendam regiam viam munit, cum nullum interea munitum oppidum obstet quin ea turcici imperii sede potiatur.

Capto Bellogrado, ita Caraphaeo ea victoria per tempus utendum videbatur: « quando iam Semendria recepta erat, Themiswar armis adgredi, et omnia quae Turcis in Valachia praestant munimenta occupare ». Nam de Bozina invadenda alienum omnino tempus censebat. « Quanquam enim ea regio antiquitus tantae esset in ea orbis terrarum parte praestantiae ut eius potentes illyrici reges appellarentur, et in ea feracissimus Arzigovinae ager, a quo postea Bozinae reges regno indidere nomen; tamen claustro locorum praecipuus olim fuit Turcas inter et Hungaros limes. Nam inter excelsa montium cacumina situm regnum, et per amfractuosas arctissimasque alpium fauces sine tormentis, sine com meatibus penetrandum, ubi cum nullum sit munimentum, castra super rigentibus montium metanda iugis. Gens vero mollissime tractanda, ne, durius habita, alio convertatur, unde leviora onera ferat. Itaque germanis copiis inter abruptarum alpium horrenda, et ex gentis pudore precariam animam sub rigente caelo ducere satis periculosum esse » sentiebat. Sed per suetas deliberandi moras, iam adpetente autumno, Themiswar quoque, inter paludum stagnantia situm, iam invadendi tempus praeteriit.

Igitur Caraphaeus Bellogradum pro re et tempore communi curat, et Semendriae, hosti omnium proximae urbi, bis equitum millia praesidere iubet, qui secundo Danubio eam provinciam infestent, universae Bulgariae tributa imponant, hostium explorent conatus, eosque in Bozinam commeari prohibeant.

DE REBUS GESTIS
ANTONII CARAPHAEI
LIBER QUARTUS

CAPUT I

TURCIS DE PACE LEGATIS AD BELLOGRADUM ADMISSIS, A CAESARE EVOCATUR.

Turcae de pace legati — Interpretes legationis — Soleymanes imperator Turcarum pacifico ingenio — Legationis color — Osmanis Gengienis consilium — De adventantibus legatis Bavarum certiores facit — Bavarus consulit ea de re Caraphaeum, qui censet admitti, sed Bellogrado procul — At, capto iam Bellogrado, mutat sententiam censetque ut in urbe capta excipiantur — Erectus barbari legati animus — Caraphaeus legatos ad Bavarum ducit et ab eodem in fidem recipit — Viennam a Caesare evocatus — Bavarus scribit de turcica legatione ad Caesarem — Caraphaeus legatis comitatum decernit — Eiusdem circumspectio — Saepe in itinere cum legatis congreditur — Summa taciturnitas legatorum — Effendis Keskemeti aegrotat — Maurocordatus cautus — Caraphaei coniectura de potestate legatorum — Turcarum animi graviter perculsi — Caraphaeus imperat legatos Pottendorfium duci, et quid ita? — Socii de adventu legatorum a Caesare certiores facti — Lotharingius, cum legatis agere destinatus, aegrotat — Caraphaeus aegrotat in Austria — Caesar, sollicitus de sociali fide, Caraphaeum aegrotum Viennam evocat.

Postero die quo Bellogradum captum, dum supplicationes Summo Numini de relata victoria habebantur, Suffichiar effendis cum collega uno, et Alexandro Maurocordato ac Thoma Tarsia interpretibus additis, ad Bavarum a turcico senatu legati advenere de pace, ut praedicabant, Viennam transitori. Nam Soleymanes, omnem vitam patriae legis morisque eruditioni abditus, mansuetum potius animum quam bellicosum formarat; idque adeo bellum iure improbatum aversabatur et ad pacem lubens spectabat: sed deliberabat de eius petendae dignitate. Turcae patres hunc honestum excogitarunt colorem,

ut ad Christianorum imperatorem legatos mitteret cum literis, queis eum certiolem faceret se rerum potitum ingenio a bello ad pacem proclivi; et in eandem sententiam alias Polono Venetoque dandas committeret.

Osmanes Gengienes, commodum ratus ea uti oportunitate ut legati Bellogradum, antequam caperetur, pervenirent et, pacis mentione per christianum exercitum divulgata, avidos eius victoriae retunderent animos, Nissa, per Turcarum imperatoris viatorem, quem « chiausium » appellant, ad Bavarum ducem scribit: « ab suo Turcarum domino legatos literas gravissimis de rebus scriptas ad Germanorum imperatorem adferre: quare dux eos, fido satellitio stipatos, ad se venire patiat, sinatque porro Viennam tuto et libere commeare ».

Bavarus ea de re consulit Caraphaeum: qui, quanquam coniceret legatos aut vana aut iniusta de pacis negocio adportaturos, censet tamen admitti oportere, quando is omnem eius rei habeat potestatem, ne qua forte invidia existat Caesarem, communis sortis oblitum, proferendi imperii cupiditate transversum agi. At, veritus ne hostes hostium res consiliaque explorarent, utile rebatur ut eos super ponte infra Bellogradum facto, a castris procul, audiret. Et iam Bavarus, eam sententiam amplexus, Osmani rescripsit ut, trecentis croatis militibus stipati, Semendria ad se accederent.

Sed, capto interea Bellogrado, Caraphaeus, eiusdem utilitatis suasu, consilium, quod primum intenderat, in contrarium vertit, et auctor Bavaro est ut captam ineant urbem, et florentem recenti ingentique victoria christianum exercitum, fulgentes Caesaris imagines Bellogradi muris arcique praefixas et saeva excidia miserasque clades suorum spectent. Alto animo effendis victoris exercitus ora vultusque substituit, et, aequa pietate, gentilium suorum cadavera aut vulneribus confossa aut caedibus deartuata contuens, in vocem utroque adfectu tinctam erupit: — Non Christianorum virtus, sed nostra flagitia haec tanta nobis dant mala!

Caraphaeus eos ad Bavarum in praetorium ducit, ubi omnes belli subsummi aderant duces. Ii, non ultra verborum

officia transgressi, causam cur legati venirent omnino tacuere. Dux eos comiter ad prandium invitat, liberaliter adhibet: mox Caraphaeo committit, qui Viennam profecturus erat, quo maximis gravissimisque de rebus super pace belloque decernendis a Caesare fuerat adcersitus.

Auctor quoque Bavaro est, qui statim ad Caesarem de adventu legatorum scribat, ut de ea re foederatos participes faciat. Mox eos secum ultra Savum ducit; comites itineris quadringentos equites, duces autem viros prudentes et hospitales, addit, monetque ut captas hoc bello urbes, et praecipue Budam, declinent, ne adhuc deformata expugnationibus munimenta conspiciant, quae Caesar, per belli nunquam cessantis tempus, reficere nondum potuerat. Et tamen idem, quod legati, iter facere, ut per eam occasionem saepe cum iis congregaretur, et quid sinceri ac solidi adferrent penitus exploraret.

Sed legati abstrusi et impenetrabiles. Effendis enim semper secum mandatorum codicillos signatos gerebat, ut qui ab eius legationis secretis erat de eius arcano nihil omnino se scire adfirmaret. Semper iis una frequentes aderant Maurocordatus, qui Constantinopoli domum, uxorem, liberos habebat, necnon erat aemulorum Caesaris studiosus; et Thomas Tarsia, Maurocordati adfinis Venetaeque reipublicae interpret, qui praedicabat a magno vezirio vi adactum ad eam interpretandam legationem.

Interea Keskemeti in febrim effendis incidit; et Caraphaeus, dum sermones cum Maurocordato serit, percunctatus est an legati summa rei agenda potestate instructi venissent. De qua re ambigere se dicebat, quod omnis Dravum inter Savumque ditio et Savus ipse cum Bellogrado a Caesare recuperata erant, postquam legati, ut temporis rationem inibat, Constantinopoli profecti sunt: alioqui, conficiebat eos novis amplioribusque mandatis egere. Cui caute Maurocordatus: « se arbitrari de eo quoque praescripta in eos casus mandata habere, certum tamen non scire ». Hinc Caraphaeus coniciebat aut Turcas iam de Bellogrado, antequam caperetur, desperasse, aut legatos plenum mandatae rei arbitrium habere. At liberior

eius, qui a secretis erat, vox super coenam erupit: « in ea legatione omnem Constantinopolitanorum spem conlocatam ». Unde Caraphaeus censuit eos amplas pacis condiciones oblatores. Hinc imperat ut, ubi effendis convaluerit, legati recta Pottendorffium ducantur, sepositam, munitam et una porta patentem arcem; omniaque providet, quibus Turcae uti legati sancte habeantur, uti hostes acriter observentur.

Interea iam Caesar de adventu legatorum polonum regem et venetum senatum certiores fecerat, ut et foederati regis officio fungeretur, et pacem an bellum mallent cognosceret, ac Lotharingium de pace cum legatis agere destinarat. Atque ille quidem iam cum iis Budae conloqui cepit: mox morbo correptus, per quod idem tempus Caraphaeus in Austria aegrotabat. Sed Caesar ei omnem denegat moram hactenus convalescat, iubetque ut extemplo Viennam contendat, ne foederatis suspicio incidat eo colore Caraphaeum morari ut secreto cum Turcis de pace transigat.

CAPUT II

IN SANCTIUS CONSILIUM ADSCITUS, CAESARI, QUO AD PACEM ANIMUM LUBENTIUS INDUCAT, HUNGARICAM REMPUBLICAM ORDINANDAM PROPONIT, UT TANDEM ALIQUANDO DIUTURNI AC SUMPTUOSI BELLIGERII DIGNOS PER PACEM CONLIGAT FRUCTUS.

Caraphaeus a sanctiori Consilio esse iussus — Caesari Hungariam proponit — Transylvania et Bellogradum digna eius belli praemia — Ordinationis propositio — Regni Hungariae recte administrati opes — Agri amplitudo — Optima pabula — Natura feracissima — Salinae — Vina toccaiana — Ingentes principum hungarorum opes — Religionis pietatisque excitatio — Eius utilitas in re civili — Ratio Hungariae muniendae — Hollandenses gnarissimi excitandarum arcium in humentibus campis — Consilium ne ea res aerario neve civibus sit onerosa — Fabricensium conlegia instituenda, dotanda — Aeris copia in Hungaria — Ubi conflanda tormenta cum compendio aerarii? — Imprimis Transylvania munienda — Hungari militis disciplina intendenda — Agricultura celebranda, et qua ratione? — Rasciani armati turbolentissimum et avarissimum hominum genus — Ut agricultura ars promovetur — Ager cultus, non vastus, magnos principes facit — Bellogradi situs celeberrimo emporio maxime commodus — Merces hungaricae — Bellogradi utilitates immensae — Ratio Bellogradi communiendi, quam scriptor Caesaris et christiani nominis pietate reticet — Artes promovendi commercia — Hungari acuto ingenio — Literae quid quantumque conferant ad opificiorum perfectionem et nova excogitata — Artificiorum fructus reipublicae quam uberrimus — Qui vectigalium redemptores boni? — Redemptionum fraudibus occurrendum.

Ut Viennam Caraphaeus pervenit, inter sanctioris Senatus patres cooptatus est, et, ubi per morbum licuit, quinque post perpetuos annos Caesarem adit coram adloquiturque. Et, quo ei gravius pacem suadeat, ingentes perennesque belli Hungarici fructus exponit, si, pace parta, Hungariae regnum bonis rationibus ordinandum suscipiat. Etenim Hungariae, longo duum et viginti annorum, quos ibi res gesserat, usu, multa

emendanda, complura promovenda, pleraque instituenda, animadverterat: sed ad Bellogradum, eius situs cogitans ingentes utilitates, haec de ea republica ordinanda meditatus erat, quae mox Caesari in haec ferme verba enarravit:

Iam divino beneficio in utraque Hungaria ingentes ab eo victorias reportatas; sed hinc Transylvaniam, hinc Bellogradum eius imperio adiectas ei commodare facultatem, ut, si in eo regno Summi Numinis religionem constabiliat, munimentis firmet securitatem, a militibus ducibusque severam exigat disciplinam, paganis artificiorum commerciorumque industriam promoveat, eoque aenario sapienter utatur, regnum florentissimum pollentissimumque habiturum, quo ut omnibus Europae regibus dignitate praeit, ita opibus certe fuerit secundus nemini.

Agrum enim longissime latissimeque patere; eumque, maximo Europae fluminum interfluente, supra fidem pabulis beatissimum, ut centum bovinum millibus in annos solius Germaniae mensas alat; ac praeterea omnis naturae fructus uberrimum nedum necessaria, vitae quoque delicias aliis nationibus commodare. E superiore Hungaria maramarosiensem salem externas condire dapes; et e perexiguo agro expressa toccaiana vina ab Polonis aliisque ad septentriones nationibus ingentem auri vim ei merere; passimque tres quatuorve transdanubianos primores tantam ditionem tantorumque proventuum habere ut indidem principi summo splenderet cultus et aula. Has opes, in regno arctiori ambitu, factionibus discerpto, bellis externis vastato: quid, longissime latissimeque prolatis finibus, et ad concordiam pacemque aeternum duraturam bene ordinata republica?

Principio igitur oportere in regnum inducere plurima copia sacerdotes, sacrorum doctrina eximios et adstricti christiani moris insignes, qui cives romanis sacris initiatos pietatis officiis erudiant excolantque. Nam in una regni parte, quam Tredecim Comitatus adpellant, ad multa civium millia numerari qui binas domi ductas uxores habent, et, ob eorum qui sacris praesunt negligentiam, id per indignam veniam excusationem palam sibi licere putant. At, recta christianorum dogmatum morumque doctrina firmatos, in contentionibus cum novatoribus facilius Caesari sacrorum communione adhaesuros, et contra Turcas, religionis stimulis incitatos, acriores futuros hostes.

Si vero Hungariae munimina, cum ob solitam eius rei Turcarum ignorationem, tum ob nuperas oppugnationes expugnationesque semiruta, reficiantur, ac super Danubio, Tibisco, Savo, Dravoque et Marusio utilibus in locis alia excitentur, Hungariam, multo plura secula quam ab Soleymane ad praesens usque bellum, in hac Christianorum aucta, deminuta Turcarum virtute, hostium conatus elusuram: quin fore ut in reliquis eorum ditiones et apertas et immunitas potenter immineat. Sed, ad id, militaris architecturae gnaros, et maxime arcium super paludibus excitandarum (uti est natura situum per universam ferme Hungariam comparata) quantovis precio conducendos; eiusque rei experientissimos Hollandeses videri. Et, ut id neve aerario neve civibus grave sit, summum pontificem, hactenus munimenta absolvantur, decimam sacerdotibus pendendam remittere, quando iam eam pecuniam Turcis reprimendis et coërcendis novatoribus destinarat, et regni legibus cautum pontifices sacerdotesque, pro rata quemque parte, ex decima sibi adtributa militi in turcicis bellis merenti conferre stipem. Hac ratione et fabricensium conlegia, quibus ea architectura imperat, institui, et iisdem salaria pendi posse. Ceterum ubique abundare materiam, aeris praecipue, cum per omnem Hungariam ingens corruptorum numerus tormentorum iaceat, quae in penitissimam Hungariae Transylvaniaeque partem convehenda, ut nova ibi conflentur, et vecturae Viennam usque compendium fiat. Sed imprimis Transylvaniam, Hungariae arcem, et ab Polonis, Valachis Moldavisque ac, per eosdem, ab Tartaris claustrum, firmitissime muniendam.

Hungarum vero militem severissima disciplina in officio contineri oportere, certisque habendum in numeris, ut neque sint regi inutiles et regno graves, qui, dum assiduos milites profitentur et iactant, duplo triploque plura ab civibus stipendia exigunt.

Rascianos autem, depositis armis, agrorum culturae addicendos, qui nisi cicurentur, certissimi regno excidii olim caussam exituros. Superare fidem quot quantasque rapinas sub Turcis flagitiosissime fecerint donec ab iis rei rusticae sunt adpliciti; et Caesarem ipsum, superiori bello, cum Turcis pacem facere adactum, maxime ut regnum eorum latrociniis turpe lustraret. Ultra Danubii et Tibisci ripas, inter Dravum Savumque et cis Tibiscum immensum terrarum tractum incultum iacere: eum Rascianis Dalmatisque colendum quinque annos oneribus immunem dari, germanis militibus severissime edicto ut omnem ab iis iniuriam contineant, et reos

compertos gravissimis exemplis puniendos. Ita agro et amplo cultoque dominaturum, quando non vasta terrarum spacia, sed industrius agrorum cultus magnos principes efficit, et turbandae inter duo imperia pacis per eius gentis latrocinia causas praecisum iri.

At hercule Bellogradi situm, quo novem navigationi apta flumina eius radices conradunt, et omnia Danubius, qui eam praeterfluit urbem, complectitur, commoditatem praebere celeberrimo omnium nationum emporio fundando, modo curetur ut mercatores eo commigrent in antiquas sedes, indeque pelles, ceram, mella, lanificia, holosericum aurumque in turcici imperii ditiones exportent. Sed, et si Bozina ei restituatur et Ragusa in eiusdem clientela firmetur, Bellogradum non in orientem solum, sed in occidentem quoque plagam commercii celebre fore; et Caesarem perpetuum suis dititionibus limitem directurum, qui in neapolitanum regnum per Hadriaticum mare pertineat, eaque utriusque cognati imperii germanici hispanicique et merces et auxilia comment. At enim Bellogradum in hostium confinio situm, et quovis armorum rumore, vel temere orto, impediri commercia.

Haec dat consilium « Bellogradi communiendi, quo sit adversus turcicam potentiam propugnaculum prorsus invictum, et Transylvaniae ipsi, Valachiae, Bozinae aliisque provinciis firmissimae arcis et longe lateque minantis instar immineat »: quod ego sciens prudens silentio praetereo, quando ea urbs satis infeliciter in Turcarum manus reciderit, ne barbari hostes christiani ducis consilio adversus Christianos ipsos utantur. Hinc pergebat quod,

comparata urbi securitate, commercia his artibus florere curentur; sanctissime servetur promissi fides; mercatores sibi ipsi ius dicant, expeditissima iudicia exercent, neque ab eorum sententiis liceat provocare; cives quam maxime sint hospitales, et, in controversiis iurgiisque inter cives et peregrinos exortis, extero faveant, sive adeo criminis manifestum potius amendant quam puniant, et portoria iis prorsus nulla indicantur.

Ad haec Hungaros acuto ingenio praestare, quo in factiones scinduntur: si scientiarum artiumque studiis bellicosi animi polliciantur, artificia absolutissima, et nova inde excogitata sperari.

Se rei causas ad philosophos amandare vestigandas, videre tamen effecta: ex quo Gallia, Hollandia Angliaque ad excolendas interiores literas adplicitae, et novarum rerum inventionem et artificiorum perfectionem opulentissimas factas. Id vero scire: quod industriae urbanae fructibus aëria ditentur maxime, et respúblicae monarchicae fiant longe sedatiores.

Itaque, his emendatis et institutis, si aërium attente et ex fide administraretur, ac vectigalia, tributa, portoria a civibus locupletibus redimantur, redemptionumque fraudes in publicam pauperiem excogitatae supplantentur, id regnum daturum immensas opes.

CAPUT III

STATUS RERUM IN OCCIDENTE ET ORIENTE PLAGA, UT ET CETERA
PACIS ARGUMENTA, QUAE CARAPHAEUS EST ADLATURUS, ET
CONDITIONUM, QUAS TURCIS DANDAS CENSET, AEQUITAS CO-
GNOSCATUR.

Polonicae expeditiones in Tartaros inritae — Magnanimitas regis — Comi-
tiorum difficultates vel morae — Asperrimum belli genus — Moschi
expeditiones in Tartarum a polonicis non absimiles — Reipublicae
polonicae generosa in Germanos invidia — Regis praeclara socii fides
et egregium in Caesarem studium — Venetorum sapientia — Francisci
Maurocení laus — Ingentes victoriae a Venetis de Turcis relatae —
Euboica expeditio improspera — Othonis Guilielmi Konismarchii mor-
bus, mors, laus — Belli difficultates — Maritimae expeditiones dispen-
diosae — Caeteri socii Turcis molesti, sed Caesar unice formidandus —
Bellogradi iactura regiam Turcarum concutit — Novae constanti-
nopolitanae turbae — Coniuratio indicata, oppressa — Soleymanes
Hadrianopolim commigrat — Caesar turcici imperii terror et clades —
Belli initia ab Occidente — Controversia super hereditate palatini rhe-
nani — Foedus augustanum, quod Galliae speciem formidolosam
praebet — Gallia Germaniae perpetuam pacem intra mensem paci-
scendam offert — Caesar foederis augustani ius per epistolam sum-
mum pontificem docet — Cur Germania pacem a Gallia oblatam re-
pudiat? — Leodiensis pontificatus petitio — Guilielmus Frustembergus
et Clemens Bavarus competitores — Frustembergus rex Galliae, Bavaro
Caesar favet — Galliae rex bellum indicit — Sub Galliarum Delphini
ductu, Philisburgum capit: mox Treveros, Heidelbergam, Worma-
tiam — Palatini ditionem excindit — Hinc Spiram, Maguntiam, Bo-
nam pene vastat — Saevissimus Gallorum furor — Turcae certiores
facti bellum Caesari a Gallo inlatum — Hollandi et Angli contra reges
Angliae et Galliae foederati — Civiliū in Anglia motuum caussae —
Guilielmi Nassavii imago — Arausicani principes in Hollandia domi
tanquam tribuni plebis, foris veluti dictatores — Hollandiae Angliaeque

necessitudo — Populares respublicae regnis conterminis graves — Angli praeferoces — Singularis Hollandensium in Arausicanum fides — Quo tempore Caraphaeus Viennam pervenit?

Nunc autem operae precium est nosse et belli socialis res in quem statum pervenerint, et quae commoda incommodave ad id prosequendum alia aliunde per terrarum orbem extiterint — quo tempore Caraphaeus Caesari de pace deliberanti eam suadet, — ut cum alia quae adfert ad eam faciendam argumenta, tum an conditiones, in quas dandam censet, pro temporibus sapienter datae repudiataeque intelligantur.

Polonus rex, quot huius belli numerantur anni, totiens budziacensem provinciam tentavit. Ingens animi, per Podoliam agmine ducto, flumen Niester appellatum traiecturus, ut inde Bassarabiam, inter eius maximi fluminis Danubiique hostia et Euxini maris litora sitam, penetraret lustraretque Tartarorum latibula, unde Polonos aliasque conterminas gentes pessime infestatum erumpunt, et, arce Bialogrodo, in Euxini litore extracta, potitus, liberum Cosaccis, ferocissimae genti, panderet in ipsius Euxini oras excursus, qui eas Constantinopolim usque praeterlegerent, infestarent, depraedarentur. Sed semper usus infelici Marte. Nam, sueta comitorum vel difficultate vel mora, serae vel impeditae expeditiones, belli genus exitiosum, ductandi exercitus per ingentes terrarum tractus omni natura benigna sterilissimas, res gerenda cum hoste velocissimo ad insultus et fugam: unde, inter longe lateque vasta et intuta, militi in castris communiendis plurimum operis et laboris, pervigil semperque instructa et intenta quies, motoriae pugnae anhelaeque, agmina famelica et sitibunda, infestati semper receptus. Moschus, in belli societatem adscitus, sive cum paucis sive cum maxime formidandis auxiliis praesto fuerit, per Polonorum moras vel innoxius hostibus, vel damno auctus ab hostibus. Hinc Camenecum, Podoliae caput, in Moldaviae finibus sita, saepius tentata, inrito semper conatu. Unde reipublicae polonicae animos generosa invidia carpebat « Caesarem de Turcis tot tantasque in Hungaria victorias reportare:

se vero quinque perpetuis annis cum ingenti intertrimento una arce, vel Bialogrodo vel Cameneco, potiri non posse». At rex adversam belli solabatur fortunam et fidei socialis, quam praestabat, gloria, et spe domum inducendi foeminam Neoburgensis domus principem, qua Iacobo, primo filiorum, amplissimam cum Caesare conciliaret nuptiarum necessitudinem.

Veneti, contra, gnari temporis opportunitate uti, dum Caesar virtute et fortuna belli turcicarum virium robur in Hungaria atterit, sub Francisco Mauroceno, iam bello cretensi spectatae virtutis duce, cum sua et hetrusca, melitensi pontificiaque classe sociis, suo et alieno milite in Ionio mari peninsulam Sanctam-Mauram; in Peloponneso autem Coronem, Navarinum, Modonem, Neapolim, Mistram, ad Spartae ruinas adsitam, Patrassum, Lepantum, hinc Corinthum, eius regni claustrum; in Attica porro Athenas; rursus in Dalmatia Castrum Novum, vi et armis, inoffenso per quatuor annos victoriarum cursu, cepere. Hoc autem anno ad insulam Euboeam, quam olim sub regno habuere, ab Turcarum ferocia eorum virtus retusa est. Nam in obsidione principis urbis, quae universae insulae nunc dat nomen, plurimus manipularis effusus sanguis, ac satis multis, qua nascendi sorte, qua belli virtute, praeclarissimis viris funera oblata. Sed gravi Othonis Guilielmi Konismarchii, exercitus imperatoris, morbo prorsus impedita expugnatio; unde et solutum obsidium et importunum praeclarissimi sua tempestate ducis funus venetarum rerum felicitatem non mediocriter conturbavit. At enim, vel secundante belli fortuna, per diuturnum asperumque cretense bellum aeararium nuper exhaustum; et, quanquam aurum extra ordinem sapienter senatus conquireret et ex fide quaestores exercitus erogarent, tamen, ob longinquas et, ut maritimae solent, dispendiosas expeditiones cum sociis classibus et conducto milite, sat rerum suarum agebat.

Ita, ob adversa belli quae Venetis hoc anno ad Euboeam acciderant et per eorundem prospera at dispendiosa, ob totiens inritos et ipsis intertrimentosos Polonorum conatus, ob magnificas Moschorum expeditiones, innoxias tamen, erat Turcis

quod adflictos erigeret animos. Nam in Slavonia Costanissa, Gradisca, Brodtum, a Badensi captae, cum Bozinae rectore fuso, leviores iacturae erant. At vero Bellogradum amissum acerbe populum constantinopolitanum graviterque commovit. Inde nova turbarum fomenta dux ianicsarorum aliique militum duces, quibus ea respublica ingrata erat, arripuerunt, ut ex communi pernicie privatam compendium facerent, et Soleymanem in ordinem redigere, Mehmedem summae rei restituere, primum vezirium interficere, et, eius factione dissipata, magistratus et imperia inter se partiri coniurarunt. At, ab uno ex consciis, cui non ex aequo tributum facinoris praemium videbatur, conspiratione indicata, primus vezirius turbida consilia multorum supplicio oppressit, auctorque Soleymani est ut numerosissimum resoluti iam obsequii populum vitet ac Hadrianopolim commigret, eoque secum Mehmedem eiusque subolem, inlecebras novarum rerum, in arctiorem custodiam abducat. Tanta felicitate Caesar bellum in Hungaria quinque perpetuos gesserat annos, ut Orientis imperium victoriis affligeret foris, per quas id ipsum seditionibus domi convelleretur.

Sed iam extiterant ab occidente plaga importunissimi belli initia, quod cunctas Caesaris prosperas res interrumperet et conturbaret: mors Caroli rhenani Palatini, imperii septemviri, foedus augustanum et pontificis coloniensis creatio.

Super Palatini hereditate controversia inter eius sororem, quae Philippo Aureliano duci nupta erat, et Philippum Guilielmum Neoburgensium ducem extiterat. Huic Caesar gener, illi rex Galliarum ex fratre germano adfinis: Guilielmo proximum succedendi ex adgnatione ius aditione firmatum; Aurelianae duci petitio relicta est.

Ad haec, inter plures Germaniae principes ac liberarum respublicarum adversus externam vim mutuae tutelae foedus Augustae Vindelicorum sancitum. Quod Galliarum rex ubi rescivit, per amplissimum cardinalem Etraeum apud summum pontificem suos metus exhibens ne Caesar, pace cum Turcis facta, contra se arma converteret, ab eo petiit ut eius dissolvendi auctor fieret, et vicennales inducias, Ratisbonae inter

ipsum et imperatorem depactas, in perpetuam pacem intra mensem commutandas offerebat. Summus pontifex per amplissimum Pium cardinalem Caesari haec Galli regis desideria significavit. Sed Caesar hos metus discutere.

Nam Austriae domus id proprium, sancte foedera custodire; et nunc maxime, a Turcis per varias artes de praesentis belli societate tentatum abstrahi, in ea constanter perstare, et dispendiosissimo bello, quo regna hereditaria aere virisque exhausserat, et quinque perpetuos annos per solitudines et vastitates gesto, non novum serere, sed longo ocio et pace refici necessarium sibi sit. Nihil novi nec quidquam ulli metuendum eo foedere sancitum; sed innoxiam et ab omni iure permissam mutuam opem, ubi armis petantur ii qui sibi auxilia conferunt contra Turcas. Cautam defensionem nisi ei qui nocere velit: praeterea gravem nemini. Ad haec, auxiliorum tam parvum depactum numerum ut vix suae ipsorum tutelae sufficiant, nedum ab iis Galliarum potentissimus florentissimusque rex metuat. Antiquum germanici imperii et legibus, quibus fundatum, consentientem morem, uti partes in summae salutem provideant. Id enim in minutos principes respublicasque divisum et per comitia regi, quorum, satis cum damno, saepe spectantur morae. At Galliae regem suo unius arbitrio regere cuncta: extemplo exercitus maxime formidandos ingentesque classes comparare et instruere. Ab iis autem, qui non alios opprimere, sed de sua salute cogitare conantur, quid vereatur rex, qui Luxemburgo Hollandensibus, Rheni accolis Argentorato, arce Casali Pedemontanis ac Mediolanensibus imminet? Ei, si lubet, licere imperii principes in bellorum aliis inferendorum societatem vocare: queri quod Germania de suo corpore lectis ad externam arcendam vim foederatisque sociis sibi prospiciat. Induciarum finem, ut Gallia occupatis ociose interim insisteret, ac Caesar de occidente securus ageret, dum ad orientem plagam gereret bellum, et per omne id tempus controversiae sedato iure componerentur. Ipsumque adeo Galliae regem earum adsertorem fore pollicitum, aliosque principes ad eas vindicandas adpellaturum. Si igitur sincere, ex Westphalicae et Neomagensis pacis mente et more inter reges summos respublicasque usurpato, velit inducias in aeternam pacem transfundere, se nihil facilius lubentiusque facturum. Sed et in iis cautum ut in convento loco

de finibus regundis aequo iure disceptaretur. Rectis iam finibus, quidni aeterna pax consequatur? Sed ad eam rem ipsum induciarum tempus praestitutum. Quare Galliarum regem non aequum facere cum intra mensem de ea re transactum postulet, in qua tot electorum, principum, rerumpublicarum res versatur, quos, per Germaniam dissitos, ne certiores quidem facere per id brevissimum tempus licet. Sibi, uni ex multis, in id convenire ex gentium iure negatum. Eum igitur, pacifico colore inducto, id agere ut, omni disceptatione praecisa, omnibus omnium rationibus inauditis, cunctos temporis articulo opprimat, et omnia, ante et post inducias occupata, quae sextam Germaniae partem describunt, optimo obtineat iure. Itaque, si eius quod Gallia petit speciem videas, id vanum dissidensque animadvertas et quod per rerum naturam omnino fieri non possit; sin penitius rimeris, id velle eius aulae ministros: progressus contra Turcas sisti nec Germaniam concordia coalescere. Sed, si rex pro sua animi magnitudine haec iudicet, se certo sperare eum neque sui nominis gloriam neque foederum sanctitatem hoc facto maculaturum. Id rogat Innocentium, ut, sua sanctissimi pontificis auctoritate, regem moneat ne Turcae christianissimi principis beneficio sui imperii salutem impudent. Sin Galli in contraria sint animati, se ad Summum Numen, fractorum foederum ultorem, provocare, quod sibi Europae ab turcico iugo prorsus liberandae facultas praerepta sit.

Hae Caesaris rationes, a summo pontifice Etraeo et ab Etraeo Galliarum regi communicatae, nihil magis inter christianos principes pacem firmarunt. Et novissima belli materia quaesita Leodiensis pontificatus. Eius enim competitores Guilielmus cardinalis Frustembergus et Clemens Bavarus, Maximiliani septemviri frater: ille Argentoratensis, hic Ratisbonensis pontifex. Uterque iure petere prohibitus; sed Innocentii pontificis maximi singulari lege cautum ut in iis comitiis de Clemente ratio haberetur. Frustembergum Galliae rex et officii et armis in coloniensem agrum admotis promovebat; Bavaro favebat Germania studiis, et Caesar, fide in quam omnem eam domum receperat, tuebatur: itaque Bavarus creatus est.

Ab hac ultima causa Galliae rex bellum exorsus — per edictum questus Frustembergum spretis comitorum legibus

repulsum, Aurelianam ducem iniuria a suae familiae successione prohibitam, aeternam pacem a se Germaniae oblatam, ab ea repudiatam, et, adventantibus iam turcis legatis, metu ne, pacato Danubio, Caesaris armis turbetur Rhenus — cum exercitu maxime formidando, Galliarum Delphini ductu, Philisburgum, tanquam illac essent arma germanica in Galliam inruptura, intra mensem obsidet, oppugnat, capit. Hinc mense alio Treveros, Heidelbergam et Wormatiam occupat; et, quadam furiata belli mente correptus, miles omnem Palatini ditionem aut diripit aut ferro flammaque corrumpit. Et, quamquam Spira, Maguntia, Bonna, nulla obiecta vi, portas victoribus aperuissent, magna ex parte desolatae: demolita templa, direpta sacra, et Spirae religiosissima Germaniae imperatorum sepulchra violata: quae gallico nomine indigna facinora rex in posterum correxit, adstrictiori ducibus armorum potestate permissa. Sed tamen interea Constantinopoli renunciatum ab Gallia iam bellum Caesari inlatum esse.

Germania interim arma aut intus sera ad expediendam vindictam, aut foris ad Serviam quam longe dissita. Tamen eius exundantis inundantisque omnia armorum torrentis e Germania terra avertendi una spes, sed satis dubia trepidaque adfulgebat, quod Hollandia Britanniaque contra brittannum gallumque reges inter se foederatos bellum per idipsum temporis adparabant. Angli enim, gens in qua nihil mediocre, magno interno motu aestuabant. Nam Iacobus, eorum regnator, romanorum pietate sacrorum ductus, ea regno restituere palam conabatur. At Angli, infensissimo contra romanum pontificem odio ab Henrico usque rege duo ferme saecula imbuti et monstrosa de Numine opinandi libertate ab Oliviero Cromwellio obfirmati, contra regem conspirant, et ad Guilielmum Nassavium Arausicanorum principem, Iacobi nepotem et generum, virum vi pari vastis cupiditatibus praeditum, convertuntur. Is a maiori Guilielmo prognatus, qui Hollandiam ab hispaniensi monarchia sub Philippo II Austrio rege per tutelam libertatis abstraxit et, in qua nunc perstat, reipublicae formam instituit. Unde ex ea familia posterius libertatis hollandensis

perpetui protectores; et ab eo usque tempore, sive sapientia sive felicitate, institutum duravit ut qui eius reipublicae libertatem protegerent domi, iidem foris summum armorum imperium haberent, et tempore pacis tribunitia potestate, bello autem grassante dictatura perpetua fungerentur. Nam, quanquam Hollandenses ab Anglis in auctu suarum cuiusque rerum alieni, tamen libertatis necessitudine devinctissimi, et potissimum cum Iacobus, exercitu et classe potens, nuper cum Gallorum rege belli societatem inisset. Nam utraque ab utroque suae libertati metuebat: Hollandia, popularis respublica, monarchae confini gravis, praeclusis Angliae auxiliis, Germaniaeque ad Danubium longe conversa; Angli, ne, Gallorum ope (quibus se navigationis audacia, animorum ferocia rebusque omnibus antepo-
nunt, et una elegantia lubentes cedunt), rex frenum sibi, ut dictitabant, religionis imponeret, quo mox regni compedes constringeret graviores. Sed, quia tantae expediendae coniurationi taciturnitas necessaria, et ingenti classe exercituque opus erat, quam curiatis comitiis decerni oportebat, Arausicanus edixit « maximam Hollandensium rem agitare, quam vulgari et perdere iuxta esset: quare tribus, spectatae pietatis in patriam, fide integerrimis, auctoritate gravissimis, viris rempublicam demandent, quibuscum agat ». Et apud Hollandenses, renovato insigni Atheniensium et Aristidis exemplo, fides habita est, et consilium intra quatuor omnino stetit: aes de aerario depromptum; ingens classis milite instructa. Iacobus, futura veritus, classem et exercitum auxit, validam sane regni tutelam, si terrestres copiae fidae, maritimae fortunatae. Interea Arausicanus ab Hollandiae littoribus solvit, dum Caraphaeus Viennam pervenit, quocum Caesar de pace delibere-
ret.

CAPUT IV

CAESARI PACEM SUADET, ET, AD EAM INSTITUENDAM AEGROTANTI LOTHARINGIO SUFFECTUS, EX VENETI PONTIFICIQUE LEGATORUM CONSENSU, POTTENDORFIUM MITTITUR, QUID TURCAE LEGATI ADPORTENT EXPLORATURUS.

Saeva belli stipendia — Respublica polonica belli pertaesae — Veneti sapientes in rebus prosperis habere modum — Romanus pontifex iam moriturus — Turcica potentia in adversis rebus ingens spectata — Prosperae fortunae moderandum sub gravi et recenti exemplo — Digna belli turcici praemia Belogradum et Transylvania — Pace opus, ut ex turcicis victoriis digni fructus capiantur — Victoriarum progressus contra Turcas Christianorum discordiis praepediti — Ingens bello Gallus — Discriminosa Arausicani in Britanniam expeditio — Ab armis gallicis maiores metus — Galliae impetus nonnisi pace cum Turcis facta hebetandi — Caesar ad pacem adplicat — Caraphaeus Lotharingio, qui cum Turcis de pace agere instituat, suffectus, ex veneti et pontificii legati consensu — Legati, ut admittantur, profiteri debent quid adportent — Taciturnitas turcicae legationis de pacis conditionibus — Legati turcae novum Soleymanis regnum nunciant Caesari — Inter nuncium et legatum discrimen — Utilitas mater omnis aequi iuris — Turcarum de conditionibus pacis taciturnitas suspiciosa ne subdola sit legatio — Eius rei coniecturae — Consilium Turcarum tentatur — Eorundem spes retunditur — De non sincera pace coniectura altera — Consilium Caraphaei Turcis datum de Techelio custodiendo — Cur de perduellibus reges in foederibus nullam habent rationem — Egregia Caesaris socialis fides — Mala legatorum mens — Constans effendis silentium et praecisa postulatio.

Cui per haec rerum argumenta suadet: Hungariae regnum erogandis stipendiis exantlatum; Transylvanos tribuenda tam longe ope iam fessos; provincias hereditarias ad languorem datas; aerarium ferme exhaustum. Quanquam polonum regem Austriae domus studiosum, tamen reipublicae tartaricum bel-

lum, totiens aut inritum aut noxium, iam molestum. Venetam rempublicam ingentem eo bello terrarum et marium tractum iugi prosperitate quaesivisse, ut, si ad Euboeam non offensus, tamen secundae fortunae modus venetos sapientes ad pacem impelleret. Romanum vero pontificem annis gravem, nec facile alium aequa nominis christiani pietate et animi altitudine successurum. Et, ob idipsum, turcicam potentiam metuendam, quod, tot tantisque belli cladibus acceptis, nedum afflicta non sit, sed semper ingentes vires, tanquam integra, repararit. Recens et declinandum exemplum: ultimo bello gallico, cum Ludovicus XIV, postquam Bonna a Caesareis recepta est, pacem petiisset et Hispani multa et magna atque adeo absurda postularent, Gallus belli fortunam porro experiri maluit, quae serie rerum mutata est. Iam, Summi Numinis ope (quam implorare hominibus datur, de ea sibi spondere non datur), praeter ceteras hungaricas victorias, hinc Transylvaniam, hinc Bellogradum eius imperio adiecta, intertrimentosi eius belli nedum praecipuos, sed unicos omnino fructus. Atque heic, Hungariae ordinatae utilitatibus perstrictis, adsumit: « Iam ipsum tanquam in semine uberrimos gesti belli fructus habere: id aerumnis et sumptibus iuxta ingentibus satum non nisi longo ocio et tranquillitate excoli et ad messem perducere posse. Constantinopolim in eius ditione videre, quae piorum omnium certae spes erant, nunc iam inrita vota factas esse. Galliae enim regem iam maximo infestissimoque exercitu Rheni ripam tanquam calamitatem percurrere. Arausicanum hybernis fluctibus Hollandiae commisisse fortunas, quas si ad saevos Britanniae scopulos fregerit, iam funditus eius reipublicae obruerit libertatem. Occupandam igitur pacem, antequam gallica arma in penitiorem Germaniam pervadant. Quibus imperii impromptae vires obstare vix possunt: quin, si pergant, Sveciam inrumpant omnemque occupent; unde Turcis causa existeret ut a pace ad bellum converterentur. At, pace cum Turcis facta, cum potentissimus exercitus veteranorum militum et tot tantisque victoriis ferox ei floreat ociosus, gallum regem ad incoepa proseguenda attentiores futurum ».

Per haec et talia Caesar felicitatis cursum, qua per omne id bellum contra Turcas usus est, abrumpere decrevit ac sedulo de pace agitare; et in Consilio, cui Kinskius, Strattmannius et Caraphaeus ipse adfuere, eum ad agendum cum Turcis legatis Lotharingio aegrotanti suffecit. Qua re veneto et pontificis romani legato significari iussa, censuerunt ut Caraphaeus quid turcae legati adferrent exploraret.

Is igitur, ubi Pottendorffium eos convenit, ita sermonem exorsus est: « Se, pro benevolentia erga eos, quantum in hostes liceat, satis spectata, hanc iis in omnem ipsorum gentem pervagati meriti famam optare, ut per ipsos turcico imperio pax tranquillitasque restituatur: sed profiteri eos oportere quas adferant pacis condiciones. Musulmanos ipsos exemplum dedisse recens, qui anno MDCLXXXIII Capraram, Caesaris legatum, admittere recusarunt hactenus magnum vezirium de suis mandatis edoceret, et nuper Caesarem Gallorum regis legato senatum non dedisse antequam eum venire cognosset ut, regis sui nomine, cum ipso de Alba-regali capta gratularetur. Atque adeo legatum, qui de sua legatione iustum documen non edat, admitti neminem ». Heic effendis respondit: « De tanta erga se benevolentia futurum olim gratiae referendae fortasse locum: aequum quod petit petere. Igitur sciat sibi, extra ordinem legatis, suum Musulmanorum dominum magnam fidem habere et summam pacis faciendae potestatem fecisse. Sub capitis poena edixisse tamen ne in alienas quam Caesaris manus imperatoris sui literas darent: quare se, uti condiciones pacis conceptae sint, prodere mortalium posse nemini. Id vero palam profiteri: sibi a Soleymane mandatum ut principio Caesarem faciant certiozem ipsum, pacis studiosum, Musulmanorum imperatorem creatum; deinde de pace rogent ».

Ibi tum Caraphaeus exceptit: « Id officium nunquam eos, ante eum diem, nisi per imperatoris viatores⁽¹⁾ cum principi-

---

(1) Ita visum latine referre quos Turcae « chiausios » appellant.

bus sociis usurpasse, quos oportet scire novum sibi impositum dominum; sed cum rege aequo summo ac belligerante id nullam omnino adferre utilitatem, quae omnis aequi iuris parens habetur. Itaque ut novum Soleymanis regnum adportent, neque ius gentium id cavere, neque ab Europae regibus in moribus receptum, maxime si ab aperto hoste veniant, et, quanquam non ab aperto, suspecto tamen. Ea autem conditionum taciturnitate eos augere Caesari suspicionem non sincere de pace actum venire, ut qui iam comperit novas Constantinopoli exortas turbas, et Soleymanem cum quatuor equitum millibus Hadrianopolim confugisse. Itaque ipsum eos in speciem legasse ut populum constantinopolitanum tranquillet, qui eam cupit et flagitat. Sed non esse ut Caesarem Gallorum armis implicandum sperent, cum Gallia maius habeat negocium, et magis ex sese. Hollandenses enim, per id ipsum tempus quo haec dicat, classem maxime formidandam contra Britanniam, Gallis sociatam, solvisse. Hanc autem gravescere de eorum sinceritate suspicionem, vel maxime ex eo quod Techelium adhuc in sinu foveant et suos exercitus ei ductandos committant. Sed enim se eos familiariter monere ut de Techelio sibi caveant, ne pacis negotio in caussam cadant, qua eum exhibere, ut maxime velint, non possint. Metum enim subesse ne alio confugiat, satis gnarus aemulos aut hostes reges uti perduellibus quidem, sed in foederibus nullam de iis rationem habere in communem regnorum securitatem. Et eadem familiaritate iis consulere ut ab una Caesaris moderatione suis adflictis rebus levamen expectent. Sciant, tamen, praeter cetera eum velle ut suis foederatis satisfiat, nec aliter pacis negocium instituturum: tanta fide et constantia perstare belli societatem ».

Quod disserebat Caraphaeus ad obtinendam Caesari in foederibus servandis dignitatem, Turcae in utilitatis partem detorquent, et putant eum haec praedicare ut, sive ii foederatis facerent satis, Caesar, omnium et potentior et felicior, multo plura et maiora petere possit: sin satisfacere nolint, amplissimis conditionibus eum in tanta sociali constantia et fide pacandum esse. Igitur effendis, ne qua a Caraphaeo

perrumpantur, tramissis omnibus, eo transilit: « Multa exempla prodi, et morem in gentium iure fundatum, legatis liberum per hostes patere iter. Se Viennam ad Christianorum imperatorem missos: integrum ei aut in oblata convenire et edicere locum ubi per viros ad id electos pacis condiciones disputentur, aut se domum omni re infecta remittere ».

CAPUT V

QUAE PACIS CONDICTIONES TURCIS DANDAE SINT CENSET; MOX
CUM ERNESTO RUDGERO STAREMBERGIO ET UDALRICO KINS-
KIO DELECTUS, QUI VIENNAE CUM TURCIS DE PACE AGAT;
ET QUIBUS DE CAUSSIS AB INRITO CONGRESSU DISCESSUM.

Legati turcae Viennam contendere et Caesarem adire obfirmati — Quo tempore Viennam perveniunt — Arausicanus Britannia potitus — Britanni regis miserae et adflictae fortunae — Vulgi mobilitas — Guilielmus Britanniae rex creatus — Quae infelicitas Iacobum Angliae regem perdiderit? — Spes Guilielmum statim bellum contra Galliam moturum — Conditiones pacis ex Caraphaei sententia Turcis dandae — Techelius dedendus — Quae repetendae cis Danubium? — Quae inter Dravum Savumque? — Quae ultra Savum? — Quid de Ragusa? — Ut dirigendi imperiorum fines ab una Hungariae parte, ut sint certi et pacati? — Quae ab altera Hungariae parte repetenda? — De iure repetitionis animadvertendum — Transylvania — Valachia — De tartaricis invasionibus cavendum — Moldavia — Aliud de repetitione notatu dignum — Caesar dat legatis senatum — Soleymanis literae recitatae — Eiusdem sententiae literae Polono et Veneto datae — Socialis Caesaris sedulitas — Veneti polonique legatorum potestas — Foeciales caesarei — Veneti Polonique conventus — Controversia de loci in sedendo dignitate — Turcae ex vero ablegati — Ob loci dignitatem Turcarum temperamentum — Turcae Techelium dedere negant — Edunt pacis conditiones — Prudentum coniectura de ea legatione — Generosa conditionum datio a Christianis — Quas dant Germani? — Quas Veneti? — Quas Poloni? — In utramque partem disputatorum summa — Nova opportunitas oblata Christianis contra Turcas — Anglus et Hollandensis pacem promovere conantur, sed frustra — Caesar permittit legatis turcis ut ad Soleymanem scribant — Primus vezirius rempublicam turcicam restituit — Gengienem et Gedichum opprimat — Aes conquirat, exercitum et classem parat — Venetorum res adversae — Moschorum a Tartaris accepta clades — Polonicae rei-publicae cessatio Valachiae infesta — Camenecum solita infelicitate adgrediuntur — Unius Caesaris res secundae — Ludovici Badensis laus — Nissae situs — Badensis ad Nissam et de Nissa victoriae — Viddinum occupat — Badensis ingens animi offert Caesari Constantino-

polim in eius redigere potestatem — Uscopia incensa — Capta Lika — Sighetum deditum — Alia belli socialis adversa — Mors Innocentii XI — Laus — Id improperi rebus a Caesare ad Rhenum bene gestis pensatum — Maguntia Bonnaque receptae — Gallus sua tueri adactus — Iosephus Austrius rex Romanorum creatus — Pacis negocium haeret — Legatis turcis a senatu rescriptum — Ex sociorum consensu Caesar eos domum remittit — Pottendorffii subsistunt tamen — Dant meliores conditiones Caesari Venetisque, sed repudiatæ.

Ita turcis oratoribus, Viennam pertendere confirmatis, necesse omnino fuit Caesari aulam dare, quo media ferme hyeme tandem pervenerunt. Per quod tempus Arausicanus, prius adverso mari repulsus, deinde secunda navigatione ad Britanniae oras adpropinquarat, et, densis nebulis feliciter suam obtegentibus, regiam classem fefellerat; dubiamque certaminis aleam inexpertus, ad ea litora adpulerat, et consentientibus studiis exceptus, faustisque ominibus « Britanniae liberator » adclamatus. Nam regius exercitus ab rege sensim deficere; mox proceres mutarunt fidem; tandem res novas ipsi optimates amplexi. Rex, infando patris exemplo maiestatis vim tentare deterritus, uxorem et infantem filium in Galliam praemisit: mox ipse quoque clam eodem confugere. Sed, tempestate retractus, ab mobili vulgo agnoscitur. Ea fortunæ miseria, quod rex pridie terra marique potentissimus, nunc ab suis desertus, ab filia proditus, a genero regno exutus, a socio Galliae rege nulla praesenti ope levatus, vili habitu, actuaria navi, salutem sibi exilio quaereret, et ab elementis cum hominum genere in eius perniciem coniuratis prohiberetur; in regnum reducitur, tantamque in spem erigitur ut de pace ad Arausicanum legaret. Sed legato iniecta vincula; mox ipse Londini ab Arausicani milite custoditus; tandem, ipsius generi minaci consilio et in scelus erupturo ut regno excederet monitus, in Galliam traiecit. Et anglico conventu Guilielmus, ex uxorio Mariae Iacobi filiae iure, Britanniae rex electus; et, eo subolis ex Maria exsorte defuncto, Anna, filia altera, Georgio Daniae principi nupta, in secundas spes regni vocata. Ita infeliciter factum ut Galliae rex, putans Arausicanum aut

ad Britanniae scopulos saeva hyeme non adpulsum aut, adpulsum, civili bello implicandum, Rheni urbes interea excinderet, nec Hollandiam terra marique invaderet, ut Arausicanum a Britanniae litoribus revocaret. Sed alia spes nec temeraria pullulavit: Arausicanum, regni aemulo vivo et prope exulante, non desidem agiturum in gente domi turbida, et ubi rex, nisi bello armatus, summum rerum arbitrium non habet.

Igitur pro hac opportunitate Caraphaeus ratus, animo ob Rhenum impacatum nihil quidquam demisso, cum Turcis de pace agere, has iis condiciones dandas censet. « Principio Techelium dedendum: eo enim vivo, Hungariam nunquam quieturam. Repetenda autem cis Danubium Sigetum Canissamque cum suis cuiusque finibus, ne qua in parte Turcae Dravum inter et Danubium haereant. Inter Dravum Savumque, Slavoniam; ultra Savum, Bozinam cum eius utilissima parte Arzigovina restituendam; et Raguseorum rempublicam, quae a Buda usque capta in Caesaris fidem se commendavit, turcico tributo et clientelae iure liberandam. Ditione, quam Turcae in Croatia dominantur, concedant. Finibus a Bellogrado directis, Servia omnis, quae ab dextera in Bozinam, sinistra in montem usque Hemum pertinet, reddatur. Reddatur et Bulgaria, inter Hemum et Danubium sita, quae Nicopolim usque porrecta est, ubi montes in fauces coeunt, quo Danubium propius, angustiores, ut omni ex parte ab hostium tumultibus tutum sit, neque ullus Turcis in Caesaris regna aditus pateat. Si tam longe limes praetendi non possit, saltem usque ad Nissae montes, ac tandem dextra sinistraque Bozinam et Danubium versus, ex foederis ipsius legibus dirigatur. Altera ab parte Themiswar cum omni sua ditione; et, ultra Marusium, urbes intra Tibiscum et Danubium sitae, usque ad Valachiae Moldaviaeque alpes, in quibus Varadinum, Giulam, Ienum et minora oppida cis et ultra Berethium ad Transylvaniam usque, et ipsius Marusii originem ei addicendam, ad quae Turcis tanto minus iuris est, quanto minus spei habent auxilii ferendi urbibus interclusis et, tempore ipso, in Caesaris potestatem

recasuris. Ita Hungariam universam, cis et ultradanubianam, in deditionis leges venire. Transylvaniam autem, iam eiuratam Turcis obsequium et germani militis praesidio firmatam, et Valachiam in Caesaris clientelam venisse eique tributum pendere: restare ut munita eius provinciae oppida turcico praesidio liberentur. Et, quia per Valachos Moldavosque Tartari inrumpere possunt, spondere Turcas oportere se eos coercituros: quod ni praestent, contra foedus fecisse iudicentur. Moldaviam autem, quia pene eversa, et Tartari eius habent frugifera, Turcae munita, cum Caesari non expediat ibi arces extruere et praesidia habere, petendam, ut cum alia re utiliori pensetur, aut certe quid de postulatis remitti videatur. »

In hanc sententiam repetitionis concepta formula, Caesar tandem legatis senatum dedit, et Soleymanis literae recitatae, quibus significabat ad se Osmanicum imperium rediisse, pacifico ingenio principem, ac proinde rogabat Caesarem ut quos miserat legatos de pace audiret. Paucis mutatis eadem literae Friderico Cornelio, reipublicae venetae legato, et claro Potoschio, ablegato Polonorum dantur, ut ille ad venetum senatum, hic ad regem mitteret suum. Iam enim inde quo uterque a Caesare de turcarum adventu legatorum certiores facti sunt, suam quisque foederati dignitatem fortunamque reputantes, ita bellum consentienti animo ponere, ut sumpserant, decreverunt. Sed Veneti plenam Cornelio pacis faciendae fecerant potestatem: Polonus tantum Potoschio permisit ut quae Turcae adferrent cognosceret et ad senatum polonum referret.

Igitur urbis Viennaee minor curia conloquio edictus locus; et Rudgerus Ernestus Straremburgius, qui pro Hermanno Badensi belli tum Consilio praeerat, Franciscus Udalricus Kinskius et Caraphaeus pacis condiciones cum Turcis disputare pro Caesare iussi; eoque venetus legatus polonusque ablegatus convenere. Principio de sedendi dignitate contentio extitit: nam caesareis administris venetoque legato sellae omnino pares paratae quatuor; Turcis Polonoque, quia non iusti solemnesque legati, sed ablegati erant, subsellia statuta tria. Effendis exedriae e regione sitae praesidere contendebat: quo pernegato,

octo ferme passus regressi Turcae non aversi, sed transversi ab ianua consedere.

Mox ubi de eorum mandatis cognitum, in pacis arrhabonem Techelius a Caesareis petitus: Turcae denegant. Hinc rogati quas adportent condiciones, has dant: « Se Caesari venetaeque reipublicae pacem vel breves inducias offerre. Si inducias malint, uterque occupatis interea fruantur, modo Transylvaniam utrique imperatori tributum pendat. Sin pacem optent, partem eorum, quae bello quaesiverunt, remittant, atque in iis Transylvaniam ipsam et Bellogradum maxime; et se Polonis Camenecum, solo aequatum, restitutos ».

Christiani iniquas condiciones pro iure et fortuna victorum ad aequitatem redigendas petunt. Turcae se tantum potestatis habere respondent. Ex qua tam adstrictae facultatis professione iudicium a prudentibus in alterutram partem firmatum: aut eam legationem ad sedandum populum constantinopolitanum obtentui adornatam, tantisper dum ab Occidente res Caesaris turbarentur; aut legatos quidem cum summa potestate missos, sed, rhenanico exorto bello, eam postea dissimulasse, ut suo imperio servarent cum re coniunctam dignitatem.

Hinc non minorem animi magnitudinem Christiani in suis proponendis conditionibus ediderunt. Nam caesarei administri petunt quae Caraphaeus censuerat repetenda, et ut Sepulchri, ubi Iesus Christus Hierosolymae conditus fuit, cura et religio a Graecis ad Latinos redeat, et Christianis, qui ad id adorandum peregre eunt, liber sit commeatus: qui vero sub turcico imperio sedes habent, iis liberae quoque caeremoniae permittantur. Venetus Euboeae regnum et omnem oram ab isthmo Corinthiaco Corfinium usque repetebat, ut certus finis inter flumina Cercham, Boianam et mare ad montes usque dirigeretur, et Dulcinium Antivarumque, piratarum confugia, dedi. Clarus Racquoschius, qui iustus legatus per id tempus advenit, damna Poloniae a Turcis data bellicae sumptus condicere; Camenecum, Valachiam Moldaviamque, Krimneam omnemque terrarum tractum Boristhene et Danubio contentum vindicare. De Sepulchri aedituis et christianorum usu sacrorum in turcicis

ditionibus eadem quae Caesarei postulabat, et addebat praeterea ut per eas incolae christiani tributo levarentur.

Turcae Christianorum conditiones tantum ut immanes demirati, quantum Christiani Turcarum attentas. Et, quanquam heic multa in utramque partem de belli iure et fortuna dicerentur, imperiorum vires expensae, rerum porro gerendarum facultates expositae, opportunitates ostentatae, et a Christianis Numen foederum iniuria fractorum vindex, a Turcis Mars communis et rerum omnium, maxime bellicarum, vicissitudo commemorata: tamen res utrinque integra stabat.

Interea nova extitit opportunitas Caesari ut nihil de postulatis remitteret. Nam a Guilielmo Arausicano primum novi regni facinus fuit anglicis comitiis suadere contra Galliam sumendum bellum, ad quod Hollandenses quoque concivit, et in eius societatem Caesarem, complures Germaniae principes, Sabaudiae ducem Hispanumque regem pertraxit. Hinc, cum diu turcicae pacis negocium haereret, Angli et Hollandenses Viennam legarunt qui pacem promoverent, ut Caesarem, ab Turcis ociosum, ad se totum converterent. Sed nihil magis res expedita. Igitur Caesar, ut praecideret moras ex eo obtentu forte natas, quod Turcae potestate se instructos negabant ut in quae Christiani peterent convenirent, iis permisit ut ad Soleymanem scriberent, qui ipsis ampliora mandaret.

Sed Soleymani interea primus vezirius iam rempublicam restituerat. Nam Gengienem et Gedichum turbatores imperii per dolos feliciter oppresserat; pecuniam undique etiam e sacris conraserat; arma graviter imperarat; classem refecerat; Liberium Geracharium, hominem per Peloponnesum latrociniis infamem, contra Venetos conciverat, qui, Euboeam iterum tentare inausi, Malvasiam obsidere, sed laevo Marte. Moschi Caesares in Tauricam Chersonesum, ubi hami Tartarorum sedes, ingentem exercitum expedire, qui Przecopum, regni claustrum, in isthmo situm, obsedere; sed a Tartaris Precopensibus miseram accepere cladem, qua ad quadraginta Moschorum millia caesi, et, ni Cosacchorum virtus ingruentem hostem depulisset, omnes ab internecone non procul aberant. Polono autem regi

Valachiam invadere animus erat; sed in comitiis ea non probata provincia, Tartarorum invasionibus et rapinis relicta est. Quibus summi Poloniae Lithuaniaeque armorum duces commoti, festinanter equites peditesque ferocissimum quemque cogunt, et, nocturno agmine promptisque iis quae necessaria viderentur, Camenecum tenebrarum silentio invadere destinarunt; sed ob viarum errorem, a diurna luce deprehensi, aperta vi adgredi conantur, at eventu nihilo quam totiens antea meliore.

Fortuna enim belli, uni Caesari constans, Ludovici Badensis virtuti adspirabat, qui, summus belli imperator creatus, Nis, aliis Nissam, Bellogradum inter et Sophiam, in via qua vulgo Constantinopolim iter fit, positam urbem, armis recipere decrevit. Bis cum Turcis pugnavit: primum dubio, deinde dextero utitur proelio; tertio sub Nissae conspectu congregitur fortissimeque profligat hostes, qui ad decem millia aut occubere ferro aut in Moravae fluminis aquis periere: ingentem inde refert praedam ipsaque urbe Nissa potitur. Hinc Viddinum in Danubii ripa occupat, et magni dux animi Caesarem per literas exhortatur ut triginta veteranorum millia sibi permittat, nam in se recipit, tali exercitu, protinus Constantinopolim in eius potestatem redacturum. Clarus Holstheinius tamen Uscopiam incendit et bis mille hostium caedit; clarus Herbersteinus Lika alios exturbat. Inter quae eminus prospera, cominus Sigetum, iamdiu stativa moratum, tandem deditum est.

Id etiam adversi foederato bello aliunde accidit: Innocentii XI pontificis maximi hoc anno supremus dies, magnanimi sacrorum principis et christiani nominis pietate alteri haut facile comparandi, qui hanc pii belli societatem summa auctoritate firmarat, aequa diligentia fovebat, nec minori liberalitate iuvabat. Sed hanc quoque adversitatem Caesar pensat rebus bene ad Rheni ripam gestis, ubi, ductu Lotharingii et administratione Caraphaei, Magunctiam Bonnamque reciperat, ita ut gallus rex, qui ultro bellum superiore anno moverat, hoc autem parta defendere adactus sit. Et per idem tempus

Iosephus Leopoldi filius Austrius imperii romani successor, consentientibus Germanorum studiis, felicissime creatus est.

Per has secundas Caesaris fortunas, foederatorum aut adversas aut duras, pacis momenta in neutram adhuc partem propendebant. Cum tandem a turcico senatu legatis, ut ipsi aiebant, rescriptum « foederatos christianos, cum res ab superiore anno nihil in summa demutatae essent, oblatis conditionibus contentos esse oportere ». Quamobrem Caesar ex Veneti Polonique consensu eos domum remisit. Pottendorffii tamen aliquantisper morati sunt, spe forsitan ut Viennam revocarentur. Sed, cum summe consentientem foederatorum seu belli seu pacis voluntatem perspexissent, tandem meliores has conditiones dederunt: « Se Caesari omni ditioe inter Savum Danubiumque ab eo occupata cessuros, et Themiswar dedituros quoque, modo sibi Bellogradum restitueretur; Venetos autem omnia bello parta optimo sibi iure habituros ». Sed nihil magis acceptae sunt: itaque, re omni infecta, ad suos rediere.

CAPUT VI

CENSET DE NUMERO AUXILIORUM QUAE CAESAR RHENANUM AD BELLUM MITTAT.

Ordo scribendi excusatur apposita similitudine — Imperii germanici de Gallia querelae — Gallus romani imperii hostis iudicatus — Germania ad Caesarem contra Gallum preces — Eximia Caesaris fides — Deliberat de auxilio ad Rheni ripam mittendo — Lotharingius censet ut potenti exercitu Caesar Germaniae trepidanti adsit — Caraphaeus modestum auxilium a Caesare mittendum censet — Victis cum victoribus infida amicitia — Infirmorum consilia — In bellis suscipiendis principio expendendae vires — Bellorum initia libera, exitus necessarii — Quivis hostis non contemnendus — Mirae communis Martis vices — Formidandae Turcarum opes — Turcae adflictis rebus animis non demissi — In bellis socialibus saepe fides dignum praemium non refert — Pax armorum viribus aestimatur — Temperamentum quo Caesar et bellum cum Turcis gerat et cum Germaniae sociis imperatoriam dignitatem obtineat — Arcanum imperii Germaniae servandum — Ab externis nationibus imperii libertas Germanis ingenta — Galliae consilium — Infelicitas — Praeclarissima Caesaris animi magnitudo — Qua Caraphaei repudiat, Lotharingii sententiam amplectitur.

Sed enim tam multa et varia his tribus praeteritis, quos narravimus, annis Caraphaeus simul gessit egitque, ut satis commixta et perturbata eorum fuisset expositio, si unum temporis ordinem spectare voluissem. Quare mihi saepe quod olitores faciunt imitandum fuit, qui, quum irigant hortos, aquam non ante in secundos surculos derivant nisi priores, in quos duci coepit, adtributum humorem quantum satis sit plane omnem exhauserint. Ita excusatione dignus videar si superioris anni res, quantum ad pacis expositionem faciebant, modo strictim narratas, hoc loci latius retexerim, ut argumenta, de quibus agitur, quemadmodum genere diversa, ita et locis divisa sint.

Rhenano exorto bello, ab ratisbonensi conventu edictum propositum, in quo germanica respublica ab Gallia iniustam sibi inlatam vim, vicennales fractas inducias et in Monasteriensis ac Neomagensis pacis leges factum esse querebatur, proinde imperii romani hostem iudicari; et versae ad Caesarem preces ut cum Turcis pacem inire malit, victricisque arma ad Germaniam ab Galliae iniuriis vindicandam converteret. In quo rerum articulo Caesar turcis ablegatis permisit ut ad suum patrum Consilium scriberent, quo amplioribus de pace mandatis ornarentur; ac interea temporis de auxilio ad rhenanum bellum ferendo consultabat.

Lotharingius censebat « Caesarem valido exercitu sociis Germaniae principibus adesse oportere; neque expedire ut per Hungariae deserta ac desolata bellum gereret, et sociorum celebres urbes cultosque agros a Gallis diripi, incendi, vastari, sanctissimum imperatorum cinerem pollui ac dissipari pateretur, neque prudentis esse ac generosi regis alienum imperium fortiter quaerere, et pati suum per negligentiam amitti. Decere autem Germaniae primum et potentissimum principem in sociali gerendo bello alios auxiliorum copia anteire. Id socios flagitare, a Gallorum celeri potentia alios iam oppressos, alios mox opprimendos. Et metuendum ne, aut nulla aut infirma a Caesare conlata ope, nacti iustum obtentum ab eo desertos esse, ad hostes cum gravi austriaci imperii pernicie convertantur ».

Quidam solertes rerum, sed iniqui aestimatores haec suadere Lotharingium existimabant, quod is cum suis Caesaris res commisceret, spe ut, conversis ad Rheni ripam armis, Lotharingia sibi ex pacis conditione redderetur. At Caraphaeus eum et ex austriacae rei diligentia haec dicere; et tamen non oportere censebat « exercitum, aestivis ad Bellogradum aerumnis lassum, longissimo agmine, media hyeme, ab Savo ad Rhenum usque procul dubio confici: Turcas non sedulo de pace agere; et omnino inutile, prae studio plurima complectendi, vasto Hungariae regno nec satis munito excedere, ac relinquere hosti nuda omnia et exposita ad omnes ictus. Heic

vero illud fieri: alienam rem curare inanis gloriae aviditate, et pati suam negligentia perire. Nondum hungaricum regnum omnino constabilitum; bonam magnamque partem armis receptam; victis cum victoribus fidam raro amicitiam; et quos vi ad officium revocaveris, vi quoque continendos, nam qui non valent opibus, fortunam tempusque expectare. Cum igitur coniurationis eperiesinae non extinctum omnino sit sed occlusum incendium, una re a Turcis ad Danubium prospere gesta, et, Techelio nocendi occasiones captante, inclusa odia cuncta repente proruptura. Aerarium autem, impar uni bello quod fere semper in hostico gestum est, vetat altero aequae gravi et sumptuoso per socios amicosque agros gerendo implicari. Ac, si in omni incipienda re principio diligenter expendendum quid possis, in bellis maxime necessarium: ea enim libere sumi, ceterum aegerrime desinere, nec in eiusdem potestate eorum initium et finem esse. Turcam, ubi viderit divisas Caesaris vires et infirmam adhuc Hungariam conspexerit, animos resumpturum: nihilque tuto in tanto despici hoste, cum, si vel infirmum spreveris, tua negligentia valentior efficias, et saepe spectatum a communi Marte victos erigi, adfligique victores. Ob id unum victorias Caesari noxias, quod eae ducibus hostis contemptum crearint. Iam viennensi Turcarum clade id imperium concussum et plane eversum putasse; sed Turcam, et post eam, tot tantisque aliis acceptis et intestinis malis convulsum, semper in sequentes annos maximos exercitus reparasse. Si nunc iam hostium essent effoetae vires, quavis conditione data pacem optarent; sed talem offerre, qualem victores, non victi solent. Bellogradum et Transylvaniam imprimis de victoria partis eximere, unicos tam diuturni et intertrimentosi belli fructus ac firma futurae pacis munimina. Et illud maximi faciendum, eius belli socios, ubi Caesarem contra communem hostem segniter rem genere noverint, quemque sibi consilium capturum, ne, ut ultimus in solvenda fide, ita auctoritate quoque postremus sit. Hinc, si Turca, tribus distentus maximis bellis, tanta vi Caesari, cum summa fortuna belligeranti, tandiu obstiterit,

quid, ubi tota virium mole bellum gesserit et armorum fortuna ad hostes transfugerit? Idcirco omnibus copiis turcicum bellum porro gerendum, vel ob id ipsum: ut pax graviori armorum auctoritate consequatur. Ut autem Caesar et socii fidem et imperatoris dignitatem apud Germaniae principes obtineat, ad decem Germanorum millia ab Danubio ad Rhenum divertenda: et eas vastitates solitudinesque Caesari conservandas, quae, si rempublicam hungaricam ordinarit, dignas maximo orbis terrarum dominatore opes suppeditabunt. Neque metuendum ne forte socii ad Gallum convertantur: nam aequi bonique consulent rebus Caesaris, occupati bello iam tot ante annos a Turcis inlato, quique Veneto Polonoque foederis fidem tempore potioribus praestat; et sat anxios agere Germaniae principes de suis regnis longissimae suae cuiusque posteritati prodeudis, quando germana cum gente externi imperii ignoratio cognata est. Proinde verisimile haut videri eos Gallo, Europae monarchiam adfectanti, opitulari velle, maxime cum bene norint, quadam eius regis infelicitate, socialem cum Gallia fidem omnibus qui praestiterint fuisse exitiosam. Bellum praeterea quo Gallia usa non esse eiusmodi quo gentis victae studia victori conciliet. Postremo Germaniae principes ac respublicas talem, coniunctis viribus, tantumque exercitum comparare, ut Gallos nedum armis propulsare, sed ultro petere quoque possint ».

Sed Caesar — dignitatem pluris faciens quam rem, et imperialem maiestatem decere ratus se, uti Germaniae primum, ita ceteros principes ad eam ab externa vi tuendam auxiliorum copiis anteire — Caraphaei consilium utile quidem vidit, sed in Lotharingii sententiam, uti digniorem, concessit.

CAPUT VII

SUMMUS EXERCITUS QUAESTOR CUM SUMMA RERUM GERENDARUM POTESTATE BELLI RHENANI INSTITUENDI RATIONEM PRO-
PONIT, QUAE, PRIMUM NON PROBATA, MOX REBUS IPSIS
DESIDERATA EST, EAMQUE REMPUBLICAM IN PARTE ADMINI-
STRAT, QUA MAGUNTIA ET BONNA RECIPIUNTUR, ET IOSE-
PHUS AUSTRIUS REX ROMANORUM CREATUR.

Numerus auxiliorum evocatus — Lotharingius Bavarusque praepositi —
Caprara belli legatus — Caraphaeus quaestor, bello coram admini-
strando omnino necessarius ex Lotharingii iudicio — Copiarum re-
censio — Lotharingius summae praefectus — De instituendo bello
deliberatio — Caraphaei sententia de Philisburgo primum omnium
oppugnando — Alii Huningam adgredi censent — Caraphaeus non
probat — Spreta Caraphaei sententia, mox rebus ipsis probata — Sen-
tentia Traubachi occupandi — Sed neque haec Caraphaeo utilis visa,
uti mox compertum — Maguntiam et Bonnam recipere decretum —
Maguntia opibus ferox — Potenter oppugnatur — Egregia virtute
capitur — Bonna aequa laude recipitur — Caraphaei in his expu-
gnationibus officia: belli necessitatibus praesto esse, militem in-
nocentem habere ducibus dissidiorum causas praecidere, Ger-
maniae studia Caesari conciliare — MDCLXXXIX, annus imperii
Leopoldi omnium gloria refertissimus — Ludovici Badensis magna-
nima conditio Caesari oblata — Iosephus Austrius rex Romanorum
creatur — Austria domus sub tutela Summi Numinis praesentissima —
Aemulorum Austriae domus delusae spes — Elogium Leopoldi impe-
ratoris gloria praeclarissimi.

Igitur ab Hungaria sex equitum, quatuor peditum legiones
evocatae, divisaeque in duos exercitus vires: alter Lotharingio
ob spectatam imperatoris auctoritatem, alter Bavaro ob egre-
giam virtutem fidemque permissus. Caprara in partem curarum
additus. Caraphaeus eius belli quaestor cum summa rerum
gerendarum potestate adornatus: qui, quanquam Viennam a
Caesare gravissimis de rebus consultandis revocaretur, mox

in castra remissus, nam Lotharingius diserte rescripsit, « nisi sibi Caraphaeus adsit, se id bellum gerere omnino non posse »⁽¹⁾. Quindecim millia Lotharingius, cui Saxo Hassiaeque lantgravius suos coniungere; decem Bavarus, et tantundem praeterea suorum, ex Imperio septem, ex Svevia quatuor; marchio autem Brandenburgensis viginti millia ductabat.

Belli duces, ut Francofurti convenere, summum rei gerendae arbitrium Lotharingio permittunt, et de provincia armis petenda deliberatum. Caraphaeus censebat Philisburgum primum omnium adgredi, « quo neque cibaria convehenda et tota belli moles incumberet, cunctisque copiis, una opera, et urbs oppugnaretur et amicus ager protegeretur universus ». Alii Huningam armis petendam putarunt. Quod Caraphaeus non oportere existimavit, « cum nihil ad militem alendum parati, nulla machina aut aliud belli instrumentum praemissum, quae necessaria ab inferiore ad superiorem Rhenum multo sumptu et tempore, nec satis tuto tamen, evehenda. Iam iunium mensem medium transactum, neque id incoeptum clam hosti facile impedituro. Fore interea ut is eius temporis usura fruatur, et prae ea urbe castris occupet locum breviori itinere et per pacata. Eumque cui in amico agro flumen a fronte, urbs a tergo esset, lacessere temerarium: hinc eum commode quoque posse copiarum partem in Delphinatum mittere ad eos turbidos coërcendos. Sed neque Germanis sat virium ad perficiendum incoeptum, nam neque Sveviam neque Franconiam praesidiis omnino esse denudandas, et Helvetios, ab Gallia celeriter armata deterritos, iam a partibus integros agere, cui congruit ut mox quoque Caesaris armis occludant iter, quod ipsum angustissimum a Gallis aliqua copiarum parte occupari potest: unde Germanis viam vi et armis esse muniendam. Ita, elusis Huningae destinatis, impedimenta devehenda, in qua re circumducendo agmina tempus acierum omne perituro. Atque haec incommoda, si Galliarum Delphinus urbem defendat: sin negligat, graviora Germanis mala

---

(1) Ex literis datis in castris Francofurtensibus die 20 maii 1689.

daturum, si, iis superiorem versus Rhenum progressis, hostis Philisburgum versus commode remearit, eique Saxone ad resistendum impare, omnem Franconiam Sveviamque ferro igneque vastandam prodi: quibus eversis tamen ei tempus auxilii Huningae ferendi superesse ».

Sed, his rationibus nihil pensis, ei provinciae decretae Caraphaeus omnia exprompte abundeque subministravit. At, cum non procederet, rebus ipsis mox probata sententia est.

Hinc in Consilio proponunt sex equitum millia infra Coblensium traicere Rhenum, ut illac iter Treveros faciant et in agmine Traubachum occupent. Sed id quoque arduum visum Caraphaeo et intutum, « absque tormentis et peditatu arcem natura et arte munitam capere: neque verisimile videri hostem, eam protegere expeditum, per ignaviam sinere ut caperetur, et divisas Germanorum copias ab hoste facile caedi posse ». Tamen consilium exequi coeptum. Tum Caraphaeus ad Capraram, qui cum Bavaro seorsum rem gerebat, scripsit « se eam palam improbasse expeditionem, ex qua Saxones profligari et Svevia Franconiaque omnis excindi funditus possent »⁽¹⁾. Quod sane factum, si Galli paullulum substitissent, nec eorum impetus Germanorum fortunae obsecundasset: nam tempori unitae vires, et cladem a Saxone Bavarus cum omni exercitu vindicavit.

Ita, provecta iam aestate, Maguntia et Bonna recipere armis decretum est, cum in hostium fines penetrari, nisi iis urbibus captis, non posset. Maguntiam — prius natura, nuper, captam a Gallis, arte quoque munitam, decem millium virorum praesidio firmatam et, spe auxilii ab regio exercitu ferendi, ferocientem — Lotharingius ingenti exercitu obsidet ac tripartito oppugnat, quarum uni parti ipse, alii Saxo et Bavarus, tertiae Hassianus praeest, et, post praeclara ab obsessis et obsessoribus quatuor et viginti dierum spatii virtutis facinora edita, in deditionem accepit. Protinus Brandeburgensi,

---

(1) Ex libro V *Epistolarum Caraphaei ad summos belli duces, principes aliosque amplissimos viros.*

Bonnam acriter oppugnanti, vires adauctae, et urbs dedita, parta utrisque per alteros et victoribus et victis virtutis laude.

Praecipuae Caraphaei in his duabus oppugnationibus curae fuere omnia rebus gerendis vel sua fide coëmpta abunde temporique suppeditare; militem ab amicis agris innocentissimum continere; aemulis gloriae ducibus, Lotharingio maxime Bavaroque, omnes certaminum caussas praecidere, ea arte cuiusque munia disponendo ut semper secreti rem gererent; prae ceteris autem germanorum principum studia in augustam domum cuncta conciliare.

Quare hic annus MDCLXXXIX, imperii, ex omnibus quot Leopoldus id rexit, videtur gloria cumulatissimus, qui, eodem tempore, locis immenso spacio dissitis, ad Moravam Rhenumque, de duobus maximis orbis terrarum imperiis, gallico turcicoque, praeclarissimas victorias retulit; et in alterius fructum a Ludovico Badensi magno animo rogatur ut « suo ductui triginta virorum millia permittat, nam, eius auspiciis fretus, spondet se Constantinopoli potiturum ». Alteri autem victoriae ad Occidentem accessit Iosephus Leopoldi filius Austrius, iusta iam aetate successor imperii, olim « Caesar », nunc « rex Romanorum » dictus, consentientibus septemvirorum imperii suffragiis creatus. Tanta et tam mira rerum commutatione facta, ut qui sex ante annis Vjena obsessa in grave de summa rerum discrimen adductus fuerat — ut gallici nominis studiosi, qui de Austria domo in Borboniam imperium romanum translatum cupiebant, Germaniae rebus, quas iam desperatas sibi videre videbantur, salutem ab uno Ludovico XIV expectarent, — nunc, regno hungarico ferme universo recuperato, Transylvaniae, Slavoniae, Serviae, Bozinae Bulgariaeque regnis insuper auctus, turcici imperii Augusto capiti, Constantinopoli, immineat; condiciones pacis infra suam fortunam a Turcis adlatas dedignetur; Germaniae libertatem ab Galliae celeri vi et summa potentia vindicet, et, ingenti regis exercitu de castris tutissimo loco positus pene inspectante, Maguntiam Bonnamque reciperet; Asiae clades, et in Europa sociorum regum praesidium, hostium terror, imperiique romani salus decusque.

CAPUT VIII

COMPLURA DE RATIONE BELLII TURCICI UTILIA CENSET: QUIBUS POSTHABITIS, MULTUM MALI GERMANO MILITI AB HOSTE DATUR; BELLOGRADUM AB EODEM RECIPITUR; A IACTURA PARUM ABEST ESSECHUM; TRANSYLVANIA DISCRIMINI OBII-CITUR.

Caraphaeus censet ne, Nissa capta, hyberna in Bulgaria Valachiaque disponantur — Loci in bellis utilitas — Armorum dignitas quid valeat — Caraphaei sententia posthabita — Strasseriana clades — Canissa recepta — Caraphaeus repraesentata stipe strasserianam cladem solatur — Censet Nissam incendi oportere — Armorum dignitas utilitate vel damno aestimatur — Censet Bellogradum valide firmandum — Sententia Caraphaei in sequiorem partem accepta — Caraphaeus adversae sententiae exequendae commodat — Sententia Caraphaei utilis eventu spectata — Improbat heislerianam hybernorum dispositionem in Transylvania sub adposito et gravi exemplo — Caraphaeus formidinis insimulatus — Strasserianae cladis damna — Michaëlis Apafii mors — Techelius, Transylvanorum princeps a Turcis adpellatus, regnum armis inire conatur — Heislerii virtus infortunata — Heislerii et Auriae captivitas — Techelii vanitas — Transylvanorum in Caesarem spectata fides — Badensis Transylvaniae periclitanti adcurrit, Techelium fugat, Transylvaniae servator — Turcarum bellogradensis expeditio — Primus vezirius Pirotum capit — Nissam adgreditur — Egregia Staremborgii virtus auxilio destituta — Nissa dedita — Viddinum ex pacto, Semendria vi recepta — Turcae Bellogradum oppugnant — Praeter spem recipiunt — Iacturae gravitas — Primus vezirius Essechum tentat — Ducis Croyi providentia, virtus, vigilantia — Turcae Lippam aequis conditionibus recipiunt — Gravissima Caraphaei auctoritas — Lotharingii iudicium de militari scientia Caraphaei praeclarissimum.

Sed Caraphaeus, ut tantam hanc Caesari servet felicitatem, ei, dum Augustae Vindelicorum manebat, suadere ne, Nissa capta, hyberna in Bulgaria Valachiaque disponerentur, et pericula, quibus miles obiectabatur, praedicere. « Parvum sane

numerum prae vasta immunitaque ditioe inter innumeros hostes obtinenda; militem ab omni auxilio longe semotum, et infidae gentis pudori commissum, in cuius salute et Hungariae Transylvaniaeque salus et armorum dignitas stabat. Perculsos quidem animis Turcas; sed notum illud: 'Plus locum saepe quam virtutem proficere'; neque ita profligatum hostem putandum, qui nullam Germanis cladem dare possit nec audeat. Iam eum nosse Christianos in communis nominis perniciem contra seipsos convertisse arma, et scire his Christianorum intestinis motibus suum imperium consistere; neque per tot acceptas clades ullum adhuc ei integrum ereptum regnum, neque unquam in posteriores belli annos magnis exercitibus reparandis effoetum. Nimis sibi indulgere qui putant parva manu parvaque in aggerem effossa terra eum deterreri quin novam experiatur fortunam: quae si adspiret, quos animos resumpturum in prosperis putandum, qui nullos tot adversis desponderat? Ingentem quidem tributum utilitatem propositam, quod ex iis regnis aerario Caesaris penderetur. Sed multo chariori earum legionum salutem stare: nam, si quid iis adversi acciderit, ne omnis Hungaria in casum detur, ab Rheni ripa usque exercitum reducendum. Hinc cum damno decus armorum perire, quae fama magis quam vi republicas conservant, et plerumque ipsa auctoritate bella profligant. »

Id tamen consilium aspernati praeter Nissam, Epirum versus, in munimento Pristina appellato, quod Turcae ultro deseruerant, quinque legiones, ad transigendam ibi hyemem, sub Strasserii ducis imperio, conlocarunt. Is autem, ut militem cum hostium damno exerceret, cum eo saepe hostilem agrum praedabundus excurrere. Sed tandem, ab ingenti Tartarorum numero circumventus, quamquam desperatis rebus eximiam pugnandi advocasset virtutem, tamen ad mille virorum caesa, in quibus praeclari militiae ordinibus viri et Carolus Hannoverianus princeps occubere. Reliquum copiarum Veteranius, Pristina derelicta, in tutiora recepit. Solata est tamen hanc cladem Canissa, inter paludes in Stiriae Croatiaeque finibus sita, quae, duos perpetuos annos stativis circumsessa, tandem, primo huius anni MDCXC ineunte vere, dedita est.

Sed Caraphaeus, nihilo inde meliora sibi fingens, stipendium Veteranio et Heislerio large repraesentavit, quo miles aspera perlata leniret, censuitque ut eae legiones in Croatia reciperentur Nissaque incenderetur ⁽¹⁾. « Eam enim urbem neque valido exercitu obtinere facultas erat; et, ut esset, non oportebat ingenti sumptu; et, ut oporteret, per temporis angustias non licebat communire urbem, quam Turcas, cum in acies copias educerent, verisimile erat, ut ex omnibus regiae proximam et a germanis auxiliis longissime dissitam, ita primam omnium adgressuros. Pro Nissa autem, vili oppido, obtinendo, Transylvaniam, florentissimum regnum, praesidiis exuere inutile omnino videri. Neque, ea derelicta, armorum minui auctoritatem: quin ob id ipsum servari, quod sedulo curetur ne ulla unquam iis temeritatis nota inuratur. Non enim eam esse munimentum aliquod ab hostibus longe sepositum, ubi Turca in eo reciperando diu deterat vires: eam quasi in Constantinopolis conspectu esse, et, vel munitam, paucos dies adtinere hostem posse. Eoque consilio, potius quam remedia malorum quaeri, mala ipsa differri; et imprudentis esse in diem vivere, non in longitudinem providere. Hostem longe arcendum quidem a tuis: sed vires iuxta sitas, non vastitatibus interiectis, longe circumspice. Id vero se censere: Bellogradum communiendum, quod, facile factu et parvo sumptu, in egregiam praestantemque munimenti formam redigeretur; idque, commodante praeterea loci natura, ut quosvis hostium frangeret impetus et omnia victoriis hactenus parta servaret. »

Sententia vero Caraphaei in eam partem ab aemulis accepta tanquam Veteranii gloriae invideret. Sed eam de se opinionem statim disiecit, quod, ad Nissam communiendam et commeatus copiis a Danubio longe progressis convehendos, ingentem erogavit pecuniam; et mox res ipsae eum ex vero, et Caesaris utilitate dignitateque, ea quae diceret dixisse confirmarunt.

---

(1) In quam sententiam Ludovicus Badensis quoque ibat.

Improbarat quoque Heislerium paucas copias per quamplurima Transylvaniae loca dissipasse, ut omnes eius provinciae aditus custodiret, ei metuens manipulorum dispositioni, ne, dum singuli pugnarent, universi vincerentur. Idque adposito et gravi Ragoctii principis exemplo firmabat, qui, ob id ipsum erratum, ad Ferream Portam, Transylvaniae aditum, qui paullo supra Karansebem patet, fusus est.

Visum aemulis consilium ex formidine magis quam prudentia provenire. Sed non diu abiit quod primus vezirius, victoria de strasseriano exercitu ad Nissam relata ferox, nedum una belli mole rem gerere, sed, divisis copiis, duas provincias adgredi constituit: sibi Hungariam delegit, Techelio Transylvaniam demandavit. Nam tandem Michaël Apafius, senio morbis curisque animi confectus, vitam obivit. Turcarum dominus id Techelio regnum beneficio concessit, et quindecim virorum millia, partim Turcas, partim Tartaros, ei ductandos adtribuit, quibus caperet eius regni possessionem. Ubi hostis adfuit, transylvana militia, Telechii odione, an Techelii studio, an reipublicae ut alienae neglectu, arma deposuere. Nihilo tamen minus Heislerius forti animo cum perduelle congressus est. Sed non merita fortuna usus: nam Germani ingenti barbarorum numero impares; ipse Auriaque, praeter minores militiae ordines, capti; ad mille militum caesi; reliqui fuga et errore suae cuiusque saluti consulere. Techelius eo secundo proelio regnum animo invaserat: indicit comitia, in quibus in sua transylvani principis verba iurarent. Sed vix eo viginti postremi omnium ac perditissimi novatores convenere: boni autem omnes Caesari obsequium conservarunt. Badensis, his obnunciatis improspers, Nissa Bellogradoque quo licebat praesidio firmatis, traiectoque confestim Danubio, praesentissimum dubiis rebus transylvanicis auxilium adtulit, et exercitu quindecim millium veteranorum militum Techelium proelio laccessivit; sed detrectantem ad Portam usque Ferream persequutus e regni finibus exterminavit, Veteranium provinciae tutandae cum septem legionibus imposuit, Transylvaniamque servavit.

At Servia non pericula malorum, sed mala ipsa satis foeda et deploranda mox subiit. Nam vezirius actuariis navibus ab Euxino in Danubium copias, quae Viddinum reciperarent, et commeatum, quo in aestivis sustentarentur, subvexit. Ipse, kal. augusti ab Sophia castra movens cum sexaginta millium Turcarum numero, arcem Pirotum in agmine statim in deditioem accepit. Protinus Nissam adgreditur, quam Guidus Staremburgius cum tribus peditum millibus et quadringentis equitibus defensabat: sed, ostentata aliquantisper egregia virtute, exspes auxilii, eam deditit. Eaque capta, statim Viddinum ex pacto, Semendria vi recepta.

His barbarus elatus, Bellogradum versus movet, et kal. octobris eadem qua Bavarus ratione oppugnare instituit. Eam sex mille fortes fidiq̄ue germani viri praesidio sub duce Croyio tuebantur. Et spes erat, autumno imbrium perenni provecto, praesidii virtute, cibariorum copia, hostem segniter rem gerentem eludere: cum teterrimum incendium in turri, ubi tormentarius pulvis condebatur, sat Turcis exoptandum, exortum est, quod ingenti clade milites paganosque fere omnes corripuit, urbemque hostibus prodidit, iacturaque facta christiano nomini omni tempore tristis, nec ullo unquam solatio lenienda. Vix septingenti, navibus forte fortuna oblatis, in ulteriorem ripam sospites evasere.

Extemplo vezirius cum quindecim Turcarum millibus Bozina Essechum movit, suane fretus virtute an fortuna inlectus ut ibi quoque aliam, uti Bellogradi, opportunitatem feliciter nancisceretur. Croyius equitatum commeatumque omnem extemplo cis pontem recepit, et eximia virtute hostem, bis munimina convellere conatum, bis repulit. Itaque, cum ex Croyi vigilantia Turcis destinata non succederent, noctu, tanquam fusi, silentio convasarunt, ita festinanter ut magnam tormentorum copiam relinquerent.

Dignitatem armorum, ad Essechum minutam, vezirius Lip-pae integravit, quam, Turcarum cuneis et Tartarorum catervis intra Marusium Danubiumque locatis, obsedit. Substinuit aliquandiu praesidium oppugnationem: tandem, aequis conditionibus acceptis, urbs dedita.

Ob haec omnia quae, quia Caraphaei sententiae repudiatae fuerant, invenuste infeliciterque accidere, mirum quantum is crevit auctoritate! Et rebus ipsis confirmatum iudicium quod de eo Lotharingius, belli imperator suae tempestatis omnium praeclarissimus, morti proximus, honorificentissime protulit: « Si sibi vita suppeteret, in omni postea gerendo bello Caraphaei consilio usurum » (1).

---

(1) Comes Taaf, Lotharingii ducis adolescentis rector, in suis ad Caraphaeum literis, ex libro V *Epistolarum*.

CAPUT IX

AD ITALIAE PRINCIPES ET RESPUBLICAS CUM SUMMA RERUM POTESTATE ROMANI IMPERII LEGATUS, BELLUM ITALICUM CONTRA GALLIAM GRAVIUS INSTAURAT. OMNIUM ASPERRIMAM OFFENDIT PROVINCIAM, ET TENUIORUM PRINCIPUM ALIIS HOSPITIA MILITI, ALIIS STIPENDIA, UTI ET LUCENSI REIPUBLICAE, IMPERAT.

Sabaudiae vires — Victorii Amadei Allobrogum ducis laus — Sabaudus sociale contra Galliam bellum init — Quem rex gallus bello praevertit — Caesar Sabaudus auxiliis adest — Eugenii Sabaudi principis laus — Auxilia hispaniensia — Sociorum in Italia copiae — Staffardensis clades sociis a Catinato, duce gallo, data — Salutium a Gallis captum; mox Susa — Hiberna a Germanis in Monteferratensi sollicitate agitata — Ferdinandus Obiicius germani exercitus quaestor — Sabaudus orat Caraphaeum ut validiora sibi auxilia maturet — Carmaniola a Catinato occupata — Cuneus obsidetur: ab Eugenio liberatur — Bavariae dux cum exercitu in Italia, cui Caraphaeus in summo armorum imperio legatus, et ad Italiae principes et respublicas cum summa potestate imperii romani legatus missus — Carmaniola a Germanis recuperata — Eius victoriae utilitas — Susa tentatur, inrito tamen conatu, sed, Caraphaei providentia, indemnis miles — Caraphaeus Mediolani — Hybernorum provinciam asperam et ancipitem offendit — Bellum italicum Gallo omnium gravissimum — Belli italici administrandi difficultas — Momilianum a Catinato captum — Galli in Pedemontano ad faciendum iniurias prompti, ad accipiendum difficiles — Italia belli onerum insolens — Caraphaeus, miseratus Italiae conditionem, censet a sociis classem in Mediterraneum maturandam, ut ab Galliae incendiis tuta sit — Ipse curat ut sequenti anno bellum de Italia in Galliam transferatur — Caraphaei artes ad obtinenda Italorum studia, et aes tamen conrogandum — Ingens Caraphaei persona apud Italos — Eum praecibus adeunt Vincentius Gonzaga, Guastalla exul, Franciscus Gonzaga, exul quoque — Castellionensium princeps infestatus a suis — Novellariae comes — Brigida Pica ob Mirandulani ducis pupilli domum intestinis odiis labefactatam — Dux Sabionetae sui beneficii possessione turbatus — Princeps Carpineus adversus Florentinorum ducem ius postulat — Populonenses, principis fisco ad credi-

tores dilapso — Ambrosius Auria — Dux Massae Carrariae — Imperii beneficiarii ius Caesaris adgnosunt — Caraphaeus in italos principes, quantum per belli necessitates licet, officiosissimus — Cardinalis Bonvisius Caraphaeum pro Lucensibus deprecatur — Luca munita Italiae urbs — Anxia libertatis cum adfinibus Florentino et Mutinensi — Civium natura et cultus — Holoserici artificio cum Gallis vivunt — Eximia Bonvisii in patriam pietas.

Interea a Guilielmo Aurisicano, vires Europae principum compensante, Sabaudia alterum ab Hollandia momentum expensa est ne Gallia in regna ab Occidente sita propenderet. Nam, immensarum obiectu Alpium, quae praestantissimis passim consitae sunt munimentis, et eius ducis virtute et prudentia, eam, uti, solam, Galliae omnino imparem, ita, foederibus adiutam, gravissimam hostem existimabat. Et vero Victorius Amadeus tanti se valere magno animo senserat, quum ab Ludovico XIV ad Portugalliae regnum capessendum, eius reginae nuptiis, fuerat invitatus; deinde ab Leopoldo Caesare beneficio ingentis ditionis in proximo inlectus est, ut in eius partibus staret: hoc maluit, studio tradendi posteris ampliorem quam a maioribus acceperat principatum. Itaque in belli foedus cum Caesare, Anglió Hispanoque convenit.

Ibi tum Galliae rex, ab eo metuens ne Delphinatum turbidam intus provinciam invaderet, sedecim millium virorum exercitum Pedemontium immisit, sub Catinati ductu, Salutium occupaturi. Allobrogo iam a Caesare iustum auxilium sub Eugenii Sabaudi principis imperio missum, qui iam maximi armorum imperatoris, qualis postea fuit, prima specimina dederat. Germano auxilio hispanum adiunctum, cui Fuensalidanus, Mediolanensium rector, moderabatur. Itaque Allobrox, penes quem summa erat, triginta virorum millibus civibus sociisque imperabat. Sed ad Staffardam, secundante Gallis loco, proelium a Catinato commissum, quo acerrime ab Hispanis Germanisque maxime ad octo ferme horas pugnatum: tandem foederatus exercitus, quatuor ferme millibus caesis, fusus est; Salutium captum, sed non incruenta Gallis victoria, cui Susa mox, situs opportunitatibus utilissima, cessit quoque.

Eugenius in Monteferratensi agro quatuor Germanorum milibus hyberna disposuit: ubi a gente, sua sponte infensa et ab gallo arci Casali praefecto concita, Gallisque commixta, graviter infestatus germanus miles, et quem ociari ab exercita aestate par erat, sub armis saevam hyemem tolerabat. Ferdinandus Obiicius, exercitus quaestor, ab omnibus imperii beneficiariis stipendium conquirebat.

At dux Allobrogum, suis dubiis rebus, cum quibus Italiae discrimina confundebat, validius a Caesare auxilium implorabat, orabatque Caraphaeum ut, qua polleret apud Caesarem auctoritate, maturaret ⁽¹⁾. Etenim Catinatus, staffardensi utens victoria, aliis duobus minoribus munitis oppidis captis, Carmaniolam occupaverat, et, agrum late circumiectum igne ferroque defoedans, Cuneum obsederat: sed, praesenti per Eugenium adlato auxilio, trepidanter obsidium solverat. Cum Maximilianus Emmanuel Bavariae dux duodecim Germanorum millia auxilio traducit: cui Caraphaeus, summi armorum imperii legatus, a Caesare additus, et ad Italiae principes ac respublicas quoque cum summa rerum gerendarum potestate romani imperii legatus missus.

Ultimo mense augusto advenere, et sub ipso adventu Carmaniolam recipiunt: qua victoria et foederatorum armis dignitas super Cuneum servatum aucta, et hybernis per Italiam disponendis in Monteferratensi potissimum agro secura parta commoditas. Hinc pergunt Susam armis recipere: sed, ex ipsius urbis invicto situ et loco satis superiore, quem Galli suis castris legerant et valide communierant, autumnoque iam inter nivosa montium praematurato, inde castra sine omni offensione ex Caraphaei providentia movere.

Isque Mediolanum ad hybernorum curam abscessit, atque heic offendit provinciam omnium quotquot unquam antea gesserat asperrimam et maximis gravissimisque difficultatibus impeditam: quam si remissius administret, summam foederati belli rem prodit; sin acrius tractet, apud omnes Italos intenta

---

(1) Ex libro V *Epistolarum summorum principum ac belli ducum ad Caraphaeum*.

invidia deflagrat. Etenim subsidia belli Allobrogo duci ab Anglo, Caraphaeo a Germania, Philippo Gusmano, Mediolanensium rectori, ab Hispanis aut nulla aut paucissima mittebantur. Si mitterentur e Germania stipendia militi, germanici hungaricique belli nervi languescebant; sin exercitus in Germaniam reduceretur, foederati belli omnis cum dignitate res deperibat. Quod italicum bellum Gallo omnium gravissimum esset: cuius caussa ad Rhenum in arcendo tantum hoste occupabatur, in Catalaunia substiterat, et, quanquam terra de ingenti exercitu in Belgio, marique de anglica batavicaque classe praeclaras victorias retulisset, tamen anxie et apud Innocentium XII pontificem maximum et apud venetos patres Italiae pacem proponebat. Nam prudentes rerum existimabant eam Galliae multo maiori stare quam si a Iacobo Angliae rege Hibernia ad obsequium redigeretur (1). Etenim, si illa augebat Guilielmi potentiam, adlevabat quoque Gallum ab onere ingentis classis, qua id regnum obtineret; sed italicum belli moles tota immensis eius sumptibus substinenda.

Sed quanta erat eius belli necessitas utilitasque foederatis, aequae tanta difficultas administrandi. Quae his ipsis diebus magis implicita est, quibus a Catinato Momilianum, ab anno usque superiore stativis obsessum, medio novembri mense, inter foedam imbrium niviumque labem, egregia constantiae laude oppugnatum captumque est. Quam urbem sive obtinerent Galli sive demolirentur, Pedemontis usquequaque vastandi compotes facti: contra, ipsi sua eximiis munimentis angustissimisque montium faucibus et aut spernendo exercitu, omnibus rebus instructo, protegere.

At hercule Italiae principes longa satis aetate onerum incommodorumque belli insolentes; et tamen eorum studia erga Caesarem conservanda, et ab iisdem eroganda stipendia militi. Hinc genticorum indolens vicem, qua, ut patent terra Germanis, ita mari sint Gallis obnoxii, ad Caesarem scribit « ut Hispanum, Anglum et Batavum urgeat, qui classem in Me-

(1) Ex epistola ducis Carlinfordii ad Caraphaeum, libro V *Epistolarum*.

diterraneum adproperent, ut italos principes ac respublicas a maritimis Gallorum insultibus arceant »⁽¹⁾. Ipse autem sedulo animum adplicat ita belli necessaria comparare ac disponere, ut sequenti anno foederati bellum in Galliam inferant, eoque pacto Italiam et ab metu gallici dominatus et ab onere hybernorum germanicorum liberaret. Igitur se comparat omni officio Italiae principes prosequi, obfirmatus in eo tamen ut de eorum conlato aere Germanorum copiae substententur.

Conveniunt Mediolani ad officium, quo tantam ei in Italia potestatem gratulentur, omnes ferme Italiae principes ac respublicae, sive per ablegatos suos ibidem agentes, sive ad id missos, sive adeo ipsi coram. Aliique adfflictis rebus suis opem petunt; alii suis controversiis ius postulant; alii suis periculis praesidium implorant: omnes hybernorum onus aut in totum aut ex parte deprecantur. Vincentius Gonzaga ei exponit Guastallam, augustae domui obsequentissimam, ab Hispanis misere muris foedeque denudatam; seque fortunis omnibus exutum ac Venetiis extorrem agere vitam; uxorem liberosque suos, Guastallae vix de pauculis fortunis relictis victitantes, eius fidei commendat. Franciscus Gonzaga se sua ditione iniuria exutum; domo vi et armis eiectum; in agris exulantem exitiosis petitum insidiis; et apud amicos praecariam vitam proferre coram, conqueritur. Castellionensium princeps, ab suis perduellibus infestari, nec arce quidem protegi satis tuto. Novellariae comes hyberna superiore anno perlata docet, subditos egentissimos, agrum totum ferme pontificiorum immunem. Brigida Pica, nepotis pupilli Mirandulanorum principis tutelae a filio data, domum intestinis odiis convulsam et perduellionibus infectam pandit, et puero principi, scelestis insidiis obnoxio, eius patrocinium obtestatur. Dux Sabionetae se ab Hispanis eius munimenti possessione turbari expostulat, eamque arcem sibi a romani imperii legato servari orat. Princeps autem Carpineus sua a Florentinorum duce usurpata accusat, et aequum ab eo ius postulat contra vim. Populonenses suae summae rei

---

(1) Ex libro *Epistolarum Caraphaei ad Caesarem*, ep. 174.

arma Hispanos habere; aerarium ad Iohannis Baptistae Ludovicii principis creditores dilapsum; legum sibi duntaxat ministerium relictum aiunt. Ambrosius Auria Capriatae graves Germanorum minas deprecatur. Massae Carrariae dux, lapidicinas et cautes latifundia suorum civium esse, et, bello terra marique grassante, id miserum industriae vectigal pernegatum. Omnes adgnosceret imperatoris iura, omnes cupere in stipendiis conferendis ostentare munificentiam; sed vires impares votis: rectius pro beneficiariorum romani imperii officio arma ipsos induere, et quas Caraphaeus imperet agminum et acierum aerumnas perferre. Quibus omnibus principibus Italiae viris, in reliquis eorum rebus, aut ipse ex sui vi muneris, aut apud Caesarem auctoritate satisfecit: de tributis autem, qua potuit misera ratione, commodavit, ut sive militum hospitium in pecuniam commutaret, sive copiarum numerum, sive indictam aeris summam ad aequiorem rationem redigeret.

Lucenses autem cardinalem Bonvisium, pontificem et popularem suum, Caraphaei amicum summum, precatorem sibi pararunt. Is igitur per literas exponebat:

Lucensem libertatem, a Rodulpho I imperatore fundatam, a Carolo V adsertam, in obsequii pudore erga Caesares constantissimam semper fuisse, et, praeter antiqua exempla, viennensi nuper bello ex omnibus Italis eos unos non inliberale pro copia subsidium aeris misisse. Ast alios Italiae principes pro temporibus studia in Austriam domum sumere; alios per clientelarum iniuriam Caesaris aemulis hostibusque firmissima Italiae munimenta commodare. Demereri Lucenses non pari cum iis iure censerit, qui, sua vel perversitate vel inconstantia, Caesarem saepe ad italica bella traxere. Sed et id non modo honestum, utile etiam Caesari, urbem Italiae munitissimam et situs commodis opportunissimam ei non everti, sed stare mediam inter principes potentiores eius libertati graviter imminentes, ad quam obtinendam totum ferme tenue aerarium absumit. Eam enim prorsus convelli rempublicam, si per eius fines hyberna disponat, cuius cives feroces, libertatis obstinati, cultuque ita frequentes ut vix eius angustiis contineantur. Ad haec, iacentes campos, per duos superiores perpetuos annos fluminum inundatione dilutos, nondum coaluisse; populum acri

anni superioris annona adhuc languere; hinc holoserici artificium incelebratum, de quo indigenarum industria victitat, atque adeo cum Gallis victitat, qui certe id sibi occludent tenue lucrum, ubi cognorint eos hyberna germanica ultro pati. Utrisque igitur utile si quam possint conlatam aeris opem ab iis accipiat, et in uberiori agro militem alat, inopemque et a bellorum tumultibus longe sepositum deserat. Haec suo spectato in Caesarem obsequio, suisque in Caraphaeum ipsum meritis obsecrare, ut privatam si quam apud eum gratiam inierit, nunc in communem suae patriae utilitatem retulerit.

Quibus Bonvisii officiis, et Lucensium meritis, et utilitatis momentis Caraphaeus lubens flexit, et aequa conlati aeris summa contentus est.

CAPUT X

CUM POTENTIORIBUS ITALIAE REGULIS, MAXIME CUM MANTUANO ET PARMENSI DUCE, IMPEDITIOREM HYBERNORUM REM EXPEDIT, ET CUM INNOCENTIO XII PONTIFICE MAXIMO ITALIAE ARMIS TURBATAE INVIDIAM A CAESARE IN GALLIAE REGEM TRANSFERT.

Dux mantuanus pontificem romanum implorat pro hybernorum onere declinando — Summus pontifex pro eo scribit ad imperatorem et Hispaniae regem — Summus pontifex significat Caraphaeo se Italiae pacem cupere — Quae pacis condiciones ab Galliae rege Italiae oblatae? — Cum summo pontifice Italiae armis turbatae invidiam a Caesare in Galliae regem transmovet — Dispositio hybernorum — Aequa conditio a Caraphaeo Mantuano oblata — Mantuani in Caesarem minax officium — Mantuanus a Caraphaeo invitatus ac deterritus — Dux parmensis precatorem sibi pontificem parat, qui pro eo ad Caraphaeum scribit — Prudens Caraphaei ad summum pontificem responsum.

Turbatiores inquit et impeditiores a potentioribus Italiae regulis et genuensi republica amfractus rerum. Antequam militem in hyberna reduceret, Italiae principes, maxime dux mantuanus, qui gravissima omnium hyberna anno superiore pertulerat, romanum pontificem precatus est ut ad romanum imperatorem et Hispaniae regem scriberet, qui abstinerent hybernis Italiae principes onerare, qui, cum in nullam cum iis belli societatem venissent, uti nulla ex armis commoda, ita nulla quoque accipere damna aequum erat. Nuncios ea de re in Germaniam Hispaniamque summus pontifex misit, cum ut iis gratum faceret, tum quia Italiae ocium turbari iniquo animo patiebatur. Sed, quia nuncii cessabant remitti et hybernandi tempus adventabat, veriti ne Caraphaeus designata hyberna ad effectum perduceret, amplissimus Spata cardinalis, ex pontificis maximi

mandato, ad amplissimum cardinalem Vicecomitem, Mediolanensium pontificem, scribit, « qui Caraphaeum doceat summum pontificem Italiae pacem impense cupere, eumque ipsius nomine roget ut, qua summa rerum pollet auctoritate, in haec pia pontificis maximi desideria connitatur, et Mantuanum integrum a partibus agere sinat ». Innocentius enim in consiliis de republica, quibus amplissimi Carpineus, Spata, Panciaticus et Albanus cardinales conveniebant, et ab Galliae regis legato persuasus erat per Galliae regem nullam esse moram quin Italia suae tranquillitati restitueretur, cum pacem Sabaudo obtulisset, modo is taurinensem arcem et Verruam sibi traderet, easque, pace cum foederatis hostibus facta, redditurum, et summum pontificem venetamque rempublicam suae fidei expromissores dare; et aliam apud venetos patres obtulisse pacis conditionem: se ab Italia revocaturum arma, modo Caesar et rex hispanus sua quoque revocarent, ac romanus pontifex, veneta respublica et dux Florentinorum sua fide eos id praestituros desponderent.

Igitur Vicecomes, ubi id a pontifice maximo in mandatis accepit, cum ea de re agere cum Caraphaeo coram non posset, ut qui id temporis Alexandriae erat, per literas docuit. Quibus Caraphaeus in hanc sententiam respondit:

Summum pontificem pro sua in omnes gentis christianae principes aequa pietate facere, dum Galliae regem Caesaremque tanto studio pacari cupiat. Sed enim animum inducere non posse ut iniquam Caesari pacem optet, maxime cum Galliae rex regni proferendi cupiditate, Caesar autem pacis studio, iustitiae cultu et socialis fidei gloria ducatur, quem constat per omne imperii sui tempus nunquam sumpsisse ultro arma, sed necessitate adactum ut vel sua vel sociorum servaret. Et vero nuper, eximia icti foederis fide, qua communem imperii germanici salutem protutari iuraverat, cum Gallia, vicennialibus spretis induciis, Philisburgum occupasset, contra eam ab Morava usque fluvio convertisse ad Rhenum arma, una gloria contentum quod duos imperii septemviros pontifices suis regnorum sedibus restituisset. Neque vero vel cum ipso Turca mansuetum Leopoldum belligerare nisi rupti foederis iniuria lacescitum. Quae cum humano generi cuncta constant, audacter iudicandum eum, non regni cupiditate, sed ex sociali fide

Allobrogo aliisque Italiae principibus, qui illius casu omnes procul dubio concidissent, tulisse opem, vel hoc nomine facinus pio imperatore et magnanimo dignum, quod vires ad tuenda sua ipsius regna hebetarit ut protegeret aliena. Cum igitur Caesaris sit praecipua regni ars pace partis pacatum frui, rectius commodiusque Innocentius XII pontifex maximus fecisset si Parisium legasset qui pacem Italiae atque adeo universae Europae christianae ab Gallorum rege imploraret: quam si aequam dederit, nihil magis studiose Caesarem foederatosque reges accepturos, qui ideo bellum gerunt ut ab Gallia aequum reportent. Etenim se certo scire hanc pontificis maximi mentem esse, qui a Summo Numine exactae officiorum disciplinae inter Christianos praepositus est; ac, si vel honesto partium studio duci posset, se eum putare Caesari aequiorem futurum, qui populos sibi subiectos et aeraria exhaustit ut christianum nomen universum ab turcica servitute foedissima vindicaret, et nunc indolet sibi ab Gallo pulcherrimam et brevissimam ereptam occasionem qua romanus pontifex romana Christianorum sacra Constantinopoli indiceret. Sed nunc demirari in ditionem romani pontificis recipi Mantuanos, qui tributo pendendo Caesari, quod imperii clientes debent, frequenti numero subducuntur, et a pontificiis germanum militem victus commercio prohiberi, ut fame misere pereat, satis immerenter tamen. Hos enim eos ipsos milites esse qui immanem christianorum sacrorum hostem e Romae cervicibus viennensi victoria depulere, et, ex sedulis Leopoldi mandatis suaque severa disciplinae cura, a familiis civibusque pontificiae ditionis innocentissimi agunt, ut Bononiensium ac Ferrariensium legati innocentiam germani militis suis ad pontificem epistolis palam laudarint. Contra meminisse eum oporteret (satis enim recentia) ab gallo rege Avenionem usurpatum; Alexandrum VII in angustias misere coniectum; ingentes turbas quas in urbe Roma Lavardinus, Galliae legatus, conciverit; et prospicere expediret Sorbonae decreta in pontificiae potestatis minutionem altissime penetrare. Quamobrem, si et pontificis maximi et principis summi partes perageret, fovere eum Caesaris exercitum deberet, Italiae ab Gallis liberatorem. Se quidem, in Italia terra natum, genticorum pietate adfici; sed non prae studio aequum putare ut, dum exercitus, qui hereditaria Caesaris tuetur regna, stipendiis laborat, copiae, quae aliena protegent, Caesaris aere sustententur, et milites, quibus ad Rheni ripam, si in eam provinciam missi essent, domi suae in hybernis stipendia penderentur,

in diversas terras traducti, ab ipsa provincia quam servant perdantur. Igitur se non temere sperare Italiae principes, si haec cogitent, id oneris communi studio pro suis quemque viribus conluros: aliter, si non vivere detur, certe victitare necessum esse, et inter postrema vitae discrimina ab ipsa natura dictari rationes expediendae salutis. Quamobrem, summi pontificis maximique humanitate fretum, confidere ut sinat militi germano victum de suo aere in eius ditionibus conmercari. Quod ad mantuanum attinet duces, summum pontificem non ignorare eum imperatoris imperiique clientem esse; neque Caesarem ex libitu, sed ex ratisbonensis conventus placito contra imperium facere iudicasse omnes eius clientes qui cum Galliarum rege amicitiam agitarint. Quare Caesarem suo iure uti si per eius fines hyberna disponat, ad quod onus vel intemerati obsequii clientes tenentur⁽¹⁾.

His ad Vicecomitem rescriptis, statim magnam exercitus partem per Mantuani ditionem conlocat, in Monteferratensi ob arcem Casalem a Gallis insessam; in Mantuana autem, ne invicta Italiae urbs Gallis forte prodatur; alias copias in Parmensi ac Mutinensi disponit; magno Florentinorum duci, et Genuensi Lucensiumque reipublicae, ut reliquas hospitio exciperent, iam per literas et inferiores exercitus quaestores edixerat. Mantuanus id aegerrime tulit: quapropter Caraphaeum obsecrabat ut se a Gallorum Germanorumque factionibus liberum esse pateretur. Qui respondit « se plane non videre qua ratione Mantuanus, imperii romani cliens, eo iure eximi postulet quod omnes Italiae principes manet qui ab imperio romano beneficia acceperunt; et tamen se, quanquam iniquum faceret, in id quoque conventurum ut ei morem gerat, modo is Galliae regis administros sua emittat ditione ». Mantuanus id integrum sibi esse excusabat, « cum Galli Casalem in sua haberent manu et ob ferox Montisferratensium ingenium, qui cuncti in Gallorum partes essent concessuri, si grave hybernorum onus hoc quoque anno pertulissent. Itaque se rem Caesaris potius

---

(1) Haec epistola, per omnes ferme Europae aulas evulgata, quamplurimum auctoritatis Caraphaeo comparavit, nec opinantes militarem virum tanta civili scientia et tam solida eloquentia praeditum esse.

facere, cum eam Gallis opportunitatem praeripiat, qua triginta audacium et desperatorum hominum millia contra Caesarem conciant ». Ad haec Caraphaeus respondit « mala quae eius subiecti a bello ferunt ipsi imputanda, qui ultro Gallos in Italiam invitarit, munimentumque iisdem tradiderit Europae omnium praestantissimum. Sed, si ad officium redierit, Caesarem ei, uti nunc Sabaudis, adfuturum. De cetero Montisferratensium ferociam, si quid conari audeant, se germano militi permittere cicurandam ».

Parmensis vero opem a pontifice romano implorabat, qui ad Caraphaeum scripsit ut a parmensi duce, suo beneficiario, abstineret. Caraphaeus respondit « Caesarem in eum ducem, beneficiis Bardo et Campiano sibi obnoxium, superiorum iura foederum exercere: eum vero, subditorum utilitati ex aequo studentem, eas copias per omnem suam ditionem dimisisse hybernatum ». Mutinensis autem, prae singulari in Austriam domum studio, Germanum hoc anno in hyberna lubens excepit.

CAPUT XI

CONSILIA OCCUPAT FRANCISCI FOCHERESII, A GALLO REGE AD ITALOS PRINCIPES ET RESPUBLICAS AC PONTIFICEM MAXIMUM LEGATI, UT IIS AB IPSO OFFERAT AD EIICIENDOS ITALIA GERMANOS BELLII SOCIETATEM; ET HYBERNORUM IUS, BELLII NECESSITATEM UTILITATEMQUE DOCET: TUM A GENUENSI REPUBLICA AC TANDEM A FLORENTINO DUCE TRIBUTA EXIGIT.

Focheresii laus — Nomine galli regis Italiae principibus belli foedus contra Germanos offert — Eius per Italiam itinera — Focheresii ad genuensem rempublicam contra Germanos oratio — Conditiones foederis ab gallo rege Italiae principibus oblatae — Galliae minae — Rebenacius a Caraphaeo occupatus — Ius hybernorum: eorundem necessitas, honestas, aequitas, utilitas — Sabaudi Venetique laudes — Galliae consilium reiectum — Delicatorum ingenium — Propria fortium nota — Cardinalis Imperialis pro genuensi republica ad Caraphaeum scribit — Tributorum ius — Genuensis reipublicae fundamenta — Deditio Galliae furoribus obnoxia — Genuae a partibus integrae quae utilitas Caesari — Genuenses cum Gallis maxime commercia agitant — Caraphaei cum Genuensibus dexteritas — Magnus dux Hetruriae obfirmatus hyberna non pati — Eius caussae — Caraphaei ad florentinum ducem epistola, officio et gravitate referta — Florentinus dux stipem confert.

Sed per quod tempus Caraphaeus cum Genuensibus et Florentinorum duce de tributis cogendis agebat, interea Genuam adpulit Franciscus Focheresius Rebenacensium comes, vir civilium rerum prudentia adprime clarus. Eum Galliae rex ad Italiae principes respublicasque liberas et pontificem maximum extra ordinem legaverat, qui ipsius nomine iis offerret belli societatem, eosque exercitu classeque adiuturum, quo Germanos de Italia facilius deiicerent. Is primo Genuam, inde Florentiam, mox Romam venit, ut postea, ubi hybernis

germanus miles evocaretur, Parmensem Mutinensemque et Mantuanum obiret, postremo Venetias perventurus.

Docere autem genuenses patres nitebatur « Germanos, belli italici obtentu, velle antiqua imperatorum iura in Italia revocare et de ipsius aere provinciae exercitum alere, quo eam armis obtineant in hispani regis, in orbitate graviter aegrotantis, postremum casum. Huc evadere liberalia verba, quibus praedicant se venisse ut Italiae libertatem protegerent, scilicet ut eius principes summi liberaeque respublicae Caraphaei violentiae hactenus inauditae servirent, qui mantuanum, parmensis ac mutinensem agros germanicis armis insidet. Id enim agere qui summo mense augusto tandem aliquando adfuere, medio octobri in hybernorum ocia dilapsi. Nempe profunda eorum haec esse consilia: alium post alium Italiae principes ac respublikas convellere, opprimere tandem universos. Ab infirmioribus coeptum, solo aequata Guastalla, eiectoque regulo, cum acri itaolorum principum misericordia, qui eam calamitatem ad res suas quisque revocant et imminentem pave-scunt. At vero regem suum Ludovicum magnum sedulo et ex fide religionem et oppressos socios tueri, qui id bellum contra Europam, ferme universam adversus se foederatam, substinet, ut Iacobum Angliae regem, romanorum causa sacrorum regno exutum, regno restituat. Et quia, uti reges divina, ita Summum Numen regnorum humana tuetur, unum adversus tot, tales tantosque hostes maximas terra marique victorias reportasse. Victorem tamen Italiae, pacem hostibus obtulisse, et, in utrumque paratum, nunc principibus Italiae belli foedus offerre et viginti Gallorum millia in Italiam classe missurum, ubi summus pontifex venetaque respublika aliique principes secum socientur; idque agere ob unum gloriae praemium: gentes adflitas erigere. Sin cunctentur et ament a Germano premi, sciant eum principibus italibus de ipsorum aere bellum quoque inlaturum, et Genuenses, uti proximos, ita primos fore ultioni ».

Has Rebenacii spes minasque Caraphaeus iam magna ex parte retuderat epistola ad Viscomitem scripta, quam per uni-

versae ferme Italiae aulas vulgaverat. Et cum iis alia haec de iure et utilitate eius belli suscepti per sermones ac literas composuerat:

Caesarem in Italos, imperii beneficiarios principes, ius superioris foederis exercere: una eius foederis lege cautum, ut Caesari, bellum gerenti, clientes imperii conferant stipem. Germanos principes, quotiens indictum iis sit tributum, pensitare: Italos satis diu vacasse, et adhuc ex Caesaris benignitate vacaturos, nisi, duobus iniustissimis bellis fessus, ad eorum regna, romani imperii beneficia, tutanda descendisset. Si quibus autem gravius quam pro beneficii proventu indictum sit, si ii Caesari, iam tot annos belligeranti, quotannis, ut Germani, tribuissent, multo plus, quam nunc semel conferunt, contulisse intelligerent. Cogitent eum Turcas, teterrimos hostes, non tam a Germania, ex sese satis armata et in communibus periculis sane invicta, quam ab Italia, longo ocio fracta et ad resistendum omnino impari, procul arcere: quae si Vienna in eorum impuras manus recidisset, eius victoriae miserimus nunc Italia et infelicissimus fructus esset. Patiantur igitur aequo animo, de quibus regnis omnino excidissent, nunc germanum militem, cuius virtute stant, sustentare, qui id exercetur ut in omne posterum tempus constent. Eos enim ab Galliae armis Italiam protegere, quae si eius arcem Taurinum occupent, galli regis dominatui cuncta cessura. Rem ipsam ex Sabaudi Venetique iudiciis aestiment, quorum alter virtute, alter sapientia Italiae claustra custodiunt: illum oblatam a Gallo pacem, vel magnis cladibus acceptis et munitissimis urbibus amissis, repudiare; hos conditionem pro sponsore dignitatis plenissimam non recipere. Nosse enim id esse Galliae consilium: foedus, cui vix obsistit, disturbare ac distrahere, ut mox singulos sua ingenti potentia opprimat. Aequo igitur animo brevi temporis spacio hanc ineluctabilem necessitatem ferant, ut Italia aeternum libera perfruantur. Nam sane delicias facturos, si velint ut Caesar Nissam ac Bellogradum, immensae utilitatis urbes, pro ipsorum salute amittat, ipsos autem breve hybarnorum onus, ut sint semper salvi, non pati. Postremo fortium virorum esse dura brevi ferre, quae longam post se sunt tractura voluptatem.

Tamen genuensis respublica constanter hybarnorum onus abnuere; et Iosephus Renatus cardinalis Imperialis, qui Cara-

phaei amicissimus habebatur, pro patria haec ad eum scripserat:

Tributa aut civibus ex gentium more, aut hostibus belli iure indici: suam autem Genuensium rempublicam summa libertate constitutam et semper de Caesare et viennensi maxime bello benemeritam. Eius duo fundamina: integritatem a partibus et deliberationum publicitatem. Quare, ubi Gallus Genuam in partibus Germanorum stare cognovit, nullo negotio eam immissa iterum incendiaria classe incensurum. Omnem in extenuato terrae margine mari praetentam; Gallos Interni potentes maris; et satis spectatum, quantum hispanicae triremes, genuensibus sociatae, arcere eam ab iniuria possint, cum plures dies Genuam conflagrare ociosae de alto pelago prospectarunt. Ita, exemplo misere renovato, quas com meatuum et auxiliorum utilitates Genua ab Hispaniae regnis Mediolanum transportaret, universas plane intercluderet. Praestare igitur ut eam cum magnis his commodis salvam stare quam cum exiguo lucro malit excisam. Et, ut Galli in haec saeva deliberata non rapiantur, certe commercia suis civibus abrupturos, ex quibus et cum iis maxime victitant; eoque pacto ipsis alimenta negaturos, metu ne ea suis hostibus proderent. At enim Germanos advenisse ut Italiam ab Galliae dominatu liberarent. Dignum Caesare facinus, si eo consilio institutum, ut inter Italiae principes et respublicas liberas belli foedus sanxisset: et potentiores ad id adegisset prius, tenuiores mox cogeret.

Caraphaeus ad haec, iuris caesarei executorem, non disceptatorem, se ferens, quanta potuit novitque verborum lenitate asperum munus suum cum cardinali et genuensibus patribus excusans, eo militem minacem induxit: unde respublica vi intentae cessit.

Sed dux Florentinorum, obfirmatissimus animi, neque hyberna in suos recipere fines neque iis aliquid stipendii tribuere, sive quia id non ex sua dignitate putaret, sive quia peloponnesiaco bello Venetum classe perpetuo iuvasset, sive metuens holoserici commerciis quae cives cum Gallis agitant, sive certo studio, an ob haec omnia. Quapropter Caraphaeus ad eum epistolam, ut omni officio, uti par erat, refertam, validis-

que rationum momentis gravem, perinde praecisam et in minas abruptam, scripsit.

Satis graviter suam detestari vicem, qui cum viro Italiae principe, quem semper est omni obsequio prosecutus, eo duro nunc iam fungi munere omnino debeat. Sibi iniunctum a Caesare ut eum quanto aequius melius habeat; sed non diserte mandatum ut communi ceterorum eum eximat iure. Se ultro iam Augusti praevertisse mandatis, cum, sola aeris ab eo conlata ope contentus, hyberna per eius fines militi locare abstinisset, quae Parmensium duci, proxima et nupera Caesaris hispanique regis adfinitate eximio, non pepercerat. Hybernantem enim militem, ut rigidissima disciplina coercitum, si non noxium, tamen eius oneris insolentibus gravem sentiri. Neque Rebenacii minis eum deterreri par esse, cum genuensis respublica eo arcano fundata et conservata diu ut partium in Italia bellantium integra agat, mari omnis exposita et incendia a Gallis perpessa, per idipsum tempus quo is galli regis legatus sibi eius pestis terrores ediceret, aes pro sua rata portione tribuerit. Docuisse se eum sedulo quantum ceteri contulerint ut hyeme se exhibeat miles, et ad eum supplendum instruendumque per acies quantum desit. Neque enim recte res geri, si miles corpora recte in hybernis curet, nisi ad aestatis aerumnas obeundas omnibus sit instructus. Decere magno animo principem et amplissimae ditioni praeter omnes Italiae regulos dominantem, pro viri magnitudine opumque copia, in communibus periculis declinandis magnam quoque aeris vim contulisse. Id expectare reliquos ut inique secum agi iure querantur. At suae iustitiae non esse onere gravare infirmos, validum adlevare. Proinde det veniam postulatis; quamprimum certam et necessariam aeris rationem mittat: alioqui, se quaestori Palphyio mandaturum ut a mantuana, parmensi ac mutinensi ditione copias in florentinam inducat; neque se porro, quantavis auri sero oblatis summa, revocaturum. Flagitium enim faceret si, aere ab duce Florentinorum accepto, eum hybernorum onere adlevet, eosque iterum gravet qui principio, ut declinarent, aes quoque contribuere liberaliter et ultro obtulerunt.

Per quae rationum momenta Florentinus animum tandem flexit parem suae principis magnitudini stipem conferre. Atque has Caraphaei res annus belli italici secundus percurrit (MDCXCI).

CAPUT XII

IN SUMMO EXERCITUS GERMANICI IMPERIO BAVARO SUCCEDIT; BELLUM CONTRA GALLIAM GRAVIUS INSTRUIT; VIENNAM A CAESARE REVOCATUR; IN CONSILII BELlici PRAESIDEM A STUDIO SISP PROPONITUR; AB AEMULIS CRIMINIBUS INSIMULATUS, SE PURGAT; A CAESARE AD PONTIFICEM MAXIMUM EX ORDINE LEGATUR; MITTI DIFFERTUR; INTEREA SUPREMUM OBIT.

Caraphaeus exercitus germanici in Italia imperator — Curat bellum ex Italia in Galliam transferendum — A Caesare Viennam revocatur — Caesar Caraphaei dignitatem tuetur — Hermanni Badensis mors — Aulæ studia de eius successore promovendo — Caraphaei criminationes ab aemulis avaritiae, pervicaciae, timiditatis, superbiae — Caraphaeus praesidis munus non ambit — Crimina purgat: peculatus, pertinaciae, degeneris animi, fastus et insolentiae — Iudicium ultro postulat de quaesturae ratione reddenda — Absolvitur — Staremburgius Consilii bellici praeses creatus — Caesar Caraphaeum in Italia sibi necessarium censet — Legatum ad pontificem maximum Romam destinat — Caraphaeus comparatur — Morae obiectae a Gallis, Hispanis, Italis, Germanis Hungarisque — Caesar cunctatur — Caraphaei error — Morbus — Mors — Ab ea Caesaris dolor — Ab Caesare viri laus.

Sed, dum is ita hyberna administrat, Maximilianus Emmanuel ab Hispanis ad perpetuam Belgii moderationem invitatur, cuius loco Caraphaeus summae rei germanicae in Italia praepositus. Et, quanquam Bavarus suo discessu exercitum bona copiarum parte minuisset, quas secum in Belgium duxit, tamen Caraphaeus hybernorum administratu ita res Italiae restituit ut foederati proxima aestate per Salutiensem agrum arma in Delphinatum intulerint. Ipsi autem non contigit eam provinciam suo ductu gerere, sed Aeneae Capraræ tradere adactus est, quia, ob simultates eum inter et Sabaudum natas,

Caesar Viennam eum revocarat. Quanquam, ut ei dignitatem obtineret, ad omnes Italiae principes et republicas scriberet se eum gravissimis de rebus tantisper adcersivisse: iis autem deliberatis, inlico remissurum.

Per idem tempus Hermannus Badensis e vivis Ratisbonae concessit, et aula Caesaris de promovendo ad id amplissimum munus successore in partes et studia divisa est. Alii namque comiti Francisco Henrico Mansfeldio, alii Aeneae Caprae, pars Ernesto Rudgero Starembegio, aliqui Caraphaeo suffragabantur. Heic aemuli multa et varia Caraphaeo obiectare crimina. Principio eum ingentes sibi parasse opes, tanquam peculatus sordibus quaesivisset. Deinde cervicosum et consilii quamvis egregii, quod non ipse adferret, inimicum. Ad haec timidum ducem, qui, ad quodvis vanum nuncium, iam hostes ad Viennae portas adesse putet, et ex degeneris animi sui modulo indignam Caesari timiditatis notam inurat. Postremo non tanta eius esse merita quantum fastum quantamque superbiam, ut omnino Caesari necesse sit hominis insolentiam demittere.

Caraphaeus interea amicis, qui praesidis munus sibi ambirent, gratias quidem habere: ipse tamen non petere, utpote qui a Caesare ultro honorari consuefactus. At, ad obtinendam nominis dignitatem, his rationibus obiecta per literas ad anonymum scriptas et evulgatas purgare.

Si qui nunc se accusant foedi peculatus reum compertum haberent, cur non in posoniensi conventu, quum omnes ferme Hungaros sibi ceperat inimicos, eius sordis non detulerunt? Nemini clam se nedum cum potentibus principibus viris gravissimas simultates suscepisse, sed amicitias iis palam renunciasse: si quid in pecuniae publicae administratione peccavisset, eos scilicet ut inimicum salvum vellent, Caesari reum dissimulare? Et palam omnibus sese graviter munia exercuisse, sententias libere pronunciasse, respexisse prae Caesare neminem: qua audacia aliquem animo eius servilis fraudis sibi male conscio, exterum, solum, inter quamplurimos infensos observatores, ea in dictis factisque omnibus libertate uti posse? Cetera sat improvidum se omnes arguerent,

qui frugalis in re Caesaris fuerat, ipse sibi pingua Caesaris stipendia, ad septem et viginti annos in tot tantisque et minoribus et summis militiae ordinibus merita, conservare et augere ignorasset. Deinde se nullos homines detestatum magis quam quos privati odii pertinacia in publicum exitium stimulat. Suas enim sententias non ullo animi pravo adfectu aut mala arte, sed ipsis rerum argumentis docuisse; eadem ratione alienas improbasse; at, ubi ex iis provinciae decretae sunt, eas omni studio ac diligentia promovisse. Aliqua a se provisa non accidisse fateri; et tamen adhuc suorum se consiliorum non poenitere, quia non idcirco non meliora sua, quia feliciora aliena. Se enim providisse quae humano consilio prospici possunt; prosperis autem Caesaris auspiciis sperare, non fidere; eiusque egregiam bellandi felicitatem, in Summi Numinis sinu abstrusam, quanta foret et quandiu duraret, semper putasse nefas coniecere. Laetari vero se ea animi magnitudine non esse praeditum, qua notat Politicus⁽¹⁾, centuriones et tribunos laeta saepius quam comperta nunciare. Sibi improbanti Heislerium per Transylvaniae fines germanicas copias dissipare, a quodam aemulo id ipsum obiectum esse, saepius per ludibrium rogitante: — Ubi est Turca? ubi Techelius? — Sed, cum gravi Caesaris damno, non diu abiisse quod et Turca adfuit, et Techelius exortus tot fortissimos viros suo furori mactarunt; atque Heislerius et Auria, catenis onerati, istam magnanimitatem sat ipsis gravem experti sunt. Alia enim sane esse timidum et cautum facere principem, in belli rebus maxime, quae emendationem non patiuntur. Quae de fastu et insolentia obiiciunt, proprio vocabulo ea adpellare oportere gravem caesareae dignitatis curam. Postremo eos se suo gradu deiectum cupere ut longe arceant qui Caesari vera exponat, utilia suadeat.

Hinc iudicium ultro postulat super ratione ab se administratae quaesturae: in quo paruit centies quadragies et plus eo aureorum nummum⁽²⁾, et sub Rabatta et summum belli quaestorem, in belli necessitates optima fide insumpsisse: unde avaritiae suspiciones purgatae.

(1) CORNELIUS TACITUS, *Annales*, lib. II, cap. 12.

(2) Quattordici milioni trentaseimila novecentosessantasei fiorini.

Praeses tamen bellici Consilii ex praeclara belli virtute et scientia Starebergius creatus. Nam Caesar Caraphaeum id temporis in Italia necessarium arbitrabatur, ubi Etraeus et Iansonius, cardinales amplissimi, ac, praeter Galliae regis legatum, qui, ex ordine missus, Romae agebat, Rebenacius Italiae aulas percurreret: omnes prudentissimi rerum civilium viri id occupati, ut Italia Germanos eiicerent. Igitur eum ad Innocentium XII pontificem maximum legatum creat. Is comites delegit, et quae caesarei legati magnificam aulam decent comparat, iam profecturus. Sed, cum Galli contra haec Caesaris deliberata multos metus iniicerent, quos itali principes hispanique proceres veros esse putarent, et Germani Hungarique, Caraphaei aemuli, eius rei expediendae difficultates auferrent, Caesar, ut has vanas suspiciones tempore et cura discuteret, legatum mittere differebat. Sed hic, veritus aemulorum artibus moras necti, ac metuens ne ii summam suam exercitus quaesturam praetenderent, ex qua ipsum necessario Caesari adesse adfirmarent, dissuadente tamen Kinskio, abruptus consilii, eo se munere abdicavit. Sed, cum nihil magis legatio expediretur, morae impatiens, aegritudine animi in febrim incidit, qua brevi supremum obiit (anno MDCXCIII). Caesar indoluit hoc honestissimo testimonio: « Nobis morte praereptus qui summo studio et fortitudine animi nostram rempublicam gerebat » (1).

---

(1) Ex consolatione Kinskii ad Hadrianum Caraphaeum, Antonii germanum fratrem, scripta.

CAPUT XIII

VIRI EICON ET ALIA PRIVATA QUAEDAM.

Vitae summa — Corporis statura, habitus, color, facies, vultus, cibus, potus somnusque, ingenium, industria — Cura posteritatis ingenua et generosa — Epistolae utilissimum historiae conscribendae instrumentum — Genticae dignitatis sedulitas — Uxoris diligentia — Familiae pietas.

Ita Antonius Caraphaeus annos vitae exegit L. In Egnatii autem Leopoldi Austrii romani imperatoris militia XXVII emeruit, e quibus X perpetuos amplissima armorum imperia obiit, V vero ultimos potentiam tenuit.

Corpore ad breves magis quam proceros accessit, eiusdem habitu firmo, colore subfusco, nigro capillo oculisque, facie decora, vultu alacri, utroque in maiestatem composito, quam ipsam, vigore oculorum eximio, intendebat ad vim, remittebat ad lenitatem. Cibi, potus somnique parcissimus, ut tres fere semper noctis horas aut summum quatuor quieti daret. Ingenio non tam ad subita exprompto, sed acri et longa meditatione omnia quae in rebus deliberandis inessent, videbat, e quibus propria decerneret.

Eius ingenii consecutio fuit ut non tam audentia quam cauta consilia sequeretur. In eius autem scriptis reperio iisdem de rebus vel septenas octonasve epistolas, in quarum posterioribus expendit alias rationes quae ante in mentem non venerant. Eadem de causa, eorum quae scribebat sedulus emendator, ut, in eorum qui ipsi a secretis essent epistolis, multa inducta, multa inscripta, multa deleta ipsius manu, earum lector notaverit.

Magnam habuit posteritatis curam. Etenim, quae ad ea quae gessisset explicanda pertinere arbitrabatur, omnia compo-

suit: epistolas maxime, omnium optimum scribendarum historiarum instrumentum ⁽¹⁾; vel de suis viciis libens futurae aetatis iudicium subiturus, qui inter sua rerum monumenta aemulorum infarcivit accusationes et invectivas. Neapolitani nominis dignitatem apud Germanos sedulo procuravit: quamobrem quos virtute et industria decori suae genti fore providebat, eos officiis, gratia, auctoritate promovebat; leves, futiles, vanos ne temporis quidem momentum in Germania morari patiebatur. Uxoris diligentissimus fuit, in quam supremo elogio liberalitatem singularem testatus est. Cum autem ex ea liberos nullos suscepisset, ad perennandam familiam Hadrianum, fratrem germanum, uxorem ducere curavit. Sed vitae praereptus antequam ex eo et Izabella Tomacella Hadrianum nepotem natum videret, qui, filius unicus, parenti morti proximo natus, familiae nomen et opes servat.

---

(1) VERULAMIUS, *De augmentis scientiarum*, lib. II, cap. 12: «Atque orationes sane virorum prudentium de negotiis et causis gravibus et arduis habitae, tum ad rerum ipsarum notitiam, tum ad eloquentiam multum valent. Sed maiora adhuc praestantur auxilia ad instruendam civilem prudentiam ab epistolis, quae a viris magnis de negotiis seriis missae sunt. Etenim ex verbis hominum nil sanius aut praestantius quam huiusmodi epistolae. Habent enim plus nativi sensus quam orationes, plus etiam maturitatis quam colloquia subita».

APPENDICE

PARERI PER LA STAMPA

I

DEL REVISORE ECCLESIASTICO

Reverendissimus pater abbas Laudatus revideat et referat.

Neapoli, 4 octobris 1715.

Eminentissime princeps,

Tuo iussu, eminentissime princeps, legi libros quatuor Iohannis Baptistae Vici *De rebus gestis Antonii Caraphaei*, in quibus non modo nihil notavi quod pietatem laedat vel christianos mores corrumpat, sed cum neapolitano nomine summopere sum gratulatus quod ex hac gente extiterunt et summus belli dux civili doctrina et militari scientia praestantissimus, qui, praeter cetera, bello turcico superiore de re christiana operam optime meritus est, et scriptor, qui eum praeclarissima historia annorum aeternitati commendavit. Quapropter, tum narrati viri, tum narrantis styli merito, dignissimos censeo ut typis dentur.

Neapoli, in regali monasterio Sanctorum Severini et Sosii, die primo ianuarii 1716.

Eminentiae Tuae

addictissimus famulus
DOMINUS BENEDICTUS LAUDATI.

Attenta supradicta relatione, imprimatur.

Neapoli, 17 ianuarii 1716.

Dominus NICOLAUS ROTA, provicarius generalis.
Dominus pater magister GIPTIUS, canonicus deputatus.

II

DEL CENSORE CIVILE

Utriusque iuris doctor Dominicus de Aulio videat et in scriptis referat.
GAETA, regens. **MIRO**, regens. **MAZZACCARA**, regens.
 Provisum per Suam Excellentiam, Neapoli, 30 octobris 1715. Mastellonus.

Excellentissime Domine,

Tuo, excellentissime principe, imperio libros quatuor Iohannis Baptistae Vici *De rebus gestis Antonii Caraphaei*, summa rerum prudentia ipsoque linguae latinae genio conscriptos, recensui, in quibus, dum praeclara caesarei ducis facta consiliaque narrantur, Leopoldi augusti imperio per veras pietatis, socialis fidei, clementiae liberalitatisque laudes plurimum lumen accedit. Quapropter, eos formis literariis consignari publicum decus censeo.

Neapoli, XI die ianuarii 1716.

Excellentiae Tuae

addictissimus cliens
DOMINICUS AULIUS.

Visa supradicta relatione, imprimatur et in publicatione servetur regia pragmatica.

GAETA, regens. **MIRO**, regens. **MAZZACCARA**, regens.

Provisum per Suam Excellentiam, Neapoli, 10 martii 1716. Mastellonus.

II

RAGGUAGLIO STORICO
SULLA CONGIURA NAPOLETANA
DEL SETTEMBRE 1701

PRINCIPUM NEAPOLITANORUM CONIURATIONIS

ANNI MDCCI HISTORIA *(a)*

Anno septingentesimo supra millesimum ineunte, post maxima deflagrata bella, Europa ferme omnis pace composita, et republicae quidem suis quaeque libratae momentis stabant; sed cunctae, in unam Caroli II Hispaniarum regis salutem oculis conversae, haerere potius videbantur. Eius namque regis, iamdiu spe sobolis destituti ac diuturnis morbis afflictati, dubia vita universis erat sollicitudini, supremum quod instabat fatum horri. Etenim hispanica monarchia, ipso regnorum numero gravis, continentibus vexata bellis, profusissima regum beneficentia debilis, nullo [iusto] exercitu continentia obtinebat regna, nulla classe dissita coniungebat; sed omnia subiectorum amore et necessaria externorum religione continebat in fide. Leopoldus Austrius primus eius nominis Romanorum imperator, si quid Carolo regi humanitus accidat, subsidio dominationis destituto, ab Philippi I stirpe adgnatus, regnorum successionem agit asserturum. Princeps sane, et militum virtute, et ducum prudentia, et felicibus rerum gestarum auspiciis, supra quam vulgo clarus; sed diutino ab Turcis bello prorsus aerario exhaustus; deinde a Belgio per totam Germaniam, ab Hispania per universam insuper Galliam, ab Italia per Alpes disternatus; denique classium impotens, ut qui ditone mediterraneus, sua desideria armis confirmare in difficili habere putabatur. Nec

---

(a) De parthenopea coniuratione IX kal. Octobris MDCCI a IOHANNE BAPTISTA A VICO, regio eloquentiae professore, conscripta.

vero Germania, in se divisa, in tantam potentiam Austriacam imperatoris domum efferri, Pannonia praesertim fere tota, tota Transylvania, Valachia, Sclavonia reciperatis, aequo animo pateretur. Et imperii electores saepe illa tempora in animum revocare, quibus prorsus liber sortium imperialium iactus erat. Contra, Ludovicus XIV rex Galliarum, quo proximitatis nomine ex Iohanna, Ferdinandi cognomento Catholici filia, ab Aragoniis in Austrios, eo item ex Maria Theresia, Philippi IV sobole, ab Austriis in suos regna hispanica obventura contendere. Isque adeo abhinc ferme vicennium, iam inde quo dubia prolis spes regi Carolo erat, ingenti classe ac praepotenti exercitu id successionis ius instruxerat, et, in hoc fati eventum, proximis annis maximo exercuerat bello, quod contra reges Hispaniarum et Angliae, Batavorum rempublicam, Sabaudiae ducem, imperatorem et omnes fere Germaniae principes foederatos sustentaverat unus, ut in hoc temporis articulo pacem et bellum in sinu gereret pro re nata. In continenti quoquoersus in ditiones hispanicas pertinens, in Hispaniam et Belgium per suas, in Italiam per affines Sabaudiae ducis terras, utrinque et in Mediterraneo mari et Britannico classe potens, omnia omnibus minitabatur ^(a). Batavorum respublica, libertatis pertinax — sollicita et anxia ne quas ei opes Galli, Hispanis infesti, pararint, iisdem cognati sint eversuri, — tum provident: Belgium, ex cuius provincia in florentissimam rempublicam abiere, neque intertrimento Hispanis, neque usui deinceps futurum, ut illac in Germaniam pertinere ad sustentandas imperatoris opes oporteat. Guilielmus Angliae rex, adventitius in regno domi lubrico, ut sui fastidium, Anglis pacatis, avertat, grave bellorum argumentum urget, fovetque hispanicae monarchiae divisionem. Romanus pontifex, italicae respublicae ac reguli magis fortunae brevi abfuturæ desiderio quam praesentis voluptate teneri. Nec vero Lusitaniae rex ab ultimo Oceano has Europae agitationes et fluctus spectare tutus.

(a) in Italiam, proximo mari et instructa classe, omnia omnibus minitabatur etc.

Hoc rerum statu Ludovicus Lacerda dux Coelimitinensium regnum neapolitanum pro-rege obtinebat, infinitae procerum Regni potentiae pene extinator, durus vectigalium exactor, acer criminum iudex. Ab eo Iosephus Medicaeus Octavianensium princeps, urbi praefectus, sub quo spes redimendi criminis nulla, celandi delicti ardua, fasces, virgae, secures magis in maiestatis religionem ostentabantur. Ipsi proregi qui admodum pauci prudentiores rerum visi, ii intimi: ceteri speciem magis gratiae quam vim tenebant. Annona, ut non vexata, ita nec affluens; idque messis vitio, plures annos parum laetae, plurimi dabant. In Regno, alieni imperii accessione, nulla de summa rerum anxietas, et, inter antiqua pacis ocia, nihil intenta, sed undique incustodita securitas. In urbe vero ima plebs levis, indoles mediocrum inturbida et amans otii, nobilitatis in plebem fastus, in forenses operas odium, inter ipsos invidia. Mos gentis: vana ingenia, rei ostentatio et tum maxime luxur incendium.

Hac republica, his animis, caecus rumor civitatem obrepserat Guilielmum Angliae et Ludovicum Galliae regem hispanicae monarchiae agitare divisionem, nec temere. Constat enim cum Hispanis Gallos ad octingentos fere annos de regnorum gloria concertasse; et Ludovicum XIV, monarchia hispanica constante, « magnum » audire: haud verisimile videri quin, ea disiecta, « maximus » dici velit. Eum sui ipsius fortunis supra reliquos Europae principes evexisse opes: facile factu ut, alienis Hispanorum malis, supra omnes orbis terrarum reges excitet in immensum. Salica lege caveri ut quae regna Galliae obveniant, eius accessioni cedant; at hispanicam maiestatem aequius pati nusquam esse quam alibi. Dari ab Ludovico ex sua familia proprium Hispanis regem: magnificentum quidem; ex eius domo in maximam monarchiam iuxta ac coloniam deducere. Sed id esse principis qui vivens gloria frui velit: regum enim cognationes esse ipsorum proprias, nec populorum ingenia commutare. Et vero haec et huiusmodi praeiudicia tum maxime civium sermonibus coeperant usurpari, quum Carolum regem in gravem ac difficilem morbum incidisse

perlatum est. Sed post, ubi per alias literas de eius convalescentia ac pene certa salute renunciatum, Neapolitani, in ludos et gratias diffusi, in alia non intendere. Itaque, praeter omnium opinionem, evenit quod ab regis Hispaniarum ad summum pontificem legato literae XI kal. decembris, prima nocte, Ludovico proregi datae sunt; iisque obnunciatum: cum tabellario, quem ad magnum Etruriae ducem eius in Hispania ablegatus cum literis ea de re miserat, eam ab Gallia Romam usque pervenisse famam: Carolum II supremum obiisse diem, et, novissima voluntate contestata, Philippum Andegavensium ducem, Galliarum Delphini minorem natu filium, regnorum ex asse heredem instituisse: et alias spes heredum. Praeterea summum ordinasse Senatum, qui tantisper, dum Philippus rem cernat et supremam Caroli voluntatem agnoscat, summam rerum gerat, eique vidua regina praesit. Iustus nuntius non erat; sed testamenti, mortis et eorum, quae postea ad datas usque literas secuta sunt, peculiaribus signis vera nuntiasse videbatur.

Eo dolore percussus, prorex, ut in re maxime trepida afflictus animi, nihilominus mente stetit, et confestim ad expromptiora consilia, quibus Regnum, in tanta re dubia, in successoris fide contineret, animum applicavit. Et principio e re censuit ea de re Siciliae proregem facere certiore, ut tam difficili tempore provideret. Mox Senatum et omnibus tribunalibus praefectos extra ordinem convocat. Nam in re praesenti perspectum innumera supra caput instare pericula, et in frequentissima civitate, unde et Regni reliquae et adiacens Regno Sicilia exemplum capit, in difficili esse tempore tam ancipiti liquida non turbari nec moveri quieti. Quapropter Lacerdius de regis morte promulganda primum omnium retulit. Fuerunt qui eiusmodi argumentis non oportere censebant. Plebem neapolitanam, freti instar, paullo novitatis vento furere et aestuare. Patritiorum paucos habere, multos desiderare; a mediocri civium ordine parum quidem metus, sed nihil spei; monarchiae divisionem secundo civium rumore exceptam: an Galliae rex Caroli II non destituat voluntatem, incertum. Felicem quidem agitari ci-

vitatem sub Ludovico ^(a), sed inermem. Itaque, eo interregno, dubioque dominatus subsidio, Ludovici virtuti obsequii maiestatem negari posse. Sed is in contraria stetit sententia, eo consilio persuasus: inter urbem Romam ac Neapolim nec Oceanum interiacere, nec immensum terrarum tractum; celare tantam rem Neapolitanos, quam brevi aliunde resciscant, eiusmodi esse atque in dies, non in longitudinem, providere; et suspirari dubiam fidem et facere, prope esse; fide fidem conciliandam. Quin, hoc ipso quod tot tantaque instent mala, imperterrite eorum causam aperiendam. Quam si aliunde cives excipiant, credent Carolum mortuum, Philippum successorem non credent; sed qua animi praesentia et mors et successio nuntietur, ea item utraque res certa fiat. Mala enim contra eundo, minora fieri; et latitantes vel a timidis fortes opprimi.

Ita, obnuntiatione regiae mortis deliberata, extemplo [Petrum Paulum Mastellonium] tribunum plebis accersiri iussit, eique iniungit qui prima luce plebis decuriones uno eodemque tempore convocet, ut suos quisque tribules de regis morte ac testamento edoceret. Mox de argentariis mensis consultat. Nam is civitatis mos est, ut in eiusmodi mensis cives pecunias custodiendas deponant, quisque suas, et per eiusmodi argentariorum tabulas non civitatis modo, sed totius Regni commercium agitetur. Cum igitur timor subesset ne, eo interregno, universi cives repeterent quisque suum, idque domi cum metu quam in mensis cum periculo esse mallent, itaque mensae omnino decoquerent et commercium impediretur: e re visum uti nummularii ex tabulis infra centum aureorum nummum accepti, solidum; ultra vero, quadrantem expenderent, menstruum cuique rei familiaris subsidium. Ne tamen regii de privatorum bonis moderatores viderentur, placuit ut qui mensis praeesent, ipsi ab prorege proximo die, quo, cum festus esset, cum nummulariis agere non licebat, opportuna ei malo

---

(a) Lacerda, e così sempre che « Ludovicus » indichi il viceré Medinaceli.

remedia postularent. Hinc, ne ima plebs ullam inveniat causam, quo iure quaque iniuria civitatis statum labefactarent (cui rei soli videretur intendere), de uberiori annona consultum, et septemvir menstruus aedilis admonitus ut benigne de ponderum et mensurarum iniquitate et de obsoniorum vitiis cognosceret, et aequa clementique iurisdictione uteretur, neque durus poenas ac difficilis quaestor exigeret. Praeterea, ne corpus sericariorum misere per otium tabescat (id enim est in civitate omnium maximum), eorum magistro negotium datum ut iis viginti millia serici pondo texenda locet. Inde animum ad muniendas arces, quibus tum licebat, praesidiis appulit, atque in eas cibaria et belli commeatus importari curat, et in primis arx ad Mercatum adstructa, quam tenuissima plebs circumhabitat, milite confirmata, quem eo manipulatim immiserat. Orto die, ornatu dolorem accusante et vultu [in] moestitiam expresso, ad complures magistratus, nobiles et modestos cives, qui tum forte an ad preces, qui ad officium, qui ad relationem convenerant, eiusmodi habuit orationem:

« Ingratam vobis gratiam hodie refero, cives, qui me de more pro principe convenistis. Rex obiit. Video equidem in cuiusque vestrum oculis fidem diriguisse, et in ore omnium vestram principis pietatem horrere. Constantissimus rigor! horror iustissimus! nam optimo rege, quid regem dixi?, parente orbat. Maxima quidem de eo sospite nostra omnium voluptas erat, sed non tanta prout defuncti peracuit animos desiderium. Hactenus enim regem venerati; nunc tandem nostrarum columnen fortunarum, coniugum, parentum liberorumque salutem, regnorum vitam nostis. Quam igitur esset charior si fata vestris lacrymis exorari possent ac restitueretur! Sed rex, diligentissimus populorum, quod inviolabili fatorum lege negatum, id suprema praestitit voluntate. Instituit namque monarchiae universae haeredem Philippum Andegavensium ducem, Galliarum Delphini minorem natu filium, Ludovici Magni nepotem et sui. Iustissimam voluntatem! ut quem hispanicae monarchiae leges ad regnorum successionem vocabant, eum sua novissima contestatione accersiret. Utilissimam populis voluntatem! ut in

maximi regis familia maximae indolis regem quaereret. Nec sane mirum: nam ex remotiori Gallia olim, Burgundia, Philippus I ad regna hispanica vocatus est; et hic quisque vestrum in hac urbe Andegavensium regum templa visit, iura custodit. Summum praeterea supremo elogio senatum ordinavit, eique in interregno suam concredidit maiestatem. Quod, per vestram spectatam in dubiis rebus fidem vos oro, et per vestrum bonorum civium ingenium obtestor, hoc Manibus amantissimi regis date, quod ab eo, si etiamnum viveret, vosmetipsi postularetis: vestram status tranquillitatem. En vobis sceptrum: ei servate, quaeso, quem regno Carolus destinavit; et me, vestrum heri ducem, mox luctus consortem velitis rogo ».

Tum omnes qui aderant, ea oratione tanti digna casus, nec opinantes, commoti, et proregis de se fiducia devincti, diffluere luctu et in imas preces procumbere, ne is gravissimo tempore fluctuantem rempublicam deserat, quin Regni, patre orbati, tutelam suscipiat, exorare. Quae desideria cum Lacerdius obsequentis imagine rata faceret, specie Regni nihil quicquam mutata, et in sontes animadversum, et iura experiuntibus dicta, et commercium agitatum. Sed non sine omni offensione tanta res et plena discriminis abiit. Tum vero mihi, praeterita repetenti, haec maiorum exempla obversabantur: quod multiplicata per urbem patibula, suprema regum fata obnunciarent, vel integra principum domo. Id consilium prorex aut non advertit aut aspernavit, tutus animo iustos timores adversante (a).

Et confestim, unde metus, se ostentarunt pericula. Nam a tribuno plebis, haec tristia et laeta in Mercato promulgante, audicissimus imae sortis homo principem de Austria domo coram et aperte requisivit. Id tamen aequo exceptum interpretamento et vetusto in Austrios Hispaniarum reges obsequio datum. Gravius illud: cum de gravissima re iustus nuncius plus aequo cessaret, et Neapolitanorum animi magis haerere coepissent: aliique in spem vivi adhuc regis erigi, alii per eam

---

(a) prorex forte contempsit, civium fretus obsequio etc.

nuntii absurdam cessationem incerto metu trepidare, sed tamen magno. Septemviri civitatis ex patriciorum ordine, Hieronymo Aquavivio et Malitia Caraphaeo impulsoribus, a prorege postularunt (an imprudentes?) ut sibi, incerto dominatu, ad Regni gubernacula assidere ius esset. Res altius penetrabat, tamquam regnum neapolitanum, Caroli morte, suae ditionis factum. Prorex in maximo Regni comitiatu de summa rerum rogandum obtendit. Itaque, serens moras, ictum elusit, quem mox etiam hebetavit levis per urbem diffusus rumor: vana funesta; regem in vivis agere. Tandem de Matrigo res certior facta, et exemplum testamenti perlatum, una et constitutio interregni.

Tum etiam novae spes, novi metus; et dubia de actis in vulgus dissita, coniecturae de agendis adversae; et, inter anticipatas curas, de monarchiae divisione rumor per omnium ora differebatur, nec sine potioris partis in Gallos assensu. Tandem allatum Ludovicum XIV ad parisienses patres retulisse: an, integra imperii gallici maiestate, Philippus Andegavensium dux hispanicam regnorum successionem adire posset. Et ab amplissimo ordine licere decretum, quando utrumque imperium, et francicum et hispanicum, iis legibus fundatum est, ut alterutrum sit alterius impatiens. Quodque ex Senatus auctoritate nepotem adire iusserit; eumque [in magno procerum regni conventu, ubi et Iacobus rex Angliae et utriusque regis familiae affuerunt,] his verbis regem consalutaverit: — Philippe rex, ego te Andegavensium ducem, Philippus IV Hispaniarum regem progenitum. Cum sedulitate consilii, Hispanorum propria, ingenitam ab Gallis exercitii alacritatem coniunge, et domi prudentiam foris instrue armis. Itaque tuorum regum decessorum gloriam superaveris. In te igitur constet hispaniensis monarchia, et, sua magnitudine, vel nomini officiat meo; me iubente tamen. — [Quodque, his ita dictis, Hispanorum ad regem Galliae legatus Philippum regem agnovit suum, et manum venerabundus adoravit.]

Eo accepto nuncio, ut plurimum, in urbe, tamquam ex re insperata, admiratio; et in Ludovico rege laudari nepotis pie-

tatem, non regni. Prorex vero, in re ferventi, novi principatus indicit omnia. Tum quoque septemviri civitatis patricii (homines plerumque, quos in tenui re positos, minus rempublicam curare oporteret) ad id maiora Regni comitia occulti desiderabant: quod in perduellium edictis postea promptum. Nihilominus a prorege ea est solemnitas aspernata, ut quae, in gente prona in turbas, intuta, et in regno, quod sequi Aragonum exempla debet, superflua. Igitur, post paucos dies, a frequenti, qui in urbe agitabant, baronum numero, septemviris civitatis, universo magistratum ordine ac prorege ipso, solemniter per urbem obequitantium pompa, Philippo V eius nominis regi potenti inclyto felici acclamatum. Nec ullis novi principatus apud plebem insinuandi artibus, praeterquam iactum missilium, consensio in principem conciliata; non annona nihilo vexata, non criminum abolitione, ne bonorum beneficio fruerentur indigni. Atque ita bona pace Regnum Philippo successoris servatum.

Rerum quidem ordo postularet ut hinc prima coniurationis momenta narrare instituerem, quod per hoc tempus insidiae regno neapolitano nece Romae coeperunt. Tamen, ne dissitae res inconditaeque tradantur, alius ordo contexendus videtur.

Inter has res gestas, Leopoldus successionis, Guilielmus divisionis spe destituti, ad bellum spectare. Et quidem binis castris Austrius, alteris ad Rheni ripam, alteris in Italiam, movendis, Anglus duplici item classe per Lusitaniam, una in Hispaniam, altera in Indias, arma traicere [Batavi rem gerendam urgent]. Itaque communicant opes. Sed Angli cum ingentem mercium copiam in Hispanias comportatam, et immodestam pecuniarum vim in foenus nauticum ad Indias, hispanicae ditioni subiectas, occupatam haberent, suas attritas priori bello fortunas, pace, quam hostium bello instauratas, malebant. Germaniae principes Rheni accolae edicunt suis ipsorum copiis eos Germaniae fines ab Gallo Austrioque protegere, sive ut sua pacata, sive ut Italiam magis infestam velint. Ludovicus interea iustas sui facti causas primum omnium protestatur: Europam eundem rerum statum servare;

hispanicam monarchiam suum certum habere regem; regnum gallicanum Philippi successione nihilo auctum: argumenta Europae pacem, quam impense studet, perennatura. Mox a Batavis per comitem Avoum, cum libera rerum gerendarum potestate ablegatum, a Venetis autem per Caesarem Estraeum cardinalem, tum forte de comitiis pontificiis redeuntem, petit ut, quo vergant foedera, certo tempore edicant. At Batavi, quid anglicana comitia iusserint, Veneti, quae copiae germanicae in Italiam erumpant, expectantes, dubia cunctari. Sabaudiae autem dux, Mariae Ludovicae filiae cum Philippo nuptiis invitatus, foedus cum Gallo et Hispano percutit. Lusitaniae rex magnum, quo rem impellat, momentum arduis legibus trahit. Clemens autem XI, inter dubiam Philippi successionem summus pontifex creatus, aetate vicens ac mente, magisque principem quam hominem curans, neutri partium pronus, bellum pace praeversum videtur velle; sed eam individua successionis causa explicari non patitur. Igitur Ludovicus una nocte, batavicus emissis, gallica praesidia per Belgii oppida disponit; Mantuam, firmissimum ab Transalpinis Italiae munimentum, praesidio antecapit; ad Bataviam, Rhenum ac Mediolanum copias immittit. Atque ita, dum impense de pace agitat, bello expeditur.

Per id tempus iamdiu Philippus Matritum, regnorum sedem, pervenerat, atque, ut ibi monarchiam iuxta ac vastum mole corpus offendit, per cuius membra tenui spiritu dissipato, stupor nervos et artus habeat, extemplo ad rempublicam ordinandam applicuit; eamque ad rem Aloysii Emmanuelis Portocarrerii cardinalis auctoritate et marchionis Harcourti, regis Galliarum ad se legati, consilio in primis utitur. Et principio, ut subsidia imminentis belli pararet, nec populis omnem pecuniam imperari oporteret, innumeris aulae ministeriis, in quibus ingens vis argenti vexabatur, regiae frugalitatis modum imposuit; militias, ex decessorum regum liberalitate concessas, quae regium aerarium in immensum attriverant, per annum solvi dimidiatas edixit; deinde, quo aequior esset privatorum conditio, complures magistratus super numerum redegit in

ordinem. Sed, et quo diversos utriusque gentis animos aeterna iungant in foedera, cognati reges utriusque imperii splendiora ordinum decora [et rei americanae Indiaeque commercium] ultro citroque communicari imperarunt.

At enim, inter eiusmodi spes laetas Regni, homines quibus et stare et ruere republicas iuxta est, iniquis animis sollicitudines legunt: in his quamplurimi coenobitae, qui in urbe frequentissimi opibus affluunt. Norant enim regni artibus Philippum ab Ludovico imbutum, ab Harcourto subinde admonitum; et in Gallia coenobitas, in literas prorsus alias intentos, contracte ac duriter vitam agere, abunde habere quod satis: templa mentis castitate [magis] quam sumptuoso artis et auri cultu venerari. An igitur veriti ne hispanica regna etiam in religionibus ad gallicani exemplum componerentur, an ab romanis proceribus germanicarum partium concitati, sive ut Iacobo Cantelmo cardinali et Neapolitanorum pontifici, Bourboniae domui addicto et rigido disciplinae ecclesiasticae vindici, incommodarent, sive ut Laurentio ^(a) Casonio, pontificis [romani] in Regno internuncio, gallico nomini infenso, morem gererent, an ob haec omnia, quasi una mente agerentur, proinde consentientibus studiis, Neapolitanorum animos tentare accipiunt. Et, uti quisque ordine ac loco erat, ita apposita arte aggredi: imam plebem pertentant quod, novo Philippi regno, nihilo vectigalia relaxata, annona nihilo vilior prostet; — reos eorumque necessarios incitant, eorum dolendo vices quod novum regem iustum, non item clementem senserint et, cum hac misericordia, invidiam in Medicaeum cient; — emeritos stimulant ac veteranos tristibus coniecturis: anno insequenti futuras prorsus nullas militias; apud Gallos enim in acie mereri stipendia, post missionem non promereri. Alia ex parte aliquot turbidi ex nobilitate homines, ad sollicitudinis imaginem compositi, ab ipsis proceribus rogitare: an quas opes iis Gallia, vicina ac praepotens hostis, fecerat, porro conservent; id adeo se vereri; iam enim Gallis honores ab Philippo conferri et imperiorum iura communicari; parum oneris unis

---

(a) *Tutti i codd.* Philippo.

Hispanis inservire, Gallis insuper serviendum; se iis desiderare ut rex eos aliquanti faceret, et, ni viritim, saltem universae civitati gratiam de integra eorum erga se fide per literas contestaretur. Atque eiusmodi artibus apud cives metus iniiciunt, indignationes intendunt, ut inde odia.

Brevi post, Eugenius princeps a Sabaudia, iustum ductans Germanorum exercitum, Alpibus praeter spem superatis, Athesi primum, mox Pado, tum Adda ^(a), demum Mincio fluminibus integris copiis traiectis, aliquot minoribus oppidis occupatis, ac demum castris in clarensi agro positus, per levia certamina bello petere Mediolanum ^(b). Principio Carolus Henricus a Lotharingia Vaudemontanorum princeps, Mediolano praefectus, et Nicolaus Catinatus, gallici exercitus ductator, mox, auctis Germanorum copiis, Victorius Amadeus Sabaudiae dux, demum [Franciscus] dux Villeroaeus cum aliis sociorum auxiliis, Mediolano, divisus copiis, praesidio esse, et cum hoste in solo externo, ab suis per Alpes dissito, nulla, ubi hyberna habeat, urbe, cunctando, proximam aestatem rem gerere. Hinc alia novis rebus affectandis fomenta, quibus non parum Franciscus Savionius, reipublicae venetae Neapolim ablegatus, Germanorum gratia conspirabat. Ac seditiosa ingenia, et ut plurimum coenobitarum, quaeque tristia efferre differreque; atque Eugenii copias exaugere; militum germanorum ferociam ac robur praedicare; pro quavis velitatione praelia supponere et ingentes Gallorum captivitates et caedes; Mantuam vel Mediolanum, utra magis placeret, modo vi captam, modo ultro deditam obnunciare; quin et auspicia fingere, et aquilas in principis Eugenii praetorio consedissee. Contra Catinatum dicitare: se priori bello ad Susa masculis animis, nunc effoeminatis corporibus imperare et ab civibus magis quam ab hostibus metuendum; Gallos non aequae, ut olim, pro sui regis gloria, modo

---

(a) *Cod.*: Adria.

(b) traiectis, Guastallensi, Mirandulano ac Mutinensium duce in se conversis, et aliquot minoribus oppidis in mantuana ditione occupatis, Mantuam ipsam circumsidere et direptionibus et crebro incursu mediolanensem agrum infestare etc.

pro commodis Hispanorum contendere; et Italos Hispanosque caedes Gallorum spectare magis quam vindicare. Immo illud etiam occupabant: non mirum si Ludovico, qui bello superiore omnibus erat formidini, negotium modo uni Germani facessant; ei namque sat opum ad regni proferendos fines, at vero ad protegendam hispanicam monarchiam imparem esse autumabant. His igitur instigationibus falsi cives, rerum privatarum exortes, publicarum ignari, uti solet, ut quo inclinet fortuna belli, eo vergant animi fortunae aucupes, occulte Germanis studere occipiunt.

Paullo post bellum in Italiam illatum, Lacerdio, utpote rerum italicarum callido et ad stipendium mediolanensi bello suppeditandum accuranti, prorogatum a Philippo proregnum; isque mox, ut sub quo urbi praefecto, difficiliori interregni tempore, innocentiam in urbe servasset, sub eodem, certo iam rege, tueretur, Medicaeo civile imperium prorogavit. Ibi per urbem seditiosi rumores magis differri, neque a dictis facta se iuncta. Nam abiecti e Macello homines philippaeos nummos semel atque iterum in commercando respuere: quin dicitur, in frustra caesos, per scalas regiarum aedium, atrociam perfidiae signa, dissipatos. Igitur prorex, ut sceleratis ausis obviam iret eorumque deterreret authores, novam extra ordinem maiestatis quaestionem constituit; eique Felicem Lanzinam Ulloam, Consilii neapolitani praesidem, Alphonsum Aracoeli, aerarii praefectum, Gregorium Mercatum et Ianuarium ab Andrea, utrunque a principis consiliis, praeposuit iudices; Seraphino Biscardo, quaestori aerarii, accusationem, Francisco Torrejonio, urbi praefecti adessori, inquisitionem demandavit.

Atque hoc loci narratu commodum quibus ex caussis coniuratio orta, per quae momenta adolescens, in sua usque novissima tempora ducta sit.

Leopoldus Caesar — iam inde quo Carolus II supremum obiit diem, a Regni gnaris expertisque in certam spem adductus fore uti Neapolitani, vetusto externi dominatus fastidio, Philippi regnum detrectarent et Carolum archiducem Austriae, eius minorem natu filium, suum sibi certumque regem roga-

rent — quo Hispanos omni prorsus Italia expelleret, id sane magnum momentum duxit: praeterquam enim quod Siciliensium, qui ab Neapolitanis fere semper regni exempla secuti sunt, pronam accessionem arbitrabatur. Praeterea, optimum hybernis in Italia regnum nactus, iniquissimam Mediolani propugnationem Hispanis Gallisque se facturum sperabat: nam, stipendiis ab Regno hostibus omnino impeditis, com meatibus inde suis abunde suppeditatis, ad haec Galliae viribus, ad fines a Batavis et Germanis protutandos Mediolanumque obtinendum ^(a), distractis, hac gravi regni neapolitani, et fortasse etiam siciliensis, recipiendi adiecta insuper mole, nullum negotium futurum putabat, quin Philippo, Italia exuto, vix Hispaniae superarent.

Igitur tribunos militum Carolum Sangrium et Iohannem Caraphaeum, neapolitanos, Romam, ubi a multis potentibus factiosisque viris plurimum sibi gratiae deberetur, nullis satis certis mandatis, sed ex re consulturos, mittit, ut, si forte de novo principe Neapolitani diversi ab Hispanis irent, cives civibus praesto essent, et Neapolitanorum in Carolum studia Caesaris nomine confirmarent. Uterque enim erat ex nobili familia ortus — Sangrius e Sancti Lucidi marchionibus, e Policastrensi comitibus Caraphaeus; — ambo, ex quo belli potentes visi, ad imperatorem, dum licuit, ierant militatum, ibique boni ad rem armis cernendam gerendamque spectati sunt. Sed Sangrius animi abditus, Caraphaeus intectus. Ubi Romam adveniunt, quasi iam ab imperatore ad Philippum discissent, ad hispani regis ministros se applicant. Hispaniensis legatus, eorum officio commendato, in fidem recipit, hortaturque ut Neapolim commigrent: nec meritum eorum amplitudini fidei ac virtuti locum defuturum, bello praesertim iam imminente, pollicetur. Sed Caraphaeus, quia ineptus incoeptis visus, quod multa perfidi animi proderet argumenta, an quod dignas ausi metueret poenas, in Germaniam redit: Sangrius, ab oculis

---

(a) protutandos Hispanias Mediolanumque obtinendum etc.

morbum causatus, permansit. Interea, cum Philippus pacate ad regnum neapolitanum exceptus esset, Sangrio nequicquam res primo cecidit, ita ut animum mali facinoris porro tentandi ferme omnem abiecerit.

Res tamen prae caeteris Hieronymo Capycio Rofranensium marchioni, patricio iuveni per aequabilem aleae fortunam famoso, et ea causa Romae tum temporis agitanti, a Sangrio aperta est Hinc insidiarum caput. Nam, per Hieronymum Sangrii consiliis Iosepho Capycio fratri communicatis [qui, Neapoli profectus militaturus in Belgium, ad Urbem forte an accersitus diverterat], hic ad quod facinus natus sane videbatur, animum sedulo adiunxerat. Iuvenis abstrusus, re angustus, animi vastus; tristi vultu et exsanguis et cogitabundum praeseferente; manu promptus, tardus lingua, acer ingenio; tenax propositi, audax effecti, secreti fidus; Hispanis infensus quod, hominis occisi causa, [acri et] longa custodia punitus; maiestatis contemptor, qui praesente decessore prorege eam admiserat caedem; Germanis ita studens, ut iam inde quo custodiretur, linguam optime perdidicerit. Is igitur, quos alios illustri loco natos, certos fidosque sibi et novarum rerum avidos ad urbem Neapolim noverat, iis sponte sua pessum ruentibus stimulos ^(a) insuper addidit. Complures quidem praesenti fortuna beati, nisi alios immodesta potentiae libido, alios dolor (an iustus), alios profunda avaritia dedisset praecipites ^(b), per quam foedissimum patriae tranquillitatis quaestum cum Germanis fecisse dicuntur. Sed quos [Capycius] primos aggreditur sunt Bartholomaeus Ceva-Grimaldus, Franciscus Spinellus, ille Telesiae, hic Castellucciae dux, Malitia Caraphaeus et Hieronymus Aquavivius, quibuscum intimam vitae consuetudinem agitabat.

Dux Telesiae, ianuensi familia, quae cum patriciis neapolitanis agitabat connubia, progenitus, in amplis fortunis natus, cultu eductus non illiberali, inconsulta nominis libidine fere-

---

(a) *Cod.* stimulam.

(b) addit. His postea accesserant tres viri principes praesenti fortuna beati, nisi alium..., alium..., alium..., dedisset praecipitem etc.

batur. Baronis Astensis ^(a) nepos, cognatam inclyti bello viri gloriam Germanis accepto referebat. A cognato Capycio prius in aerumnas coniectus; tandem actus in praecipitium. Is enim sub Benavidio, ordinis obtinendi [caussa] in theatro, despectante de suggestu prorege, ope, consilio Iosephi Capycii, Pompeium Annam, opulentissimi hominis filium, interfecerat. Quare Romam profugum Lacerdus, regis Hispaniarum ad [romanum] pontificem tum temporis legatus, sanctissime in fidem recepit: mox Regni prorex creatus, ut fidem exsolveret, iusso Grimaldo ut publicae se custodiae committeret, ea de re extra ordinem quaestionem constituit. Quin, proregis personam exutus, occisi patrem, ut eam Grimaldo et Capycio iniuriam remitteret, subtentavit: at, homine difficili pernegante, Capycium, qui, sacris initiatus, quaestionem declinabat, ad suos remisit iudices: Grimaldum, quam insulam damnatus optasset, in eam quinquennio relegavit. Is conscivit Inarimem, aegre ferens quod, post longum ab suis errorem et diuturnam custodiam, pro temeraria nec deliberata caede, relegati poenas subierit. Tum vero prorsus immemor a prorege benefacti, ubi, inter laeta novi regis auspicia, non est, uti sperabat, revocatus ad suos. Itaque, in insula agens, in regios administros odia meditatur: quod postea re compertum. Etenim magnificas Neapoli aedes per id tempus extrui iusserat, in quibus passim emblemata, quae virum aerumnarum invitum et iras meditantem significarent, depingi curaverat; sed ab eo, uti et ab Capycio, proregi, benefactorum in eos sibi conscio, nullus metus. Castellucciae autem dux, inertia desidiaque marcidus, omnia curare praeter rempublicam videbatur. Malitia et Hieronymus saepe ad eam accesserant; sed, turbulenti magis quam pii, patrii iuris vindices extiterunt: at enim ab his nominum amplitudo angustiae familiaris suspicionem amoverat. Nam Bernardinum Aquavivium, ad ruris otia factum, Hieronymus frater, Tiberium, ad modestiam et pietatem formatum iuvenem, Malitia patruus transversum egerat ^(b).

(a) *Qualche cod. della prima stesura Aestensis.*

(b) Malitia saepe ad eum accesserat; sed, turbulentus magis quam

Illos vero Capycius recta perrumpit, ut quorum penitus noverat animos, ii alios primo diversos tentare, mox sese aperire, tandem in conventus cogere, qui ut plurimum apud Spinellum habebantur. In his Capycius egregium ^(a) vicissitudinum tempus, felicia Caesaris auspicia, Guilielmi virtutem et artes [maritimas, Batavorum opes] docere: Germanorum copias in Italia, imperatoriam ^(b) civitatem ostentare. Ad haec, odia in Hispanos retractat, fastum exagitat procerum et illudit ignaviam. In magistratus, ut dictitabat, iniurias invehitur. Tandem se digna mereri, indigna pati meminerint, petit, rogat obtestaturque. Itaque nova consciscunt, et Germanis Regnum his pessimis artibus — proregis nece et Castrinovi occupatione — prodere statuunt. Nam, prorege occiso, reipublicae curam in civitate distractam iri, ubi inter civium ordines nulla animorum consensio foret: immo quo quisque magis autoritate polleret, eo magis audacter iis obviam iretur. Et per arcem captam urbis potiri, et hactenus, ut germanicum ferretur auxilium, munimentum ad trahendum in Regno, si quod oriatur civile bellum, sibi parari providebant.

Sed auctoritatem suis partibus deesse intelligunt, nisi in eas quis ex Regni proceribus concessisset. Igitur ad Iohannem Baptistam de Capua Ariciae principem et magnum Altavillae comitem, praesentium taedio gravem advertunt, irae facilem tentant, in peius pronum deiciunt. Huic enim — familia in qua etiam regiae feminarum imagines, et vetustae quingentum ferme annorum a primis [usque] maioribus — quasi per manus traditae opes animos efferebant; habitus spectabilitas, vultus amoenitas, suavitas vocis, et actionis incessusque modestia, quidvis quam duplex ingenium et iniuriis caedibusque gaudens

---

pius, patrii iuris vindex extiterat: at enim ab utroque spectata generis fides angustiae familiaris suspicionem amoverat. Praeterea Tiberius, Malitiae nepos, liberali ingenio et ad modestiam et pietatem formato, non haec prorsus pollicebatur etc.

(a) Egregium aggiunto nell'interlineo dal V.

(b) Cod. imperatam. Ho emendato secondo la prima stesura.

significabant. Tamen, veri amans, natura fecit indicio ^(a) locum, nam perversum animum arguebat perversitas oculorum. Is, dum in sacris paternis erat, obsequii impatiens et dominandi percupidus, patri de re privata controversias moverat, incusso etiam veneni metu. Fuerunt sane olim eum inter et Lacerdium, quum classi neapolitanae praeerat, offensiones, unde etiam simultates palam ortae. Eas autem in Lacerdii, postea proregis, animum revocatas Capuanus putavit, sibi cum germano fratre exorto iurgio de Hyppolita Pignatellia Termolensium duce, quam is cum dote summa filio suo natu maximo despondi contendebat; at prorex ex supremis patris puellae tabulis Vincentio sponsam depacisci definivit. Enimvero quod facinus postea Capuanus admiserat, proregis indignationem, non viri odium meruit. Cliens Capuani fuit, qui adversus eius iniurias, proregis fide implorata, noctu domi suae in urbe per latronem, a Capuano foris agente subornatum, occisus est. Quo nomine, cum in Capuanum legibus quaesitum, et dies dicta, is Neapolim pergit, ad aedem sacram confugiens. Eo complures nobiles quotidie convenire, in quibus Franciscus Spinellus et Malitia Caraphaeus frequentes aderant, consilione ut per ea nobilitatis in Capuanum consentientia studia Lacerdium ac Medicaeum ab incepto absterrerent. Sensit prorex sibi per huiusmodi conciliabula tamquam minas intendi: igitur per Medicaeum amicos admonet Capuanum ut excedat urbe. Mox absens reus peractus, damnatus bonisque proscriptus est. Hinc Beneventi, haud a suis ditionibus procul, agebat exul, et a solo iam verso biennium ferme abierat, cum in regis inauspicatione ex gratia restitutum iri spes erat: sed frustra fuit. Quapropter ingenio malo pravoque plenum Malitia Caraphaeus [prae caeteris] de civis officio proturbat: dant pessum reliqui. Vulgo obtinet ipsum coniurationi eam dedisse legem: — proregis necem, nullo caeteroque pacto coniuraturum, sed alii invidiae in eum exagittandae studio id existimant divulgatum.

(a) *Cod. indico, così mal corretto su indicis.*

Sub idem fere tempus Caietanus Gambacurta, Macchiaie princeps, castrorum praefectus emeritus, per Spinelli literas Barcinone evocatur. Sed et haec alia differtur fama: quo tempore Georgius Armestatensium princeps, quod in germanicis partibus esset, Barcinonis praefectura abdicatus est; eum, ut cui viro principi carus in primis erat, gratum etiam faceret, pacto foedere de auxilio germanico in Regnum per Georgium ferendo, Neapolim ad has ipsas res novandas, earum imprudentem venisse. Utrum illiquidum. Illa explorata: homo patricius, in familia temeratae in principem fidei natus, ut cuius frater perduellionis crimine bonis proscriptus, patruum item eiusdem sceleris suspicio famam libavit. Ad haec, praecipuus exitititurbae auctor, quae sub Benavidio prorege inter clasiarios hispanos et nobilium neapolitanorum famulatus uno die et orta est et compressa: quamobrem ab ipso Benavidio, imperii militaris obtentu, longe abactus a suis. Denique — nec belli insciens, nec manu segnis, imae plebi acceptissimus, qui ingenio lubrico non iisdem delectaretur, et in contractis fortunis certa incertaque eiusdem pensi haberet — media aestate, rei suae curandae obtentu, Neapolim convolavit; et, quo expromptior congressibus esset, in coniuratorum, quos supra nominavimus, vicinia (in suburbio enim Divae Mariae Virginum Reginae omnes fere incolebant) aedes ad inhabitandum elegit. At vero prorex, cum adventum reputaret omnino importunum et hominis ingenium optime nosset, post ubi author fuit ut eius res aliqua ex parte componerentur, eum, ut in Hispaniam remearet et suae auctoritati reliqua crederet, subinde admonebat. Sed beneficia ingrata! Nam is et reliqui coniurati pergunt quo decreverant festinare.

Per id temporis interea Romae coniuratio momentose ingravescit, quam Caietanus Franciscus Caietanus Casertanorum princeps et Caesar Avalus Vasti marchio cumulant, ambo Hispaniarum magnates Aureique Velleris equites — proxima a principe fastigia dignitatum, — utrique cataphractorum equitum in Regno duces, Regni fines qua in ditionem pontificiam pertinent, Caietano ad Inferum mare, Avalo ad Superum concrediti.

His ex aequo, in summis opibus, summa abusio. Sed Avalor omnes in discrimen vocat, quod in infoecunda domo caput esset et finis familiae: Caietano autem, si per adversa pereant in Regno hispanica beneficia, pontificis romani supersunt. Ad haec communia certae caussae. Caietano nulli ad praecipitium stimuli, nisi quos admoverat ipse sibi, qui, cum Casertanorum praefectum submissis percussoribus interficiendum mandasset, severa sub Lacerdio prorege de facta caede quaestio habita: nisi vero quam simultatem cum Lacerdio, ad summum pontificem legato, Romae susceperat, et Innocentius XII cum eodem prorege composuit, dissimulata magis est quam animo excidit. Ad haec, Caietanus erat et Austriae domui germanicae addictus, dum laudi vertebatur obsequium, et in urbem Fundos, unde maiores exciderant, affectabat producere ditionem. Haec inquietus et inquietator animus agitans, post Caroli funera Antonio principi Liechtensteino ^(a), Caroli archiducis rectori, ineuntem annum (ut hodie in epistolarum officiis positum) per literas bene feliciterque auspicatus, suo autographo addidit: ut is suam erga Leopoldum fidem recipiat, se suaque imperatori parata dicat, eaque pro temporibus Caesar moderetur rogat. His a Liechtensteino rescriptum: ut Caietanus in officio imperatori grato maneret, et, qua se casus dederit, usurum Caesarem spondet. Hinc ab caesareis administris Romae agentibus ad conspirandum contra Hispanos ducitur sequens, et Sermonetam, munimentum in finibus Regni situm, Germanis offert, e Cisterno, exulum et grassatorum sentina, homines armatos, qui in Regnum irrumpant, promittit.

Caesari Avalor, quas in Regno opes nominisque amplitudinem virtus maiorum et fides in Austrios olim paraverat, ipsius vecordia et in Austrios defectio traxerant in abruptum. Vanum hominis ingenium, cui egregia gentis merita, seclusa virtute, in fastum et insolentiam abiere; haec in perfidiam. Is enim, sub Lacerdio Neapolim profectus, aliquam gratiae

---

(a) *Cod. Philippo... Linchtestayno.*

partem apud proregem tenuit, Medicaeo, sibi necessario, adnitate. Sed eius non habuit modos: qui, familiarem ab prorege ad se missum non pro dignitate excipiens, de integro, uti par fuit, admittere iussus est. Mox in suae ditionis oppida reversus, cum clientem hispaniensi origine et honeste prognatum contumeliose habuisset, ei, cum prorege iniuriam expostulanti, adactus est singulari certamine — ita hodie inter nobiles purgantur iniuriae — honestatem redintegrare. Hinc proprias ipsius iniurias, uti solent superba ingenia, in odium advertentis immutat. Et, anno fere ante Carolum vita functum, imperatoris obsequio se per literas applicavit, et cum Austriis sanguinis necessitudinem per vaniloquentiam iactare vulgo: prima perfidiae rudimenta. Nam, Caroli supremis obnuntiatis, Picenum et Apuliam et quicquid Vestinorum et Marrucinatorum interioret, per subitam invasionem, imperatori vacua se dediturum dixit. Mox, excepto per nuncium successore Philippo, non defuturum qui in Regno pro imperatore frontem advertat, et in sequenti aestate in dubio bello arsuram Italiam cecinit minabundus. Nec maledicta mera: nam inter haec Vasti arcem, in Regni finibus ad Superum mare sitam, qua fere semper in Regnum hostium irruptio facta, inconsulto prorege, sarcit, turribus fossisque munit, cibatu armisque instruit, et campum, ubi pro arce castra metetur, obsitis oletis, depurat. Hinc in ditionis pontificiae oppida immittit qui exulum et grassatorum, quantum possint, cogant, quique Viennam ad imperatorem pergant, facilem Regni invasionem edoceant atque ad italicam expeditionem perciant stimulentque. At, veritus machinosas literas in comteatu interceptas, hominem sibi fidum Laureti opperiri iubet, qui acceptas certis tabellariis daret. Mox, illato in Italiam bello, per onerarias naves comteatus Venetias mittit, qui in castra germanica convehantur, et improspera belli ab Hispanis Gallisque cum assensu disiicit inter suos. Inter haec cum Galliae Hispaniaeque regibus [Caroli] successionem per literas gratulatur, sive ut utriusque regis de sua fide opinionem ex redditis literis arbitraretur, sive quia civis pudor id expressit invito, sive — quod vero propius — dubia rerum

animo versans, ne, inter seditiosos fluctus, ad unam se anchoram attineret. Sed ^(a), ubi officii gratia non tanta ab regibus habita est ut vastum hominis expleret animum, tum vero de Galliae rege invidiose loqui, hispani regis salutationem irritam insimulare, populorum in Philippum consensionem necquicquam pendere, in Caroli testamentum vitia iacere, ab Philippo regnum abiudicare, Carolo Austriae archiduci ius in monarchiam asserere, per summam impudentiam ausus est. Denique, per quem sua Romae curabantur, imperatoris ministris se aperit: suam opem ad Regni motum nisus et auxilia magnifice pollicetur.

Praeterea et in has partes e romanis proceribus profusas vergit opes Livius Odescalchus, mediolanensis [patricius] et Hispanorum in ea ditioe beneficiarius, sed ab patruo Innocentio XI pontifice maximo imperatoris gratiae intime admotus: deinde devinctus, ubi Sirmiensem princeps summus ab eodem creatus est.

Sed illa per Sangrium fere omnia ab civibus ad hostes permeant, amoto indicii metu: quod hominum genus in Urbe multum, ubi complures principum regumque legati agunt, et alius alienae reipublicae arcana assequi studet, pontifex omnium. Quod Sangrius simulata fide apud hispaniensem legatum interdum et palam versat, ut inexploratus ab hispanicae ditioe subditis coniurationis acta consiliaque excipiat: inde ad Vincentium ^(b) Grimanium cardinalem et Leopoldum Iosephum ^(c) Lambergensem comitem, Caesaris ad pontificem legatum, nocturnus deponit. Coniurationis fax Grimanus, Venetus, nobili origine, indole vehemens et multiplici consilio, assiduus opere, ob meritorum commertium imperatori carus. Nam et is Caesari foedus italicum cum Allobroge sancitum superiori bello retulit, et Caesar ipsi, magna ob id Galliae regis odia iactanti, ab Inno-

---

(a) id expressit invito. Nam hominis ferme inconsulti quae possis certa narrare consilia? Sed etc.

(b) *In bianco in tutti i codd.*

(c) *Tutti i codd.* Franciscum Iosephum.

centio XI cardinalis dignitatem, meriti gratia, suffragatus. Ob haec ipsa Philippo iniquus, omnia comminiscitur, curat, molitur, parat, nihilque intentatum sinit quî Regnum ad Germanos devolvat, ita ut Lambergensi sola eius rei autoritas relicta videretur.

Interea Neapoli eo res progressa: Castellucciae dux per curionem sacrorum ipsius arcis, ingenti promisso precio, complures [vel Hispanos vel hispana origine,] praesidiarios corrumpit et arcis prodicionem depaciscitur^(a). Ut vero proregem dent neci locum non defuturum, ubi maiestate exutum, quae eum protutetur, et prorsus incustoditum adoriantur.

Ubi igitur consiliis et ab Neapoli et ab Roma nihil nisi sola manus deesse videbatur, Iosephus Capycius, perferendis mandatis idoneus, prius Romam, inde, cum comitis Lambergensis laudatione, Viennam pergit, ubi ad Caesarem retulit: nobiles bonos ac fortes viros, ab adversis exercitos, a prosperis non occupatos, Caroli regnum quam Philippi malle; paucos, malorum inexpertes, quorum animos brevis Philippi gratia, Ludovici Lacerdae brevior pervaserat, posse quidem Hispanis libertatem, non item fortunas et animos, servitii caussa, gratificari; caetera, omnium animos a Philippo aversos ad Carolum, et Hispanos ipsos principem urbis arcem dedituros. Si eius signa, si castra in Regni finibus visa, haud ullam intercessuram moram, quin totum Regnum dedatur: omni prorsus imparata republica, fines irruptioni patere, et in frequentissima urbe, uti pacatam paucorum, ita infestam^(b) multitudinis esse potentiam. Quibus dictis insuper contestatis, foederis leges offert. Regnum ab se Carolo tradendum, armis germanicis stabiliendum a Caesare, et in urbe Neapoli locatum iri iam fundati sedem. Sua Regno iura; civibus praesidia et munimenta permissa; magistratus et imperia exteris incommunicata; certum nobilium senatum, certosque litium modos, et ab iudicibus ad nobiles provocationem fore. Denique coniurationis praemia praecipuis

---

a) *Cod.* depesiscitur.

(b) *Cod.* pacata... infesta.

auctoribus^(a) petit. Gambacurtae castrorum Regni praefecturam et Plumbini principatum, Montisferrati marchionatum Avalo: quorum alterum beneficium, extincta Ludovisiorum familia, alterum, mantuani ducis ad hostes defectione, in fiscum imperialem cecidisse Caesar intendit [; sed ad illud Gambacurta, ad hoc Avalu successione ius habet]. Caietano familiarem urbis Fundorum comitatum, unde Hispani Henricum Franciscum Mansfeldium sub belli initia detruderant, Caraphaeis Stiliani, Spinello Tarenti, Hieronymo Capycio Salerni principatum, magnum regis stabuli comitatum Grimaldo, comitatum autem Nolae ipse sibi. Nam Capuanum sat sibi praemii Lacerdii excisum caput dixisse ferunt; sed magis est suum desiderii non dedisse nomen, ne, si aliter se casus dederit, ullum perfidiae vestigium relinquat.

Sensit Germanus nobiles hosce neapolitanos Regni vim sibi petere, nomen Carolo dono dare, et id ipsum meritum praemiis absorberi; sed, tempori obsequens, dum arma in Regnum importet, init foedus, dat quae non tenet. Ita Capycius, bene gesta legatione, ab imperatore praeterea torque gemmis consorto donatus est.

Mox baro Franciscus Chassignetus, ab imperatoris consiliis, Burgundus origine et spectati prudentia viri baronis Insulae filius, in Italiam missus, prius ad Eugenii castra pergit, a quo cum de aestivis impetrare non posset auxilium, de hybernis promissum retulit. Inde Romam petit, ad pontificem in speciem ablegatus, ut ab eo quingenta aureorum nummum millia mutuo peteret: re vero ut Neapolim imperiales codicillos et ingentem pecuniam in prodicionis usus perferret, et Caroli nomine regnum neapolitanum occuparet. Atque ad id ipsum certis mandatis instruitur, ut plebem populariter habeat, ut nobilitati, vetusto Campanorum ingenio superbae, obsequatur, et septem procerum familiae, unde cauto opus, [nominatim] perscriptae: quod duae antiqua stirpis indole in Gallos prona, alia magnam summae rei partem sub novo

---

(a) praecipuis auctoribus aggiunto in margine dal V.

etiam rege teneat, reliquae supra commune peculiari obsequio Philippum sunt prosecutae.

Ubi igitur Chassignetus Romam pervenit, a Grimano et Lambergio omnes coniurationis articulos edocetur, et in eam rem esse quo Caietanus, nisi sint alii eiusdem ordinis proceres [qui idem faciant], detrectaret in imperatoris partes aperto Marte descendere: sed mox, ubi edoctus Avalum et Capuanum iuvaturos exemplum, de sententia mutatus, arma et equos Romae comparat in tumultum. Re indicata, hispaniensis legatus ab pontifice postulavit ut turbabundum Caietanum pro imperio coerceret in Urbe: ad quae iusta legati desideria, quinquaginta millium aureorum nummum indicta mulcta, Caietanus Romae coercitus. Sed is per detrimentosam contumaciam, spreto imperio, relictoque Romae qui in coniuratorum conventus suo nomine adhibeatur, cum Hieronymo Capycio Cisternum pergit; ibique literas, et ab Caesaris administris et suo nomine, ad Avalum misit, quibus eum de coniurationis statu faceret certiore: ad quae Avalus, facinoris consortium gratulatus, grassatur ad destinata. Praeterea, ut maritimum munimentum nancisceretur, quo ab Tergesti portu (is unus Austro in Adria patet) traiectos Germanos induceret in Apuliam, clientem, Hispanum origine, olim Manfredoniae arcis praesidiarium, promissis corrumpit ut per arcis speculam, mari imminentem, se suosque armatos noctu in arcem excipiat. Hinc ad Franciscum Benavidium, arcis praefectum, fraudisque imprudentem, scribit ut suo clienti apud proregem eam militiam suffragetur, relatoque suffragio, Neapolim proregi auctorandum mittit.

Per omne id tempus in media Italia hostium castra; Romae vicina potentium in Caesarem studia. Ibidem Sangrii, boni Germanis atque utilis viri, et ab hispano legato ad suos revocati, ab utrisque voluntarium et ignota causa veluti exilium, domi adversi rumores, foris nuntii turbulenti proregi dubia iniiciunt. Sed caeca coniurationis origo, absurdi progressus, eadem proregi recte factorum opinio et Regni felicitas prohibent metus. Praeterquam enim quod infirmum indicium vulgi

temeritas et, gravissimi facinoris ex levi suspitione, amplissimas familias perfidiae arguere providentia periculosa. Denique Medicaei vigilantia, quam in populosissima urbe vel levis peccati auctor non fallit incertus, nullum agitari scelus promittit. Sed tandem, forte Lacerdae proregnum secundante, factum ut quas literas comitis Lambergii domesticus ad Iohannem Viglienam, hispana nec obscura origine hominem, e Theatinorum familia, scripserat, interciperet. Ex iis, utpote de re iamdiu communicata conceptis, nihil praeterea resciri potuit nisi quemdam Iosephum Avenam ^(a) nomine, siciliensem, cohortis ducem in ordinem redactum, et aliquot Hispanos stipendia emeritos in Regnum conspirasse. Igitur, Vigliena comprehenso, aliae eius literae occupatae: sed ex iis, per sigla scriptis, et per constans Viglienae silentium [et Avenae fugam], insidiarum caput [aliquantisper] occultum.

Dum haec Neapoli agerentur, iam Romae in novissimo conventu apud Grimanum habito — cui etiam Angelus Ceva-Grimaldus, eques iohannita, interfuit, literasque dedit, quibus Bartholomaeum fratrem in Germanorum partibus confirmabat — turbulenta expeditio decreta. Igitur Chassignetus, Iosephus Capycius et Sangrius, devio itinere, acceptoque ad id duce Caietani cliente, Cisternum pergunt. Angelus manet, eo forte consilio ne tota familia discrimini obiiciatur. At illi, ut in Cisternum perveniunt, cum Caietano et Hieronymo Capycio consilia conferunt, placuitque ut, ubi Beneventum perventum sit, de Capuani sententia aliorumque coniuratorum, qui Neapoli eo convenerint, dies motus edicatur, et ad Avalum literas mittendas curent ut ad condictam diem cum suis instructus agat, qui, motis iam rebus, coniuratis opem ferat, atque ibidem commeatus auxiliis germanicis, paullo post illac mittendis, exprompti sint. His compositis, dati a Casertano armati homines et locorum gnari, qui Chassignetum cum Sangrio et Iosepho Capycio per devia ducant et comitentur. Romae interea Chassigneti et Sangrii absentia insignis et, quia tacita

---

(a) *Tutti i codd. Arenam e, più giù, Arena.*

abitio, suspitiosa. Igitur Hispaniarum legatus ad proregem cum de ea re literas, tum Chassigneti, quo facilior agnitio, iconem miserat, et ob haec ipsa a Medicaeo per publica urbis hospitia, una atque item altera nocte, undique conquisitum, et per crateris neapolitani maritima; sed nequicquam, nam Beneventi citra omnem offensionem consistunt.

Per hos dies Vigliena, quaestionis impatientia tandem victus, aliquot ex patriciorum ordine coniurasse, et Franciscum Torresium, hispana stirpe iesuitam, coniurationis intime conscium indicavit. Cum enim coniuratio et Romae et Neapoli machinaretur, et Torresii pater, Regno interdictus, in caesarei legati domo versaret, commodus coniuratis Franciscus filius visus est, qui negotia coniurationis utrinque excepta per literas Neapoli Spinellio, Romae patri communicaret. Igitur confestim Torresium comprehendi imperatum; sed res pro voto non cecidit, nam executores, falsi, in alio imperata fecerunt. Ibi tum inquisitor maiestatis instare, urgere provincialem, eius familiae rectorem, ut Torresium omnesque eius literas quantum maturius traderet, et quicquid de Torresio excipi posset ad iudices maiestatis deferret. Sed, dum provincialis cessat, in territorio pontificio, usquequaque Regni porriguntur fines, in ferrum iri perlatum est. Quapropter prorex Iohanni Hieronymo Aquavivio Atrii duci summum armorum imperium in Picentibus et Vestinis demandavit, ut vir ibi autoritate et ditone potens contra ausa staret, atque adeo a Marco ^(a) Carofalo, Aquilae praeside, et Fundis et vicinis Ausonum vicis oppidis pagisque arma imperari iussit. [Per haec tentamina et cauta proregis Spinellus, absterritus ab incoepto, in desertum coenobium, extra Medinam portam situm, clam omnibus se recepit; sed, a Malitia vestigatus et levitatis increpatus, in facinoris consummatum retractus.]

Iam Beneventum interea [ut supra dictum est,] Chassignetus cum cetero comitatu pervenerat, ibique cum Capuano congressus habiti, consilia collata: plurima insuper representata

---

(a) A Marco *corretto dal V. nell'interlineo su ab Francisco.*

pecunia, ab hoc hominum in turbam gregandorum obtentu accepta, ab illo et in sceleris authoramentum data. Sed homo, nec fidei gnarus neque perfidiae, per id ipsum tempus ad proregem ablegat qui ipsum cum eo de summa Regni collocuturum dicat. Gratiam prorex officii habuit quidem; sed, quando non liceret proscripto coram, monuit uti per internuntium id ipsum sibi communicaret. Nihil eiusmodi Capuanus, ut qui non Regno curat, sed sibi cautum, et, ut locuplete suae fidei teste instruat, si adversa cadant, cum Ludovico Parisano, Montisfusci praeside, idem quod cum prorege agit, idemque responsum. Et vero Sangrius, Capuani prudens, eum non ex bona fide agere sentiebat, et Chassigneto, subinde ab eo, iniiciebat vanitatis metum; sed aspernatus.

Malitia interim, certior factus coniuratos ab Roma iam Beneventi consistere, Bartholomaeum Grimaldum ab Inarime, Tiberium Caraphaeum ab urbe misit, qui de rerum statu advenientes docerent. Ubi omnia utrinque in medium adducta et explorata, de coniuratorum sententia nox VII idus octobris timoribus, irae, odiis condicitur finis, et ex compacto Cisterni ad Avalum in Regni fines scriptum, Neapolim Tiberius scelerati foederis volumen perfert ad reliquos. Tum maxime in urbe fervere coniuratio, et ab auctoribus in quamplurimos vel e multitudine homines, quorum ope usus erat, suffundi coepit; sed suis sacris, ea religione incussa, fidem [et taciturnitatem] conciliant, inditio facto, extemplo civitatem in turbas ruere, et concitatae multitudinis furorem indici minitantur. Tum maxime celebre inter imae plebis homines dictum quod futurum motum significabat. Id enim erat castrensis vox Germanorum, vim et arma inferentium, quae, a Caroli morte in urbem illata et, uti fit, corrupta in vulgare, abiit « scomma », cui mox illud interrogabant: « an sequenti die ius diceretur », quod, vernacula voce prolatum, anceps efficiebat dictum: « an iusulantibus pateret » et « an tribunalia prorsus starent ». Haec eventus explicuit, nisi nimia hominum sit curiositas, quod cuiusque effecti causam quaerant, vel imbecillitas, quod arripiant. Magis advertendae atroces per urbem minae; sed

rei suopte ingenio occultae ipsa celebritas fidem derogat. Et Roma, Venetiis et Amstelodamo usque funesta nuntia; at inde locorum desiderari Regno quae metui videbantur. Et Telesiae ducem insula excessisse renuntiatum; sed, quia saepe connivente prorege factum, tristi coniecturae locus ademptus: magis tamen coniurati formidandi, ipsi formidant.

Cum enim tabellarius ad Avalum missus, veritus ne in regionum fines custodientium manus veniret, ex itinere reversus esset, et in urbe per Medicaeum peregre advenientium conquisitio facta, coniurati, cum per eiusmodi occupata proregis, tum quia proximis diebus Torresii comprehensio tentata, veriti ne, diutius cunctando, ausa irrita facerent, incoeptum in brevius contrahunt, et XIII kal. octobris effectum dare constituunt. Tum enim temporis octondiale sacrum divo Ianuario, maiorum gentium indigeti, in urbe celebrabatur, per quod tempus nocturnum spectaculum populo exhibetur ad pyramidem divo extractam, eoque institutum ut prima nocte prorex et proregina spectatum eant. Sed eos Tiberius Carphaeus de sententia deiecit, quod satis inauspicato tantam rem, quanta sit Regnum Caesari vindicare, aggrediantur, qui principis tutelarum sacra sanguine et caede polluerent, et foedum memoratu ab nobilibus viris Lacerdium, dum optimae matronae tegeter latus, obruncatum. Si aliis alia stet sententia, se prius trucident rogat, flagitat, instat quam consciscat facinus [viro] religioso, cive, nobili indignum. Eo itaque disiecto consilio, IX kal. octobris atra nox et in scelus ereptura profertur.

Hic vero pictores imitari operae pretium arbitror, et, quo pacto ii, quas principes imagines in tabularum prominentiis statuunt, eas expressius et curiosius imitantur, minores vero in recessibus rudius pingunt; ita et ipse quae in primis coniurati ausi sunt, proregis necem, arcisque principis occupatum, eorum icones legentium oculis diligentius exponam.

Ludovicus, duplici stemmate, altero Foixiorum paternam originem ad divum Ludovicum Galliae regem, Lacerdarum altero maternam ad Petrum Castellae regem, cognomento Cru- delem, refert. Is, amplissimo censu natus, inter obsequia

eductus, decoro corpore regios animos gerit; sui liberalis, ab sordibus abhorrens, magnificentissimo cultu gaudet; iustus propositi, in re praesenti dexter, [mire] memor acti, magis calidus futuri, gestat indolem regno parem. Arx vero in media urbe ad mare quadrata facie sita, quam quoquo versus ad urbem duplex alta fossa circumdat: inter fossa obstructa lorica ingentibus propugnaculis ad angulos consita. Ad orientem [solem] primus aditus per pontem patet; et parte maxime adversa per alium pontem regias aedes attingit; per totam regionem pone lorica aedes et casae constructae, quas et milites et pagani, ad mille, cum familiis inhabitant. Sanctiora arcis altissimis et aequae ingentibus ad angulos excitata turribus; eoque per lapideum pontem, interiori fossae imminentem, penetratur, aditu ad septentriones per binas portas patente, quae duabus turribus, una ad angulum, altera iuxta excitata, ac duobus praestructis propugnaculis continentur: extima quidem [porta], Saracenorum more, deiectilis, intima ex aere per summum artificium celata, atque super huius vestibulo triumphalis Alphonsi Aragonii regis arcus, inter turres usque ad earum fastigium [graphice et] magnificentiter extractus. In arcis penetralibus regiae aedes, ubi et olim regius thesaurus, hodie armamentarium Regno dignum.

Adventante igitur discriminis die, quem in sequenti nocte proregem opportunum caedi auriga, paucis ante diebus de eius familia dimissus, dixit, Sangrius, Chassignetus, Capycius et Grimaldus Benevento, per Malitiam accersiti, Neapolim noctu adveniunt. Nam Capuanus mansit, qui insequenti nocte, ut dicebat, cum auxiliis praesto esset: re autem, ut integer per aliena pericula, quo ausa erumpant, specularetur. Profectis igitur idem Malitia et Gambacurta ad vicum Casoriam dictum, ad tertium ab urbe lapidem, prima luce obviam facti; veritique frequentem et interdianum ad urbem aditum, quo fallantur inditia, in ultimo Divae Mariae Virginum Reginae suburbio, in crypta ad divi Ianuarii ptochotropheium, per cuiusdam sutoris aedes in cryptam pertinentes, Malitia ad insequentem usque noctem occultos agere curat.

Eo enim per rudera et sentes angusta semita et deserta subducit, quo primus montis hiatus, ad occidentem solem spectans, arcuatam ex ipso coemento cameram exhibet, ubi vetusta Christianorum visitur aedes: sed lacunar et parietes incondite picti, simulacra infabre sculpta, barbaricae inscriptiones. Pone aram quoquoversus fornices in penitissimum usque montem cavati, qui ampliores altioresque, qui [ab his] alii, et per eos passim ac temere in alios divertitur, aut in profundiores iuxta ac per cuniculos declinatur. Alios mons, vetustate subsidens, penitus intercluserat; in alios, veluti per theatri vomitoria, pervenitur; omnia sepulchretum ostentant. Sed sepulchra, uti armaria, alia super aliis, pro cuiusque aetatis modo, effossa: ea forte communia quae in fornicum parietibus prominent; certa vero passim ubi incrustati recessus et versicoloribus lapillis conserti, ibique intus arae, et post eas, instar columbariorum vel iuxta ac labra balneorum, sepulchra. Undique caecus horror, ossa, religio.

Dum qui supra memorati his se latebris tegunt, ab Spinellio aliquot proregis servi, per aurigam corrupti, et quidam lanista de proregis caede [sequenti nocte] transigenda admonentur. Armamentarii curator octoginta hominibus arma instruit, et, ne ulla mora occupationi fiat, in loco vestibulo arcis proximo cuncta componi destinat. Alius, vestium interpolator, iam vergente ad occasum die, quinquaginta homines, alios ab aliis secretos, in arcem immittit, qui cum triginta praesidiariis militibus armis instruantur in turbam. Spinellio, prodendae arcis auctori, negocium datum ut prima nocte arcem subintret, et, signo foris dato (quod, secuta proregis caede, dari convenit), cum eo armatorum hominum globo per subitum tumultum arcis potiatur. Tum vero, his consiliis perpetratis, ad tormentorum boatum, archiducis imaginem, ad id ipsum Vienna allatam, in arce figere; civitatem ad acclamandum archiduci movere; et extemplo Lambergensem rei gestae facere certiorum, qui ad Eugenium scribat ut de castris auxilia per Pincetes ferantur et, uti perhibent, Grimanium mittat, qui, usque ad Caroli adventum, eius vices in Regno gerat.

Sed Regni fortuna, quam ipsi in nullam negotii partem asciverant sociam, pro suo iure omnia vindicavit. Nam praenimia illa cautio, ut cuncta arma quam proxime primum arcis vestibulum prompta essent, caussam fecit inditio. Etenim eius loci inquilinus, quicum res ab armamentarii curatore communicari oportuit, confestim ad Nicolaum Nicodemum fratrem facinus detulit. Hic, rem foedam abominatus, admonito fratre ut arte hominem tractet, qua neque durus in suspicionem veniat, neque facilis in crimen ruat, e vestigio Nicolaum Sersalem, ab institutione puerorum proregis et suum intime familiarem, convenit: nec rogat modo, sed instat ut sibi, de summa rerum cum prorege acturo, ad eum meridianam praebet tum difficilem aditum. Tandem admissus, proregi coniurationem, nedum indicat, persuadet. Ibi prorex, ut sit spatium ad ausa occupanda, nec [tamen] eo disturbentur, Nicodemo mandat ut frater cum armamentarii curatore rem trahat ad insequentem diem. Hinc Medicaeum et Restaynum Cantelmum, Populensium ducem et munimentis Regni praefectum, accersiri iubet: sed Cantelmus cum Iacobo fratre cardinali in Puteolanum ierant rusticatum; Maedicaeus praesto fuit. Igitur cum eo prorex, an ut coniuratos fallat, in viam a se Caelimentinensem dictam solens gestatum pergat, ibique de Felicis Lanzinae domo, ubi tum forte maiestatis iudicium habebatur, per famulum in regias aedes convocat iudices. Per quod importunum nec rite emissum imperium sensit magistratus quid fervidi instare: quamobrem, ne loci mutationem insignem facerent, diversi domum repetunt quisque suam, inde in regiam concedunt.

Iam secunda noctis vertebat hora, quum indicis frater arma apud se componi per fictas causas distulerat; cumque Spinelius ultra conductam horam subire arcem cessasset, occasione [ita] se dante, alios nectunt dolos. Cum enim boves suprema nocte in arcem ad lanienam agendaessent, eadem ipsa nox et commoda visa est, ut ne proregis caedes ab arcis occupatu diffinderetur. Itaque, insidiis pro re nata compositis, qui in arcem ab interpolatore immissi [sunt], sensim egressi:

centurionis [autem] filius, foris solitus pernoctare, ob id ipsum in arcem ea nocte dormitum se recepit. Sub hos ipsos horarum articulos armamentarii curator in arce domi suae comprehensus; et, exorata capitis poena per iudicem quo facilior inde confessio sceleris, coniuratio fere omnis resecta. Ibi tum, centurionis filio correpto, confessio contestata.

Tum vero horror undique et festinatio. Interea praecipui coniurati ex adversum arci, in quatuor rhedis, ad proregis necem intenti instructique insidebant, et quisque, eventui anxius, diversus animo trahitur. Qui cupiunt et horrent simul; qui festinant et cessant una: omnes tamen illud tempus affectant quo desinant uri et odisse.

At prorex interim, belli consilio advocato, cui et Cantelmus interfuit, circiter tertiam noctis horam, per adversum pontem, novum praesidium in arcem per silentium immitti, et stationarios ad portum pro porta arcis arma conferre eique praesidere imperat. Per quae insolentia custodes, coniurationis conscii, quod res erat rati, se dant in fossam praecipites. Foris vero coniurati, ubi evidentibus signis coniurationem patefactam coniiciunt, partim frementes, partim trepidi, omnes festinantes, ptochotropheium repetunt. Ibi, ad summam rerum omnium desperationem adacti, quisque suum authorem, primus author incusabat fortunam, et ancipiti malo se urgeri intelligunt, nec quo se dent praecipites sciunt: fugane declinent an tumultu praeventant poenas. Hinc sententiis certatum.

Sangrius fugae fit author. — Audendo — ait — sat Caesari impletam fidem. Neminem enim posse polliceri quae sunt in ditione fortunae. Ubi regna armata vi petuntur et forte male pugnatum sit, rei male gestae duces non imputari: quidni item, ubi ex insidiis? Et bello utique corporibus imperari, quae vi coërceri possis; in coniurationibus parendum animis, qui non nisi pudore et bona fide contineantur, neque occludendam viam quae ad inficiandum facinus patet. Fuga enim indicari reos, sed non convinci. Quin, si fugiant integri, nullo ausi relicto vestigio, excandescere in profugorum necessariis odium Hispanorum; unde iustiores de integro [fore] insidias et

Caesaris nomini consulendum. Coniurationes enim esse magna affectantium: tumultus vero et a vilissimis plebibus excitari.

Eiusdem sententiae est Chassignetus. At Gambacurta turbandum censet, et eiusmodi verbis populares coniurationis dicitur allocutus: — Ecquidnam reliqui habemus, nullo censu, nullo lare, nullo nomine? Patria extorres, nostris abominandi et iuxta Caesari ac Philippo inuisi? Unus igitur est salutis gradus, quem ultra citraque omnia sunt in profundum abrupta. Tentemus! Desperatio urget quidem, sed consulta. Cum nullus in Italia hostis hispano infestus nomini ageret, et multa Hispanorum millia huic urbi praesidio essent, plebis lutum ac sordes, annum fere, civile bellum contra regiones traxerant: nos vero, domi nobiles, Germanorum castris in Italiae meditullio positus, expeditis consciorum auxiliis, plebis vero studiis ad Caesarem pronis, urbe omnino nudata praesidiis, in ipso conatu opprimemur? Et, Lacerda occiso et occupata arce, turbandum erat: an tum honestior turba quia tutior? Non tumultus, sed caussae spectandae. Vilium plebium viles, qui pro vili lucro excitantur: pro regnis vindicandis, regii.

Gambacurtae sententiam Malitia constantissime urget: itaque obtinuit.

Per eam ipsam horam prorex, postquam arcem, novo immisso praesidio, ab stationariis coniuratis, Cantelmi opera, lustraverat, de comprehendendis coniurationis authoribus cum Medicaeo consultabat. Neque enim de nocturno fure aut raptore virginis agebatur: nam magna coniuratorum indicata nomina magna item protendere indicabantur, et supra tenues Hispanorum vires in urbe promissi tumultus instabat timor. Quod res edocuit, nam coniurati, concito motu, iras occupant regionum.

Itaque ausi pertinaces, intempesta nocte, cum parva armatorum hominum manu, pessimum incoeptant facinus; et quae loca vilior plebs incolit, eo contendunt. Nam ita eius urbis regiones fortene an consilio divisae, ut ab Castello Novo, orientem versus, inferior pars ab ima plebe et quaestum facientibus, tumulosior ab nobilibus modestisque civibus incolatur. Ibi igitur quieta movere statuunt ubi magis mobile vulgus agitat.

Et principio carceres sericariorum petunt: mox, cum inde abductis, lanariorum custodias effringunt. Aucto itaque turbulentorum globo, proclamare ad libertatem, acclamare imperatori, per decennium vectigalium immunitatem edicere: iam adesse archiducem Austriae, et pro eo temerariae plebi baronem Chassignetum supponere.

Sub hos clamores et caecos et importunos, per quam supra descripsimus plebeiorum regionem omnia luminibus collucere, quibus, pars de aedium fenestris, alii de vestibulis, quid huius esset explorare, et [sensim] multitudo in Germanorum partes ab Hispanis seorsum ire. Ubi ad tormentarios et gladiarios ventum [est], tabernis recludi iussis, ingens armorum vis deprompta, et plebs inermis instructa. Hinc ubi locorum vel portorium penditur vel vectigal, saeviendi principium, et omnes ea de re corrupti ac perditii codices. Ipsi vero turbae primores, dubia adhuc luce, ut suas magnis nominibus confirmant partes, personati obequitantes, alius alium Casertanorum principem, Vasti marchionem, principem Ariciae appellant. Orto demum die, archiducis imaginem, germanicarum partium signum, praesferre. Et seditionis auctores imprudenti plebi alia iactitare: archiducem non procul ab urbe abesse; principem Ariciensium quingentos, mille principem Casertanorum, Vasti marchionem tantundem armatorum hominum in sequenti nocte ducturos; decem millia Germanorum in finibus Regni adesse. Et pecuniarum largitione [suis] dictis locupletant fidem.

In eo nocturno per inferiorem urbem discursu, Gambacurta, tum ad piscatorum Macellum, tum in via Coriariorum et ad Mercatum certa cum eorum [civium] popularibus habuisse colloquia dicitur, eosque, maximis praemiis propositis, invitasse ut cunctis sui ordinis atque loci ad turbandum authores fierent et, sarmentorum picatis fascibus et ferreis uncis, propriis ipsorum armis, instructi, vellent in eius partibus esse. Sunt enim id genus cives, ut omnium viles, ita feroces; nihil futuri solliciti, ut qui in diem vivunt; frequentissimo numero, quia suas opes in una sobole omnes collocant; animo maxime consentienti, nam inter se unos consuetudines agitant; et, cum ab

patriciis quam longissime distent, ita maxime abhorrent. Quamobrem alios benigne quidem respondisse fertur velle ea de re cum suis deliberare; alios modeste his verbis negasse: — Vos meliorem captatis fortunam: nos nostra contenti vivimus. — Sed et ex iis unum, non sine invidia: — Nobis, gravissimo vectigalium onere urbem allevare eique Caroli V iura asserere, Masanello duce, conatis, quos patricos par erat iuxta tenuiorum desideria promovere ^(a), vos obstitistis; nostrique ordinis vestra potentia, unde minime decuit, ita opes afflictæ, ut fere nemo sit eorum quos nunc in dubia et ardua vocatis, cui, per crudelissimos cruciatus et pessimas cruces, parentum orbitatem non fecissetis. Esset modo ut vices rependeremus; sed præstat vestra pericula spectare tutos.

Plus tamen paganorum Xaverius Pansutus in scelus abduxerat. Is enim bono studiorum cultu familiae modestiam ornat, et paucis ante mensibus ad literarias dissertationes, pro eruditione proregis, in certum literatorum hominum coetum ad id ipsum institutum honorifice admissus; sed, in spetiem comis obsequii, nescium et gloriæ intemperantem gestabat animum. Is autem ^(b) a Xaverio Rocca, patritio iuvene, quem Malitia transformavit, et a Tiberio Caraphæo in germanicas tractus partes, in Mercato ^(c) amarulentam in præsentia habuit invectivam; eaque quamplurimos paganos, qui de vicinis vicis ad nundinas tum forte convenerant, in turbam concivit.

Cum his igitur et graviori neapolitanæ plebis faece in castellum ad Capuanam portam, ubi olim regiae aedes extractæ, postea maiorum magistratuum tribunalia, contendunt, et in præcipua odiorum materia insignis indulgentia irarum. Nam, ut eo turbæ authores adveniunt, novam reipublicæ formam, novas quaestiones, nova iudicia polliciti, arcem penitus vastandam permittunt. Ibi lymphati portis insultant postesque a cardine eruunt; ferreas crates extrudunt; subsellia iuris patro-

---

(a) promovere aggiunto nell'interlineo dal V.

(b) Is autem aggiunto nell'interlineo dal V.

(c) in Mercato aggiunto nell'interlineo dal V.

norum, magistratuum tribunalia confringunt; laquearia pessumdant; quaestionum actionumque acta, Regni latercula, fisci rationaria, diripiunt, lacerant, dissipant et incendunt; et trium fere horarum spatio omnia foedissime vastant quae, ab Regno constituto, cum civilibus tum externis bellis, ab omni iniuria per summam sanctitatem integra fuerant. Inde ad ducentos reos e custodia liberarunt. Sed alii eorum partes secuti, alii, ingratiis abducti, magistratibus, quorum copia fieret, se coram consistere: quod exemplum, qui rei ad sacras aedes confugerant, in utramque partem traxerunt. Inter eam vastationem, Antonii Plastenae, reorum custodiae praefecti, aedes, in arcesitas, diripiunt, et, dum quisque sibi eum comprehensum neci deposcit, diu inter complures certatum; sed tandem, iniuriam merito apponentes, vulgari mobilitate dimittunt incolumem. Aliis Gambacurta Philippum Vignapianam, regium criminum accusatorem, fortunis omnibus obiicit spoliandum. Norat enim eum, tum ipsius vi magistratus, tum quod acer ac durus magis videri vellet, invisum et gravem. Et de ea vicinia alii magistratus multa veste et vase direpti.

Inter haec aüsa incoepta et data, Gambacurta Divi Laurentii templum et turrim occupat, et septemvirorum civitatis substructas turri aedes locum novandis rebus optat, eoque civibus ad arma conventum iubet. Sed plebs, suo ipsius intenta malo, iam ad dissipanda eius collegii acta sese applicarant, et sane rem brevi confecissent nisi Tiberius Caraphaeus eos ab incoepto absterreret, ne quae ab regibus civitati concessa sunt beneficia, eorum codicillos et volumina perdant. Mox munitissima Divae Clarae turris a Caraphaeis occupata, et horreum publicum antecaptum, ac, interea rerum, carceres macellariorum, navalium ac militarium effracti, direpti, vastati. Quare Iacobus Cantelmus cardinalis et Laurentius Casonius, pontificis internuncius, ne quid eius et suis custodiis accidat veriti, ultro reos liberarunt.

Itaque per quas omnes supra memoravimus vias tumultuosi undique, districtis gladiis aut igneis tormentis, magna vero pars praeustis sudibus aut obtusis ensibus, confertim ac

turbatim discurrere. Pauci vero rem serio agere: per iocum magis ac lasciviam reliqui; sed nonnisi vilissimi homines, nequam, ignavi, aere alieno graves, criminibus cooperti, qui alea, vino, venere sua prodegerunt. Nemo unus, inter eam populi faecem, cui ab opera obcalluerat manus; nemo cui modicus lar, parvus agellus; omnes quibus, praeter spem et vitam, nihil reliqui erat. Cuncti autem artifices ac mercatores, officinis ac tabernis occlusis, domi se continere. Modesti cives et quamplurimae privatae fortunae nobiles, omnes trepidi ac festinantes, suorum securitati studebant: virgines filias matresque familiarum in sanctimonialium claustra subducere, eoque chariora subinferre. Magistratus vero ac splendidiore patricii in Hispanorum partes concedere. Sed omnes, circumtoniti ab nobilitate civitatem turbatam, obstupescebant: Telesianorum ducem ita suae florenti fortunae ingratum, ita ab Ludovico prorege benefactorum immemorem, et Tiberium Caraphaeum, in virtutis exemplum compositum, eo evasisse admirabantur. At vero de Vasti marchione, Casertae et Ariciaeque principibus adversi rumores. Alii namque tantas opes, tanta nomina antiqua et tuta prae novis incertisque posthabita, vix animum inducere poterant, et [magis] ad confirmandas Germanorum partes, haec magna pignora, hos magnos obsides imperatori datos iactitari: alii, contra, vera reputabant. [Hinc pulcherrimam civitatis faciem misere deformatam conquerebantur, omnia tetra foedaque civilis belli providebant, et imminentes ab Ludovico XIV iras horrescere.]

[Interea temporis haec,] paullo post tumultum incoeptum, prorex^(a), excepta eius fama, confestim, in quibus Regni decus esset et in iis praesidium ratus, civitatis principes, qui tum in urbe erant, et praeterea tribunum plebis, ne, qua vi illata, turbatores in suos averterent usus, ad se accersiri iussit. Nam qui potentia florentes in novis rebus, spectabiliores prostabant iniuriis. Medicaeus et Cantelmus, uti et iudices maiestatis [a die superiore] usque, proregi astiterunt, et nocte, quae in patentibus

---

(a) prorex aggiunto nell'interlineo dal V.

campis solet praelia dirimere, nihil tentandum censent. Tum prorex, ut seditiosis famam tumultus per Regnum occupet, ad provinciarum praesides scribit: « aliquot privatae fortunae nobiles, coniuratione indicata, ad desperationem pessundatos, nulla occupata arce, civitatem turbasse; et coniurationes iudicatas iuxta ac nullas; et turbatam alieno instinctu plebem facile tranquillari: quod suam quisque provinciam in Philippi fide^(a) contineat, et pro iurisdictionis modo Regni barones debitae fidelitatis admoneat, armisque imperatis Regni munimenta confirmet ». Eiusdem sententiae literas et ad potentiores Regni proceres, et ad maritimas crateris urbes, et ad quem Campaniae commissarium dicunt, misit, ac unde licuit sibi commeatus et auxilia ferri iussit. Mox in insula Inarime arci praefectum suffecit. Id enim munimentum, e vivo saxo insulae adiacente undique altissime abruptum, saepe olim neapolitanos reges ab diutinis hostium obsidionibus et difficillimis sustentavit; at hispani principes eius, uti et totius insulae praefecturam, Avalis Vasti marchionibus beneficio concesserunt.

Dum haec a prorege agerentur ab dubia usque luce, alii post alios, et Regni proceres et magistratus et aliquot plebis decuriones cum tribuno in regias partes concedunt. Cum his Hieronymus et Bernardinus Aquavivii, de quibus duplex rumor. Alii namque ferunt, quia non processerant destinata, coniurationis causam deseruisse; alii ut regiam explorarent ac proderent. Septemviri autem civitatis, non accersiti a prorege, aliquandiu cunctantur, nam supremo mane alii, alii meridie exacto in regias aedes conveniunt. Sed, ut alius post alium advenit, ita de seditiosorum numero alia perferunt: qui universam imam plebem seorsum ivisse; qui vilissimam eius partem; complures ad sexaginta civium millia turbata; alii centum patricos seditionis authores; alii quod res erat. Hinc prorex, ut certa comperiat, modestis civibus fretus, plebis decuriones^(b) mittit copias seditiosorum exploraturos.

(a) *Cod. fede.*

(b) *plebis decuriones emendato dal V. su eos.*

Interea in regiis aedibus foedissime trepidatum. Etenim, in ultima Toletana via temere fuga nata (ut sunt in metus proni animi semel perculsi), alii, fugae causam, quae mentes occupabat, rati, item fugere occipiunt. Hinc, inter fugiendum, falso nata fama ingentem seditiosorum vim, qui proregem trucidant, in regias aedes irruere. Hinc plurima aurigarum famulorumque multitudo, quae in aedium regiarum area consistebant, ea fama, per fugam contestata, exterrefacti, famuli aedium regiarum fores mari proximos metus impetu effringunt, aurigae in viam Gusmanam effusissimam fugam effundunt. Eo regionum tumultu, alii, Dominici ab Dominico Poliensium marchionis ductu, infestis armis contra vanum horrorem ab regia erumpunt; qui alii interiores proregi aderant, de eius salute solliciti, petere, efflagitare ut se in arcem recipiat. Quin Carolus Caraphaeus, Matalunensium ducis maior natu filius, illud proregi anxius dictitabat: eum nec inter seipsos agere tutum. Ad haec prorex negare primo, mox obsecrantium obsequio cedere.

In his erat Nicolaus Navarretus Tertiae marchio, qui, comperto dubia luce tumultu, confestim ad regiam convolavit, tantum moratus, dum tribules iam seditionem facientes sua autoritate ad Philippi obsequium revocasset: mox, in itinere turbantium globum offendens, ense stricto, agitasset in fugam. Is igitur, ubi vidit proregem iam in arcem concedere, quadam fidei intemperantia sistit, haec allocutus: — Non tuum est, prorex, populo a te complures annos graviter moderato victum ostendere animum. quem non vicit, nam quod ingenitum subditis est in rectores obsequium, tu longo regiminis usu etiam confirmasti. Saepe summi belli duces seditiosos exercitos ad officium sola praesentia revocarunt: apud populum vero longo pacis otio torpentem quantum autoritatis obtineas expende. Ipse multam civium vim, in aedium vicinia turbabundam, modo discinctus et soleatus, in Philippi fide compescui: aliam in itinere unus fugavi. Vide, quaeso, ecquid tu possis, prorex, et, Lacerdius prorex, cogita, ne tumultuosi quid possint sentiant. Hic est regia, hic agit Philippus, hic cum ista nobilitate praesidio mane. Ego vero in pericula cedam.

Ibi prorex et se et virum continuit, inquiens non oportere in tam ancipites usus tantam virtutem, praesidiis nudatam, obiectari: seque cum iis nobilibus pro regia mortem oppetiturum. Sed mox Emmanuel a Sylva, siciliensi classi praefectus, qui paucis ante diebus [forte fortuna] cum duabus triremibus ad eam oram appulerat: — Quin, prorex, — ait — te in arcem recipe; nam quis erit unquam, si modo non est, huius munitamenti usus? Tuam coniurati vitam sua conspiratione petierunt, et seditione petent. Haec detestanda sensa iam fervent in civitate: posse principi inferri necem. Te igitur sola principis sanctitas non tutatur. Deinde arcesne et praesidia vitam principis, an haec potius illa custodiat, non plane internosco. De te facias coniecturam. Non sat fuit coniuratis arcis proditio: tuum insuper caput prodendum erat. Certe, nullo rectore, quisque nostrum, vel Philippo fidissimus, vellet imperare: en dissipata maiestas! Adi igitur arcem, et hic intus regnum Philippo serves.

Itaque prorex Emmanuelis paruit authoritati, arcemque iniit, quo [,praeter magistratus ac proceres,] Anna Gironia proregina, omnis familia et multae splendidiore matronae se receperunt^(a); et pro regiis aedibus duae praetorianorum turmae in bivio ad Castellum Novum et ad viam Toletanam praesidio locatae.

Inter hanc Hispanorum cunctationem, Gambacurta, cum plebem, perpetratis direptionibus, sat ad scelus confirmatam putaret, alias deinceps, capitis poena, interdixit; et continuo sane cessatum. Quae res aliis magni atque implacabilis motus praecipuo fuit inditio: nam ea turbandi et quiescendi aequabilitate et constantia, civitatem iam stare crederes. Aliis vero, non altius sed verius coniectantibus, Gambacurta scelere abuti visus est, quod mox re ipsa compertum: nam, direptionibus vetitis, ex egentibus perditisque hominibus, ad turbandum eo incitamento commotis, sordidi, in captandis commodis non ultra occupati, confestim ad pericula applicuerunt;

(a) *Cod.* recipiunt.

facinorosis vero privata exerceri odia interdictis, irae, quae unae audacibus animos faciunt, deferbuere. Inde dilabi coeptum. Is interea tabellarium portu solvere iubet ad Casertanum, ut sibi iam turbanti pacta ferat auxilia, et praeterea quaedam belli minora tormenta advehat, quae iam Terracinae tum temporis ad id ipsum in naves imponebantur. Tandem, ut iure agere videretur, ad septemviralium aedium moenianum fixa archiducis imagine, pro turbulenta concione, praecone praeunte, quam mox referam, de Regno rogationem tulit: cui ipse, recitorem passim interpellans, manu acclamationes petebat.

Cum tam patricii quam plebs, fidissimus populus neapolitanus memoria repeteremus quamdiu externarum nationum pertulerimus iugum (rem sane antiqua Italiae gloria, et imprimis hoc florentissimo Regno, cui semper suus proprius fuit princeps, indignam!), cumque ad animum revocemus quot quantaque, eo deplorando rerum statu, mala perpessi sumus, ac, in praesentia, morte Caroli II herede legitimo destituti, omni iuramenti religione soluti, agamus; post longam ac prudentem animi reputationem, regem creare decrevimus, qui in hac urbe, Regni capite et provinciarum regula, regiam locet sedem. Quamobrem, cum in archiduce Carolo Austrio, praeter augustissimae familiae decora, cunctae conspicui principis dotes coeant, eum nostrum regem volumus et iubemus, animis freti (ut ex regiis eius codicillis patet) eum suis semper victricibus armis brevi nobis affuturum, et quibusvis facturum obviam, qui huic nostro praeclaro incoepto resistere audeant. Ea igitur de re, hoc edictum concepimus, quo et nostram Dei pietatem et charitatem reipublicae, huius facti causas, et praesentes et posteri probent. Itaque, Caroli VI ^(a), nostri regis, nomine, cunctis huius civitatis ordinibus edicimus, qui, si in sua perstent perfidia et, gens vilissime ad servitutem nata, porro vivere velint, neque ad insequentis diei mane ab Hispanis ad nos defecerint, proscripti sint; eorum domus diripiantur, incendantur; ex nobilium curiarum albo deleantur; eoque honore modesti omnes, qui debitam servaverint fidem, donentur.

Neapoli, IX kal. octobris anno MDCCI.

(a) Caroli III.

Edicti vero clausulam Grimaldus dicitur adiecisse, odio forte memori quod, pluries in nobilibus neapolitanis adscribi postulans, repulsam desiderii reportavit. Mox ad militum delectum applicitum, et, uti quisque dabat nomen, armis instruebatur a^(a) Gambacurta, Chassignetus stipendia repraesentabat.

Sed, dum Gambacurta suas stabilire partes saevo edicto curat, [eas] prorex, alio per clementiam concepto, debilitat, ut qui, lapsi a rebellibus fervente seditione, ad regiones transeant, peccatum iis abeat impune. Itaque, eius exemplaribus in infestarum regionum confinio propositis, non modo complures criminis rei, facinorosi ac proscripti, sed et aliqui subsummi turbatores ad Hispanos transfugere.

Sub id temporis, inter postremam carcerum militarium direptionem, aliquot direptorum ab urbanis excubiis, caedem vindicante aut ulciscente nemine, occubuere. Et alia turbata multitudo, dum, stolide minax, in stationarios ad portum probra congerit atque in [viros] perferentes iniuriarum insultat, unius demum occidione, reliqui per summam trepidationem fugati.

Interea plebis decuriones, ex vilioris urbis tribubus regressi, civium ordines, unde clades timenda, pacatos referunt. Sed nihilo tamen magis Hispani vix animum inducere poterant, non omnem seorsum plebem ivisse, quae tanta confidentia tot foeda, quae supra retulimus, civitati damna brevi horarum spatio dedisset; quapropter haud facile expediebatur quod summus togatorum senatus consilium dederat: primis seditiosorum conatibus occurrendum. Nam aliquot proceres non oportere censebant, ne — quod facile factu seditiosis erat, quando in urbe loca insidiis apta sunt omnia, — quae paucae copiae munimentis vix praesidio sat essent, eas, in cuiusque viae angustiis, a fronte, a tergo et de locis superioribus circumveniant ac foedissime contrucident. Tutius consilium, quando regiis pateat mare, duabus e Sicilia triremibus forte appulsis, in arcem convehi quae ad sustendendam obsidionem tantisper sint satis, dum auxilia de vicina Gallia ferantur.

(a) a aggiunto nell'interlineo dal V.

Sed Thomas Aquinas Castellionensium princeps, in quam sententiam sub ipso ad proregem aditu ierat perstans, eiusmodi verbis disseruit: — In posterum diem nostrarum direptiones fortunarum et incendia edicta sunt: nisi indignum praevertamus incoeptum, cuncta consilia ceterum importuna. Etenim pro sollicito et festinante rerum usu, quaevis externi auxilii spes longa: si quidem hoc ipso die multis civium milibus huc receptis iam vitae necessaria desunt, et an a Regno pacato eorum fiat copia, non indubium. Cras igitur de turrium fastigiis ociosi urbis vastationem et incendia contemplemur: post paucos dies, in quas leges Gambacurta voluerit Ludovicum Lacerdium arcem dedere, patiamur. Cum igitur tot inexpertos circumvallent mala, quidni obviam eamus ausis? Nam, si iam plebs, ut tristitia perferuntur, seditionem universa fecerit, ii, alieno certe quidem instinctu, nec ulla, quin praesentia probent, adigente causa, inscientes imprudentesque ad turbandum citati: ubi semel sint temeritatis admoniti, et ad integrandam fidem, nobilium graviter urgente praesentia, stimulati, non dubium quin suoapte ad utrumque famae momentum mobili ingenio ad bonorum civium officium revocentur. Sin pars defecerint, quid nos ceteros relinquimus, deserimus, destituimus? Quid nostris latebris eorum debilitamus fidem, neque adeo sociata ope ad opprimendos seditiosos utamur? Videor equidem probare discrimina, sed non tutus author: nam, quantum ad me attinet, nisi in haec extrema reipublicae tempora, civilis vitae usum reputo praeterea nullum. Nec vero seditiosorum vim, quanta affertur, aestimo. Nam mentes, semel multo timore percitae, horrores amplificandi libidine nescio qua religantur. Tandem a nobis viri belli scientes, honestas contra tumultuarios, conscientia vecordes, stabit. Quae paucae copiae Regnum, ineunte seditione, vindicare possunt, intumescente civili motu, servare nequeunt. Dum igitur flamma^(a) in fomite rapitur, occupemus incendium ^(b).

(a) *Cod. flamam.*

(b) *de vicina Gallia ferantur. Contra, summi senatus patres tumultus*

Sed prorex, eventi sollicitus, cunctabundus consilium trahit. Tandem, meridie exacto, expeditionem imperavit, et Andreae Avalo Montisherculis principi, virtute militari conspicuo et gratia apud omnes ferme Neapolitanorum ordines potenti pollentique viro, nullis praescriptis mandatis, sed pro rerum usu moderandam demandat. Avalus illud imprimis rei pretium aestimavit: ut ima plebs in Philippi regis fide patriciorum autoritate confirmaretur. Itaque eam urbis regionem versus ab regiis aedibus, ita instructi, agmen faciunt. Inter duas praetorianorum turmas, duae Hispanorum cohortes, quos Sylva de Sicilia convexerat: extra ordines aliquot urbanae excubiae; exterique, in globos coacti, agitabant assidui. Inter hos medii Avalus, aetate gravis, gestatoria sella ductus: iuxta, plebeiorum decuriones pedibus agebant. Hinc Dominicus ab Dominico et Franciscus Serra, tormentorum praefecti; Thomas Aquinas Castelloniensium, Octavius Caracciolus Forini, *** Ruffus Sancti Antimi, Parthenius Petagna Tribisaccii principes; Scipio Sangrius Casaecalendae, *** Duraeus Erci, Iulius Caracciolus Mirandae, Octavianus Medicaeus Sarnensium duces; Marius Loffredus Montisfortis, Nicolaus Navarretus Tertiae marchiones ^(a); Fabritius Ruffus eques iohannita, Antonius Carmignanus, Franciscus Caracciolus e Celentiae, Iohannes Baptista Caracciolus e Martinae ducibus, et Placidus Denticaeus, omnes equitantes insecuri. Alii namque pa-

---

oppressionem urgebant, quod pro sollicito et festinante rerum usu, quaevis auxilii spes longa esset; multis enim civium millibus in arcem receptis iam deesse necessaria vitae et, an ut Regno pacato, commeatum copia fieret, non citra dubium; plebem alieno instinctu ad turbandum citatam et ad utrumque famae suoapte ingenio mobilem; neque primorum latebris et mediocrum debilitandam fidem et vilissimorum confirmandam afferebatur reputare, et nupera trepidatione comperisse mentes, ubi semel multo timore parcitae sunt, certa horrores amplificandi libidine religari; parvam quidem militum manum, sed belli scientium, contra tumultuarios et criminis conscientia vecordes. Igitur, dum flamma in fomite raperetur, occupandum esse incendium suadebant.

(a) *Cod. marchio.*

tritii^(a), qui, ut nanciscerentur equos, in arce restiterant, diu ea causa morati, tandem morae impatientia [an pudore], ductu Iosephi Piccolominei Valli principis, cum alia Hispanorum cohorte, alia urbis infesta loca lustraturi, secuti sunt. Ita per universam plebeiorum regionem bona pace eunt redeuntque, Philippo V acclamantes. Ac interim decuriones missilia iacere; patricii cuiusque imi de plebe hominis prehensare manum, benigne appellare, eos de bonorum omnium in Philippum regem consensu admonere et de turbatorum fallacia, iisque propriam ipsorum fidem commemorare: comitas undique et populares cultus. Nec sane quicquam silentio auditum aut torve exceptum, praeterquam in una via, in quam patricii cum equitatu infestis armis invecti, dum Philippo suffragia rogant, ab uno omnium confidentissimo imperatorem referunt acclamatum: sed, praesenti eius caede, quam miles fecit suo magis quam concesso iure, in authore haesit exemplum.

Tum Navarretus, ut, sui discrimine capitis, agmen reliquit tutum praebat, ad Mercatum praevectus equo, usquequaque processit, imae plebis studia in Philippum regem confirmat. Ubi vero ad Mercati fauces perventum, multitudine eum prosequente ibi manere iussa, is unus ad arcem, pro qua praesidiarii milites iam infestis armis proruperant, contendit: suam et eorum quos duceret fidem de more iuratus, praefectum docet. Itaque et ea multitudo pacate ad Mercatum excepta, et ad Avalum ab Navarreto missus, qui imam plebem per formidolosiora urbis loca Philippo obsequentissimam nuntiet. Nam ibi locorum maxime, et in viis et de aedium fenestris, consentienti plausu ac gestiente fide [regi] acclamationes ingeminatae; sed ad viam Penninum vulgo dictam falso perlatum Gambacurtam cum trecentis armatis postremum regionum agmen aggressurum contendere. Avalus ibi instructam intentamque aciem consistere iubet. Paulo [autem] post per exploratores rescitum Gambacur-

---

(a) plebeiorum decuriones pedibus ibat (*sic*). Hinc parva nobilium equitantium manus, in quibus Thomas Aquinas Castellionensium princeps praecipuus: alii namque patricii etc.

tam, iam obsessi similem, per Divi Laurentii vias quoquo-versus, [ad] aggerem [suos] ducere. Tum patricii seditiosos oppugnandos et ad idipsum tormenta a prorege petenda censent; sed Aulus sat civilibus studiis eo die certatum [putavit], et intentatis modo armis rem bene gestam, consertis vero decernere instantem noctem non pati. Ibi Poliensis, ne rebelles evadant, obsidendos per eam noctem censet; sed Aulo non probatur, inter insidiosa locorum, tenebris operiri. Igitur ad diei vesperum redeunt, et proregem de imae plebis animis in Philippi fide obfirmatis reduces docent.

Eius incoepti fama feliciter explicati seditionis authores de vulgari opinione in profundum deiiciunt. Quamobrem, nocte oborta, Capycius fugam suadet tum per hanc plebis levitatem, tum Capuani, a quo se iam desertos asseverabat. Nec irrita coniectura: nam is, quamquam complures armatos homines et de Benevento et de suis vicinisque vicis in eum diem, venationis obtentu, coegerat, tamen, ubi per hominem, Neapoli ad id instructum, improperam ausi fortunam rescivit, licet admonitus ut perfidam absolveret fidem, ad Montisfusci praesidem scribit se, excepto neapolitano motu, de quo futuro argumenta ei communicare studebat, in arma gregasse homines, cumque iis, ad nutum eius, quo sit usus, instructum agere. Praeses, simulata in Capuanum fide, ut hominem moretur, sibi gratum respondit officium, at proregis imperium expectare. Ibi anceps homo, ut dubiam fidem dubiis [item] verbis involveret, armatis edixit ut intenti maneat pro republica, germanicane an hispanica in incerto.

Sed Gambacurta, Capuani moram in aequam accipiens partem, [et] facinorosis criminosisque ac proscriptis fretus, quos de vicinis ad urbem vicis accersierat in tumultum, hactenus a Caietano ferantur auxilia, rem trahere sperat; at, uti absentes proceres in partibus manere plebis confirmet, edictum de annona typis edi ea ipsa nocte curavit^(a), in quo, praeter

---

(a) *Cod. curarunt.*

manifestariorum turbantium nomina, et illa Ariciae Casertaeque principum ac Vasti marchionis^(a) perscripta sunt.

Nox vero, per summam quietem et silentium tracta est ut pacatam civitatem putares, quae res quamplurimis coniectui, sed falso, erat authores seditionis ea nocte fugam adornaturos. At enim, cum tandem magna auxiliorum promissa nusquam apparerent, ex seditiosis ad Hispanos quamplurimi transfugerunt; cumque iis aliquot, ab regiis ipsis subornati, qui apud Gambacurtam militiam profiterentur ut eius opes penitus explorerent, ad eos reversi, immodestissime perferunt deminutas. Neque ulterius^(b) alienae seditionis fortuna dubia mente spectata [est].

Orto igitur die, civilis motus oppressio Restayno Cantelmo a prorege decreta [est], sed, quo facilius res explicaretur, cum Avalo armorum communicatum imperium; ac, de regiis aedibus despectante prorege, copiae recensitae, et per Toletanam viam agmen ita instructum processerat. Principio urbanae excubiae, ad centum fere homines, velites agere: hinc Hispanorum item ferentariorum manipulum. Primum agmen Cantelmus ducit, quod praetorianorum turma et biscentum quinquaginta hispani pedites obtinent. In medio agmine biscentum patricii, modestis admixti civibus ac peregrinis, [plurima ex parte Gallis,] pedites agitabant: idque Iohannes Baptista Carracciolus e ducibus Martinensium ducit, Iohannes Baptista Reccus, castrorum praefectus, moderatur. Inter eos medius, post tormenta et bellicosos commeatus, Montisherculus princeps, equi impos, rheda prae unico signo vehitur. Novissimum agmen biscentum alii hispani pedites, et altera praetorianorum turma consequitur. Itaque a reliquo milite patricii praesidio firmati, ipsi tormentis, signo et Avalo praesidio erant. Tum, qua procedebant, undique concursu facto, [boni] cives omnia iis bona, fausta, felicia ominari, se suaque eorum armis dubia

---

(a) Vasti ac Rofranensium marchionum.

(b) ex seditiosis quamplurimi ad regios se subduxerant, neque ulterius etc.

concredere, ab iisdem tuta reposedere; cumque tot patricos viros pro communi salute gregarios pedites profiteri viderent, nobilitatis modestiam, militiae fastum admirati, quisque eos sibi reipublicae necessitudine coniunctos agnoscunt. Itaque animorum, pacata civitate, dissensio in eo discrimine charitas facta est; et quas florentibus fortunas inviderant tutas, tunc, periculis obiectas, servatas volunt.

Ubi mota regionum arma ab seditiosis rescitum, Sangrius dat consilium ut in agmine ipso ex transverso ^(a) aggrediantur: quod secuti, rem sane fecissent dubiam. At Gambacurta se muro et aggere tutari mavult, et continuo ad publicum horreum contendit, ibique Albanae portae propugnaculum viginti hominum praesidio confirmavit.

Eo agmen, inter Philippi regis acclamationes, recta contendit, et, dum inde urbanae excubiae hispanique velites, unius ferme horae oppugnato, seditiosos eiiciunt, prima acies in subsidiis erat: hinc, horreo recuperato, in Divi Dominici a Soriano area consederunt. Perque id temporis milites sylviani exturbatos in Divi Petri ad Maiellam usque insecuti, partim eius templi turrim occuparunt, unde per diei reliquum seditiosis eam ad Divi Laurentii viam infestarunt: alii, qui tempore Divae Clarae ^(b) turrim ex parte adversa circumveniant, in Divi Sebastiani via relictis sunt. Inde agmen ad eam oppugnandam reductum, ac, velitando in viae faucibus, ex adversum turri tormentum locatum. Ibi seditiosi aggerem, inter Divae Clarae et iesuitarum aedes ductum, deserunt, et in ea area egressa, [parva] acies consistit. Interea velites ab via Divi Sebastiani in Divae Clarae posticum irruptionem irritis conatu parant, et eorum ductor, temere turri succedens, occisus.

Neque interim oppugnatio ab alia parte quicquam procedere: nam tormento summa tantum turris patebat; inferior vero pars, ubi Malitia et Tiberius Caraphaeus cum viginti armatorum praesidio erant, privatorum aedibus obstructa, op-

---

(a) ex transverso *emendato* dal V. su ab latere.

(b) *Cod.* Dlarae.

pugnari non poterat. Ibi aliquot velites substructas turri aedes, aliique milites, quibus viginti patricii se sociarunt, iesuitarum coenobium superant, qui turris prospectus infestent. Ac per idem tempus aliquot patricii hispanique milites et peregrinorum manus, magna ex parte Galli, per pensiles Navarreti hortus — ubi herus ab superiore nocte scalas ad id paraverat: mox primus superavit parietem — in adsitum coenobium irruunt ut illic turri succedant aditumque fugae seditiosis praecludant. Sed, ea re per coenobitas ad propugnantes perlata, ii, insidias veriti, excedunt, et ad Divi Laurentii [turrim] sese recipiunt. Igitur, duabus fere ab instituta oppugnatione horis, turris ab Hispanis obtinetur et praesidio confirmatur. Hinc iterum instructo agmine, quo tormenta contra Divi Laurentii turrim collocentur, per Regalem portam egreditur, atque hic aliquot armati, quos Dominicus a Luna ductabat, agmini admixti ^(a). Sed, ne de muro, ubi Divi Agnelli aedes sita est, ab seditiosis agmen infestum fiat, illac intra pomoerium urbanae excubiae praemissae. Hinc per portam Divi Ianuarii urbem ingressi, per viam Carbonariam pergunt, ubi ab urbanis excubiis cum seditiosorum globo ad portam Capuanam leviter pugnatum; quorum aliquot caesi, multi capti, fugati reliqui. Inde excubiae, qua via ab Castello ad Capuanam [portam] ad Divi Laurentii [aedem] recta ducit, cum seditiosis velitationem instituunt. Agmen interea in via superiore advertit, et, praetereuntes archiepiscopi aedes, copiae ab cardinali Cantelmo de fenestra lustratae. At vero mox eas progredientes seditiosi ab laeva graviter infestabant: quamobrem sylviani milites in eas vias immissi, qui, velitando, tutum [reliquis] facerent agmen; alii summa tectorum subire, ne acies de superioribus locis, parietum ruina aut deiectis telis, obrueretur. Itaque per totam superiorem viam extenuata acies, et in summa via ex adversum turri tormentum invectum, et oppugnatione instituta.

Interea Gambacurta praesens ubique adesse: quemque nominans, admonere, suadere, hortari. Sed tandem, urgente ad

---

(a) atque hic... agmini admixti *aggiunto in margine dal V.*

occasum die, post trium fere horarum oppugnatum, dextra, laeva et adversis viis infestatus, subsidii mittendi obtentu, cum popularibus seditionis, in Divi Laurentii, ut alii in Divi Pauli aedem, quae Capycii iussu ad id patebat, festinantes confugiunt. Ibi Hispani, aggere superato, undique ingruunt; et, dum oclusis Divi Laurentii insultant valvis, Gambacurta, Capycius ac Tiberius Caraphaeus, de impluvio coenobii in posticas aedes deiecti, per Librariorum viam, quae una fugae patebat, agmine triginta fere hominum facto, fugiunt. Quo pacto Malitia, Telesiae et Castellucciae duces victores fefellerint, hactenus non satis constat. Igitur, facta demum in aedes irruptio: undique, et per sepulchrorum latebras, conquisitum. Caede (rarum in victoria) temperatum: ad centum fere omnes capti, in quibus Sangrius, morbo impeditus, cuius, rogantis ut captores sibi necem inferrent, miserum desiderium aspernatum. Hinc validum turri et coenobio praesidium relictum.

Eius rei feliciter gestae fama per urbem divulgata, quod cuique suarum rerum certus usus fecerat, pacata civitate, fastidium, eo discrimine in sollicitudinem commutatum, parta victoria, in voluptatem abiit. Ibi urbs pulchrior, beatior civitas; isque dies natalis filiorum parentibus, nuptialis coniugibus visus est.

Prorex reversas copias, benigne exceptas, pro concione laudavit. — Paucorum temeritatem ab omnium ferme neapolitanorum ordinum virtute castigatam, et Regni fortunam id dubii ^(a) obiecis: quo certa civium erga Philippum fides magis spectata foret. Suamque a paucis tentatam vitam ut omnibus accepto referat, se scire: sat iis praemii bene gessisse. Sed diligentissime per laudationes curaturum ut rex iis meritam benefacti referat gratiam. Ceterum, beneficii sibi collati cum sua anima, servatae reipublicae cum Regno [ipso], memoriam duraturam.

Inde coniurationis ausa, in vulgus prodita, omnes tuti exhorrescere et animis fugere pericula iam fugata. Ibi proregis

---

(a) id dubii *corretto dal V. su* in Regni.

genus, opes, virtutes inter intentata mala magis conspicua. Interea coelitem pietas universos pervadere, et praesenti divi Ianuarii numine tantum mali aversum putare. Et vero constat Cantelmum cardinalem, post lustratas copias, sacrum indigetis sanguinem inspexisse, duratumque (saevum in observatione positum omen) servasse: nec, inter vota pro publica tranquillitate concepta, priusquam seditio prorsus oppressa sit, eius liquatione litatum.

Nocte prorex provinciarum praesides et absentes Regni proceres per literas admonet ut fugitivos seu capiant seu persequantur; atque ad id ipsum Iosephus Piccolominaeus et Octavianus Medicaeus profecti.

Pacata urbe principe, statim in aliquot proximis Neapoli vicis res tranquillatae. In urbe autem Aversa nonnisi ad insequentem diem, et autoritate Iohannis Lucarelli ^(a), pauperum patroni, cives ab novis ad pristina revocati. [Isernienses vero, ab aliquot sacerdotum in reguli odium sollicitati, diutius traxere perfidiam. Eoque postea Ludovicus Denticaeus, provinciae praeses, validam militum manum submisit, qui, noctu et per summum silentium advenientes, obsita vinetis insederant loca, e ductorum consilio ut, cum primo mane portae paterent, signo altrinsecus dato, uno eodemque tempore per eas maxime adversas in oppidum, natura et arte praemunitum, irrumperent. Itaque destinatum processit. Nam oppidani, eo tumultu percussi, sine omni caede ad fidei officium integrati: correpti seditionis auctores vinculisque onerati, ad praesidem tracti sunt.]

Luce [orta], dum Divi Laurentii abdita scrutantur, baro Chassignetus captus, et Vigliena ab regiis Cantelmo pontifici traditus, ut et mox Torresius ab iesuitis. [At Iohannes Hieronymus Aquavivius, a prorege Romam navi longa traiectus, ut cum hispano legato et Tosano Iansonio cardinali, regis Galliarum administro ibidem agente, publicos hosce casus conferret et agenda consuleret.]

(a) *Tutti i codd., erroneamente, Locatelli.*

Tandem prorex, ut civitatem labe lustret, metu liberet, sontes plectat, lapsis ignoscat, reos corripí ultra inhibet, et, pragmatica sanctione edita, eius criminis, uti et aliorum si quae admiserint, ad turbam citatis, qui infra certum temporis spatium ordinariis magistratibus se coram stiterint, impunitatem pollicetur: at contra, ingenti sectoribus proposito praemio, praecipuos coniuratos [ac manifestarios turbatores] vita proscribit. Sed ex obscurioribus hominibus, qui eius facinoris societatem violatam velit, inventus nemo.

At Capuanus Malitiam, cum parva profugorum manu in sua ditione latibula quaeritantem, comprehendi et obtruncari mandavit. Ubi Malitia, unde salutis opem, inde sibi vincula et necem illatam vidit, tantum vitae spatium a percussoribus imploravit ut gravia cum Capuano et ex eius usu conferret, auroque preces insinuante, missus qui haec suprema eius vota renuntiaret. Sed, cum Capuanus, animi dubius ne in Malitiae persecutores incideret, Beneventum commigrasset, re ad [eius] uxorem delata, ab ea incolumes abire iussi. Itaque, [iniectis vinculis soluti], Beneventum profugiunt, ubi Malitia de sacra aede praetereuntem Capuanum, qui, suo adventu perterritus, urbe excedebat, liberrima et omnibus probris referta invectiva, plurimo populo, qui ad nova convenerat, audiente, insectatus est.

Interea Neapoli supplicatio [,in quam et prorex ipse et cuncta processit nobilitas,] divo Ianuario ceterisque urbis tutelaribus divis [a Cantelmo pontifice] extra ordinem habita. Foris vero ex coniuratis alii fugere, pars fugati. Sed in Appenninis montibus Campaniae ab oriente proximis complures capti, aliquot caesi, in quibus Iosephus Capycius, qui, a Gambacurta et Tiberio Caraphaeo desertus, fugae taedio gravis, ad insequentes conversus, iisque, uti se vivum dederet rogantibus, ostentans pectus neci, eamque infestis armis efflagitans, ferox et inexoratus occubuit. [Fortissimum mortis genus, si causa cohonestasset.] Capita, in praecipuis turbatae urbis locis, ut aursorum memoriam emendarent, ostentui exposita, rerum humanarum spectaculum exhibent.

Caietanus autem, dissipatu motarum rerum excepto, Romam ad Caesaris legatum tam festinanter confugit, ut mox Terracinae duae naves, quas armis et hominibus in tumultus usum oneraverat, destitutae remigio, captae sint. Capuanus vero, post ubi aliquot dies proregem de suo in urbem aditu, ad adversae famae purgatum, frustratus est: tandem, ab animo sibi male conscio stimulatus, cum paucis comitatu Romam versus subfugit. Avalo denique, de occupanda Manfredoniae arce fracto per civilem urbis motum consilio, animus haeret. Nam, Neapolim ultro accersitus ut praesentia famam integret, adventum spondet; ac interim, charioribus corrasis, partim per onerarias naves in ditionem pontificiam traicit, partim in oppido Vasto occultit.

Per hos dies Carolus Sangrius, sub tormentis ab arce nutantibus, et inter infesta [circumfusa] arma, nullo lugubri ornatu et importuna hora, securi percussus. Centurionis filius, proregius auriga, interpolator ac lanista infelici trabi suspensi. [Uti, paucis post diebus, Aversae, de duobus turbae ibi factae auctoribus eadem edita exempla.] Mox ab Ludovico XIV honorifice proregi rescriptum, et de coniuratione ab eo resecta, et de tumultu opinione ocyus tranquillato, ubi et nobilitati ceterisque ordinibus fidei admixtae grates. Sed et dicitur adscripta admonitio ut ius gladii a Sangrio abstineretur [:unde maior damnati, qui iam poenas persolverat, miseratio].

Inter haec iam Capuanus captus, qui, ubi ad Soram pervenit, Regni putans excessisse fines, ibi per vim a rustico equos [in reliquum fugae] abegit: quamobrem, turba facta nataque inter oppidanos fama Gambacurtam adesse, eruptione ab oppido facta, ab Antonio Boncompagno, suo necessario, comprehensus. Mox Marco Garofalo, ad haec intervenienti, traditus, in Caietae arcem ductus est custoditum: inde Neapolim in castellum Ovi dictum trireme transvectus, ibique a prorege splendide habitus.

Per id tempus germanica arma per Vasti ditionem in Regnum inferenda ex Chassigneto rescitum. Igitur eo Emmanuel Lossada, militarium iudex, missus est ut audendis occurreret.

Ibi Avalus, relicta uxore, Firmum Picenum traiecit, indeque Lambergium ac Grimanum reliquosque coniuratos, qui Viennam confugiebant, per literas urget ut in Regni expeditionem festinent.

Neapoli interea iudices maiestatis rebelles Regni beneficiarios, divisis sententiis, condemnarunt, ad eorum pronuntiationem quos « curiae pares » dicunt, adscitis Lucio Caracciolo Sancti Viti et Pompeio ^(a) Pignatellio Montiscalvi ducibus. Una itaque Macchiae principem, Castellucciae et Telesiae duces ac Tiberium Caraphaeum nomine tenus Chiusani principem; altera principem Casertanorum et marchionem Rofranensium absentes — edicto que prius ad dicendam causam citatos et criminis conscientia cessantes, — perduellionis reos hostesque publicos iudicarunt, et, in poenarum exactum, eorum res in fiscum illatae omniaque civitatis adempta iura. Postea et Grimaldi Caietanique importuni fido populo lares excisi [ut, aratrum prius passa, mox sale conspersa, rudera abominatio- nis et infamiae monumentum exciperent].

Dum haec agerentur, sensim pristina civitatis facies integrabatur. Nam prorex se populo [iterum] conspiciendum [exhibuit], et, cum solito Helvetiorum stipatu famulorumque pompa, uti est in proregum more, Divae Mariae Carmeli montis dictae, sitam in Mercato, adiit aedem, atque [ei] ima plebs, per summam laetitiam excepto, suam erga eum fidem, tanquam beneficium animi pusilli ^(b), commemorarunt. [Hactenus autem, ut arx ad Capuanam portam sarta tectaque curaretur,] in Olivetanorum coenobio Consilii neapolitani tribunal, ut in Divae Mariae ad Novam dictae curia quam Vicariam appellant erecta est ^(c); et apud Medicaeum quaestiones, Araecaelium fisci res agebantur, magis tamen in speciem sedatarum rerum. Etenim,

---

(a) *I due nomi di battesimo, lasciati in bianco dall'amanuense, vennero poi suppliti dal V., il quale scrisse, per errore, Laelio invece di Lucio, come hanno, correttamente, i codd. della prima stesura.*

(b) *Cod. pusillis.*

(c) *erecta est emendato dal V. su erectam.*

die debitoribus prolata relaxatoque Medicaei rigore, ut et apud proregem gratia non tam ocii trahendi artes quam armata Regni securitas curabatur; nam, urgente metu de Germanorum in Regnum irruptione, et Regni et urbis munimenta iis quae bello usui sunt abunde instructa. Regni item arma imperata, et in urbe praeterea decem equitum turmae scriptae sunt, ac decem neapolitanis patriciis, magna ex parte proceribus aut procerum filiis, permissae.

Proregi haec agenti vanus iudex, ut patremfamilias ulcisceret qui sibi filiam nuptui dare denegarat, detulit, instanti nocte, mensas argentariorum et opulentium aedes ab ima plebe direptum iri, et puellae patrem in praecipuis coniuratis denunciavit. Solitos prorex putavit dolos, quod coniurationum incendia primo compressu nusquam ita extinguantur quin sub cinere igniculi maneant consopiti, sive quia vehemens [est] vis exempli, sive quia, erroribus, per quos [est] offensum, animadversis, eorum castigatu, rem de integro sperant aequabilis processurum. Itaque extemplo haec nova Hispaniae Galliaeque reges edocuit: mox compluribus ex nobilitate prompsit, eosque sibi adesse rogantes, fidei officio commendato, suae cuiusque incolumitati provisuros dimisit. Ibi per summam festinationem quisque patricius, quos decebat sua virtute civitatis statum protutari, in munitiores urbis regiones, quas arces protegerent, cum charioribus commigrarunt, et Iacobus Cantelmus cum prorege eam traxit noctem, quae cuncta urbis praesidia omnesque excubias malum vindicabundas habuit. Audita quidem fuit ad quartam noctis horam campana horaria iesuitarum collegii, quae viliori imminet urbi, quamplurima edere signa; sed id, resolutis forte horariae machinae rotis, temere natum caussantur. Et ex comprehenso virginis patre non aliud nisi iudicis^(a) vanitas quaesita: quod in sequenti die et palam nobilitati [a prorege] factum et irritos fuisse metus ad reges scriptum. Nihilo tamen minus quaedam timoris lascivia apud proceres invaluit, ut urbis intutas regiones fere omnes desererent: quo exemplo

---

(a) *Cod.* indicis.

ceteri ordines percussi. Hinc factum ut^(a) quisque suum a mensis repeteret; nec remedio, ut quarta summae pars solveretur, quicquam remorante, mensa argentaria quae Divae Mariae Annunciatae appellatur, una et pius eius nominis locus, ad aureorum nummum quinquagies, [aliquot] aliae ad vicies decoxerant: unde commercium Regni corruptum et quamplurimum privatorum opes afflictatae.

Sub id temporis copiae de castris ad Mediolanum in Regni tutelam ad neapolitanum portum [coeperunt] appellere. Ibi prorex, qui iamdiu publico abstinuit et ab urbe mota rhedas ingressu in regiam arcuit, cum stipatus equitibus, qui strictos ostentarunt enses, per urbem gestari coepisset, ingemuit bonorum fides per eiusmodi cautiones universae civitati perfidiam exprobari.

Mox Victorius Maria^(b) Estraeus comes novem navium classem eo traiecit et aliquot incendiarias: e regione urbis quatuor ingenti mole cum classiariis copiis in Baiano portu fundavit. Paulo post Aquavivii, dum de regiis aedibus ab officio noctu redeunt, comprehensi, ut qui edicti indulgentia indigni, nam, etsi ipso die tumultus primi ad regiones transgressi, tamen in ipsa arce, uti et die postero in acie, consilia prodendae regiae caussae agitarint. Per idem tempus coenobitae ex diversis familiis, ad ducentum fere, Regno interdicti: modestus prae copia numerus.

Ex coniuratorum autem profugis Malitia [Caraphaeus et Xaverius Rocca], pontificis nomine, Beneventi custodiuntur^(c). Avalus, integrum praeseferens, Romam pergit, hispaniensem legatum convenit, suamque a coniuratis corruptam quaeritur famam; ac, ab eo iccirco admonitus ut Neapolim contendat et intrepida fide dubiam de se opinionem disiiciat, cunctatur tamen, et opum reliquias per luxum et aleam dissipat. Alii,

---

(a) *Cod.* ut cum.

(b) *Cod.* Victorius Amadeus.

(c) *Naturalmente il cod., a causa dell'espunzione di Xaverius Rocca, ha custoditur.*

Viennam profecti, [Pansuto excepto, qui, diu Neapoli delitescens, multo post eodem advenerat,] in Caesaris fidem recipiuntur. Et Franciscus Molesius, iam usque a Carolo II ad Leopoldum legatus, pro turbatore Chassigneto in Germania retinetur. Is enim Hispanus ab stirpe, Neapolitanus nascendi conditione, ex honesta familia ortus, insigne utriusque fortunae exemplum, ridentis speciem ostentat, adversae vim patitur. Nam, iurisprudentiam professus omnium urbanorum magistratum, cum prudentiae iustitiaeque laude obiit orbem; eoque culminis progressus, ut nobilitas ex Nidi curia ^(a) eius familiae asserta, ipsius nomen in divi Iacobi equitibus datum, ducis titulus domum ^(b) invectus; splendidissimae feminae, altera ex Ursina gente in uxorem ducta, altera ex Trivultia cum ampla dote in nurum excepta, suo sint minora fastigio, ut qui, a principis consiliis, magnus Mediolani cancellarius iussus, mox ad Venetiarum rempublicam, tandem ad imperatorem gravissimis de rebus legatus, post Franciscum Benavidium Sancti Stephani comitem, alterum monarchiae columnen putabatur. Sed uxor ^(c) furiosa, degener soboles, nurus magna lares infestant [: absurda in honoribus capessendis fortuna versat foris]. Is igitur [unus] in praecipuis auctoribus ut per Caroli testamentum regna hispanica ad Austrios vergerent, praecipuas in monarchia spes fovebat, unde, re aliter cadente, ceciderat. Quamobrem, ingruente bello, a Philippo revocatus, plurimumque aeris alieni caussatus, dum sibi exsolvendi copia ab Regno fiat, cunctatus [prius] est, et [mox] retentus, eiusque rei edictum concepit in morae ^(d) purgamentum.

Interea Philippus, reputans Lacerdium Sangrii morte compluribus proceribus gravem, indemnato Capuano, modestae

---

(a) ex Portus curia.

(b) domum, *emendato dal V. su altra parola, forse demum, ch'è nei codd. della prima stesura.*

(c) ad imperatorem gravissimis temporibus legatus. Is unus ex omnibus videbatur cui magis anxiae hispaniensis imperii curae a Carolo rege concrederentur. Sed uxor etc.

(d) morae *aggiunto nell'interlineo dal V.*

nobilitati graviolem, Indiarum praesidem iubet et ad honorem ineundum accersit; atque Emmanuelem Paccheccum Viglienaem marchionem, qui tum eius vices in Siculis gerebat, proregem neapolitanum creat, eique Franciscum Iudicem cardinalem, Romae agentem, suffecit cum eodem nuncio, et Medicaeo urbis praefectura abdicata. Ibi marchionis virtus militaris imprimis superiore pannonico bello spectata, familiae gravitas et constantia, interiorum literarum notitia, morum cultusque modestia, [ut assolent nova] laudari et ex laudibus turbida: nam, inter eius adventus moras, dictitabant Siculos, eo rectore contentos, ad nos amittere et Philippo [ea in re] obsequium detrectare. In Lacerdium, contra, libelli; sed omnium stylus coenobitarum indicabant manum. Unde gloria viro parta in eo rerum statu eiusmodi hominum generi gravem esse.

Sub haec tempora de Germania prius Spinellius, mox Grimaldus, edictis editis, sceleri colorem quaerere, proregis necem inficiari, minitari irruptionem in Regnum, quas minas, quia indictas, rerum prudentes vanas coniciebant. Nam Regnum ea loci natura est ut acies et campos nec facile nec diu patiatur, et qua facilitate hostium irruptioni, eadem et eiectui pateat: quae res lubricam fecit indigenis indolem. Sed eo intendi expeditionem, ut opes foederatorum regum derivarentur in Regnum, uti factum: nam ex Hispania Galliaque ad duodecim^(a) millia militum eo immissae copiae, et Iohanni Baptistae^(b) Grignyo marchioni, belgae, sub proregis auspiciis ductui datae. At fidem minis fecit plurimus armorum apparatus apud Lambergium, Caietanum et Odescalchum: quapropter Hispaniarum legatus cum pontifice egit ut munimento Sermoneta sibi caveret; et Odescalchus beneficiis hispanicis cecidit.

Hactenus [autem] Avalus, diu apud legatum hispanicum versatus, in coena ab eodem data, ubi et Tosanus Iansonius

---

(a) *Cod.* dodecim.

(b) *Questo nome di battesimo è lasciato in bianco nel cod., così come in tutti quelli della prima stesura.*

cardinalis et Carminus Caracciolus Sancti Boni princeps, ille Galliarum regis, hic Ludovicae Mariae, Hispaniarum reginae, ad pontificem extra ordinem legati, convenerant, admonitus ne^(a) [diutius] suo providere nomini cunctaretur, promisit se prius Ludovico XIV in Gallia, dein Philippo in Hispania suam purgaturum fidem. Sed ingenio levem Grimanus hac arte ad hostes traducit. Hominem subornat, qui noctu et inexploratus, Tosani Iansonii nomine, Avali servum precio corrumpt in heri caedem: mox, composito dolo, ipse Avalum de insidiis admonuit, quibus compertis, Avalus edictum in Iansonium, viro indignum, concepit, et parietibus tectoque se [postea] protexit, armisque hominibus ad fores locatis, dein in Lambergii aedes tranfugit. Iansonio probrum cum pontifice expostulante atque urgente abduci servum in quaestionem, ea de re quaesitum, et asserta Iansonio innocentia, et Avalo capitis dies dicta. Sed is a Lambergensis uxore, sua legati viri sanctitate eum protegente, et frequenti armatorum stipatu Roma eductus. Vulgo putant id a Grimano factum ut Avalum in suas traheret partes: prudentiores, ut Iansonium eo notaret probrò, quo is conspiratione in Lacerdii caput labefactatus.

Tandem Chassignetus, Capuanus et Aquavivii, paullo ante Lacerdii excessum, ab Estraeo, cum classe Galliam remeante, eo custoditum, transvecti.

(a) ne aggiunto dal V. nell'interlineo.

III

ISCRIZIONI E DISTICI NEI FUNERALI

DI

CARLO DI SANGRO

E

GIUSEPPE CAPECE

PUBLICUM
CAROLI SANGRII
ET
JOSEPHI CAPYCII
NOBILIIUM NEAPOLITANORUM
FUNUS
A CAROLO AUSTRIO
III. HISPAN. INDIAR. ET NEAP. REGE
INDICTUM
ET
AB ILLUSTRISSIMO, EXCELLENTISSIMOQUE VIRO
WIRICO COM. DE DAUN
JOSEPHI CAES. MILITUM TRIBUNO, EIUSQ. COPIIS
IN REGNO NEAP. CUM SUMMO IMPERIO PRAEFECTO
& REGNI MODERATORE PRO-REGE
CURATUM

NEAP. TYPIS FELICIS MOSCA, ANNO CIOIOCCVIII
PERMISSU PUBLICO

CAROLO AVSTRIO

III HISPAN. INDIAR. ET NEAP. REGI

PIO

QVOD VELIT

FELICI

QVOD POSSIT

AMPLISSIMA PARARE REGNA

VT DEFVNCTIS DE RE AVSTRIACA BENE MERITIS

IVSTA FACIAT

WIRICVS COMES DAVN.

IOSEPHI CAES. MILITVM TRIBVNVS

EIVSQ. COPIIS IN REGNO NEAP.

CVM SVMMO IMPERIO PRAEFECTVS

EIVSDEMQ. REGNI VICARIVS MODERATOR

QVOD

IOSEPHI CAPYCII ET CAROLI SANGRII

PVBLICUM FVNVS

EXCOGITATIS HONORIBVS

A SE CVRANDVM MANDAVIT

HOC DESCRIPTVM LIBRO

VENERABVNDVS MITTIT

PRAECLARAS AVTEM

PIETATIS MVNIFICENTIAE FIDEI MAGNIQ. ANIMI

INDE EI PARTAS LAVDES

SI QVIS ORATIONE COMPLECTI POSSET

HEIC CONCLVSAS

MITTERET QVOQVE

I

ACTA FUNERIS

Sub initia belli de hispaniensis imperii successione, aliquot Neapolitani, nobili genere orti, Austrii principis studio et austriaco iure ducti, XI kal. octobris anno MDCCI in principe Regni urbe Neapoli Carolum Austrium Neapolitanorum regem appellarunt. Sed, quia incoeptum, destituente consilium fortuna, inter ipsa tentamina disturbatum, plerique Regno ad Leopoldum Caesarem excesserunt, a quo sancte in fidem recepti, et pro cuiusque virtute ac merito liberaliter habiti sunt. Carolus autem Sangrius et Iosephus Capycius, hic e Rofranensium, ille a Sanctolucidensium marchionibus, primus morbo impeditus, alter fugam perosus, oppressique, pro Carolo rege mortem, uti viros fortes decet, imperterriti oppetiere. Sed, sexto post belli anno, cum neapolitana expeditio praeclarissimo fortissimoque viro Wirico comiti de Daun a Iosepho Caesare decreta esset, Carolo regi ea deliberatione renunciata, prima curarum fuit, Regno parto, primum omnium Carolo Sangrio et Iosepho Capycio publico funere parentari. Itaque Daunius per summam nominis auctoritatem, quam praeclarissima rerum gestarum fama sibi comparavit, inoffenso agmine universam Italiam emensus, vix Regnum Regnique caput Neapolim

ingressus est, quum a rege litteras ea de re ipsi, tamquam agmen adhuc facienti, scriptas in hanc sententiam accepit:

Cum eorum, qui per gloriam pro meo regno occubuerunt, cum omnium, tum Caroli Sangrii et Iosephi Capycii maxime, et quam bene sint de me fide et amore meriti, memor agam; cumque mihi ipsorum capita, Andegavensium ducis iussu, in urbe Neapoli ostentui exposita esse dicantur; iam tempus datur (spero enim ex sua virtute Deum Opt. Max. meae ius caussae in eius expeditione Regni adiuvaturum) ut iis sepulchrum pro virorum ac rerum gestarum dignitate honorificum extruatur. Ac pro imperio item iubeo iisdem illico funus, quantum pote est, magnificentè instructum cures, ad quod omnes magistratus tecum frequentes maioris honoris caussa convenient. Praeterea sepulchris epitaphia, quae et talium actam fortium virorum fidem, et meum erga eos gratum animum moneant, proponantur, ut omnes sciant et posteris innotescat quod summa eorum erga me studia, uti dux Andegavensis, quo alios deterreret, mortis exemplis in ipsos editis coërcere conatus est; perinde ego honore affici diligam, ut exemplo sint in quo meorum fides subiectorum ad imitandum caeteris proponatur. Illud autem moneo quod, si forte nondum Neapolim ingressus haec acceperis iussa, primum omnium id funus, quibus indixi honoribus, exequaris; meque de eo facto, nam scire cupio, facias certiolem.

Barcinone, IV idus iulias anno MDCCII.

Itaque Daunius extemplo regia mandata ac sedulo facere instituit: et in Divi Dominici sacra aede, quae et regii iuris est et utriusque viri familiaria sepulchra habet, edi placuit funus. Tum Capycii ossa, quae in Divae Mariae Coronatae, in Apenninis Campaniae montibus, ubi occubuerat, sita erant, effossa sunt, et clam in principem urbis arcem, Castrum Novum dictam, translata, et cum capite, quod ibi erat, composita. Nam Sangrii in eiusdem arcis sacra aede integrum iacebat corpus humatum. Ad haec aerarii quaestorem iubet qui de aere publico opera faciunda locet; mandatque Benedicto Laudato congregationis casinensis, in regio monasterio Divorum Severini et Sossii priori, viro divinarum rerum adprime docto, ut oratione latina defunctos pro concione laudaret, et Iohanni

Baptistae a Vico, regio eloquentiae professori, ut cetera funerum solita exequeretur; quae omnia quo curatiora et magnificentiora succederent, regis de funere placitum utili interpretamento diutius tractum est.

Tandem IX kal. martii mensis proximi indictum: sed pridie eius diei ita instauratum. Pullo sacra arcis aedes paratu, et in media aede statutum feretrum, culcita ex auro textili stratum, ad cuius angulos gentilicia utriusque stemmata acu picta. Super feretro duo capula eodem vestis genere circumtecta, ad quorum inauratas seras certa cuiusque stemmata phrygiata, ibique intus plumbatae arculae, ubi cuiusque ossa secretim condita. Super quoque capulo scipio militaris, ensis, corona, nobilitatis et militaris honoris insignia. Iuxta feretrum homines, praeficarum instar, lugubri veste graves, gentilicias defunctorum imagines, hastis praefixas, sustinebant. Igitur tamquam super corporibus recens exanimatis, ad meridiem usque, sacra piacularia facta et suprema officia soluta. Meridie exacto, in areis qua efferendum funus erat, cunei militares dispositi, et squalentibus signis versisque armis et moesto sonore militia defunctos lugebat viros. Vergente ad occasum die, ita funus elatum. Principio peditum cohors eodem tristi cultu praeibat. Tum biscentum e dominicana familia coenobitae et iohannitae canonici cum accensis funalibus bini procedere. Dein generosi equi duo longa luctuosae vestis trahebant syrmata, pedes sanguine in ostentationem foedati, quasi iis, de industria corruptis, quando non amplius dominis, usui essent praeterea nemini. Porro, quos praeficas diximus imitari, gentilicias imagines praeferebant. Funus autem comitabantur viri nobiles, qui culcitae sustinebant oras; et amplissimus ordo ac maiores magistratus, cum urbani, tum militares, sequebantur. Tandem altera peditum cohors claudebat pompam, quam ita instructi ex arce per Franciscanam in Toletanam ingressi, inde in Matulanensium ducis viam digredientes, in Divi Dominici aedem perduxerunt.

Postera die iustitium indictum, et cives frequentissimi in funeris aedem confluere, quibus in hunc modum ornata patuit.

In templi fronte pictura inerat, quae templi vestibulum ex marmore affabre incrustatum referebat; atque frons ipsa nigris ornata vittis auro textili fimbriatis ad moestitiam decora: hinc atque hinc, inter antas, tanquam marmorea utriusque viri signa, vittis adpensa, videbantur. In vestibulo tabula inscripta, quorum funus virorum, cur in eo potissimum templo, quo merito et a quo indictum, monebat cives. Interiora templi, quae tectorio opere inducta sunt, nigris item distincta vittis, et vittae in speciem auro praetextae, vel super testacea lorica argute excurrebant; vel in basilicae corona arte contrahebantur in nodos, ut hinc atque hinc per arcuum vana quodammodo pendentes facerent sinus. Super valvis defunctorum icones virorum graphice expressae, in quas contuentes cives, dum eorum memorant vitae adversa et funeris publici praeclarum spectant honorem, Summi Numinis providentiam admirantur. Ad summos autem arcuum angulos tabulae pictae adpensae, et ad imas tabulas ceu evoluti codicilli applicati. Tabulae autem picturas, codicilli carmina emblematum exhibebant. Hinc ad pilarum capita, super quas ipsi pendent arcus, antiquorum exemplo, qui dicta vitae agenda utilia inscribebant in templis, eiusmodi dicta e re nata in minoribus tabellis proposita legebantur, ac tum dicta, tum emblemata vel nobile virorum genus, virtutes, fortunam, facta, vel regis in eos pietatem et munificentiam, vel eximium publici funeris honorem significabant. At in media aede temporarius tamquam ex porphyrite tumulus quadrangula facie extractus erat, qui pro basilicae modo latera fronte habebat oblongiora: isque per gradus fastigiatus corona templi tenus exsurgebat. In tumuli basi, quae valvas spectabat, Sangrii, ab altari vero Capycii epitaphium legebatur. Circa imum tumulum complura et ingentia ex argento candelabra, et alia per tumuli gradus spissim statuta, et e summae basis angulis alia, quasi multorum luminum fercula, ad summum usque tumulum consurgebant; ita ut, cunctis accensis, et per summam concinnitatem copiamque dispositis, non tumulus collucere, sed pyra, instructis, ut ita dicam, facibus conflagrare videretur. Sub summo tumulo,

culcita, quam diximus, conlecto, illata ossa, ac super eo ex auro textili pulvinaria, ac insuper scipiones militares, enses, coronae. Altare autem araeque spissis luminibus inlustres, et sacro instrumento praedivites, atque in iis universum mane inferiae celebratae.

Tandem solenne sacrum in altari ad symphoniam factum, cui Daunius, pro rege, et primaria ac lectissima femina Barbara comes Daunia, pro regina, decuriones civitatis, summus Senatus caeterique magistratus ac militares tribuni ac plurima nobilitas adfuere. Solennibus operatis, Benedictus Laudatus defunctos pro suggestu gravibus rerum argumentis et patrum stylo laudavit. Perorata denique oratione, Daunio eiusque uxori ac omnibus qui ad funus honore digni convenerant, in templi excessu libros, in quibus haec omnia typis mandata sunt, viri ad id adsignati distribuere, uti et ad regem reginamque, ad Caesarem et augustas missi. Et illud decretum: uti, peracto funere, in media culcita regia insignia phrygio item opere extarent; eaque sacrae funeris aedi rei actae munimento relinquerentur; et capula, uti solet, in regio coenobii conditorio asservari, et in Capyciorum sacello et Sangriorum ara ex marmore sepulchra extrui, ubi cuiusque conderentur ossa, et in marmoreis tabulis epitaphia inscriberentur; quae, quando iis honores a rege ex aequo iussi, et una inscriptionum praescripta formula, ad unum ferme exempla concepta sunt.

[Seguono tre grandi incisioni, delle quali due rappresentano gli addobbi alla chiesa di san Domenico (nella prima sono due medaglioni raffiguranti il Di Sangro e il Capece); la terza il catafalco. Indi l'*Oratio* recitata dal padre Benedetto Laudati.]

II

[INSCRIPTIONES ET DISTICHA]

In templi vestibulo.

CAROLO SANGRIO

ET

IOSEPHO CAPYCIO

QVORVM

IN AVSTRIAM DOMVM PIETAS CONIVNXERAT ANIMOS
ET RES ADVERSAE INFELIX GENUS MORTIS AEQVARVNT

IN HOC TEMPLO

VBI FORS TVLERAT

VT IN FAMILIARIBVS SEPVLCRIS OSSA CONTEGERENTVR

REGNO SEX POST ANNIS PARTO

CAROLVS III HISPAN. ET NEAP. REX

PIETATE PIETATEM COMPENSANS

VNO FVNERE PVBLICO

IVSTA SOLVI MANDAVIT

PRO FORTVNA LACHRYMAS ET PRO VIRTVTE LAVDES

FVNDITE MERITAS

CIVES

In tumuli temporarii basi, qua templi valvas spectabat.

CAROLO SANGRIO

E SANCTOLVCIDENTIVM MARCHIONIBVS
APVD LEOPOLDVM AVG. FIDE PRAECIPVO ET IN
BELLO PANNON. VIRTUTE MILITARI IN PRIMIS PROBATO
QVOD SANGVINE CUM VITA PROFVSO NEAP. REGNI
VINDICIAS CAROLO AVSTRIO CONFIRMARIT
PIENTISS. PRINCEPS VBI PRIMVM NEAPOLITANOS
IN DITIONEM ACCEPIT A PIETATE IN MERITUM
DE SE CIVEM REGNVM INAVSPICATVS EX REGIO
AERARIO HOC FVNVS REGALI QVAM SPECTAS
MAGNIFICENTIA INSTRVCTVM A FORTISS. VIRO
WIRICO COM. DAVN. SVMMO GERMAN. EXERCITVS
IN EXPEDITIONEM NEAP. DVCE TVM VICARIO
REGNI MODERATORE CVRANDVM INDIXIT

[Sotto, un fregio col motto: « *Bene olens ardor* ».]

In eiusdem tumuli basi a regione altaris.

IOSEPHO CAPYCIO

E ROFRANENSIVM MARCHIONIBVS
IVVENI IN CAPESSENDIS CONSILIIS MAGNANIMO
IN PERICVLIS SVBEVNDIS IMPERTERRITO FIDE
TACITVRNITATE CONSTANTIA SATIS SPECTATO
CVIVS DVM REGNVN NEAP. CAROLO AVSTRIO
PRINCIPI VINDICARET ADVERSA FORTVNA
INCOEPTVM OPPRESSIT NON ANIMVM VT QVI
VNVS CONFERTO INFESTOQ. ARMATORVM GLOBO
CIRCVMDATVS CEDERE NESCIVS LIBER OCCVBVIT
STVDII IN DOMVM AVG. ET VIRTVTIS ERGO
SVPREMA OFFICIA

[I distici che seguono erano apposti a quattordici emblemi, raffiguranti: 1. Agrippina, la moglie di Germanico, che sbarca da una nave, recando in un'urna le ceneri del marito; 2. la costruzione del mausoleo elevato da Enea ad Anchise; 3. Enea che consacra il mausoleo anzidetto; 4. il rogo d'un cadavere, mentre un'aquila s'innalza al cielo; 5. Capi (immaginato primo progenitore di Giuseppe Capece) presso la cittadella di Troia; 6. un atrio di palazzo antico, con in mezzo, a tutta figura, una statua di un giovane guerriero (Carlo di Sangro, il cui cognome, come il fiume omonimo da cui era tolto, suonava anche « Sanguine », donde il duplice « sanguine » del distico correlativo), e a ciascun lato due nicchie con busti di guerrieri (gli antenati di Carlo); 7. un'aquila elevatasi sino al sole, che essa affisa; 8. il sole ricoperto di nubi; 9. un monte, un'alta fontana e una piramide spezzata; 10. due alberi sfrondate su terreno ricoperto di neve, che cade fitta; 11. il sacrificio di Ifigenia; 12. Cadmo che ara la terra tebana, seminandovi i denti del drago da lui abbattuto, mentre dai solchi nascono guerrieri armati che si battono; 13. il tempio di Castore e Poluce con la didascalia CASTORI SACRVM; 14. Cerbero abbaiente invano contro Ercole e Teseo (simboli del Capece e del Di Sangro) che discendono agl'Inferi.]

I.

Sanctius hos cineres, prae quam Agrippina ferebat
Casta viri, CAROLUS mente per arma gerit.

2.

Extruit immo piis maius rex mausoleum,
Quos merito ut tumulet, maxima regna parat.

3.

Rex vere Aeneades pietate insignis et armis:
Seu manes placat seu pia bella gerit.

4.

Caesaris ast ales regina Iovisque ministra
Verius ex isto funere surgit ovans.

5.

Sat Capyn egregia virtute Capycius heros
Asserit auctorem dardaniumque genus.

6.

Indiderat genti auctor dignum a sanguine nomen:
Nam clarum nati sanguine nomen habent.

7.

Constanti obtutu immense praeclara tueri
Patria: sic virtus format utrumque virum.

8.

Clarius ut splendet iubar inter nubila solis,
Adversis virtus sic nitet ista virum.

9.

Non secus istorum virtusque fidesque virorum
Hoc magis alta petit, quo magis alta cadit.

10.

Summa hyeme exhorrent plantae, mox vere virescunt:
Fortibus oppressis moxque redibit honos.

11.

Pro patria gnatae vitam devovit Atrides:
At caput hic regi vovit uterque suum.

12.

At, fato meliori, istorum ex sanguine cives
Unanimes regi proveniuntque pii.

13.

Pollucis quoque erat quae dicta est Castoris aedes:
Fit quoque Iosepho iussus honos Carolo.

14.

Nobile par iuvenum haud aliter descendit ad Orcum:
Nec minus ad Superos clarus uterque redit.

[Le quattordici brevi iscrizioni che seguono erano elevate nell'addobbo funebre, a riscontro degli emblemi mentovati di sopra:]

1.

FIDE ET ARMIS
FVNDANTVR
PIETATE AVGENTVR
REGNA DIV DVRATVRA

2.

OFFICIA CIVIVM
PRINCIPEM
BENEFICIA REPVTARE
ID EST
MAGNO ANIMO GERERE PRINCIPATVM

3.

VBI PRINCEPS PRAESIT
BONORVM CIVIVM PIETATE GRAVIS
IBI BONORVM OMNIUM
EST REGNVN

4.

CIVIBUS
NON SIBI REGNAT
LIBERALIS ET MVNIFICVS PRINCEPS

5.

VIVIS
 REFERRE GRATIAM
 PVDORIS
 DEFVNCTIS VERO
 EST
 ANIMI VERE GRATI

6.

SVPREMIS OFFICIIS
 MERITORVM MANES VIRORVM
 PROSEQVI
 EST
 VEL INFERIS
 LIBERALITATEM INFERRE

7.

NVSQVAM LICET
 SINE FRVCTV ALIQVO GRATVM ESSE
 VT NEQVEAS
 VEL SVRDO DEFVNCTORUM CINERI
 REFERRE GRATES
 QVIN VIRI
 AD BENE DE TE MERENDUM
 EXCITENTVR

8.

PVBLICA PRAEMIA
 SVNT
 PRECIA
 QVAE
 VIRTVTIBVS STATVIT PRINCEPS

9.

PRAECLARE INCOEPTVM
VIRTUTI
EFFECTVM DATVM
FELICITATI
TRIBVENDVM

10.

VIRTVS
SI EI SE ADDATVR FORTVNA
NON RESPVIT COMITEM
SIN DESERAT
INSTITVTVM TAMEN PERGIT ITER

11.

QVI DE CIVIBVS
RATIONEM CONSILII
NON EVENTVS FORTVNAM
REQVIRIT
QVAM PRAECLARVS
TAM RARVS
EST PRINCEPS

12.

FASCES ET IMPERIA
FORTIBVS VIRIS
FORTVNA ETIAM SUFFRAGATVR
PVBLICA FVNERA
SOLA VIRTVS DECERNIT

13.

FVNERA PVBLICA
SVNT
FORTIVM VIRORVM
INTER HORRENDA MORTIS
OBLECTAMENTVM

14.

QVID EST
PVBLICVM FVNVS?
LAVDIS TESTIMONIVM
QVOD NVNQVAM VANI
ARGVERE POSSIS

In ara Sangriorum.

CAROLO SANGRIO

E SANCTOLVCIDENSIVM MARCHIONIBVS
QVOD SVB INITIA BELLII DE HISPANIENSIS IMPERII
SVCCESIONE AVSTRIACI IVRIS VINDEIX NEAPOLI
ANNO CIOCCI ALTO ERECTOQVE ANIMO MORTEM
PERPESSVS SIT VT ET VIRI ERGA AVSTRIVM PRINCIPEM
FIDES ET AVSTRII PRINCIPIS IN FIDOS SIBI CIVES
GRATVS ANIMVS OMNI AETATI TESTATA FORENT
REGNO NEAPOLITANO SEX POST ANNIS PARTO
WIRICVS COM. DAVN. IN EXPEDITIONEM NEAP.
SVMMVS GERMANICI DVX EXERCITVS DEIN
REGNI MODERATOR VICARIVS EX CAROLI AVSTRII
III HISPANIARVM ET NEAP. REGIS DISERTO
DILIGENTIQVE IVSSV HVNC TVMVLVM PVBLICO
PRIVS FVNERE ET QVAESITIS HONORIBVS ELATO
EXTRVENDVM CVRAVIT

In Capyciorum sacello.

IOSEPHO CAPYCIO

E ROFRANENSIVM MARCHIONIBVS

QVOD INEVNTE BELLO DE HISPANIENSIS IMPERII
SVCCESIONE NEAP. AVSTRIACI IVRIS ASSERTOR
ANNO MDCCI IN APENNINO AD XXX AB VRBE
NEAP. LAP. MORTEM FORTITER OPPETIERIT
QVO ET VIRI ERGA AVSTRIVM PRINCIPEM FIDES
AVSTRIIQVE PRINCIPIS IN FIDOS SIBI CIVES GRATVS
ANIMVS OMNI MEMORIAE COMMENDARETVR
REGNO NEAPOLITANO SEXENNIO POST RECEPTO
WIRICVS COM. DAVN. IN EXPEDITIONEM NEAP.
SVMMVS GERMANICI DVX EXERCITVS DEINDE
VICARIVS REGNI MODERATOR A CAROLO AVSTRIO
III HISPANIARVM ET NEAPOLIS REGE ID DISERTE
AC SEDVLO IVSSVS HOC SEPVLCHRVM PVBLICE
PRIVS ET QVAM HONORIFICENTISSIME FVNERATO
EXCITATVM CVRAVIT

[Seguono alcuni distici dell'abate Federico Pappacoda dei principi di Centola *Ad tumulum Iosephi Capycii.*]

IV

PICCOLI SCRITTI STORICI
E D'ERUDIZIONE STORICA

I

DELLE CENE SONTUOSE DE' ROMANI

MEMORIA RECITATA

NEL PRENDERE POSSESSO DEL SEGGIO ACCADEMICO

NELL'ACCADEMIA PALATINA DI NAPOLI

ISTITUITA E PRESIEDUTA DAL VICERÉ DUCA DI MEDINACELI

(1698 o 1699).

La piú splendida e luminosa lode, eccellentissimo principe, che io della grandezza romana abbia letto giamai, se non vado errato, mi sembra quella che proprio fosse della maestá di Roma aver in sua ragion la fortuna e, come piú le fosse in grado, a' popoli e nazioni donarla. Ma di questo elogio, che alla romana repubblica nel suo piú alto stato Sallustio scrisse, altro e piú grande e piú magnifico estimo dovermeli dare dopo che la cittá lume del mondo dello in tutto fu spenta: che la grandezza romana della sua total rovina fece piú fortunata, lecito mi sia dire, la sua fortuna. E di vero, alla fortuna di Roma distrutta attribuire oggi si dee che Vostra Eccellenza sia tanto vaga d'esserne ragguagliata quanto altri mai e dare al grand'imperio seggio, assai piú glorioso de' sette colli, nella vostra alta mente. Adunque non vi rechi meraviglia, eccellentissimo signore (se pur cosa alcuna meraviglia vi reca) che, dopo averne ascoltate le imprese de' príncipi piú famose, oggi che per vostra pregiatissima grazia a me tocca, in questo

luogo onorato e riverito tanto, la prima vece di dire, abbiامي scelto tessere una diceria delle cene sontuose de' romani. È l'argomento per sé ameno, ma però molto inferiore di voi, e, per conseguenza, dove abbiate dalla sua propria altezza ad inchinare la vostra divina mente. Con tutto ciò, io spero che la giocondità delle cose che aranno a dirsi manterranno pur piacevolmente per breve tempo i vostri sublimi pensieri fuor di lor stato.

Io estimo che la ragion delle cene sia egli compiutamente descritta e ispiegata se a questi quattro capi la ridurremo: tempo, luogo, apparecchio e ordine di cenare.

L'ora destinata alla cena era la nona romana, quando l'amorosa stella di Venere, avendo di già sommerso nel mar d'Atlante il Sole, spiega i suoi chiari e ridenti raggi sopra il nostro orizzonte: ora degnamente scelta a ciò fare, perché, affatto sciolti da ogni altra cura, i corpi e gli animi rinfrancassero dalle fatiche e nere sollecitudini che portan seco gli affari del giorno. E, quantunque appo alcuni latini scrittori facciasi menzione de' pranzi, ch'è cibo ch'a mezzogiorno si prende, certa cosa egli è che non furon essi da' piú antichi conosciuti, che non solevano senonsé una sola volta il giorno cibarsi. E con tutto che foppersi ne' tempi vicini al principato i pranzi di già introdotti, non eran essi però se non molto moderati. Impercioché pranzavano soli (lo che non mai usavan di fare nelle cene); e l'inverno, come Celso avvisa, mangiavan qualche cosarella senza carne o bevanda: l'está però, per lo lungo tratto del giorno, un po' di carne talora e qualche bevanda eran usi di prendere.

Il luogo eletto per le cene era il piú alto delle case, che indi era detto « cenacolo ». Gli uomini però, che di ricchezze e di splendore abbondavano, avevano essi in una sola casa di piú cenacoli. Impercioché Cicerone e Pompeo, presi un giorno da vaghezza di sapere all'improvviso come giornalmente si trattasse nel cenare Lucullo, abbattendosi in lui per avventura sulla piazza, il salutano e gli addimandano la cena, e si dicono: — Però vedi, Lucullo, di non mandar messaggiero

innanzi, perciocché non ci piace che per noi spesa alcuna tu faccia. — Lucullo, facendo semblante di ricusare, priegava i due grandi amici che si contentassero il giorno appresso venir seco a cenare; e, come quello che non potette impetrarlo, soggiunse: — Almeno lecito mi sia dire ad uno schiavo in qual cenacolo dobbiamo cenare stasera. — E, fattali di ciò licenza: — Va' — disse a uno — e di' che io voglio cenare in Apollo. — E incontante gli menò a casa, dove ritrovarono con lor meraviglia un apparecchio sopra ogni lor credenza lauto e reale, non sappiendo essi che Lucullo, uomo di erudito lusso, avea piú cenacoli in certi nomi distinti, che, proferitone uno, il dispensiere e 'l cuoco sapessono che e quanto facesse di mestieri alla cena. E la somma a quel di Apollo tassata era cinquemila docati.

Contenevasi il cenacolo in piú parti, cioè cocina, dispensa, vivaio, peschiera, libreria. Ma che hanno a fare i libri co' bicchieri? Il dirò. Aveano in costume gli antichi di proporre dopo cena, e talor tra 'l cenare, alcuna dilettevole quistione per cibar tutto l'uomo, cioè il corpo coi mangiari, l'animo con le cognizioni: laonde, per rincontrare alcuna autorità confacente a solvere i dubbi tra 'l discorrer nati, facea di mestieri aver pronta la copia de' libri presso a quel della cena. In altra stanza a rimpetto a quella del cenare, come ritraggo da Seneca, si spiegava il riposto delle mense, delle credenze, de' vasi e de' fercoli, che leggiadramente in lingua italiana traporron « trionfi ».

Poco magnifiche riputavansi dal romano lusso le tavole di oro nonché di argento, perché, se alcun perdere le volesse in un tratto, non le potea, poiché pur preziosi ne rimanevan gli avanzi. Onde a' tempi di Nerone fin dall'Oceano Indiano si portarono le cortecce delle testudini, delle quali, in sottilissime foglie segate, ne ricoprivano non sol le mense, ma le credenze e i letti da cena, e, come Seneca accenna, gli artefici le medicavano in guisa che, perdendo il lor proprio, acquistassero il color del legno che ricoprivano, faccendolo, come oggi la vernice cinese, nitido e risplendente. Materia

pregiata fu ancor l'avolio; ma sopra tutto preziosissima egli fu la radice del cedro, di cui tanto salse il valore che adeguava quel dell'oro e delle perle. E decantate son quelle due mense, delle quali una ne comperò Cicerone a prezzo che, come dice Seneca, assorbiva il patrimonio d'un senatore romano, cioè venticinquemila scudi, e l'altra da Asinio Gallo, altrettanto. Onde, poichè fu cotanto ammirata la radice di questo arbore, che la natura a' soli tempi della romana sontuosità stimò degna produrre, mi par bello (se non mi dilettono le mie cose) narrarne in brieve la storia.

Nasceva, come Plinio e Teofrasto scrivono, sopra altissimi e freddi monti della Mauritania, e particolarmente sopra l'Atlante. Egli era altissimo e dritto molto; ne' rami, nel tronco e nelle sempre verdi fronde somigliante al cipresso: però queste eran coperte da una molto sottil lanugine, della quale, adoperatavi l'arte, si potevano, come della seta, fare le vesti. Le frutta simili ad un granello di orzo, che, prese anzi cena, preservavano dall'ubbriachezza. Dalla radice dunque di quest'arbore, in sottilissime foglie segata, come oggi di quelle della noce e dell'olivo, ne coprivan le mense. Il color di esse era oscuro nel midollo e mischio nella corteccia. La vena, crespa assai, che o con un lungo tratto imitava la pelle della tigre, o rotando rassembrava quella della pantera, o ondeggiando formava la coda del pavone (che erano le più belle), o finalmente serpendo, inchiodandovi di parte in parte chiovi di color mischio fatti della stessa corteccia, raffiguravano la lampreda. Il pregio di queste mense nasceva non solo per esser quelle vistose e vaghe ma eziandio incorrottibili: onde ne faceano anco i libri o, almeno, dell'olio di essa gli ungevano per serbarli eternamente dal tarlo delle tignuole.

Or, donde uscì ritornando la diceria, la forma delle mense fu quadrata, appresso ritonda, finalmente, a' tempi di Vespasiano, lunata. Le sostenevano piedi per lo più d'avolio, rappresentanti o pardo o liono, e abbisognava che nel riposto ve ne avessero di queste mense almen tre, perchè, nel finir l'anticena, la prima e seconda tavola, queste si toglievano via

e succedevan dell'altre. Di sí fatte materie erano gli abaci o le credenze. Geta figliuol di Severo dispose la credenza per gli abaci di sorte che sotto ciascheduna lettera si contenesero le vivande, i nomi delle quali da quella lettera cominciassero, come sotto la lettera « P » il pollo, il pesce, la pernice, il pavone, il porchetto, il prosciutto. E 'l delicato vecchio di Petronio ne avea disposto una cosí: che rappresentava il zodiaco e le dodeci case del Sole, e (guatate gola ingegnosa!) dentro ciascuna di queste case un convenevol cibo si riponesse.

Ma, vegnendo finalmente a' vasi, il vetro suggellato e 'l cristallo « impunto » di Apuleio imita[va]no i nostrali di Boemia. E furono i vasi, di cotal materia sí formati, tanto in pregio appo gli antichi che Nerone, ricevuto avviso delle sue disperate cose, in quella somma rabbia, gittando a terra ruppe due bicchieri ch'egli sommamente cari tenea, dov'erano intagliati i versi d'Omero, riflettendo in ciò Plinio ch'egli stimò per questa via punire il secolo: che niun altro ivi beber potesse. E qui non so se si debbia riputare di Petronio arbitro de' piaceri o piuttosto di Giovanni Sarisburiense quel che racconta Trimalchione del vetro pieghevole e che resistesse a' colpi di martello, cosí temprato sotto Tiberio, il quale avesse perciò comandato decollarsi l'artefice e darsi il guasto alla sua bottega, accioché il pregio dell'argento e dell'oro non s'avvilisse. (Ché io credo, per me, la scomunica del [Santo] Padre, presso Graziano, ben istare indosso di costesti alchimisti che si persuadono poter i metalli per artificio umano cangiar natura.)

Nobil materia de' vasi somministrò l'incendio di Corinto, che, fondendo argento, oro e altri metalli insieme, il caso tanto ben gli confuse che delle miserie de' greci ne fecero le delizie [i] romani. La Partia apprestava loro la murra, pietra vermiglia, meravigliosamente odorosa. Mandava il mar di Settentrione l'ambra, la quale imitavano anco gli orefici col fonder nell'argento una quinta porzion d'oro (avvegnaché ci ricrederebbero i lombardi, se volessimo darci a credere che i pioppi del Po stillassero ambra). Solevano poi distinguere e

tempestare i vasi di preziosissime gemme, come appo noi le sacre pissidi, o farli lavorare di bassorilievo, tra' quali furon celebri molto quelli di Mentore.

Le forme de' vasi da bere eran varie. Larghe e profonde eran le trulle; a guisa di navi i cimbii e gli scifi; a campenello i ciborii; i nestorei di due fondi; larghe e piane le patere; con qualche differenza i carchesii; e oltre a questi i calici, le pissidi, le lagene, i cántari, le ampolle e altri infiniti, de' quali il dottissimo Baifio un intiero libro compose. I piatti di varie forme, come oggi, e, fra le altre, capaci di portar sulle mense intieri i cignali, i porci, i vitelli.

Ora entriam finalmente nel luogo da cenare, detto, dal numero ordinario di tre letti, « triclinio ». Era la struttura di esso a vòlta, e quello del palaggio di Nerone di tavole versatili, sopra le quali eran ancora menati i condotti, accioché, rivoltandosi quelle e aprendosi questi, roversciassero sopra le mense fiori e nelle vivande odorati unguenti, la copia de' quali faceva, fra l'altre cose, sontuoso il convito. Di che eran sì vaghi i romani che ne ungevano la fronte, i piedi, i capelli, e li mescolavano nel vino e nel brodo, e talora, per sentirne il grato odore da per tutto, ne ponevano, invece dell'olio comunale, nelle lucerne e lampane, che, di metallo per lo piú corintiaco fatte e in guise oltremodo ingegnose, dalle vòlte del triclinio pendevano. Lo spazzo era coperto o di minio o, come quel di Metello (appo Sallustio), di cruogo.

In mezzo al triclinio erano, adunque, allogati tre letti spiumazzati o con arazzi o con porpore risplendenti. Ciascheduno di questi letti era di tre persone agiatamente capace: onde comunalmente dicesi che in un convito non deono esser meno del numero delle Grazie né piú di quello delle Muse. Giacevano essi convitati piegando la parte superiore del corpo sopra il gomito sinistro, con la parte inferiore distesa e giacente sul letto, e appoggiando un po' sui cuscini le spalle. Il capo leggermente erto tenevano di maniera che, essendo piú in un letto coricati, il primo veniva a giacere a capo del letto e i piè di esso si stendevano dietro le spalle del secondo; il se-

condo tenea la coppa vòlta al bellico del primo e i piè dietro le spalle del terzo, come da un marmo padovano il ci fa vedere Geronimo Mercuriale.

De' letti, quel che era a sinistra era il sommo, quello a destra l'infimo; e ciò richiedeva la ragion del giacere, imperciocchè si coricavano sopra il lato sinistro, acciò potessero aver libera e pronta la destra mano a cibarsi. Il medesimo ordine che de' letti era de' convitati, perchè il sommo luogo era quello che non avea altri a piè, mezzo chi avea uno sul capo, altro a piè. Di questi tre letti, il sommo e l' mezzo era de' convitati, l'infimo del signor di casa con la moglie e figliuoli. Il più onorato luogo era il mezzo del letto di mezzo. Ma, se mai giacevano nello stibadio, che era un letto a figura di mezzo cerchio, al qual conveniva la mensa lunata, come a tre letti quadrata o ritonda, il primo luogo e più onorato era il primo del corno sinistro. Di che nelle seguenti figure.

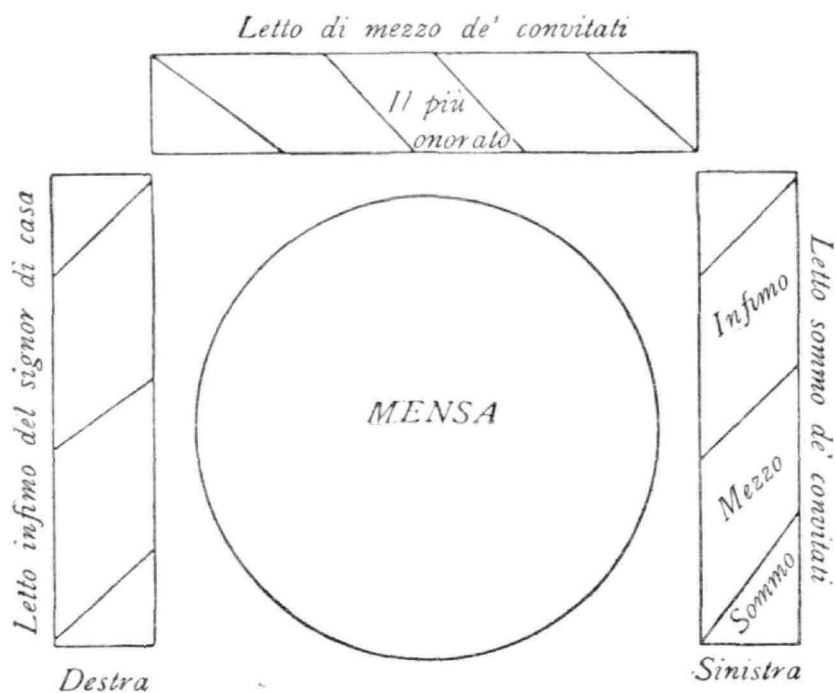

Fig. I.

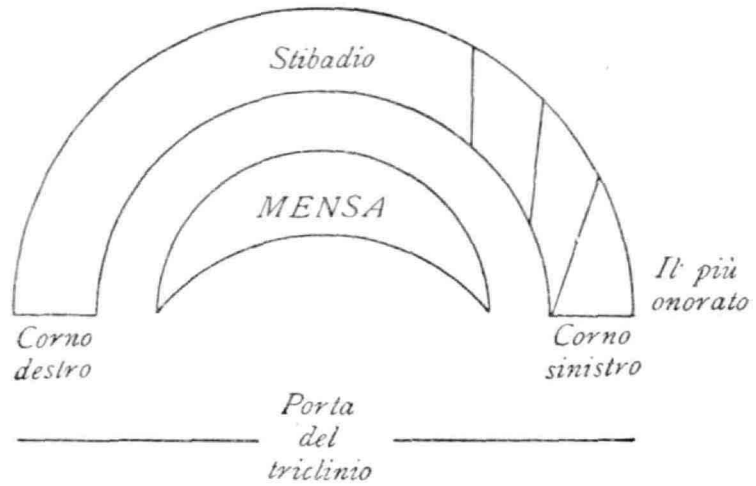

Fig. II.

La comodità che arrecava il cenare in cotal guisa egli era che, finita la cena o intermessa, potevano agiatamente, piegando la spina, coricarsi tutti o, a chi era più a grado, sedere alla usanza turchesca. Laonde si vede quanto sconciamente i pittori dipingono Cristo cogli apostoli assisi alla sacra Cena, e san Giovanni dormir presso lui sulla mensa, contro ciò che dice il Vangelo: che dormiva sul petto di Cristo; e cadono in sì fatto errore per non sapere essi l'uso del cenare asiatico.

Eravi altresì nel triclinio il pulpito de' musici, avvegna- ché nelle solenni cene non faceano cosa alcuna che non fosse da armonioso concerto accompagnata. Con la sinfonia si portavano e rimoveano le mense. Ballando al suono, portavano i servi i trionfi. Gli schiavi da' bicchieri, temprando qualche inno in lode di Bacco, davan a bere. Il trinciante in atto di schermire, a certi sonori intervalli, or di punta or di taglio dava i suoi colpi. Il divisore, trescando al suono, ripartiva i piatti. Sì fatta musica, come adoperata in cose giocose, dovea esser la frigia, cioè di voci e d'istrumenti acuti, e di tempi brevi e ritmi o tenori allegri, come di triple cromatiche: onde sì sovente appo Petronio si odono « acidi » suoni e canti, che noi

volgarmente diressimo « di soprani ». Ma proprio delle cene sembra egli che stati fossono gli organi idraulici, ovvero istromenti a suon d'acqua, che i sonatori di essi, chiamati « idraulici », o con man o con piè, come avvisa Marziano Capella nelle *Nozze di Psiche e d'Amore*, rendevano il suono or della sampogna, or del susurro de' venti, or del mormorio de' fiumi, or finalmente del canto degli augelletti. Infine, come lasciò scritto Filon Giudeo, trapporto da Pier Ciacconio, vi erano prestì, vistosi e leggiadri schiavi, de' quali i più estimati eran gli alessandrini, come quelli che erano ancora i più mottegevoli, i quali d'inanellate chiome adorni e di bianche tuniche vestiti, secondo le varie età eran distinti agli uffici: i fanciulli più piccoli a ministrare il vino, i più grandi a dar acqua alle mani, i garzonetti di primo pelo a portar le vivande.

E avendo finor favellato del tempo e del luogo delle cene, quasi altro faccendo, abbiamo anco dell'apparecchio di esse ragionato: onde altro non ci riman che dell'ordine.

Passavan i romani dal bagno alla cena, ove, mutate erano le toghe in vesti cenatorie e le scarpe in pianelli, che si lasciavan cader da' piedi in coricandosi per non isporcare i letti, assistendo, seduto a piè di ciascun di essi, uno schiavo a tal ufficio destinato, che dicevan indi « schiavo per li piedi ». Innanzi però di coricarsi, per darli il più onorato luogo, cacciavano a sorte il re del convito, il quale dovesse comandare che cibi e con che ordine si dovesser portare a mensa (che perciò glie se ne dava una nota), e sopra tutto quanto vino e in quante volte bere dovesse ciascuno de' convitati: onde anco « re del vino » appellavasi. Eletto il re del convito e coricatisi, immantinente gli era porta acqua alle mani e lavati anco i piedi. Gli erano apprestate corone di fiori, le quali strettamente si stringevan essi sul capo per rimedio contro la crapola. Imperciocché per lo troppo cibo o vino immesso nel ventricolo si vengono i nervicciuoli di quello a distendersi; e, perché tutti i nervi prendon principio per la nuca del capo, come tanti rivoletti per un canale da un fonte, vengono, in

conseguenza, a distendersi anco i nervi del capo: onde fassi la crapola, ch'è un dolor di capo cagionato dal mangiare e ber troppo. Anzi, per istorcersi talora diversamente i nervi ottici, si replicano gli oggetti e par di vedere due lucerne per una; e alla fine, aprendosi sconciamente le piegature del cerebro, che sono come piccioli foderini ove si fa conserva delle imagini che abbiamo delle conosciute cose, e ravvolgendosi queste temerariamente innanzi al pensiero, fanno l'ubriachezza. Adunque, col tenere stretto il capo, non di leggieri si comunica fin al cerebro quel distendimento di nervi: appunto come, premendo il deto un tasto, impedisce alla corda comunicare di là dal deto l'impresso moto. Ma ritorniamo in istrada per seguitare il camino, ch'è presto al fine.

La cena era divisa in tre parti. La prima delle quali si diceva « anticena » o « del mulso », impercioché, venendo essi assetati dal bagno, per estinguer tosto la sete, gli si apprestava il mulso o di già fatto o, partitamente, vin vecchio e generoso e mèle d'Atene, accioché sel temprassero a posta loro. Dopo il mulso, seguivano varie sorte di frutta di mare, di funghi e di uccelli, come nella cena data da Metello pontefice osserva Macrobio.

La seconda parte, la quale, perché era la principale, « cena » appellavasi, faceva smaltimento delle carni più rare e de' pesci più ricercati. E qui è non so se mi dica bello o brutto il vedere con quanto studio s'affrettasser i romani gire incontro alla loro rovina, e come il lusso, portato in trionfo dall'Asia, trionfò de' trionfanti. Vitellio (narra Svetonio) fece un piatto estimado duemila e cinquecento docati, nel quale mescolò fegati di scarii, pesce del mare Carpazio, che sol di tutti rumina il cibo, cervelli di fagiani e pavoni, lingue di pappagalli, entragne di murene pescate fin nello stretto di Zibalterra. Così pregiavano i cibi non dal gusto ma dal valore. E stravaganti invero furono le pazzie che facevano nelle triglie. Il ghiotto Ottavio ne comperò una, mandata a vendere da Tiberio nella piazza centocinquanta ducati; Asinio Celere un'altra, duecento: talché non dee sembrare meraviglia se quel

leccone d'Apicio avesse nella cocina due milioni e mezzo scialacquati.

Or si portavano i trionfi in tavola, rappresentanti meravigliose figure o di uomini o di bestie, così ingegnosamente costrutte che, gettate in mezzo al convito, il re ne cacciava una figura o angolare o ritonda o altra che più a grado gli fosse, per prender indi argomento di ammonire i convitati della brevità della vita, perché attendessero a bere e darsi buon tempo. Vedete quanto può la forza del rozzo o mal uso! Ché quella morte, il di cui pensiero porge a noi argomenti a ben fare, fomentava gli stolti gentili a più compiacere alla gola.

Intorno al bere, facevano le lor delizie i romani nell'acqua cotta annevata e ne' vini vecchi. L'acqua cotta annevata fu ritruovato di Nerone, il quale facea al fuoco dileguare le nevi e poi colarle e assottigliarle per cole o sacchi, e quindi l'annevava di bel nuovo con metterci dentro globbi o pezzi di ghiaccio. Certamente questa è più saporosa dell'acqua viva annevata: imperciocché la neve probabil cosa egli è che e' si faccia da' sali nitri che, scorrendo per l'aria, come quelli che sono di figura angolare, si frappongono facilmente tra gli angoli che lasciano i globicelli dell'acqua, e così vengono ad essere quasi glutine o colla di essi e, per conseguenza, [ad] incepparli. Questi sali, adunque, fan che la neve dileguata sia più saporosa dell'acqua viva; e molto più il fanno quando gli angoli sono in qualche parte ottusi per lo moto impressovi dal riscaldamento. Imperciocché, rintuzzati, non squarciano i pori del palato, né pungono così le fibre de' nervi come fanno quando son troppo acuti, onde avvien quell'ardore di bocca e quel dolor di capo che sentesi dal mangiar molta neve; e, dolcemente solleticando i valichi dell'organo del gusto, cagionano il sapore, che non cagionerebbono se fossero affatto di figura ritonda, come quelli della pura acqua, perché, rinvenendo della stessa figura i pori del sensorio tessuti, vi si fan dentro senza farvi impressione alcuna.

Come vadasi la bisogna che gli antichi così facilmente conservassero per cento e più anni il vino, io son d'opinione

che se ne debbia cagione al vaso impeciato e al molto fumo che si facea dove essi lo riponevano. Mi conferma a ciò dire quello che nelle pestilenze si osserva: che gli uomini sogliono usar vesti di pece per preservarsene; ch'è tanto dire quanto per impedire che nelle vene non s'intrometta aria che possa cagionar quella febre, che, per Tomasso Willis, non è, come le altre tutte, che una fermentazione del sangue, a quella del vin somigliante; — e che 'l fumo poi faccia al vino quel che delle carni, alle quali per impedirsi la fermentazione e seccarle bene, le sogliono appendere ne' camini.

Le leggi del bere erano: che nel principio beber dovessero ne' vasi piccoli, cioè in quelli di quattr'oncie romane, che sarebbero i bicchieri nostri comunali; — verso il fin poi della cena, in quelli di una libbra o poco meno, che è presso a tre bicchieri nostrali, poiché in quelli di due oncie solo gli ammalati bevevano; — bere ogni qualunque volta si nominassero dii, amici, innamorate o 'l principe, con quella formola di far brindisi: « Buon pro a me! », « Buon pro a voi! », « Buon pro ad Augusto! »; — e talora tante volte bere quante eran le lettere dell'innamorata o del principe nominato. Ed a chi ciò ricusava fare, il re dicea: — O bevi o vattene! — Onde si introdusse quello sconcio e stomachevol uso di recere ne' conviti. Consecravan la prima bevuta a Giove conservatore, come dice Ateneo, o al buon Genio, siccome a Mercurio il primo piatto delle carni.

Appresso la cena, alla fine, succedevano le seconde mense, ch'erano delle frutta e delle cose ammelate, peroché non avevano essi l'uso del zucchero: de' quali doni anco n'empivano i convitati le proprie tovaglie e gli si portavano alle lor case. E in dipartirsi si dicevano l'un l'altro « Buon pro! », e al signor di casa auguravano buona mente dal cielo.

II

GLI « ANNALI » DI TACITO AL LUME DELLA « SCIENZA NUOVA »

ABBOZZO DI COMMENTO STORICO
(dopo il 1730).

LIBRO PRIMO — CAPO PRIMO

Urbem... — Che propriamente sono gli edifici, siccome « *ci-vitas* » è il comune de' cittadini.

... *Romam a principio...* — In miglior latino arebbe detto « *principio* ».

... *reges habuere.* — Ch'è la spezie più debole delle tre possessioni che fanno i giureconsulti, ove dicono « *habere, tenere, possidere* », per significare l'incertezza de' regni eroici, i quali si conservavano con la corporale possessione degli edifici delle città. Perché, per la ferocia de' tempi e la mala sicurezza delle regge non essendosi ancor inteso l'uso e l'arte delle fortezze, essendo tutte le città eroiche smurate, Tucidide, al quale qui Tacito deve aver riguardato, dice che ne' tempi eroici gli re si cacciavano tutto giorno di sedia l'un l'altro, e ne' tempi barbari ritornati non si legge cosa più incerta nella storia che la successione de' regni; laonde in sessant'anni nella corte di Spagna vi furono uccisi da ottanta reali, talché i padri del concilio illiberitano con gravi scomuniche ne condannarono la frequentata scelleratezza.

Libertatem et consulatum... — Credono tutti Bruto aver ordinato la libertà popolare; ma il consolato non fu che dopo cento anni comunicato alla plebe. Onde hassi a dire che Bruto col consolato riordinò la libertà aristocratica con fare di uno re a vita due re annali, come gli chiama Cicerone, *De legibus*; da' quali durante il lor regno vi era l'appellazione al popolo, e, quello finito, dovevano rendere conto al popolo del regno da essoloro amministrato. Talché in questo luogo Tacito avvisa il regno romano innanzi essere stato aristocratico; con cui apertamente conviene Livio, il quale dice che con l'ordinamento de' consoli « *nihil quicquam de regia potestate deminutum* ». E Bruto, da saggio, dovette richiamare da tal corruttela la repubblica a' suoi principi; e i tiranni si fanno séguito e si stabiliscono col proteggere la libertà popolare.

... *L. Brutus instituit. Dictaturae...* — Ogni qual volta si criava in Roma il dittatore, avveniva in Roma una mutazione di Stato, surgendovi una potestà sovrana monarchica da cui non si appellava né si rendeva conto al popolo, e 'l dittatore richiamava a sé tutti gl'imperii minori. Ch'è quello: « *sub dictatore omnes magistratus silebant* ».

... *ad tempus...* — Queste sovrane potestà sono pericolose alle repubbliche, o aristocratiche o libere che sieno; e perciò, se il pubblico bisogno, ch'aveva richiesto il dittatore, durava un sol giorno, un giorno e non piú durava la dittatura, e se troppo durava il bisogno, la dittatura nell'eletto non durava piú che sei mesi e se ne criava un altro.

... *sumebantur...* — Intesero i romani che le civili potestà non si fanno dagli uomini ma da Dio: perché del dittatore non dicevano « *facere* » o « *creare* », come de' consoli, de' pretori, de' censori o altri maestrati; ma dicevano « *dicere dictatorem* », ch'era un preconizzarlo. In conformità di questa massima politica, Tacito dice « *sumebantur* », ché i dittatori, dichiarati che erano, prendevano la dittatura di propria autorità, usando una delle due formule de' legati detti « *per vindicationem* », che sono « *capito* » o « *sumito* », per cia-

scuna delle quali due il legatario si prende di propria autorità il legato, né ha bisogno di riceverlo dalla mano dell'erede.

... *neque decemviralis potestas*... — Usa la voce « *potestas* », che significa una potestà di fatto: non dice « *imperium* », ch'è una potestà di ragione, perché nel secondo anno i decemviri erano divenuti dieci tiranni, come gli appella la storia, che senza il comando del popolo volevano durare nel decemvirato.

... *ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius*... — Nemmeno qui usa la voce « *imperium* », perché, nella contesa di comunicarsi il consolato alla plebe, i nobili, per non comunicarle alcun imperio, fecero quella uscita di criare dal lor corpo e da quel de' plebei i tribuni militari *cum consulari potestate*, come sempre legge la storia, non « *cum consulari imperio* », che la storia legge non mai, perché i tribuni della plebe in niun tempo ebbero imperio. Onde tutta la romana repubblica si conteneva in questo motto: « *senatus auctoritas, populi imperium, tribunorum plebis potestas* ».

... *diu valuit*. — Rende a' decemviri fatti tiranni ed a' tribuni militari comune la voce « *valuit* », perché né gli uni né gli altri ebbero alcuna ragione d'imperio; e « *valere* » è delle forze del corpo, ond'è « *valens* » il ben atante della persona, come « *fortis* » è il forte d'animo e di ragione.

Non Cinnae, non Sullae longa dominatio;... — Chiama « tirannide », perché Cinna e Silla regnavano con la forza e col sangue, i quali regni non sono durevoli, e perciò dice « *non longa* ».

... *et Pompei Crassique potentia*... — Costoro fecero la repubblica oligarchica o sia de' potenti, i quali senza sangue, con certe arti civili, da tutti si fecero rispettare, talché dal loro arbitrio dipendevano tutte le cariche e le leggi tutte. E nomina prima Pompeo e poi Crasso, perché, finché visse, Crasso mantenne in equilibrio la potenza di Pompeo e di Cesare: morto che fu, la potenza di Crasso, per quella parte ch'era passata in Pompeo, fu superata da Cesare. Talché in ciò che Tacito sembra non aver serbato l'ordine de' tempi (perché prima cadde Crasso nella guerra co' Parti e poi Pom-

peo in quella con Cesare), egli vuol dare quest'avviso politico: che la potenza in uno Stato può durare divisa in tre, ma non può durare ridotta a due.

... *cito in Caesarem, Lepidi Antoniique arma...* — Questi ristabilirono con Augusto il triumvirato, non colla potenza senza venir all'atto, come Crasso, Pompeo e Cesare finché visse Crasso, ma con la forza dell'armi; e così la repubblica cadde nell'ultima corruzione, ch'è l'anarchia o la sfrenata libertà de' popoli liberi, nella quale le leggi sono oppresse dall'armi.

... *in Augustum cessere.* — Rende a tutti e sei un verbo che dinota forza, perché « *cedere* » porta necessità che uno esca perché un altro entri nel medesimo luogo, perch'è impossibile che due corpi occupino un luogo medesimo.

Qui cuncta... — Con tal voce intende la repubblica, e l'usa spesso che significa tutte le cose insieme, a differenza di « *omnia* », che posson esser l'una dopo dell'altra. Il dicono anche i latini con la voce « *res* », come in quella frase « *rerum potiri* », per « impadronirsi d'uno Stato ». Talché queste due voci « *cuncta* » e « *res* » sono due generi trascendentali, a' quali riduce tutto il suo universo la civil metafisica, come oggi le sovrane potenze con le loro corone sostengono ciascuna un suo mondo.

... *discordiis civilibus fessa...* — Ecco la repubblica in tutte le sue parti ammalata.

... *nomine principis...* — Prendendosi un titolo sovrano usato nell'Occidente, la qual parte del mondo romano Augusto nella divisione del triumvirato avevasi per sé preso con Roma e l'Italia, siccome lo stesso Tacito dice: « *suetum regibus occidentem* », e 'l nome di re era odiatissimo da' romani.

... *sub imperium accepit.* — Con questo motto Tacito legittima la monarchia d'Augusto, perché, essendo la repubblica in tutte le sue parti guasta e corrotta, naturalmente si offeriva ad uno che le dasse rimedio; onde Augusto « *sub imperium* » non « *coëgit* » ma « *accepit* », il qual verbo suppone altri che

offerisca, come lo spiega appresso: « *Quod non aliud discordantis patriae remedium quam ut ab uno regeretur* ». Così può esser vera la favola della legge regia di Triboniano, che il popolo si spogliò del suo sovrano imperio e trasferillo in Ottavio Augusto.

Sed veteris reipublicae prospera vel adversa... — È proprietà della buona storia non dissimulare le avversità degli Stati, come i romani narrarono fedelmente gli oltraggi ed onte fatte loro da' Galli senoni, le rotte ricevute da Annibale, le sconfitte da' numantini, le vergognose guerre de' gladiatori, degli schiavi, de' corsali.

... claris scriptoribus... — Ripone la chiarezza degli storici nel non dire menzogne né tacere la verità.

... memorata sunt: temporibusque Augusti dicendis... — « *Dicere* » è proprio degli oratori, e così gli storici adornarono più che narrarono i tempi d'Augusto.

... non defuere decora ingenia... — Ma, se nol fecero con severità di storici, il fecero almeno con decoro di ben parlanti.

... donec, gliscente adulatione, deterrentur. — Io qui leggerei « *deterrentur* », perché non è proprio dell'adulazione « *detertere* », ch'è « distogliere » o « frastornare alcuno per timore »; ma qui domina il sentimento che l'adulazione guastò gl'ingegni degl'istorici che vennero appresso, che fossero vani e bugiardi.

Tiberii Caiique et Claudii ac Neronis res, florentibus ipsis, ob metum falsae; postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt. — Questo è quel precetto d'arte storica, che le storie non si scrivano che almeno dopo cento anni d'esser avvenuti essi fatti.

Inde consilium mihi pauca de Augusto, et extrema, tradere; mox Tiberii principatum et cetera: sine ira et studio, quorum causas procul habeo. — Perché Tacito vuole scrivere gli annali della monarchia, la quale non si stabilì che negli ultimi tempi d'Augusto.

CAPO SECONDO

Postquam Bruto et Cassio caesis, nulla iam publica arma;... — Perché innanzi l'armi pubbliche, ch'erano del popolo romano, il quale nella libertà popolare era signore dell'armi, si erano tutte divise in due fazioni, né vi era imperio civile ch'assistito dall'armi avesse potuto infrenarle; nel qual caso sarebbero state armi e violenze private.

... Pompeius apud Siciliam oppressus, exutoque Lepido, interfecto Antonio, ne Iulianis quidem partibus, nisi Caesar, dux reliquus:... — Perché, se fossero rimasti, per cagion d'esempio, due figliuoli o eredi di Cesare, le materie civili popolari non erano nell'ultima disposizione di ricevere la forma monarchica, potendo quei due capifazione dividersi in due partiti. Così da tal motto Tacito incomincia l'« uno », che dá l'essenza e 'l nome alla monarchia.

...posito triumviri nomine, consulem se ferens,... — Facendo mostra di console, per la massima ch'insegna appresso, che negli nuovi Stati monarchici si ritengano « *eadem magistratum vocabula* » delle repubbliche popolari.

... et, ad tuendam plebem, tribunitio iure contentum:... — Si prese il titolo di « tribunizia potestà », o sia di protettor della libertà, per non ingelosire il popolo ch'egli gli attentasse alcuna ragion dell'imperio, ma che aveva una potestà di fatto, come abbiám detto nel primo capo, per difendere la plebe. Ed Augusto, e per molto tempo gl'imperatori appresso, non usarono altro titolo, né d'altro erano solleciti che tal titolo fosse decretato lor dal Senato, come nelle *Storie* si può osservare di Otone. E qui Augusto richiama all'« uno » le due materie ch'erano innanzi state delle guerre civili, fomentate ed accese dalle due fazioni, una del Senato, l'altra della plebe. E per avere da sé dipendente il Senato, si professava consolo, senza la cui relazione non poteva *iure ordinario* nulla determinar il Senato. Altronde, per avere anco da sé dipendente la

plebe, si prese il titolo di « tribunizia potestà », perché — quantunque del collegio de' tribuni della plebe un solo avesse interceduto o si fusse opposto alle risoluzioni del senato che sembravano esser contrarie alla libertà, con tutto che gli altri tutti non vi avessero replicato, l'impediva mandarsi ad effetto — egli con la sua autorità si facesse rispettare da' tribuni della plebe, che non ardissero di opporsi ove esso non si opponeva; e con tal saggio consiglio spense i semi di altre guerre civili.

... *ubi militem donis, populum annona, cunctis dulcedine otii pellexit*;... — Con tal verbo dimostra che e gli eserciti e la plebe e tutt' il popolo co' loro medesimi costumi protestassero la pubblica contentezza dello Stato monarchico.

... *insurgere paullatim*,... — Perch'è pericoloso negli Stati nuovi monarchici di mostrare sensibilmente, e molto più tutto ad un colpo, d'essersi mutato lo Stato innanzi popolare.

... *munia Senatus, magistratum, legum in se trahere*,... — Meno è l'autorità del Senato dell'imperio de' magistrati, come de' consoli; meno l'imperio de' magistrati della maestà delle leggi che il popolo comandava nei grandi parlamenti, dove spiegava tutta la sua maestà.

... *nullo adversante*:... — Ecco l'universale consentimento nello Stato introdotto da Augusto.

... *quum ferocissimi per acies aut proscriptione cecidissent*. — Ecco spenti coloro che osticamente avevano voluto lo Stato popolare.

Ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus extollerentur; ac, novis rebus aucti, tuta et praesentia quam vetera et periculosa mallent. — Ecco i nobili interessati di più al nuovo Stato introdotto, perché quel « *tuta et praesentia* » è lo Stato.

Neque provinciae illum rerum statum abnuebant,... — Perché le provincie non avevano « *nec velle nec nolle* » d'intorno alle cose civili, che si trattavano dal popolo romano regnante, e solamente era loro lecito di convenire in ciò che dal popolo romano regnante si era determinato.

... *suspecto Senatus populique imperio*... — Perché il sospetto è della mente, non è della volontà, che le provincie d'intorno a tai cose non avevano.

... *ob certamina potentium*... — Perché nelle guerre civili erano depredate e guaste dalle armi civili, le quali sono rapacissime e crudelissime.

... *et avaritiam magistratuum*: — Ed erano in pace spogliate da' loro governatori.

... *invalido legum auxilio, quae vi*,... — Servendo esse guerre civili.

... *ambitu*,... — Col favore de' potenti.

... *postremo pecunia*... — Con cui si vendono le leggi negli Stati corrotti.

... *turbabantur*. — Ciò è detto, per lo contrario, degli ordini coi quali erano bene amministrata le leggi, perché di tali accuse di sindacato se ne formavano *extra ordinem* giunte particolari e non si trattavano per via ordinaria con le leggi generali *de repetundis*.

CAPO TERZO

Ceterum Augustus subsidia dominationi... — Perché un principe senza certo successore è come un esercito senza rinforzi.

... *Claudium Marcellum, sororis filium, admodum adolescentem, pontificatu et curuli aedilitate*:... — Rompe le leggi d'intorno all'età di prender le cariche.

... *M. Agrippam, ignobilem loco*,... — È proprio degli Stati nuovi monarchici di promuovere agli onori civili i plebei per mantenersi ben affetta la moltitudine.

... *bonum militia*... — Qui « *bonus* » in bel latino significa e « utile » e « forte ».

... *et victoriae socium*,... — Per antonomasia intende la vittoria azziaica, che diffinì a favore d'Augusto l'imperio. Ma tali eccedenti meriti rendono sospetti a' principi i capitani; onde i rei politici danno lor quel consiglio: che o facciano il

resto o vadino a farsi romiti. Ma Augusto, da saggio principe e generoso, innalzò Agrippa a' primi onori della repubblica; di piú l'imparentò con la casa regnante e se n'adottò due figliuoli, tra per mantenerlo contento e per dar un luminoso esempio a' plebei di ben servire alla sua potenza.

... *geminatis consulatibus extulit. Mox, defuncto Marcello, generum sumpsit: Tiberium Neronem et Claudium Drusum privignos imperatoriis nominibus auxit, integra etiamdum domo sua.* — Qui Tacito nota Augusto d'imprudenza, che, con innalzare i figliuoli di Livia, gitta nella reggia semi di nuove guerre civili.

Nam genitos Agrippa, Caium et Lucium, in familiam Caesarum induxerat: nec dum posita puerili praetexta, principes iuventutis appellari, destinare consules, specie recusantis,... — Per non sembrare che ancor qui vuol rompere le leggi d'intorno all'età di prender i maestrati.

... *flagrantissime cupiverat. Ut Agrippa vita concessit, L. Caesarem euntem ad Hispanienses exercitus, Caium remeantem Armenia et vulnere invalidum, mors, fato propera, vel novercae Liviae dolus abstulit;...* — Vogliono qui accusar Tacito di maligno, ma a torto, perché egli il lascia da dubitarne, posto il natural affetto di Livia per gli suoi figliuoli e 'l natural odio delle madregne contro i figliastri.

... *Drusoque pridem extincto, Nero solus e privignis erat: illuc cuncta vergere.* — Usa un verbo di piú grave peso che « *spectare* », per dar ad intendere l'inclinazione del popolo a durare nello Stato monarchico.

Filius collega imperii, consors tribunitiae potestatis adsumitur,... — Qui si dichiara Tiberio successore del principato.

... *omnisque per exercitus ostentatur:...* — Dalle forze de' quali era assicurato l'imperio.

... *non obscuris, ut antea, matris artibus...* — Perché innanzi vi erano i figliuoli di Agrippa, adottati da Augusto.

... *sed palam hortatu.* — È un' insolente composizione latina.

Nam senem Augustum devinxerat adeo uti nepotem unicum, Agrippam Postumum, in insulam Planasiam proiiceret: rudem

sane bonarum artium... — Che sono le pratiche delle virtù: come la fede, la segretezza, pratiche della giustizia; l'industria, la diligenza, pratiche della fortezza. Perché i romani non curavano esse virtù, che sono abiti interni dell'animo, che solo si fanno da Dio; ma attendevano alle pratiche di esse virtù che si possono sapere dagli uomini: onde la voce « *virtuosus* » non è latina, e si dice « *virtute praeditus* », « uomo che mostra virtù ».

... et robore corporis stolidè ferocem nullius tamen flagitii compertum. — È preso nella parola. Non dice « *sceleris* », ch'è detestato dal gener umano; non « *criminis* », delitto ch'offende il pubblico; ma « *flagitii* », una dissolutezza ovvero peccato di disciplina.

At hercule Germanicum, Druso ortum, octo apud Rhenum legionibus imposuit, adscirique per adoptionem a Tiberio iussit, quamquam esset in domo Tiberii filius iuvenis, sed quo pluribus munimentis insisteret. — Perché i figliuoli sono le fortezze de' principi.

Bellum ea tempestate nullum, nisi adversus Germanos, supererat: abolendae magis infamiae, ob amissum cum Quinctilio Varo exercitum, quam cupidine proferendi imperii aut dignum ob praemium. Domi res tranquillae. Eadem magistratuum vocabula. — Perciò sopra è quel « *consulem se ferens* », perché il volgo solamente attende al vano suono delle parole, né punto sa penetrar nelle cose.

Iuniores post Actiacam victoriam, etiam senes plerique inter bella civium nata: quotusquisque reliquus, qui rempublicam vidisset? — Ecco la legge regia naturale con cui Tacito legittima la monarchia d' Augusto: perché i romani non erano nati nella libertà popolare e 'n conseguenza non avevano natura civile libera; e i governi escono naturalmente dalla natura degli uomini governati. E questa è la ragione ch'egli si ha preso a narrare l'ultime cose di Augusto (« *de Augusto pauca et extrema tradere* »), perché con trenta anni di pace avevano bastantemente i romani dichiarata la loro efficace volontà allo Stato monarchico e perciò immediatamente soggiunge:

CAPO QUARTO

Igitur, verso civitatis statu,... — Non può con maggiore evidenza dire che lo Stato romano si cangiò naturalmente da libero popolare in monarchico; talché quindi incomincia Tacito gli annali della romana monarchia.

... nihil usquam prisca et integri moris... — Perché i romani erano già divenuti sfacciati, ingordi dell'altrui, codardi, vili, finti, bugiardi, traditori ed assassini de' loro amici, tutti vizi di schiavi, non costumi di liberi, generosi, aperti e magnanimi, da' quali naturalmente esce la civil libertà; e in una parola erano già divenuti « servi per natura » che dice Aristotile; alla qual natura siegue che sieno servi per diritto natural delle genti, il quale esce naturalmente da essi costumi delle nazioni.

Omnes, exuta aequalitate, iussa principis aspectare:... — Si ha da riferire ad Augusto, che solo si era distinto in natura civile, perché era già divenuto superiore alle leggi: del rimanente, la monarchia vuole tutti con le leggi uguagliati. E perciò soggiugne: « *omnes principis iussa adspectare* », perché nella monarchia i comandi del principe son le leggi.

... nulla in praesens formidine, dum Augustus, aetate validus, seque et domum et pacem sustentavit. Postquam propecta iam senectus, aegro et corpore fatigabatur, aderatque finis et spes novae: pauci bona libertatis incassum disserere,... — Ch'è propio de' dialettici; onde vuol dire che facevano discorsi accademici d'intorno alla libertà, e pur questi erano « *pauci* ».

... plures bellum pavescere,... — Perché, addimesticati, amavano la pace, e « gli piú » nelle materie politiche vaglion per « tutti ».

... alii cupere:... — Ch'erano pochissimi malcontenti.

... pars multo maxima... — Con peso di parole non dice « *maior pars* », che pur valevano per tutti, come si è detto; ma « *multo maxima* », con che significa ch'erano pochissimi quelli « *alii cupere* ».

... *imminentes dominos variis rumoribus differebant.* — Non si rivoltarono alla morta libertà, ma, fermi co' voleri nello stato monarchico, discorrevano variamente de' principi che avean d'avere.

Trucem Agrippam et ignominia accensum, non aetate neque rerum experientiae tantae moli parem. Tiberium Neronem, maturum annis, spectatum bello: sed vetere atque insita Claudiae familiae superbia; multaque indicia saevitiae, quamquam premantur, erumpere. Hunc et prima ab infantia eductum in domo regnatrice: congestos iuveni consulatus, triumphos: ne iis quidem annis, quibus Rhodi specie secessus exsulem egerit, aliquid quam iram et simulationem et secretas libidines meditatum. Accedere matrem muliebri impotentia: serviendum feminae, duobusque insuper adolescentibus, qui rempublicam interim premant, quandoque distrahant, etc. — Ecco l'errore che fece Augusto di adottare i figliuoli di Livia, « *integra dum principum domo* ».

CAPO QUINTO

[Augusto agonizza a Nola.] *Acribus... custodiis domum et vias sepserat Livia: laetique interdum nuntii vulgabantur, donec provisus quae tempus monebat, simul excessisse Augustum, et rerum potiri Neronem fama eadem tulit.* — Queste arti si praticarono in Napoli dal governo alla morte di Carlo II.

CAPO SESTO

Primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes: quam ignarum inermemque, quamvis firmatus animo, centurio aegre confecit. — Con molti colpi, ch'è la propria significazione di « *conficere* » e « *interficere* ».

Nihil de ea re Tiberius apud Senatum disseruit. Patris iussa simulabat, quibus praescripsisset tribuno custodiae adposito, ne contaretur Agrippam morte adficere, quandocumque ipse supremum diem explevisset. Multa sine dubio saevaque Augustus de moribus adolescentis questus, ut exsilium eius

senatosconsulto sanciretur, perfecerat: ceterum in nullius unquam suorum necem duravit; neque mortem nepoti pro securitate privigni inlatam, credibile erat, etc. — Questa è debolezza di Tacito, perché i principi non han congiunti, e per la conservazione degli Stati danno morte, se bisogna, anco a' propri figliuoli, come si dice di Filippo II.

CAPO SETTIMO

At Romae ruere in servitium consules, patres, eques: quanto quis illustrior, tanto magis falsi ac festinantes, vultuque composito, ne laeti excessu principis, neu tristiores primordio, lacrimas, gaudium, questus, adulationes miscebant. — Questa è l'idea che Tacito dá della monarchia.

Sextus Pompeius et Sextus Apuleius consules primi in verba Tiberii Caesaris iuravere: apudque eos Seius Strabo et Caius Turranius, ille praetoriarum cohortium praefectus, hic annonae. Mox Senatus, milesque et populus. — Viltà nella quale cadde il popolo romano di giurare fedeltà al principe con la formola con la quale i gladiatori giuravano al loro maestro: « *vinciri, verberari, uri* ».

Nam Tiberius cuncta per consules incipiebat, tamquam veterere republica et ambiguus imperandi. Ne edictum quidem, quo patres in curiam vocabat, nisi « tribuniciae potestatis » praescriptione posuit, sub Augusto acceptae. Verba edicti fuere pauca et sensu permodesto. De honoribus parentis consulturum; neque abscedere a corpore: idque unum ex publicis muneribus usurpare. — Non detto in senso volgare latino di « usar spesso », ma de' giureconsulti di « interromper il lungo possesso d'altrui »; e vuol dire ch'esso interrompeva alla repubblica il possesso della libertà in questa sola picciola parte: di assistere come persona pubblica personalmente a' funerali di Augusto.

(manca il resto)

III

PER UNA DIVISATA STORIA DI CASA BORBONE

APPUNTI FRAMMENTARI

(dopo il luglio 1735).

Anno 804. — Carolus Magnus, rex Francorum et primus Occidentis imperator, Witkindum, post bellum trium et triginta annorum domuit.

Anno 918. — Henricus Auceps, e Witkindi genere, euectus est ad imperium. Materno genere pertinebat ad lineam Caroli Magni, quem sexto gradu atavum numerabat (Krantius, libro II *Saxoniae*, cap. 33). Porro, Ludovico IV imperatore defuncto anno 911, cum eo defecerat in Germaniam Carolorum posteritas, ut ait Otto Frisigensis, libro VI, cap. 15.

Hugo Capetus, Valesiorum Borboniorumque caput, rex electus Francorum anno 987, e Witkindo descendebat. Franciae regnum (ait Petavius in *Rationario temporum*, parte I, libro 8, cap. 14) a Caroli Magni posteris novam ad familiam saxonicae originis anno 987 transiit, Hugone Capeto, Hugonis Magni filio, consensu principum, ad eam dignitatem euecto (*Introduction à l'histoire générale et politique de l'univers*, to. III, chap. 5, Amsterdam, 1732).

(manca il resto)

IV

CENNI STORICI D'UN CONVENTO MEDIEVALE CAMPANO: SAN LORENZO D'AVERSA

PER UNA LAPIDE DA APPORRE AL CONVENTO MEDESIMO
(dopo il 1730).

Sub hac Divi Laurentii inscriptione anno... Adoara et Landenolphus, langobardae gentis principes capuani, benedictinae familiae templum monasteriumque Capuae fundarunt. Deinde anno ML Urrifrida, foemina primaria northmanna, heic Aversae eidem familiae alterum hoc templum hocque alterum monasterium erexit. Tandem anno MIIC Richardus II capuanorum princeps monasterium cum templo Divi Laurentii capuanum aversani huius accessionem esse voluit. Quod per amplissima iuris beneficia a principibus pontificibusque relata sacerdotium et imperium exornasse sic autographis tabulis in hunc lapidem exculptae monent. Decem supra centum ecclesias in Campania, Sannio, Apulia Calabriaque, aut ex sese, aut per abbates monasteriis huic subiectis praepositos, aut per suos coenobitas rexitae, cum suis quamque latifundis adsignatis, et complureis cum imperio in clienteis, qui seculis barbaris efferisque sacrorum caussa suis quique fanis adhaerescentes in vicos pagos oppida coaluerant. In pelago atque acta Tarentina piscationem, iam antea in flumine Volturmo portorium, at ab suis usque primordiis in Patriensi lacu, mox in toto mari ab Arce Vulturmeni, Cumas et Inarimem usque, utrum-

que ius habuit. In quamplurimis agris fructuum decimam exegit et in alienis beneficiis suae glebae addictos cum universis eorum familiis in suis rationibus censuit. Per octo divi Laurentii festos dies heic nundinales ferias indixit. Compluribus iuris beneficiarii immunitatibus ipsorum liberalitate principum auctum est. Eius abbates suis stipati lictoribus inter sibi subiectos, sive profanos homines sive adeo sacerdotes, pro suo tribunali ius dixerunt, ultimasque etiam sive divinas sive humanas poenas irrogarunt: cuiusque sacri faciundi propriam potestatem habuere. Sed et antequam coenobia benedictina in casinatem congregationem coirent, quacum Leo X pont. max. ex Ferdinandi Aragonii regis placito hoc quoque confundit, uni pontifici romano parere; per quem a monachis creatos initiari Romae pervetustus mos fuit. Suas largitates huic monasterio innumeri principes viri, principio Longobardi, dein quoque Northmani, mox Svevi, in quibus Henricus VI imp., qui hoc monasterium in suam fidem recepit, tum Andecavenses, postea Aragonii, demum Austrii reges, atque hos inter aliquot foeminae principes reginaeque, aut contulerunt aut confirmarunt. Complureis praesules ecclesias a suis diocoesi- bus abdicatas huic monasterio vel aliis huic subiectis addixere. Et ab Eugenio usque III romani pontifices eius cuncta iuris beneficia rata esse sanxerunt, ac demum centenariae praescriptionis praesidio firmarunt, atque in suam quoque id recepere fidem. Quibus qua humani qua divini iuris indulgatiibus cumulatam suae dignitatis amplitudinisque summum fastigium tetigit, saeculo XIII ineunte, sub Innocentio III pont. max., a quo deinceps romana ecclesia speciem induere coepit augustiorem.

CENNI BIOGRAFICI
DI TALUNI CAPPUCINI INSIGNI

PER ALTRETTANTI RITRATTI
ELEVATI NEL CONVENTO CAPPUCINO DI ARIENZO
(intorno al 1730).

FR. ANTONIUS BARBERINUS, ab Urbano VIII pont. max., germano fratre, nullo sanguinis studio, sed virtutis merito in cardinalium collegium cooptatus, dum omnibus pietatis officiiis romanae religioni propagandae perennandaeque ecclesiae felicitati egregiam operam navat, vita cum summa sanctimoniae laude concessit.

FR. ANSELMUS MARSATA neapolitanus, vir plurima christiana virtute et sacra facundia conspicuus, sacri oratoris munere in palatio apostolico decem in perpetuos annos functus, a Clemente VIII pont. max. cardinalis creatus: mox a Paulo V in archiepiscoporum ordinem adlectus, supremum obiit.

FR. FRANCISCUS MARIA CASINUS, aretinus, vir christiana virtute et sacro eloquio praeclarissimus, qui, quatuordecim annos cum singulari facundiae laude in palatio apostolico sacri oratoris omnes partes absolvens, a Clemente XI pont. max. in amplissimum cardinalium collegium, consentientibus christiani orbis studiis, adlectus est.

FR. EMERICUS HUNGARUS, ob plurimam virtutem Leopoldo rom. imp. adprime charus: eodemque suffragante ab Innocentio XI pont. max. invitus Viennae episcopus creatus: cardinalis quoque futurus, ni, tractis comitiis, morte praereptus esset.

FR. IOH. BAPTISTA ESTENSIS, Mutinae Rhegiique dux, abdicato imperio, in capuccinorum familiam adoptatus; christiana virtute et eloquio perinde clarus, ultimae necessitati aequa animi constantia concessit.

FR. ANGELUS SOIOSACUS, dux, par et mareschallus Franciae, Occitaniaeque pro rege moderator, multo post tempore quam capuccinae familiae dederat nomen, sacris initiatus, Clementis VIII pont. max. iussu, romanam religionem, quam e suggestu eloquentissime adserverat, armis in acie strenuissime propugnavit: hinc familiae secretis abditus, de rege, regno et ecclesia optime meritus.

FR. ANTONIUS A CAIETA ex patricia Laudatorum domo, primo iuventutis flore in capuccinorum familiam inductus, ad exactam christianae vitae normam compositus, singulari summi Numinis pietate et flagrantissimo martyrii desiderio ad meridionalis Africae oras adpulsus, postquam gentes nefandis superstitionibus foedas et omni sensu humanitatis expertes, ad verae pietatis christianaeque virtutis officia revocavit.

FR. FIDELIS SIGMARINGANUS, foeda haereseos labe, qua natale solum inficiebatur, divinitus impollutus, humanas divinasque literas edoctus et sacris initiatus, in capuccinorum numeris conscriptus, ob quamplurimos, sacris eius orationibus, vitae sanctimonia prodigiisque, ad romanae religionis castitatem revocatos, ab infensissimis novatoribus gladia confossus.

FR. IOSEPHUS A LEONISSA contumelias, carceres, flagra ob Evangelium, quod perfosso pede suspensus triduo praedicare substinuit, fortissime perpressus, martyrio divina ope superstes, omnis christianae virtutis altitudine miraculisque inlustris.

Venerabilis FR. BERNARDUS A CORLEONE, sículus, vitae austeritate omniumque virtutum genere conspicuus, vivus mor-

tuusque miraculis admirabilis, iamdudum in beatorum album adscribendus.

FR. THOMAS A SANCTO DONATO, Soranae diocoesis oppido, morum innocentia, vitae austeritate, aeternarum rerum contemplatione insignis.

FR. ALPHONSUS SUESSANUS, suessanae ecclesiae canonicus, severioris christianae vitae studio, aetate iam proventus, capuccinam familiam ingressus, morum gravitate, consilio et prudentia insignis, in definitorem generalem eligitur, totius familiae regimen obiturus, nisi suffragatorum animos ab eo sibi demendendo munere eloquentissima humilitate revocasset: annis onustus, meritis onustior.

FR. HIERONYMUS PISTORIENSIS, ob eximias virtutes, quae adstrictioris vitae christianae virum decent, praeclarus; ob amplissimam cardinalis dignitatem alto animo repudiatam clarior; ob mortem Cretae, ut pestilentia laborantibus adesset, ultro susceptam clarissimus.

FR. LAURENTIUS A BRUNDUSIO, in capuccinae familiae moderatione inlustris, legationibus ad summos principes praeclarus, aerumnis usque ad venena pro vera Numinis religione perlatis, Deiparae conloquiis, divinatione miraculisque admirandus.

FR. SERAPHINUS NEAPOLITANUS, pudicitiae instar, morum exemplar, pietatis norma, Barcinonem profectus, capuccinam familiam in iis regionibus protulit: sacra operanti Iesus sub Eucharistiae speciebus haut semel se conspiciendum exhibuit: divinatione aliisque naturam praetergredientibus facultatibus divinitus illustratus.

FR. FRANCISCUS A CASTELLIONE, vir omnium virtutum genere ornatissimus, neapolitana capuccinorum provincia feliciter administrata, adstricta annona per divinam ab eo imploratam opem fratribus aliisque egenis ad miraculum laxata, aliisque prodigiis.

FR. FRANCISCUS SUESSANUS, ex nobili Paschaliorum familia, adstrictioris disciplinae laude sacri eloquii fama et severissimae vitae exemplis ubique locorum praeclarissimus.

FR. FRANCISCUS MARIA PHILOMARINUS, spreta generis nobilitate, in familiam capuccinorum inductus, tanta brevi enituit morum castitate, adstrictioris disciplinae studio, in rebus agendis dexteritate, ut in ministrum provincialem a fratribus, popularis tumultus neapolitani pacatorem a principe, sanctae inquisitionis consultorem ab Ascanio germano fratre Philomarino cardinali amplissimo delectus, capuccinae provinciae disciplinam, Regno tranquillitatem, Ecclesiae pietatem auxit, restituit, servavit, octogesimum ferme aetatis agens annum.

FR. EMMANUEL NEAPOLITANUS, humanarum divinarumque rerum scientia, ac mira in sacris concionibus eloquentia praeclarissimus, morum castimonia rerumque gerendarum consilio ac dexteritate spectatissimus: diffinitoris generalis munere egregie functus, dum tertium provinciam feliciter moderaretur.

VI

SULL'INDICE NUMERICO DA ASSUMERE DAL NUOVO RE DI NAPOLI CARLO DI BORBONE (1738).

In neapolitanorum regum fastis Caroli nomine ab historiarum scriptoribus hoc ordine conscripti memorantur. Carolus primus Andecavus, qui prius northmannica, in qua id regnum a Rogerio II fundatum, deinde svevica regum gente exhausta, regnum in Andecavam familiam induxit. Carolus secundus Andecavus, Caroli I filius. Carolus tertius e Dyvrhachii, vulgo Duratii, ducum domo, quae suum stemma a Carolo Martello Hungariae rege, Caroli II filio, deducebat. His longo post temporum intervallo successit Carolus VIII rex Galliarum, qui, tanquam aestivus torrens, ut repente armis Italiam inundavit, ita repente exaruit, nam neque ultra quinque menses regnavit; quumque in Galliam sospes rediit, de regno neapolitano animum prorsus abiecit, ita ut id habuerit pro derelicto. Itaque de eo dubitare licet an pro hoc ferme momentaneo regno rex sit neapolitanorum eius nominis quartus. Non diu abiit quod regnum ab Andecavis ad Aragonios translatum sit per Iohannae II Andecavae reginae adoptionem, qua Alphonsus Aragonium in suos regios penates exceptit; cumque postea, Ferdinandi Aragonii cognomento Catholici auspiciis et magna ducis Gonsalvi a Corduba ductu, neapolitani regni hispanicae monarchiae accessio facta esset, ipsius Ferdinandi cum Isabella Custulonensium, vulgo Castellae, reginae nuptiis, ex quibus Iohanna orta, atque ex ea, Philippo I

Austrio Belgii comiti Burgundiaeque duci nupta, Carolus quintus, eius nominis pariter et Germaniae imperatorum serie et neapolitanorum regum successione. Inde hispanica monarchia ad Carolum II Hispaniae, sextum neapolitanorum regum, delata est; qui Austriae hispanorum principum domus fata clausit, ex asse herede instituto, iuxta regias regni leges, quibus cognatis proximis defertur, Philippo Borbonio Andecavorum duce, Ludovici Galliarum Delphini filio, Ludovici XIV regis, ex Maria Theresia germana sorore, nepote. Hinc de hispanicae monarchiae successione, quotquot unquam memorantur maximo exorto bello, tandem pace hagensi inter Philippum V Hispaniarum regem et Caesarem inita, Carolus Austrius VI romanorum imperator et septimus in regum neapolitanorum ordine numeratus. Tandem ex Philippi V secundis nuptiis cum Elisabetha Farnesia parmensi duce Carolus Borbonius infans Hispaniarum editus, qui iam in Italiam cum classe copiisque traiecerat, ut opimam a matre sibi transmissam hereditatem adiret, qua dux Parmae Placentiaeque et magnus Hetruriae princeps extitit: bello dehinc de Stanislao Lensichio Poloniae rege, Ludovici XV Galliarum regis socero, in regnum polonicum, Augusti regis morte vacuum, reducendo, in cuius societatem reges Galliae, Hispaniae, Sardiniaeque adversus imperatorem et totum ferme imperii germanici corpus et moschicam imperatricem foedus ferierunt, auctis hispanorum copiis, regnum neapolitanum Siciliamque, Germanis aut proelio profligatis, aut per munitarum urbium arciumque expugnationes captis, aut per obsidia deditis, usquequaque pacavit, a Philippo parente rex neapolitanorum salutat; Panormi regio insigni solemniter redimitus et nuperrima pace ab ipso Austrio agnitus, in regum neapolitanorum serie octavus censendus esse videatur; qui perpetuae populorum felicitati diu ac feliciter regnet et augustum nomen longa posterorum serie perennet.

NOTA

I

LA VITA DI ANTONIO CARAFA

I.

Il settennio che va dal 1713 (data del *De aequilibrio*) al 1720 (data della *Sinopsi* e del *De uno*) è, per la storia del pensiero del Vico, il periodo forse che suscita la maggiore curiosità scientifica, come quello durante il quale accadde, nello spirito del filosofo, la mirabile rivoluzione per cui dalla filosofia, ancora immatura e intellettualistica, del *De antiquissima*, egli passò alla originalissima e idealistica filosofia sistemata poi definitivamente, dopo innumeri tentativi di sistemazione provvisoria, nell'ultima *Scienza nuova* (1730-1744). Eppure per nessun altro periodo della vita mentale del Vico ci si trova di fronte a tanta penuria di documenti. L'autobiografia, così ricca di particolari, sia pure talora anacronistici⁽¹⁾, sul trentennio 1683-1712, giunta poi a quel settennio, sorvola e spicca quasi un salto agli ultimi mesi del 1719. Il testo del *De aequilibrio*, quantunque messo certamente a stampa⁽²⁾, s'ostina a non volere venir fuori. L'abbozzo di commento al *De iure belli et pacis* di Ugo Grozio (1717?)⁽³⁾, in cui pare che le nuove idee vichiane trovassero forma per la prima volta, è andato irremissibilmente perduto. Perduta è del pari l'importantissima prolusione universitaria del 18 ottobre 1719, per la quale, così come per *De aequilibrio*, bisogna contentarsi del riassunto inserito, con un breve

---

(1) Cfr. F. NICOLINI, *La giovinezza di G. B. Vico* (Bari, Laterza, 1932), pp. 74-5.

(2) Cfr. CUOCO, *Scritti vari*, ediz. Cortese e Nicolini (Bari, Laterza, 1924), I, 321.

(3) VICO, *Autobiografia*, nella presente edizione delle *Opere*, vol. V, p. 39.

passo testuale, nell'autobiografia (1). E dell'opera d'incerto titolo (1719-20) che precedé il *De uno*, e nella quale vennero meglio sviluppati i concetti fondamentali di quella prolusione, non c'è pervenuto altro che il commiato(2).

Basti ciò a mostrare l'importanza grande che, per chi voglia studiare il pensiero del Vico nel suo incessante svolgimento, ha il *De rebus gestis Antonii Caraphaei*, intorno al quale l'autore lavorò quasi ininterrottamente dall'autunno del 1713 all'autunno del 1715, non senza poi travagliarvisi ancora sino al marzo del 1716 per attendere alla laboriosa cura della stampa(3). Tanto più che il Vico medesimo racconta che, per orientarsi meglio nel tema, lesse o rilesse la sopra riferita opera groziana(4) (e fors'anche il *De iure naturali et gentium* di Samuele Pufendorff), o, ch'è il medesimo, meditò per la prima volta intorno al problema del diritto naturale, che formerà tanta parte della sua speculazione posteriore. E che quella lettura o rilettura esercitasse anche su lui il fascino con cui Grozio, durante il Sei e Settecento, sapeva ammaliare tutti i suoi lettori, piccoli, grandi e grandissimi, vien provato dal fatto, sinora non avvertito, che proprio il Vico, cioè colui che sarà poi l'antigroziano o l'antigiustnaturalista per eccellenza, ebbe, precisamente tra il 1713 e il 1716, un periodo di grozismo o giusnaturalismo: così come, del resto, il suo sempre più pugnace antigassendismo (o antiepicureismo) e anticartesianismo era stato pur preceduto da un periodo di fervido epicureismo libertineggiante e segnatamente di cartesianismo(5). Si rifletta, tra l'altro, ai discorsi di fortissimo sapore groziano che l'autore del *De rebus gestis* pone in bocca al Carafa durante le infruttuose trattative di pace condotte presso di lui dall'agá Maometto(6). Discorsi, si badi, che, in quel caso, avrebbe pronunziati lui, Vico, non al certo il Carafa, il quale, nella sua crassa ignoranza, nonché il *De iure belli et pacis*, non conosceva forse nemmeno il nome di chi lo aveva scritto, e che, d'altronde, in una circostanza affine, a un

(1) Ediz. cit., pp. 39-40.

(2) Presente edizione delle *Opere*, vol. I, pp. 297-8.

(3) Cfr. F. NICOLINI, *Qualche nota in margine al « De rebus gestis »* ecc. (Milano, Hoepli, 1938, estratto dagli *Studi vari dedicati a Mario Armanni*), pp. 11, n. 4 e 18, n. 7.

(4) *Autobiografia*, p. 39.

(5) NICOLINI, *Giovinetza* cit., p. 117 sgg.

(6) Libro II, capp. II e III

giureconsulto mandatogli da Cosimo III de' Medici, e che gli discorreva di diritto delle genti e di giustizia internazionale, diè risposte⁽¹⁾ molto simili a quella che, al dir dell'abate Galiani, un altro generale italiano a servizio di casa d'Austria avrebbe esibita a un altro giureconsulto inviatogli dal duca di Parma: « Sapete voi che cosa è codesto *ius* delle genti? Il pesce grosso mangia il piccolo e l'abate buggera i novizi ».

S'aggiunga che, dei due scritti di storia dei suoi tempi che restano del Vico⁽²⁾, il *De rebus gestis*, come il piú ampio, cosí è, anche storicamente, di gran lunga il piú importante. E invero il breve saggio sulla congiura napoletana conosciuta col nome del principe di Macchia, pure essendo un piccolo capolavoro cosí storico come letterario, e pure avendo il valore inestimabile di testimonianza diretta dovuta al piú profondo, onesto e veritiero fra gli spettatori di quegli avvenimenti, offre semplicemente il racconto d'un episodio di storia regionale, anzi municipale: d'un episodio che suscitò pure, per qualche mese, interesse europeo, ma finí poi quasi col perdersi in quel *mare magnum* che divenne la guerra di successione di Spagna, nella quale il Regno di Napoli non rappresentò altra parte che quella, meramente passiva, d'uno dei principali oggetti. Per contrario, il *De rebus gestis* — a chi non si fermi al titolo — appare non soltanto una biografia d'un uomo di guerra, visto quale egli fu nella realtà ed elevato o mitizzato, al tempo medesimo, quasi a personificazione o tipo del mero uomo politico o utilitario; bensí anche e sopra tutto un magnifico quadro d'insieme della storia politica d'Europa durante il trentennio, folto di fatti grandissimi, che va dal 1664 al 1693. Origine, progresso e decadenza dell'impero ottomano; rivoluzioni e guerre d'Ungheria; guerra dei confederati cristiani contro il

(1) Vedile in F. NICOLINI, *Cosimo III de' Medici e Antonio Carafa, Notizie lettere e documenti a illustrazione degli ultimi capitoli del « De rebus gestis »* ecc., in *Archivio storico italiano* del 1938, fasc. 1 e 2.

(2) Dico « due », perché della storia della guerra di successione di Spagna, che il Vico vagheggiava di scrivere in bella forma latina fin da quando essa si svolgeva sotto i suoi occhi, egli finí col non dare altro che quel profondo ma brevissimo sguardo d'insieme, inserito, e si potrebbe dire incuneato, nell'orazione in morte della D'Althann (1724). Cfr. al riguardo F. NICOLINI, *Una visita di G. N. Bandiera a G. B. Vico* (Siena, 1916, estratto dal *Bullettino senese di storia patria*) e segnatamente B. CROCE, *G. B. Vico scrittore di storie dei suoi tempi*, in *Uomini e cose della vecchia Italia*, I (Bari, Laterza, 1927), p. 265 sgg.

Turco del 1683-1699; seconda rivoluzione inglese; guerra della lega d'Augusta: non c'è, si può dire, avvenimento europeo d'importanza, sul quale il Vico, prendendo occasione, e più spesso semplice pretesto, dalla partecipazione, diretta o indiretta, del Carafa a quelle vicende, non getti il suo sguardo aquilino. (Con che — mi si condoni questa parentesi esplicativa — non voglio punto dire che nella *Principum neapolitanorum coniuratio* il racconto della congiura napoletana non sia inquadrato, nella misura in cui si doveva, nella storia generale dei primi mesi della guerra di successione spagnuola. Basta por mente all'efficacissimo quadro delle condizioni generali d'Europa alla morte di Carlo II di Spagna, con cui essa incomincia, per convincersi del contrario. Voglio dire, invece, che in quello scritto, che, dal mero punto di vista dell'euritmia, è lavoro molto più perfetto, la storia europea ha ufficio di proporzionata cornice o sfondo: laddove nel *De rebus gestis*, con turbamento più o meno grave dell'euritmia, ma con vantaggio grandissimo per la storiografia, la cornice o sfondo prepondera con tanta prepotenza da soffocare talora il ritratto propriamente detto.)

Tuttavia, proprio il *De rebus gestis* — sia per la nessuna simpatia ispirata dal tante volte più che esoso biografato; sia per la forma latina, classica e taciteggiante bensì, ma appunto perciò non sempre di facile e rapido intendimento; sia per lo scarso interesse che, durante il rifiorire della fama del Vico, suscitavano gli studi di storia secentesca; sia per altre ragioni — è indubbiamente lo scritto vichiano che ha avuto minor fortuna. Il *Giornale de' letterati d'Italia*, pur dopo avere esaminato così a fondo il *De antiquissima* e aver polemizzato, con tanto frutto pel Vico medesimo, con l'autore (1), non consacrò alla *Vita del Carafa* se non due minuscole noterelle (1715 e 1717)(2): l'una, di sette righe, per preannunziarne la pubblicazione; l'altra di tredici (di cui cinque occupate dal riferimento del titolo), per raccontare, affatto genericamente ed estrinsecamente, che l'opera era stata ricevuta « con grande applauso (*particolare tutt'altro che esatto*), e per la fama dell'autore, e per la dignità dell'argomento, e per la purgatezza dello stile, e per qualunque altro riguardo », e che « alle qualità interne », di essa, « aggiugnon pregio l'esterne, essendo stampata

(1) Cfr. il primo volume della presente edizione delle *Opere*.

(2) Ristampate nell'anzidetto primo volume, p. 289.

con tanta magnificenza e proprietà»: che, come ognuno vede, era un gettare, con apparente buona grazia, ma con intimo moto d'impazienza, un non sapido osso in bocca a chi, come il Vico, era giustamente desideroso di ben altra recensione. Al Capasso — all'ozioso e insoffribile Cola Capasso, che, invece di lavorare come il suo collega universitario Vico, sprecava il tempo a buffoneggiare e spettegoleggiare alle spalle del prossimo — non parve vero che lo sventurato autore del *De rebus gestis* volgesse artificiosamente a sua lode talune parole d'un breve di Clemente XI al giovane Adriano Antonio Carafa (1), per cui commissione era stata scritta l'opera (2); e, col compiacimento fanciullescamente crudele che poneva in siffatte cose, scoccò contro il Vico un feroce e talora ingiurioso sonetto satirico. Per quante ricerche siano state compiute al riguardo dal Croce e da me, né lui né io ci siamo imbattuti in chi, lungo tutto il resto del Settecento, così a Napoli come in altre parti d'Italia, ricordasse del *De rebus gestis* altro che il semplice titolo. Nei primi anni dell'Ottocento persino il vichiano Cuoco scriveva (3): « Non parlo della *Vita di Alfonso* (sic) *Carafa*, nella quale non vi è altro da ammirare che l'eleganza dello stile latino. Il soggetto era di sua natura frivolisimo: la vita d'un uomo mediocre, il quale era divenuto generale soltanto perché era nato Carafa, ed aveva per lodatore un Vico sol perché i suoi eredi erano ricchi e di buon senso, talché potevano comprare un elogio (4), e seppero comprarlo da un uomo grande»: parole da cui appare così evidente che del *De rebus gestis* il Cuoco non avesse visto nemmeno il frontespizio da disarmare chi volesse protestare contro la qualifica di «elogio comprato» affibbiata a un'opera che, tutt'al contrario del panegirico venale, annunciava esplicitamente di non voler «dissimulare inlaudata» e, in conformità al proposito,

(1) Cfr. *Autobiografia*, p. 38.

(2) Su Adriano Antonio, sui suoi rapporti col Vico e, in genere, sulla storia della composizione del *De rebus gestis*, vedere, senza che io stia a ripeterle, le notizie raccolte in *Qualche nota in margine* cit., pp. 9-20.

(3) Nel primo abbozzo della nota lettera al Degérando (1804), pubblicato in *Scritti vari*, ed. cit., I, 305. Nel secondo abbozzo il breve e così inesatto accenno al *De rebus gestis* fu addirittura soppresso.

(4) Evidentemente il Cuoco alludeva ai mille ducati che, a fatica compiuta, Adriano Antonio Carafa donò spontaneamente, e senza alcun «patto» antecedente, al suo maestro Vico. Veramente, il fatto fu reso pubblico per la prima volta dal Villarosa soltanto nel 1818 (cfr. *Autobiografia*, p. 116), ma doveva essere già noto negli ambienti vichiani di Napoli.

cominciava col presentare il così detto elogiato in atteggiamento di omicidiario sacrilego (1). Bisogna scendere insomma al Tommaseo e al Ferrari per incontrare chi discorra di quel libro così poco fortunato se non altro per conoscenza di prima mano (2), e addirittura al Croce (3) per vederlo valutato una buona volta secondo verità e giustizia. Pure, anche oggi, quanti studiosi, anzi quanti vichiani, veri o sedicenti, lo hanno letto dalla prima all'ultima pagina? Così pochi che, a noverarli, sarebbe forse di troppo qualcuna delle dita d'una sola mano (4).

2.

Naturale, dunque, che — dopo l'edizione originale, pubblicata con grande lusso dall'amico del Vico Felice Mosca (5) — il *De rebus gestis* sia stato ristampato finora soltanto quattro volte, e tutte quattro semplicemente in raccolte, che volevano essere compiute, delle opere dell'autore: nelle due del Ferrari (1835 e 1852) (6) e — ristampe materiali e peggiorate dell'una e dell'altra — in quella dello Jovene (7) e nell'ultima curata dall'avvocato Francesco Saverio Pomodoro (1859) (8), al quale, questa volta, le maggiori difficoltà dell'impresa suggerirono l'idea felice di astenersi da

---

(1) Presente ediz., p. 22; e cfr. CROCE, *Uomini e cose* cit., I, 257 sgg.; nonché NICOLINI, *Qualche nota* cit. pp. 22-5.

(2) Cfr. CROCE, *Uomini e cose*, I, 260.

(3) Op. cit., I, 257-8.

(4) Proprio in questi giorni, per una mia ricerca sui rapporti del Carafa con Vittorio Amedeo II e col principe Eugenio di Savoia, ho dovuto leggere molte biografie antiche e moderne di quest'ultimo e molti lavori sulle due campagne piemontesi del 1691 e 1692. Non c'è alcuno di tutti questi libri (Kausler, Arneth, von Sybel, Carutti, ecc. ecc.) che non discorra più o meno a lungo del Carafa; ma non ce n'è alcuno il cui autore mostri di conoscere l'esistenza del *De rebus gestis*.

(5) Pel titolo integro vedi sopra p. 3. Aggiungo qui che il volume è in quarto di pagine innumerate 18 e 501 numerate; che esso reca, dipinti da Giovanni Stefano di Maia e incisi da Giuseppe Magliar, i ritratti di Antonio e di Adriano Antonio; e che alla dedica, al proemio e a ciascuno dei quattro libri sono preposti (dipinti e incisi dagli stessi) sei graziosi fregi, alludenti talora a imprese del Carafa (in quello preposto al terzo libro e ritraente la resa di Munkács, gli ungheresi che consegnano al Carafa le chiavi della città sono rappresentati a guisa di cinesi!), nonché sei fini capolettere.

(6) Nel volume II così della prima come della seconda.

(7) Nella prima parte del terzo volume.

(8) Nel volume quarto.

una di quelle piú che scellerate versioni italiane che, nella sua edizione, accompagnano di solito i testi latini (1).

Senonché anche le due del Ferrari, anziché riedizioni critiche, non furono, a conti fatti, se non ristampe materiali, e nemmeno accuratissime, dell'edizione originale, della quale lasciarono inalterati grafia, interpunzione, *lapsus calami* ed errori di stampa: *lapsus* ed errori che, accresciuti da altri svarioni tipografici sfuggiti al curatore (2), si perpetuarono e moltiplicarono nelle ristampe successive. Pertanto, oltre che ritoccare la grafia secondo le norme della presente collezione e rifare da cima a fondo la punteggiatura, sforzandomi di renderla interpretativa, ho consacrato le mie maggiori cure a migliorare la lezione, sia col collazionare due volte il testo sull'edizione originale, sia con l'emendare precisamente i *lapsus* e gli errori tipografici di cui via via m'avvedevo. Per la collazione ho avuto l'aiuto del mio Giovanni Cassandro: per l'emendamento, addirittura quello del Vico. Il quale, tornato in epoca imprecisata (1735?) sulla sua fatica, che s'illuse forse per un momento di poter ristampare, compilò un elenco di cinquanta-sette *Emendationes in Historiam Caraphae*, rifiuse tutte nella presente edizione. Non è il caso d'indicarle partitamente, perché sin dal 1904 vennero pubblicate dal Croce (3), che ne aveva ritrovato l'autografo tra le superstiti carte vichiane possedute allora dai De Rosa marchesi di Villarosa e passate poi, per loro munifico dono, nella Biblioteca Nazionale di Napoli. Basterá avvertire che poche sono miglioramenti letterari; le piú, correzioni di mende tipografiche; due o tre, restituzioni del testo, reso mutilo da qualcuno di quei salti perpetrati dallo stampatore e che oggi (e fors'anche già ai tempi del Vico) il gergo tipografico napoletano chiama « pesci ». Per esempio, a p. 39 dell'edizione originale (e analogamente in tutte le ristampe), era detto che l'arciduchessa Antonia, figlia di Leopoldo I e della defunta Margherita, figlia a sua volta di Filippo IV di Spagna, nel passare a nozze con

(1) Una versione italiana del *De rebus gestis* (compiuta nel manoscritto pei primi due libri) va preparando lentamente chi scrive.

(2) Constato il fatto, ma senza lanciare alcuna pietra: cosa che potrei tanto meno in quanto, se non altro un paio di volte sono cascato anch'io nel medesimo peccato. A p. 72 m'è sfuggito (e proprio nel titolo) un « opportunitem », ch'è naturalmente « opportunitatem », e a p. 76 uno « Zagyra », che nell'edizione originale era, correttamente, « Zagyva ».

(3) Alle pp. 111-2 della *Bibliografia vichiana* (Napoli, 1904).

Massimiliano Emanuele di Baviera, rinunciò, a favore del padre, a qualunque diritto potesse derivarle dall'eredità materna: « cuius cessionis ignari, rerum publicarum prudentes deflexa specie renovatum Philippi II Hispaniarum regis exemplum coniectabant, qui Isabellam Claram Eugeniam sororem Alberto Austriae archiduci uxorem dedit, et dotis nomine ipsi eiusque posteris perpetuam Belgii provinciae procurationem demandavit » ecc.: passo che, da oscuro, diventa chiarissimo, qualora, conforme la correlativa *emendatio* e la presente edizione (p. 32), si legga: « cuius cessionis ignari, rerum publicarum prudentes, quum postea Bavarus ab Hispanis perpetuus Belgii moderator creatus est, deflexa specie renovatum », ecc. ecc.

Tuttavia, malgrado una revisione così accurata, sfuggirono al Vico — senza calcolare quelli di cui eventualmente non mi sarò avveduto — un'altra ventina di errorucci o sviste. Dei quali, prescindendo da mere quisquille (un « daretar » per « daretur », un « simulantantes » per « simulates », un « repetebant » per « repetebat » e altre quattro o cinque bazzecole), giova notare quelli che seguono:

Ediz. orig. p. 24, r. 17 (pres. ediz., p. 24, r. 9): « satagus », parola non registrata dal Forcellini, e pertanto da emendare, com'è stata emendata, in « satageus ».

Pag. 61, r. 9 (p. 45, r. 8): vi si parla d'un « decretum Stephani regis cognomento Hierosolomitani ». Senonché non si tratta di santo Stefano, bensì — e, come mostra tutto il capitolo decimo del secondo libro, il Vico lo sapeva benissimo — dell'altro re ungherese Andrea II, reduce dalle crociate e perciò detto il Gerosolomitano.

Pag. 65, r. 25 (p. 47, r. 17): si fa assediare dalle truppe cesaree e morire a Erlau o Eger che si voglia dire (« Agriae ») Stefano Thököly (il padre di Emerico), che invece fu assediato e morì a Orawa (« Arvae »): altra cosa che il Vico conosceva molto bene, perché, due pagine prima, aveva ricordato che Stefano era « arvensi ditioni cum summo imperio praepositus ».

Pag. 103, r. 17 (p. 68, r. 6): contenti dei frutti della terra, i turchi lasciano agli stranieri « illos industriae ». Ma bisogna stampare, come s'è stampato da me, « illos mercaturae et industriae », giacché nella nota marginale correlativa proprio il Vico aveva scritto: « Peregrinis mercaturam et industriam permittunt ».

Pag. 203, nota 1 (p. 124, nota 1): impossibile che il Vico volesse assegnare al secondo colloquio dell'agá Maometto col Carafa la data erronea di Eperjes, 17 marzo 1685 (« XVI kal. aprilis anno M.DC.LXXXV ») e non quella esatta del 1687 (« M.DC.LXXXVII », come io ho corretto),

giacchè nessuno meglio di lui conosceva che in Eperjes il Carafa non entrò prima di quest'ultimo anno.

Pag. 229, r. 14 (p. 139, r. 3): « Iohannem Sepusinum » è un'evidente svista o *lapsus* per « Iohannem Zapoliam » o « Sapoliam » o Szapolya che si voglia dire.

Pag. 232, r. 11 (p. 140, r. 20): i tiranni consolidano il loro potere non già « praescriptionibus », ma « proscriptionibus »: correzione tanto più necessaria in quanto a « praescriptionibus » dell'ediz. originale precede « caedibus ».

Pagg. 309 e 318, nelle note marginali (p. 184, r. 17 e p. 190, r. 18): l'assonanza tra i due cognomi aveva già prima del Vico indotto qualche scrittore di storia ungherese ad attribuire a Emerico Thököly o, alla Vico, « Techelius » (l'indomabile ribelle ungherese) detti e fatti di Michele Téleky o « Telechius » (l'onnipotente primo ministro dell'imbelle Michele Apáfy). Nessuna meraviglia, dunque, che al Vico sfugga due volte « Techelii » nel discorrere invece del Téleky.

Pag. 370, r. 3 (p. 222, r. 4): l'ala del campo ottomano, che Massimiliano Emanuele voleva assalire era quella sinistra: donde l'ovvia correzione di « leva » in « laeva ».

Pag. 498, note marginali (p. 295, r. 21): la data di morte del Carafa, posta primamente dal Vico, per meo errore tipografico, nel 1592 (« M.D.IIXC »), fu poi mal corretta, nelle *Emendationes*, nel 1692 (« M.D.C.IIXC »). Ma si tratta d'un fallo momentaneo di memoria, giacchè nessuno conosceva quanto lui che il Carafa morì il 6 marzo 1693: lui che, quaranta o cinquanta giorni dopo quella morte, compose sull'argomento una canzone (1).

Volevo altresì, in conformità a un'altra norma generale degli *Scrittori d'Italia*, sciogliere tre abituali sigle o abbreviazioni dell'edizione originale, che m'erano parse in un primo momento iniziali di nomi di battesimo: « M. », « Cl. » e « C. ». Senonchè, nel procedere a siffatto lavoro, mi sono avveduto:

a) che « M. » indica, non già « Marcus » o altro nome di battesimo, bensì l'aggettivo « magnificus » (o fors'anche il titolo nobiliare « marchio »). Per lo meno « M. Auria », di cui discorre tante volte il Vico — ossia colui che sottentrò al Carafa, promosso generale, nel comando del reggimento di corazzieri detto appunto « Carafa » — è, dagli inediti dispacci degli ambasciatori veneti a Vienna, designato costantemente col nome di « Giambattista Doria »;

b) che « Cl. » non è punto « Claudius », ma « clarus »; cosa evidente, perché dei personaggi, ai cui cognomi il Vico prepone

(1) Cfr. NICOLINI, *Qualche nota ecc.*, p. 9.

quell'abbreviazione, nessuno aveva, neppure per secondo o terzo o quarto nome, quello di Claudio;

c) che, analogamente, «C.», anziché «Carolus» o altro nome proprio cominciante con C (e nemmeno, naturalmente, «clarus») designa il titolo di conte. Per lo meno tutti i personaggi ai quali vien riferita quella sigla mi sono risultati investiti del titolo comitale. Così, per esempio, «C. Tertius» è una persona sola con quella che gli anzidetti dispacci chiamano «conte Terzi da Parma».

Avevo pensato inoltre di rettificare le parecchie storpiature perpetrate involontariamente dal Vico nel riferire, latinizzandoli, cognomi e nomi di località francesi, tedeschi, ungheresi, polacchi e turchi: cosa che, da un certo punto di vista, poteva sembrare tanto più necessaria in quanto molte volte, attraverso quelle latinizzate storpiature, quei cognomi e quelle località diventano irricognoscibili. Si sorvoli sulla metatesi, questa volta forse volontaria, per cui i due Fürstenberg von Heiligenberg (il principe Ermanno Egone e l'arcivescovo di Strasburgo Guglielmo Egone) si trasformano in «Frustembergii». E si sorvoli altresì sull'altra trasformazione del plenipotenziario francese a Roma Francesco de Pas marchese di Feuquières e conte di Rébenac ora in «Rebenacius», che s'intende perfettamente, ora in Focheresius», che s'intende poco o punto. Ma chi mai, per esempio, in «Cl. Potoschius» e in «Cl. Racquoschius» riconoscerebbe i due diplomatici polacchi detti al secolo Samuele Proski e Michele Stefano Radziejowski?⁽¹⁾ Tuttavia, meglio riflettendo, mi sono astenuto dall'introdurre emendamenti del genere, sia perché, non possedendo io, parecchie volte, elementi sicuri d'identificazione, avrei dovuto aiutarmi alla meglio con le analogie e le congetture, ossia imboccare la via dell'arbitrio; sia perché correzioni siffatte — che d'altronde si potevano ben dare, con maggiore opportunità, nell'*Indice dei nomi* — avrebbero tolto all'opera vichiana uno dei tratti fisionomici più caratteristici.

Analogamente, ho rinunciato al mio proposito primitivo di rettificare in questa *Nota* gli anacronismi, le contaminazioni di fatti, i particolari inesatti, insomma gli errori eruditi di cui, sebbene in misura molto inferiore che non la *Scienza nuova*, formi-

(1) Cfr. L. BITTNER und L. GROSS, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden*, I (Berlin, Oldenburg, 1936), p. 416.

cola altresì il *De rebus gestis*, e di supplire, le moltissime volte che il Vico se ne astiene, i rimandi alle fonti di cui egli s'avvaleva (per esempio il pezzo sulla Dacia antica è preso in gran parte dal *Lexicon* dello Hofman, e i dati di fatto sulla vita pubblica e privata ottomana sono tolti quasi tutti dalla *Historia della repubblica di Venetia in tempo della sacra lega contro Maometto IV* ecc. pubblicata a Venezia, sin dal 1705, dal veneziano Paolo Garzoni, che, sebbene non citi fonte alcuna, attinse a sua volta a dispacci e relazioni degli ambasciatori veneti a Costantinopoli). E ho rinunciato a quel proposito perché, non potendo un lavoro del genere esser contenuto in poche pagine, metteva più conto farne oggetto d'una serie di studi illustrativi, due dei quali, già citati nella presente *Nota*, hanno già visto la luce e per altri ancora ho raccolto gli appunti.

Avverto, per ultimo, che esigenze tipografiche hanno costretto anche me, come già il Pomodoro, a conglobare a principio di ciascun capitolo, a guisa di sommario, le moltissime, anzi troppe, postille riassuntive marginali. Ma soltanto le postille riassuntive, non anche, come fece meccanicamente il Pomodoro, le indicazioni cronologiche (« anno MDCLXXXVII » e simili), le quali, se distaccate dal testo a cui erano immediatamente aderenti, perdono qualunque significato, e che pertanto ho intercalate, *more hodierno*, nel testo medesimo, fra parentesi.

II

RAGGUAGLIO STORICO DELLA CONGIURA NAPOLETANA DEL SETTEMBRE 1701

La storia della composizione del *De parthenopea coniuratione* — o, più esattamente, della *Principum neapolitanorum coniurationis anni MDCCI historia* — è avvolta come in un velo misterioso, che, per mia parte, ho procurato di diradare in una memoria che vede la luce, simultaneamente a questo volume, negli *Atti* dell'Accademia di scienze morali e politiche della Società reale di Napoli⁽¹⁾. Nella qual memoria ho studiato altresì, uno per uno,

(1) *Vicende e codici della «Princ. neap. con.» di G. B. Vico* (Napoli, 1939, estr. dagli *Atti* cit. di sopra).

i codici che sopravvanzano di questo scritto vichiano, che, restato a lungo inedito, ma pur conosciuto attraverso molte copie manoscritte, fu pubblicato per la prima volta dal Ferrari (1837)⁽¹⁾. Onde, senza inserire integralmente qui la memoria anzidetta, basterá riassumerne le conclusioni, che sono le seguenti:

1. Della *Coniuratio* esistono due redazioni, che, perfettamente simili per ossatura, differiscono invece quasi sempre per forma letteraria, e non di rado anche nel riferimento di fatti singoli.

2. La seconda e definitiva stesura fu redatta a brevissima distanza di tempo dalla prima: tutt'al piú, qualche mese dopo.

3. La data di composizione di entrambe — non anteriore di certo agli ultimi mesi del 1702 e non posteriore al 1704 — può essere collocata quasi sicuramente nel 1703.

4. S'hanno indizi che l'opera venisse scritta dal Vico per incarico ufficiale del marchese di Villena, ultimo viceré spagnuolo di Napoli (febbraio 1702-agosto 1707), il quale, a scopo di propaganda politica, avrebbe voluto far porre in cattiva luce, presso l'opinione pubblica europea, i congiurati e la causa che essi sostenevano (quella « austriaca ») e in bella luce i repressori della congiura e la loro causa (quella « gallispana »). E s'hanno indizi altresí che, avendo il Vico fallito lo scopo a causa del suo irrefrenabile amore del vero, l'opera fosse trovata impubblicabile dalle autorità governative napoletane e restasse perciò inedita.

5. Dei nove codici della *Coniuratio* sparsi in varie biblioteche pubbliche e private napoletane, otto sono copie piú o meno tarde (fine del Settecento e prima metà dell'Ottocento), e tutte molto scorrette e talora lacunose, della prima stesura. Un sol codice — il quale, dopo essere emigrato, circa il 1859, in Inghilterra, tornò a Napoli fra il 1899 e il 1903 ed è posseduto oggi dalla R. Deputazione di storia patria, ove reca la segnatura XXVI. d. 1, dá della seconda stesura un'elegantissima copia calligrafica non solo coeva (cioè del 1703 circa), ma riveduta e corretta dall'autore, che v'introdusse di suo pugno anche brevi aggiunte interlineari e una men breve aggiunta marginale.

6. La prima edizione del Ferrari fu esemplata su una copiaccia scorrettissima fatta eseguire dal Villarosa su altra copia del tardo Settecento, e non troppo meno scorretta, che esso Villarosa possedeva. Soltanto a stampa ultimata il Ferrari collazionò

(1) Nel primo volume della sua prima ediz. delle *Opere* del V., pp. 343-401.

il testo anche su questa copia piú antica: collazione che gli diè modo, sí, di aggiungere un lunghissimo errata-corrige relativo agli scerpelloni peculiari all'amanuense scelto dal Villarosa, ma non di offrire un testo piú o meno soddisfacente. Comunque, l'edizione Ferrari, emendata mercé l'errata-corrige anzidetta, fu ristampata dallo Jovene (1840), dal medesimo Ferrari (1854) nella sua seconda edizione delle *Opere*, e per ultimo dal Pomodoro (1860).

Posto ciò, appar chiaro che nella presente edizione io, pur prendendo a fondamento l'inedita seconda stesura, non dovessi omettere ciò che importava d'esser conosciuto della prima. Pertanto il lettore troverá nel testo medesimo, ma, com'è ovvio, tra parentesi quadre, parole, frasi e talora brani interi della prima stesura soppressi nella seconda. Troverá inoltre a piè di pagina, senza alcuna particolare indicazione, le sole varianti di pensiero dell'anzidetta prima stesura (non anche quelle di mera forma letteraria, che, per essere innumeri, m'avrebbero costretto a stampare il testo due volte). Troverá infine, parimente a piè di pagina, ma questa volta con l'indicazione « *Cod.* », i pochi errorucci dell'amanuense della seconda stesura sfuggiti alla diligente revisione del Vico, e qualche lieve *lapsus* (da me emendato) dovuto all'autore medesimo.

III

ISCRIZIONI E DISTICI NEI FUNERALI DI GIUSEPPE CAPECE E CARLO DI SANGRO

A rigor di termini, né questi distici e iscrizioni, né le poche pagine cronachistiche che li precedono, potrebbero essere considerati « scritti storici ». Ma, d'altra parte, quelle pagine, quei distici e quelle iscrizioni si congiungono cosí strettamente, per la materia, con la *Principum neapolitanorum coniuratio*, e sono, al tempo medesimo, un documento cosí caratteristico dell'apoliticità del Vico — il quale, dopo aver composto una storia della congiura dal punto di vista gallispano, trovò cosa perfettamente naturale magnificare, a soli quattro anni di distanza, due fra i principali congiurati — che m'è parso opportuno seguire l'esempio dei precedenti editori (Ferrari, Iovene, Ferrari per la seconda volta e Pomodoro), dando anch'io questi distici e iscrizioni quasi appendice

alla *Coniuratio*. Senonché nell'edizione originale, su cui ho ricollezionato il testo, emendando qualche inesattezza dei miei predecessori, distici e iscrizioni sono apposti a tavole illustrative, riproducenti i disegni e gli emblemi di cui s'era fatto uso nei funerali: particolare di cui gli anzidetti miei predecessori non tennero conto, in guisa che quei distici e quelle iscrizioni, avulsi dalle tavole a cui si riferiscono, riescono affatto inintelligibili. Non essendo possibile riprodurre qui quelle tavole, ho supplito alla meglio, aggiungendo, tra parentesi quadre e in italiano, mie brevi didascalie.

IV

PICCOLI SCRITTI STORICI
E DI ERUDIZIONE STORICA

1. *Delle cene sontuose de' romani*. — Ho già raccontato nella *Giovinezza di Giambattista Vico* ⁽¹⁾ quando (1697) e perché il viceré di Napoli duca di Medinaceli fondò nel palazzo reale di Napoli, a imitazione dell'Académie française, l'accademia, che, detta « Palatina » o « del Medinaceli », venne sospesa nel settembre 1701 a causa della congiura di Macchia, e definitivamente soppressa nel febbraio 1702, allorché il Medinaceli fu richiamato in Spagna. E ho raccontato altresì che il Vico fu non già tra i soci fondatori, ma tra quelli aggregati alla fine del 1698, e che le *Cene* fanno parte d'un ciclo di conferenze di parecchi soci intorno alla storia romana nel periodo dell'Impero e del Basso Impero. Basta ciò a mostrare che quella memoria, recitata dall'autore nel prendere possesso del seggio (« oggi che a me tocca la prima vece di dire »), non può essere né anteriore al 1698 né posteriore al 1699. Il manoscritto originale (oggi disperso) venne, secondo gli statuti, consegnato, subito dopo la lettura, al segretario dell'Accademia, ch'era quel Nicola Sersale ricordato dal Vico medesimo nella *Coniuratio*, e che, restato possessore degli autografi di tutte le memorie (centoventicinque), le fece ricopiare nel 1715 in sei grossi volumi manoscritti. Questi ultimi furono visti, prima del 1775, da Giuseppe Pasquale Cirillo presso Giuseppe Pappacoda dei principi di Centola; nel 1811 si possedevano in Na-

(1) Ed. cit., pp. 184-8.

poli dalla famiglia Mastellone; dopo il 1820 passarono nella Biblioteca Nazionale di Napoli, ove si serbano tuttora (codd. XIII. B. 69-73 e XII. G. 58). Primo a pubblicare la dissertazione vichiana fu, nel 1820, il Villarosa (1), il quale si servì d'una copia fatta per lui precisamente da un Mastellone (Domenico) e che non solo attribuì al lavoretto la data erronea del 1715 (che, come s'è visto, è quella della copia fatta eseguire dal Sersale), ma v'introdusse molte arbitrarie correzioni di lingua, che talvolta guastano il senso. Il testo del Villarosa fu poi ristampato materialmente dal Corcia, dal Ferrari, dallo Iovene, dal Ferrari per la seconda volta e dal solito Pomodoro (2), i quali tutti riprodussero, ma non senza qualche lieve arbitrio nelle didascalie, le due figure alle quali il Vico rimanda nel corso dell'esposizione e che si trovano anch'esse nella copia fatta eseguire dal Sersale. Su questa, appunto, ho ricollazionato il testo, restituendo le forme alterate dai miei predecessori, e aggiungendo tra parentesi quadre qualche articolo o particella indispensabile pel senso e introducendo, le poche volte che il *lapsus* del Vico o, più probabilmente, lo svarione dell'amanuense fosse evidente, lievi emendamenti, ossia quelli che seguono: « del legno che ricoprivano, e farlo » (che turba la sintassi), corr. « faccendolo »; « lansomma », corr. « la somma »; « imitano », corr. « imitavano »; « Sarisbariese », corr. « Sarisburiense » (da Salisbury); « assistendo o seduto a piè di ciascuno », espunto « o »; « gli era pòrta acqua a mano », corr. « alle mani »; « se ne debbia cagione il vaso impeciato e il molto fumo », corr. « al... al ».

2. *Saggio d'un commento a Tacito*. — « Questa scrittura — dice lo Iovene che la stampò per la prima volta nel 1840 (3) (la ristampai poi io nell'*Appendice alla « Bibliografia vichiana » del Croce* (4)) — si conserva dall'egregio signor marchese di Villarosa, tutta di carattere del Vico ». E che si tratti d'uno scritto vichiano, è cosa più che evidente: le frequenti coincidenze con la seconda *Scienza nuova*, della quale si ritrovano spesso addirittura le parole testuali, non lascia a questo proposito dubbi di sorta. D'altronde Federico

(1) Nel I volume, pp. 309-28, degli *Opuscoli* del V.

(2) Nell'ultimo volume delle loro edizioni delle *Opere* del V.

(3) Nella sua ediz. delle *Opere* vichiane, vol. ult., p. 409 sgg.

(4) Napoli, 1911, p. 85 sgg.

Münter (il noto vescovo di Zelanda), che fu a Napoli nell'ottobre 1785, racconta d'aver saputo che tra i manoscritti del Vico posseduti dal figlio Gennaro il Baffi aveva veduto precisamente taluni « Commentare über den Tacitus »: commentari che dovevano essere « vortefflich » e ch'esso Münter aveva la speranza (poi delusa) di procurarsi⁽¹⁾. Onde tutto fa supporre che il manoscritto tenuto presente dallo Iovene fosse un frammento di quei « Commentare ». Non giurerei invece, in mancanza del manoscritto, oggi purtroppo disperso, che esso fosse proprio autografo: per lo meno, è impossibile che il Vico, sia pure per distrazione, scrivesse come stampa lo Iovene, che le città eroiche erano « murate », giacché cento volte nella *Scienza nuova* è detto, conforme verità e secondo ho emendato io (p. 401), che esse erano, tutt'al contrario, « smurate ».

Comunque, il testo esibito dallo Iovene è cosa affatto diversa da certi appunti sugli *Annali* tacitiani che, serbati fra le carte vichiane possedute già dalla famiglia De Rosa di Villarosa e ora dalla Biblioteca Nazionale di Napoli, vennero messi insieme, intorno al 1738, da un discepolo del Vico, il quale non può essere altri che uno zio paterno del Villarosa, di nome Carlantonio, divenuto poi oratoriano e che il nipote dice « ben affezionato discepolo di G. B. Vico » ed estensore precisamente di « alcune giudiziose annotazioni... su gli *Annali* di Tacito, su le comedie di Terenzio e di altri latini autori »⁽²⁾. Senza dubbio, il contenuto del testo Iovene e di coteste annotazioni del Villarosa senior è, su per giù, il medesimo. Senonché: a) il testo Iovene offre un commento ai soli primi sette capitoli del primo libro, laddove negli appunti del Villarosa senior viene esaminato l'intero primo libro e il principio del secondo; b) il testo Iovene esibisce, per quei sette capitoli, una redazione almeno cinque volte più ampia e soprattutto molto più vichiana degli appunti villarosiani. Ho ritenuto, pertanto, tanto più inutile integrare il testo Iovene col materiale fornito da siffatti appunti in quanto questi, che non esorbitano quasi mai dalla glossa meramente lessicale o grammaticale, omettono precisamente la sola cosa che renda interessante il testo Iovene: il tentativo (analogo, del resto, a quello compiuto, circa lo stesso tempo, dal Vico nei riguardi dell'*Epi-*

(1) Vedi *Aus den Tagebüchern Friedrich Münters*, ediz. Andreasen, II (Copenaghen e Lipsia, 1937), 29-30; e cfr. CROCE, in *Critica*, XXXVI (1938), p. 233.

(2) *Opuscoli* del V., I, prefaz. dell'editore, pp. xviii-xix.

stola ai Pisoni oraziana) d'illustrare Tacito al lume della filosofia politica sviluppata nella *Scienza nuova*. Qualcosa, invece, di maggiore interesse avrei potuto aggiungere, qualora avessi rinvenuto tra i libri di casa Villarosa quel « Tacito tutto dal padre nel margine postillato » che Gennaro Vico riuscì a salvare dalla dispersione e quasi depredazione che, alla fine del Settecento, subirono libri e carte lasciati dal filosofo (1). Ma, purtroppo, qualunque ricerca a siffatto scopo è riuscita vana.

Aggiungo per ultimo che nell'edizione Iovene vengono riferite le sole parole o frasi staccate di Tacito, a cui si riferiscono le glosse del Vico: il che costringe il lettore, se vuol veramente intendere, a tener di continuo presenti gli *Annales*. Per risparmiargli questo fastidio, ho dato per intero il testo tacitiano, spezzandolo di volta in volta ai punti in cui il Vico appone qualche annotazione. Naturalmente, ho seguito una vecchia edizione, e, più precisamente, quella di Giusto Lipsio (2), alla quale il Vico rimanda qualche volta nella seconda *Scienza nuova*.

3. *Per una divisata storia di casa Borbone*. — Nel trentesimo capitolo del terzo libro della prima *Scienza nuova* il Vico s'era illuso d'aver dimostrato — mercé la sua interpretazione dei due dragoni sprizzanti fiamme nell'insegna del Toson d'oro e dei tre rospi (come si credeva ai suoi tempi) della primitiva arma di Francia — che gli Absburgo e i Borboni avessero un'antichità « eroica » di ben quattromila anni. « Scoperta », come la chiamava, su cui egli ritornò nell'*Autobiografia* e in due lettere all'Esperti del 1725-26 (3) nelle quali mostrò addirittura di sperare da essa qualche « onesta utilità », ossia, molto probabilmente, qualche recognizione o pecuniaria o d'altro genere che si lusingava d'ottenere, pel tramite dell'allora cardinale Lorenzo Corsini (poi papa Clemente XII), dai cardinali Alvaro Cienfuegos e Melchiorre di Polignac (l'autore dell'*Antilucretius*), ambasciatori, l'uno austriaco, l'altro francese a Roma. Quella recognizione mancò; ma è altamente probabile che, divenuto, una decina d'anni dopo (luglio 1735), « storiografo regio » precisamente d'un Borbone, il Nostro pensasse di scrivere per l'appunto una storia di casa Borbone

(1) VILLAROSA, in *Opuscoli* del V. cit., I, p. xv.

(2) Antuerpiae, ex officina plantiniana Balthasaris Moreti, MDCLXVIII, in folio.

(3) *Autobiogr. ecc.*, ed. cit., pp. 50, 187, 201 e 286.

e ne cominciasse a raccogliere gli appunti. Disgraziatamente né di questi né di qualunque stesura o abbozzo dell'opera c'è sopravanzato nulla; nemmeno, in un certo senso, le poche righe che io inserisco pel primo tra le opere vichiane, giacché l'autografo di queste, ancora esistente nel 1837, è andato disperso e ce ne resta soltanto una riproduzione litografica data dal Ferrari⁽¹⁾ quale facsimile della scrittura dell'autore della *Scienza nuova*.

Mi sia poi consentito d'aggiungere che il padre Ottavio Chiarizia, nel suo libro polemico intitolato *Giannone dai Campi Elisi*⁽²⁾, racconta che il Vico e il suo vecchio amico Matteo Egizio, divenuti l'uno storiografo, l'altro bibliotecario di Carlo Borbone, avrebbero messo insieme, in collaborazione, il disegno d'una nuova *Storia di Napoli* «così compiuta e perfetta da non invidiare quelle di Erodoto, di Tucidide, di Senofonte, di Diodoro di Sicilia, di Livio e di tutti i più riputati che successivamente comparvero al mondo sino ad oggi». «Sensatissimo», quel disegno sarebbe cominciato «dalle leggi alle quali esser dee soggetto l'istorico, ridotte alle due di Cicerone: *Ne quid falsi dicere audeat; ne quid veri non audeat*». Vi si sarebbero «indicati i soggetti da scegliersi come degni di storia»; «assegnati i confini tra la storia e la favola, il romanzo e la satira»; «prescritti all'istorico i suoi doveri, ed accordati i suoi diritti». Vi si sarebbe parlato «dei talenti che aver dee l'istorico così ereditari come acquistati, e particolarmente della coscienza e della probità, con tutte le altre virtù del cuore, che debbono accompagnarlo». Si sarebbero ricordati «all'istorico le occasioni nelle quali gli era vietato di scrivere»; e proposti «gli ostacoli ch'esso sormontar dovea per non comparir parziale». Si sarebbero richiesti in lui «la pazienza, il coraggio, la coscienza e tutte le altre doti per sostenere un travaglio aspro e noioso nella ricerca dei codici, nel capirli, nel collazionarli, nell'emendarli, e nel supplirli». E il disegno si sarebbe chiuso con «molte giudiziose e savie osservazioni fatte sopra gli storici più valenti, e specialmente quelle di Angelo Poliziano su Svetonio». Senonché — sempre a dire del Chiarizia — i due collaboratori, prima di colorire quel loro disegno, lo avrebbero mostrato al loro comune amico Nicola Capasso, il quale, scorsolo con l'occhio, avrebbe detto loro francamente: — «Siete stati prevenuti, amici miei, dal padre Rapin, che ha occupata la piazza

(1) Nel I volume delle sue edizioni delle *Opere* del Vico.

(2) S. I. (ma Napoli), 1791, pp. 149-52.

prima di voi, giovandosi appunto de' medesimi pensieri del Poliziano. Ma, quando ancor foste i primi e i soli facitori del progetto che annunzia una impresa sí nobile e gloriosa, qual frutto ve ne augurate? Avete voi il fresco esempio di Pietro Giannone, che consumò tutta la sua vita su questo lavoro, che non mancò di talenti, che seppe a fondo tutte le leggi della storia e non ignorò i doveri e i diritti dello storico, che non perdonò a fatiche e vigilie; e pure poté riuscirvi? poté sostenersi per un cammino diritto senza torcer mai a destra o a sinistra?».

Senonché tutto codesto racconto sembra anche a me, come già al Croce⁽¹⁾, una sorta d'apologo, inventato dal Chiarizia a scopo polemico. Senza dubbio, le pigre e inconsistenti obiezioni del Capasso appaiono del tutto consone alla sua indole di dilettesco perditempo e alla sua mentalità, a cui una naturale sveltezza d'ingegno non impediva al certo d'essere gretta, meschina, meramente utilitaria. Ma è mai possibile che l'autore della *Scienza nuova*, dopo aver raggiunto, in fatto di teoria della storiografia e di critica storica, le vette più alte del sublime, scendesse poi ai banalissimi luoghi comuni enunciati nel così detto disegno vichiano-egiziano? E poi in quale anno, di grazia, il Vico e l'Egizio vi avrebbero lavorato di conserva? Non prima, al certo, del 1742 o '43, giacché, partito nel 1735 per Parigi quale segretario dell'ambasciata napoletana, l'Egizio tornò a Napoli soltanto nel 1741 e soltanto in quell'anno il re Carlo lo nominò bibliotecario dell'allora fondata Biblioteca Borbonica, primo nucleo dell'odierna Nazionale. E chiunque conosca anche da lontano la biografia del Vico sa bene che, in quegli anni, egli, divenuto una larva, cupo, chiuso, ultramisanthropo, ostinatamente taciturno, tutto avrebbe potuto fare fuorché concepire, e per giunta in collaborazione con un mero erudito, ossia con un uomo di mentalità antitetica alla sua, un lungo e faticoso lavoro d'erudizione storica, pel quale gli mancava qualunque attitudine e qualunque preparazione.

4. e 5. — *Cenni storici d'un convento medioevale campano e Cenni biografici di taluni cappuccini insigni.* — Dell'occasione e della probabile data di questi due scritterelli ho discorso ampiamente in *Giambattista Vico epigrafista*⁽²⁾. Basterà dunque dir qui che l'uno fu pubblicato dal Villarosa (ma non negli *Opuscoli* del

(1) *Primo supplemento alla Bibliografia vichiana* (Napoli, 1907), p. 10.

(2) Napoli, 1930, pp. 16-7, 37-8, 61-2, 70-1.

Vico, bensì nella rivista napoletana *Il Progresso* (1), e l'altro, due volte, dal Croce (nelle altre riviste napoletane *Napoli nobilissima* (2) e *La settimana* (3)); che tutt'e due sono stati ristampati da me nell'*Appendice alla Bibliografia vichiana* (4); e che, se del primo s'è disperso l'autografo, le carte vichiane già del Villarosa e ora della Nazionale di Napoli serbano una copia autografa del secondo, sulla quale ho ricollezionato il testo.

6. *Sull'indice numerico di Carlo Borbone.* — In certe mie *Curiosità vichiane* (5) credei di poter mostrare che questo « breve parere » fu scritto nel 1734 in occasione della polemica svoltasi in quell'anno, e a cui parteciparono parecchi studiosi napoletani (Matteo Egizio, monsignor Celestino Galiani e altri), sull'indice numerico da assumere da Carlo Borbone, il quale finì col chiamarsi « *Carolus Neapolis atque Siciliae rex* » senz'alcun numero. Ma non posi mente che, in fine, il Vico ricorda, come « *nuperrima* » la « *pax* » con la quale il nuovo re di Napoli fu riconosciuto dall'imperatore Carlo VI: *pax* che è, naturalmente, quella di Vienna del 1738, con la quale si chiuse la guerra di successione polacca. Conseguentemente, o il Vico compose queste due paginette in quell'anno o, quanto meno, in quell'anno vi ritornò sopra. Sia come si sia, esse furono pubblicate dal Villarosa (6) dall'autografo oggi disperso, e ripubblicate da me nella citata *Appendice alla Bibliografia vichiana* del Croce (7). Nel ridarle qui ho introdotto a p. 424, v. 11 un piccolo emendamento storico: « *pace hagensi* » (cioè la pace dell'Aia del 1720, con cui si chiuse la guerra della quadruplice alleanza e alla quale per l'appunto allude il Vico) invece di « *pace viennensi* », come o per un *lapsus* vichiano o per una svista del primo editore, ha il testo Villarosa.

---

(1) IV (1833), pp. 113-6.

(2) XIII (1904), pp. 4-6.

(3) Num. del 28 febbraio 1904, pp. 603-7.

(4) Pagg. 72-3 e 70-2.

(5) Napoli, 1927, estr. dagli *Atti* dell'Accademia pontaniana, pp. 12-13.

(6) Nel *Progresso*, l. c.

(7) Pagg. 84-5.

INDICE DEI NOMI

[Ho procurato di dare, dei cognomi e località straniere (ungheresi, turchi, polacchi, ecc.), la forma moderna e corretta, aggiungendo, tra parentesi, i latinizzamenti che si trovano nel testo, e che, quando differiscano troppo dalla forma moderna e corretta, ho inclusi anche nell'indice, facendo, per altro, seguire alla voce un semplice rimando. Ma, poiché l'identificazione, coi pochi libri di cui potevo disporre, non m'è riuscita sempre, il lettore troverà pure qualche latinizzazione non identificato. Lo stesso criterio ho seguito per le perifrasi. Per esempio, poiché colui che il Vico chiama, senza nominarlo, « proregius auriga » mi constava essere Nicola Anastasio, ex cocchiere del duca di Medinaceli, e a nessuno sarebbe venuto in mente di cercare tal nome sotto la voce « auriga », ho segnato nell'indice, senz'altro, « Anastasio Nicola », aggiungendo tra parentesi « proregius auriga ».]

Abdur Rahman (« Abdi »), pasciá turco di Buda, 80, 82-3. Abruzzo (« in Samnitibus »), 17; (« Marrucini »), 323. Absburgo, <i>v. Austria</i>. Absolon Daniele, 190, 194. Acquaviva Bernardino, 318, 341, 359, 362. — Giovan Girolamo duca d'Atri, 329, 354. — Girolamo, 310, 317, 318, 341, 359, 362. Adamo, 150. Adda, 314. Adige (« Athesis »), 314. Adoara, principessa longobarda di Capua, 417. Adriano, imperatore, 169, 171. Adrianopoli, 76, 240, 243, 251. —, pascià di, 56.	Adriatico (« Adria », « Superum mare »), 238, 321, 323, 327. Africa, 40-1. Africa meridionale, 420. Agamennone (« Atrides »), 303, 314. Agenavia, <i>v. Hagenau</i>. Agria, <i>v. Erlau</i>. Agrippa, 408-9. —, suoi due primi figli (Caio e Lucio), 409. —, suo ultimogenito (Agrippa postumo), 409, 412-3. Agrippina, moglie di Germanico, 378. Ahala, famiglia napoletana, 16. Ahiain Maometto, pascià di Ieno, 130-1. Ahmet, fratello di Maometto IV, 132, 134. Ahmet Celebi, 77, 91.

- Aia, pace del 1720, 424.
 Aiduchi (« Aidones ») di Ungheria, 202.
 Alba Iulia (Transilvania), *v. Gyulafehérvár*.
 Alba graeca, *v. Belgrado*.
 Alba regia, *v. Székes Fehérvár*.
 Albani cardinal Gianfrancesco, 283, e *v. Clemente XI*.
 Alberto arciduca d'Austria, 32.
 Albini, famiglia napoletana, 16.
 Aldimari (o Altomare) Biagio (« qui peregre eius (della famiglia Carafa) accersat originem »), 15.
 Alessandria d'Italia, 283.
 Alessandro Magno, 59, 70, 125, 208.
 Alessandro VII, papa, 23, 284.
 Alfonso I d'Aragona, re di Napoli, 332, 423.
 Alfonso da Sessa, cappuccino, 421.
 Ali, comandante in seconda dell'esercito ottomano assediante Vienna, 52.
 —, pasciá di Gyula, 130-1.
 Allobroges, *v. Vittorio Amedeo II*.
 Alpi d'Italia, 16, 276, 303, 314.
 Alpi di Transilvania, 171, 175, 180.
 Alsazia, 27.
 Altavilla, conte di, *v. Capua (Di)*.
 America spagnuola (« Indiae »), 311.
 Ammirato Scipione, 6, 15, 17.
 Amsterdam, 331.
 Amuratte II, 218.
 Anastasio Nicola, già cocchiere del duca di Medinaceli in Napoli (« proregius auriga »), 332-3, 356.
 Anchise, 378.
 Anci, famiglia napoletana, 16.
 Andrea II il Gerosolomitano, re di Ungheria, 45, 136, 138-9, 141, 143.
 Andrea (d') (« ab Andrea ») Genaro, reggente del Collaterale in Napoli (« a principis consiliis »), 315.
 Angioini (« Andecavenses »), re di Napoli, 15, 309, 418, 423.
 Anna, regina d'Ungheria, moglie dell'imperatore Ferdinando I, 138-9, 143.
 Anna Ivanowna, zarina di Russia, 424.
 Anna Stuart, princip. di Danimarca, poi regina d'Inghilterra, 254.
 Anna (d') Francesco e Pompeo, padre e figlio, 318.
 Annibale, 16, 405.
 Antivari, 257.
 Antonio, triumviro, 404, 406.
 Apáfi Michele seniore, principe di Transilvania, 40, 45-9, 52, 54, 76, 78, 127, 169, 173-4, 182, 184-186, 190, 196-7, 199, 200, 269, 272.
 — iuniore, 174, 196.
 Apicio, 398.
 apostoli, 395.
 Apuleio, 393.
 — Sesto, console, 413.
 Aquila degli Abruzzi, 329.
 Aquillii, famiglia napoletana, 16.
 Aquino (d') (« Aquinas ») Tommaso, principe di Castiglione, 346-8.
 Aragona, regno, 311.
 Aragona (d') casa, dinastia dei re di Napoli, 15, 17, 304, 418, 423.
 Araisicanus, *v. Guglielmo III di Nassau-Orange*.
 Areinzaga, *v. Ariezaga*.
 Argentoratum, *v. Strasburgo*.
 Ariciae princeps, *v. Capua (Di)*.
 Arienzo, convento cappuccino, 419.
 Ariezaga (« Areinzaga »), colonnello, 142.
 Aristide, 247.
 Aristotele, 411.
 Armenia antica, 409.
 — moderna, 68.
 Arva, *v. Orawa*.
 Arzegovina, *v. Erzegovina*.
 Asia, 45, 54, 68, 82, 132, 135, 167, 182, 222, 398.
 Asinio Celere, 398.
 Asinio Gallo, 392.
 Astensis baro, 318.
 Atene antica, 16, 20, 247.
 — moderna, 242.
 Ateneo, 400.
 Ath, Charleroi, Lussemburgo, Mons, Namur, Nieuport, Oudenarde

- (« Belgii oppida »), occupazione francese del 1701, 312.
- Atlante monte, 392.
- Atlantico (« Oceanus », « mar d'Atlante »), 304, 390.
- Atratini, famiglia napoletana, 16.
- Atri, v. *Acquariva G. G.*
- Attica, 25, 242.
- Auersperg (von) conte Leopoldo, 225.
- Augusta, 269.
- lega di e guerra correlativa (1689-97) (ricordata nella *Principum neapolitanorum coniuratio* con le denominazioni di « prius bellum », « bellum superius » e simili), 240, 243-4, 304, 311, 314, 324.
- Augusto, 404-13.
- Aulio Domenico, 300.
- Aurelianus, v. *Orléans*.
- Auria, v. *Doria*.
- Austria, 50, 52, 54-5, 74, 231, 234, 238.
- casa d'Absburgo (« Austriaca domus », « Austrii » e simili), 27, 32, 43-5, 53, 55, 77-8, 104, 136, 138-9, 143, 145-6, 175-6, 178, 181-2, 190, 194, 201, 218, 223, 244, 248, 262, 265, 268, 279-80, 286, 304, 309, 322-3; — re di Napoli appartenenti a (da Carlo V imperatore a Carlo II di Spagna), 15, 418, 424; — Stati ereditari di, 23, 25, 42, 120, 158, 159, 208, 211, 214, 244, 248.
- austriaco corpo di spedizione in Italia (1701), (« copiae germanicae », « germanicus exercitus », « Germani » e simili), 313-4, 319, 334, 356, 358.
- Auvergne, conte d' (« Alvernias »), generale austriaco, 84.
- Avalos (d') Andrea, principe di Montesarchio (« Montisherculus princeps »), 347-50.
- Cesare, marchese di Pescara e del Vasto, 321-2, 326-8, 330-1, 337, 340-1, 350, 356-7.
- Ippolita dei principi di Troia, moglie del precedente (« Vasti uxor »), 357.
- Avaux (« Avous ») Giovanni Antonio Mesmes, conte d', 312.
- Avena Giuseppe, 328.
- Aversa, 354, 356.
- , convento di San Lorenzo, 417-8.
- Avignone, 284.
- Azio, battaglia, 408, 410.
- Bacone di Verulamio Francesco, 297.
- Baden Ermanno, margravio di, 88, 91, 94-5, 98, 210, 256, 292-3.
- Luigi di, 80, 84, 223, 243, 253, 259, 265, 268, 271.
- Baetia, 114.
- Baia, porto, 359.
- Baiazette I, 43.
- Baifio, 394.
- Balbases Giuseppe Spinola - Doria, marchese de Los, 31, 33, 145-6.
- Bánffy von Losoncz (« Banfius ») Dionigi, 182.
- barbareschi (« turcae piratae »), 23.
- barbariche invasioni dell'impero romano, 16.
- Barberini Antonio, 419.
- Maffeo, v. *Urbano VIII*.
- Barcellona, 321, 370, 421.
- Bardi nel Parmense, 286.
- Basta Giorgio, 195.
- Batavi, Batavia, v. *Olanda*.
- Bathóry Sigismondo, principe di Transilvania, 78, 188, 194.
- Baviera, 208.
- Clemente di, arcivescovo-elettore di Colonia, 240, 245.
- elettori di, v. *Ferdinando e Massimiliano Emanuele*.
- esercito, 73, 82.
- Belgio, 32, 159, 180, 278, 292, 303, 304, 317, 424.
- Belgrado (« Alba graeca », « Bellogradum »), 40, 43, 52, 63, 73, 78, 90, 108-9, 125-6, 130, 133, 203, 213-27, 231-3, 235-6, 240, 243, 248-9, 257, 259-60, 262-3, 269, 271, 273, 289.
- Belisario, 16.

- Belogradum, *v.* *Belgrado*.
 Benavides Francesco, castellano di Manfredonia, 327.
 — Francesco, viceré di Napoli, *vedi Santostefano*.
 benedettini, 417-8.
 Benevento città, 320, 328-30, 332, 349, 355, 359.
 — chiesa di San Bartolomeo (« sacra aedes »), 355.
 Benevento principato longobardo, 17.
 Beretke (« Bereth ») in Ungheria, 255.
 Bernardo de Corleone, cappuccino, 420-1.
 Bessarabia, 241.
 Beszterazcbánya o Neuhäusel (« Neosolium »), 48, 52, 55, 58-60, 62, 72, 74-6, 89-91, 113-4, 125-6, 134.
 Bethlen Alessio, 185.
 — Gabor (Gabriele), 45.
 — Nicola, 182, 190, 192, 197-8.
 Béthune Francesco Gastone, marchese di, 47.
 Bialogrod, 241-2.
 Bihar, contea ungherese (« Biarschensis ager »), 81.
 Biscardi Serafino, reggente del Colaterale e fiscale (« quaestor aeararii ») nella Giunta d'inconfidenza in Napoli, 315.
 bizantino impero, 16.
 Boemia, 10, 25.
 —, cristalli, 393.
 Boiana, fiume, 257.
 Bologna, cardinal legato, 284.
 Boncompagni Antonio, 356.
 Bonn (« Bonna »), 37, 240, 246, 249, 254, 259, 265, 267-8.
 Borboni, 139, 268, 305, 313, 415.
 Borgogna, 309, 424.
 Boristene, *v.* *Dnieper*.
 Bosco Giovanni, soprannominato l'abate Cazzillo (« interpolator »), 334, 356.
 Bosnia (« Bossina »), 43, 88, 139, 215, 217, 223, 226-7, 238, 243, 255, 268, 273.
 Bosz (« Boza ») in Transilvania, 192.
 Botskai Francesco, 44, 167.
 — Stefano, 195.
 Brandeburgo, esercito, 82.
 Brassó o Kronstadt (« Corona ») in Transilvania, 175, 179, 197, 199-201, 216-7.
 Brisnensis aditus, 62.
 Bruti, famiglia napoletana, 16.
 Bruto maggiore, 402.
 — minore, 406.
 Buda, 43, 63, 72-5, 80, 82-3, 89-91, 105, 107, 112-4, 131-2, 135-6, 141, 149, 166, 219, 222, 233-4, 255.
 — pasciá turco nel 1682, *v.* *Ibrahim*; — nel 1684, 73; — nel 1686, *v.* *Abdur*.
 Budziach, 64, 88, 241.
 Bulgaria, 43, 126, 139, 227, 255, 268-9.
 Buonvisi Francesco, cardinale e arcivescovo di Lucca, 36, 95, 111, 113, 206-7, 210-1, 248(?), 250(?), 276, 280-1.
 Bustangi pasciá, 134.
 Butschin, fortezza, 131.
 Cadmo, 378.
 Calabria, 417.
 Calavia, Calò, *v.* *Kalocsa*.
 Caligola, 405.
 Camenecum, *v.* *Kamenec*.
 Campani antichi, 15.
 — moderni, 326, 417.
 Campanile Filiberto, 15, 17.
 Campiano nel Parmense, 286.
 Candia (« Creta »), 42-3, 48, 90, 134, 421.
 —, guerra di, 48, 71, 242.
 Canissa, *v.* *Magyarkanisza*.
 Cantacuzeno Costantino, principe di Moldavia, 202.
 — Sorbano, principe di Valacchia, 199, 201-2.
 Cantelmo Giacomo, cardinale-arcivescovo di Napoli, 334, 339, 352, 354, 358.
 — Restaino, duca di Popoli (« Populensium dux »), 334-6, 340, 350.

- Capece Girolamo, marchese di Rofrano, 317, 326-8, 350, 357.
 — Giuseppe, 317-9, 325-6, 328, 332, 349, 353, 355, 363-86.
- Capella, famiglia napoletana, 16.
- Capella Marciano, 396.
- Capi, leggendario fondat. di Troia, 378-9.
- cappuccini, 419-22.
- Caprara Alberto, 48, 52, 91, 125, 250.
- Enea Silvio, 27, 29, 39, 58-9, 64, 72, 75-6, 118, 120, 124, 127, 157-9, 162, 165, 206-7, 210-1, 216, 218-9, 265, 267, 292-3.
- Capri, isola, 16.
- Capriata, 280.
- Capua antica, 15.
 — medievale, principato longobardo, 17, 417; — monast. di San Lorenzo, 417.
- Capua (di) Bartolomeo, padre del seguente, 320.
 — Giambatt. (« Capuanus »), principe della Riccia (« Ariciae princeps »), conte di Altavilla, ecc., 319-20, 326-30, 332, 337, 340, 349-50, 355-6, 360, 362; — sua moglie, 355; — suo figlio primogenito, 320.
 — Vincenzo, duca di Termoli, fratello del precedente, 320.
- Caracciolo famiglia, 15.
 — Andrea, detto Carafa, 17.
 — Carmine, principe di Santobuono, 361-2.
 — Francesco dei duchi della Celenza, 348.
 — Giambattista dei duchi di Martina, 347, 350.
 — Giulio, duca di Miranda, 347.
 — Lucio, duca di San Vito, 357.
 — Ottavio, principe di Forino, 347.
- Carafa famiglia, 15, 17, 22; — rami e suddivisioni vari: di Forli, 15, 17; della Roccella, 22; della Spina, 15, 17; della Stadera, 17.
 — Adriano (di Forli), 6, 295, 297.
 — Adriano Antonio (di Forli), 3, 5-7, 11, 297.
- Carafa Antonio (di Forli), 1-300.
 — cardinal Carlo (della Roccella), 23.
 — Carlo, primogenito del duca di Maddaloni, 342.
 — Giovanni dei conti di Policastro colonnello (« tribunus militum ») austriaco, 316.
 — Giovanni Andrea, 17.
 — Gregorio (della Roccella), 22-3.
 — Malizia (di Chiusano), 310, 317-320, 326, 329, 332, 336, 338-9, 351, 353, 355, 359.
 — Marcantonio (di Forli), 17.
 — Maria Tommasina (di Forli), 17.
 — Tiberio, principe di Chiusano, 318-9, 326, 330-1, 338-40, 351, 353, 355, 357.
- Cardona famiglia, 31-2.
 — Alfonso, marchese di Castronuovo, 31-2; — sua moglie, *v. Eryl*.
 — Caterina, 31-3, 297.
 —, feudo, 32.
- Carlingford, *v. Taaffe*.
- Carlo Magno, 31-2, 415.
- Carlo I d'Angiò, re di Napoli, 17, 423.
- Carlo II d'Angiò, re di Napoli, 423.
- Carlo III di Durazzo, re di Napoli, 423.
- Carlo VIII, re di Francia, 423.
- Carlo V, imperatore, 56, 280, 338, 424.
- Carlo II di Spagna, 32, 144-6, 258, 282-3, 291, 303-10, 315, 322-4, 330, 344, 360, 412, 424.
- Carlo arciduca d'Austria (« archidux »), poi III quale re di Napoli e VI quale imperatore, 11, 315-6, 322, 324-6, 333, 344, 357, 367, 369-71, 373, 375-7, 385-6, 424; — sua moglie, *v. Elisabetta di Brunswick-Lüneburg*.
- Carlo di Borbone, re di Napoli, 423-4.
- Carlo Emanuele III di Savoia, re di Sardegna, 424.
- Carlo Martello d'Angiò, re d'Ungheria, 423.

- Carlo di Neuburg, elettore Palatino, 36, 240, 243.
 Carmagnola, 275, 277.
 Carmignano Antonio, 348.
 Carolingi, 415.
 Carpazio mare (Basso Egeo), 398.
 Carpineto (« Carpineus »), duca di, 275, 279.
 —, cardinal di, 283.
 Casacalenda, *v. Sangro (di) Scipione*.
 Casalmonferrato, 244, 277, 285.
 Caserta, governatore (« praefectus »), 322.
 —, principe di, *v. Gaetani*.
 Casimiro V, re di Polonia, 188.
 Casini Francesco Maria, 419.
 Casani Lorenzo, nunzio pontificio a Napoli, 313, 339.
 Casoria presso Napoli, 332.
 Cassio, 406.
 Cassovia, *v. Kassa*.
 Castellodosrius, Emanuele di Sentmanat marchese di, ambasciatore spagnuolo a Parigi (« Hispanorum ad regem Galliae legatus »), 310.
 Castellionenses, *v. Castiglione delle Stiviere*.
 Castelluccia, *v. Spinelli*.
 Castelnuovo (« Castrum Novum ») di Dalmazia, 242.
 Castelvoturno (« Arx Volturnensis »), 417.
 Castiglione delle Stiviere (« Castellionenses »), 279.
 — principe di, *v. Gonzaga Ferdinando*.
 Castiglione nel Regno di Napoli, *v. Aquino (d')*.
 Castore, 378, 380.
 Castrum Novum, *v. Castelnuovo*.
 Catalogna (« Catalaunia »), 32, 278.
 — viceregno (« Barcinonae praefectura »), 321.
 Catinat Nicola, 275-8, 314.
 Cecina, famiglia napoletana, 16.
 Celenza, *v. Caracciolo Francesco*.
 Celso, 390.
 Centola, *v. Pappacoda*.
 Cerbero, 378.
 Cerca, fiume, 257.
 Cesare, 6, 403-4, 406.
 Ceva-Grimaldi Angelo, 328.
 — Bartolomeo (« Grimaldus »), duca di Telese, 317-8, 326, 328, 331-2, 340, 345, 353, 357, 361.
 Chassignet Francesco, barone di Lisola (« Insulae »), 326-30, 332, 336-7, 345, 354, 356, 360, 362.
 Chersonessus Taurica, *v. Przekop*.
 Chiari (« clarensis ager »), 314.
 Chiusano, *v. Carafa Tiberio*.
 Ciacconio Pietro, 396.
 Cibinum, *v. Nagyszeben*.
 Cicerone, 390, 392, 402.
 Ciculi di Transilvania, *v. Székely*.
 Cicurini, famiglia napoletana, 16.
 Cinna, 403.
 Ciokak (Ungheria), 142, 219.
 Cipro, 43.
 Cisterna nello Stato Pontificio, 322, 327-8, 330.
 Claudia famiglia, 412.
 Claudio, imperatore, 405.
 Claudiopoli, *v. Kóloszwar*.
 Clemente VIII, 419-20.
 Clemente XI, 312, 326-7, 359, 362, 419, e *v. Albani Gianfrancesco*.
 Coblentz, 267.
 Colonia, 171.
 — arcivescovato-elettorato e paese dipendente, 243, 245.
 Colonictius, *v. Kollonich*.
 Colonna Filippo, 6.
 Corano (« mehmedana lex », « vana lex » e simili), 61, 65, 89, 90, 102-3, 105.
 Corbavia, *v. Lika-Krbava*.
 Corduba, *v. Fernández de Córdoba*.
 Corfinio, 257.
 Corinto, 242.
 —, incendio, 393.
 —, istmo, 257.
 Corleone, *v. Bernardo da C.*
 Cornè (« Cornelius ») Federico, 95, 248, 250, 256.
 Coron, in Morea, 89, 242.
 Corona (Transilvania), *v. Brassó*.
 cosacchi, 64, 241, 258.

- Cosimo III de' Medici (« Florentinorum dux », « Hetrueriae magnus dux »), 275, 279, 283, 287, 290-291, 306.
- Costanzza o Kostanitza in Croazia, 243.
- Costantinopoli, 42-3, 63-4, 66, 69, 70, 89-91, 104, 133-5, 142, 149, 151, 160, 182, 185, 195, 215, 218, 222, 225-6, 233-4, 240-1, 243, 246, 249, 251, 253-4, 257, 259, 268, 271, 284.
- Cracovia, 50, 52-3.
— governatore nel 1683, 53.
- Crasso, triumviro, 403-4.
- Creso, 39, 208.
- Crimea (« Krimnea »), 190, 192, 257.
- cristiani, cristianità, mondo cristiano e simili, 40, 42-3, 45, 53-5, 59, 61, 63, 70, 81, 87-9, 98-9, 102, 120, 127, 129, 150-1, 172, 213, 216, 218, 237, 248, 270, 273, 283-284.
- confederati contro il Turco (imperatore, Polonia, Venezia, papa), 50, 56, 59, 69, 71-2, 75-6, 78, 80, 82-3, 87, 90-2, 94-6, 100-106, 124-5, 129-31, 142, 152, 254, 257.
- rinnegati, 20.
- Cristo (in pittura), 395-6.
- Croazia, soldati croati, 43, 46, 58, 60, 223, 225, 270-1.
- crociate (« bellum hyerosolomitatum »), 139.
- Cromwell Oliviero, 246.
- Croye, conte di, 269, 273.
- Csáky (« Czachus ») Ladislao, 182, 202.
- Cuma, 417.
- Cuneo, 275, 277.
- Cybo-Malaspina Carlo II, principe di Massa Carrara, 276, 280.
- Czachus, v. Csáky.
- Dacia, 169-71, e v. *Transilvania*.
- Dalmazia, 43, 88, 126, 139, 237, 242.
- Danubio, 56, 72-4, 84, 105, 108, 126, 130-1, 150, 169-72, 213-5, 219, 221-2, 227, 236-8, 241, 246-247, 253, 255, 257, 259-60, 264, 271-3.
- Darda, 83-4.
- Dardanelli (« Hellesponti fauces »), 42, 69.
- Dario d' Istaspe, 39.
- Daun Barbara, contessa di, 373.
- Wierich Lorenzo, conte di, viceré austriaco di Napoli, 300, 365, 367, 369-70, 373, 376.
- Debréczen (« debrectiniensis ager »), 109, 112.
- Decembalo, 169-71.
- Delfinato, 266, 276, 292.
- Del Rio Gioacchino, figlio del sergente maggiore del Castelnuovo di Napoli Giovan Maria (« centurionis filius »), 335, 356.
- Dentice Luigi, preside della provincia d' Isernia, 354.
- Placido, 348.
- Déva, città, 203.
- Dietrichstein Ferdinando, principe di, 141.
- Dnieper (« Boristhenis »), 257.
- Dniester (« Niester »), 241.
- Domenico (di) Domenico, marchese di Poli, 342, 347, 349.
- Doná (« Donatus ») Giambattista, 95.
- Doria (« Auria ») Ambrogio, 276, 280.
- Giambattista, 62, 74, 111, 115, 147-8, 150, 269, 272, 294.
- Drava (« Dravus »), fiume, 74-5, 105, 126, 130, 132, 214, 216, 219, 233, 237, 253, 255.
- Druso, 409-10.
- Due corone o gallispani (« Gallus et Hispanus », « cognati reges », « federati reges »), 312, 316, 361.
- società commerciale franco-spagnuola per lo sfruttamento delle miniere del Messico e del Perù (« rei americanae Indiaeque commercium »), 313.
- Duenewald Enr. Giov., 120, 131.
- Dulcigno, 257.

- Dura di (« Duraeus ») duca d' Erce, 347.
 Durazzo, *v. Carlo III.*
- Edenburgum, *v. Soprony.*
 Egitto, 41, 69, 215.
 Egnatium, 296.
 Eleonora d'Austria moglie di Michele Korybut Wiesnowiecki, re di Polonia, indi di Carlo di Lorena (« Poloniae regina »), 36, 52.
 — Gonzaga, matrigna di Leopoldo I imperatore (« Augusta mater », « Caesaris mater »), 22-4, 33, 36.
 — di Neuburg, terza moglie di Leopoldo I (« Augusta »), 143.
 Elisabetta di Brunswick-Lüneburg, moglie di Carlo d'Austria, regina di Napoli, poi imperatrice (« Neapolis regina »), 373.
 — Farnese, regina di Spagna, 424.
 Emericus hungarus, *v. Sennel.*
 Emir (soprannome), 135.
 Emmanuele da Napoli, cappuccino, 422.
 Emo monte (« Hemus »), 255.
 Enea, 378-9.
 Enrico l' Uccellatore, 415.
 Enrico VI di Hohenstaufen, 418.
 Enrico VIII d' Inghilterra, 246.
 Eperjes (Ungheria), 41, 49, 58-60, 72, 74-5, 102, 116-24, 136-7, 143, 158, 161, 263.
 Epidaurii, *v. Ragusa.*
 Epiro, 270.
 Er, cittadella di Erlau, 148.
 Erce, *v. Dura.*
 Ercolano Matteo, 33.
 Ercole, 378.
 Erdöd (Ungheria), 172.
 — (ob) (« Erdodius »), *v. Pálffy.*
 Erlau o Eger o Erla ecc. (« A-gria »), città, fortezza, popolazione, presidio turco, 39, 72, 74, 80, 81, 84, 108, 111-5, 121, 129, 132, 133, 137, 142, 147-53, 158, 175, 177-8, 216, 219.
 —, fiume, 147.
 —, pasciá turco, *v. Rusten.*
- Eryl Margherita Teresa, contessa di, 31-3.
 Erzegovina (« Arzegovina »), 215, 217, 226, 255.
 Esseck (« Essechum »), 75, 107, 110-1, 115, 127, 130-1, 148-9, 181, 209, 213-5, 269, 273.
 — ponte d', 52, 75, 111, 213.
 Este (d') Francesco I duca di Modena, indi cappuccino col nome di Giambattista, 420.
 — Francesco II (« Mutinensium dux »), 286.
 — Rinaldo I (« Mutinensium dux »), 314.
 — di Borgomanero Carlo, 146.
 Esterházy Paolo, palatino d' Ungheria, 58, 60, 136, 141, 143, 184, 188.
 Estrées (d') cardinal Cesare, 243, 245, 295, 312.
 — conte Vittorio Maria, 359, 362.
 Esztergom (« Strigonium »), 43, 58, 60, 73-5, 211.
 — arcivescovo (Giorgio Széchenyi), 143.
 Etiopi, 41.
 Euboea, *v. Negroponto.*
 Eugenio III, papa, 418.
 Eugenio di Savoia, 222, 275-7, 314, 326, 333.
 Europa, 11, 20, 43, 45, 71, 82, 104, 108, 135-6, 139, 141, 167, 218, 222, 236, 245, 251, 268, 276, 288, 303-4, 311-2.
 Euxinum, *v. Nero mare.*
- Falkenheim, 173.
 Farnese Ranuccio II (« Parmensium dux »), 282, 286, 291.
 Federico III, imperatore, 138.
 — III, elettore di Brandeburgo (poi Federico I di Prussia), 37, 266-268.
 Federico Augusto II di Sassonia, re di Polonia, 424.
 Ferdinando il Cattolico, re di Aragona, 304, 418, 423.
 — I, imperatore, 139, 172.
 — III, imperatore, 116, 119.

- Ferdinando, elett. di Baviera («*Bavarorum dux*»), 23.
- Fermo, presso Ancona («*Firmum*»), 357.
- Fernández de Córdoba Consalvo, il gran capitano, 423.
- Ferrara, cardinal legato, 284.
- Filippi, legati del Thököly a Costantinopoli, 49.
- Filippis (de) Pasquale, tra i cappellani del Castelnuovo di Napoli («*sacrorum curio*»), 325.
- Filippo di Macedonia, 20.
- Filippo I d'Absburgo «*il bello*», 303, 309, 423-4.
- II di Spagna, 32, 246, 413.
- IV di Spagna, 31-2, 46, 304, 310.
- V di Spagna, già duca d'Angiò («*Andegavensium dux*»), 306-8, 310-3, 315-7, 320, 323-5, 327, 336, 341-3, 347-8, 351, 353, 358, 360-2, 370, 424.
- Filippo Guglielmo di Neuburg, elettore Palatino, 243.
- Filomarino Antonio, cappuccino, 421.
- Ascanio, arcivescovo di Napoli, 421.
- Filone Ebreo, 396.
- Firenze, 287.
- Focheresius, *v. Rébenac*.
- Fogaras (Transilvania), 169, 173, 175, 180, 197, 199.
- Foix, famiglia dei duchi di, 331.
- Fondi, città e contea, 322, 326, 329.
- Forino, *v. Caracciolo Ottavio*.
- Fòrli o Fòroli in Abruzzo («*Forolivienses*»), 3, 17.
- Francesco da Castiglione, cappuccino, 421.
- Franchi, 415.
- , loro diritto feudale, 17.
- Francia («*Galli*», «*Gallia*», «*regnum Galliae*» e simili), 22, 26, 27, 54-5, 108, 239-40, 244-5, 247-249, 251, 253-4, 258, 261-2, 264, 266-8, 275-9, 281, 284-8, 289-90, 292, 295, 303-6, 309-10, 312, 315, 326, 346, 361-2, 415, 423.
- Francia, ambasc. a Vienna (forse Carlo Ugo de Lezay de Lusignan), 250.
- corpo di spedizione in Italia nel 1701 («*gallicus exercitus*»), 314.
- ordini religiosi («*coenobitae*»), 313.
- Francoforte sul Meno, 266.
- Franconia, 82, 208, 266-7.
- Frangepán Caterina, moglie di Pietro Zrinyi, 46.
- Francesco Cristoforo, 40, 46-7.
- Fuensalida («*Fuensalidanus*»), Antonio López de Ayala Velasco y Cardona conte di, 276.
- Fuerstenberg (von) («*Frustembergius*») principe Ermanno, 225.
- cardinal Guglielmo, 240, 245.
- Fulek (Ungheria), 49.
- Furii, famiglia napoletana, 16.
- Furnark (Ungheria), 80.
- Gaeta, 420.
- Gaeta (di) Ottavio, duca di San Nicola, 300.
- Gaetani («*Caietanus*») Gaetano Francesco, principe di Caserta e duca di Sermoneta, 321-2, 326-8, 337, 340, 344, 349-50, 356-7, 361.
- Galba, 140.
- Galiano Carlo da Montoro, vassallo del principe della Riccia («*Capuani cliens*»), fatto uccidere da quest'ultimo, 320.
- Galli Senoni, 405.
- Gambacorta Gaetano, principe di Macchia, 321, 326, 332, 336-7, 339, 343, 345-6, 349-51, 353, 355-357.
- , suo fratello(?) e suo zio (Francesco Gambacorta, duca di Limatola), 321.
- Garofalo («*Garofalus*») Marco, 329.
- Garzoni Pietro, 83.
- Gedik («*Gedikus*»), 132, 135, 253, 258.
- Gennaro (san), protettore di Napoli («*maiorum gentium indiges*»), 331, 354-5.
- Genova, città e repubblica, 159, 282, 287-8, 290-1.

- Genuzi, famiglia napoletana, 16.
 Geracario Liberio, 258.
 Gergeius, *v. Görgey*.
 Germani antichi, 410.
 Germania, impero tedesco, tedeschi,
 11, 18, 23, 25, 31-3, 37, 44-5, 47,
 48, 50, 52, 54-6, 59, 61, 64, 69, 72-
 76, 78, 81, 88, 98-9, 108-9, 112,
 117, 120, 128, 130-1, 138, 141-2,
 146-8, 150-1, 159-60, 165, 171-9,
 181-3, 185-92, 194, 197, 199, 201-
 205, 208, 214-6, 219-21, 223-4,
 226, 236, 238, 240, 244-7, 249,
 253, 256, 260-2, 265-72, 275, 277-
 279, 282-90, 292, 295, 297, 303-4,
 313, 361, 415, 424.
 —, città libere («*respublicae*»), 52,
 243-5, 264.
 —, dissidi religiosi, 25.
 —, elettori, collegio elettorale
 («*septemviri*»), 245, 268, 304.
 —, principi territoriali, 27, 52, 111,
 113, 145-6, 243-5, 258, 262, 264,
 268, 289, 304, 311.
 Germanico, 378, 410.
 Gerusalemme, Santo Sepolcro, 257,
 258.
 Gesualdo, famiglia napoletana, 6.
 — Chiara, 6.
 Geta, imp. rom., 393.
 Giacomo II Stuart, re d'Inghilterra,
 240, 246-7, 253-4, 278, 288, 310.
 Giacomo Stuart, principe di Galles,
 figlio del precedente, poi preten-
 dente al trono inglese, 254.
 Gibilterra (Zibalterra), stretto, 398.
 Gigeri (Tunisia), 22-3.
 Giorgio, principe di Danimarca (ma-
 rito di Anna Stuart), 254.
 Giovanna II, regina di Napoli, 423.
 Giovanna la Pazza, 304, 423.
 Giovannello, Giovanni Cardona da
 Mortara agnominato, servo del
 marchese del Vasto («*Avali ser-
 vus*»), 362.
 Giovanni Evangelista (san), 396.
 Giovanni da Salisbury («*Sarisbu-
 riense*»), 393.
 Giovanni Sobieski, re di Polonia,
 47-8, 50, 52-3, 55-60, 64, 69, 77,
 95, 110, 234, 240-2, 248, 256,
 258-9.
 Giovanni Giorgio II, elettore di
 Sassonia («*Saxo*», «*Saxonum
 dux*»), 23, 50, 266-7.
 Giptius, *v. Gizzio*.
 Girolamo da Pistoia, cappuccino,
 421.
 Girón («*Gironia*») Anna, *v. Medi-
 naceli duchessa*.
 Giudice di Cellammare cardinal
 Francesco, 361.
 Giula, *v. Gyula*.
 Giulia, famiglia napoletana, 16.
 Giulia-Claudia, famiglia, 409.
 Giurgi Maometto, pasciá di Peter-
 vardino, 130-1.
 Giuseppe d'Austria, re dei romani,
 poi I quale imperatore, 122, 136-
 138, 141-5, 160, 197-8, 260, 265,
 268, 365, 367, 373.
 Giuseppe da Leonessa, cappuccino,
 420.
 Gizzio («*Giptius*») Pietro Marco,
 299.
 Glubosischius, *v. Klobusiczki*.
 Gonzaga Antonio Ferdinando, Giu-
 seppe Ferdinando ed Eleonora,
 figli di Vincenzo, principe di Gua-
 stalla, 279.
 — Ferdinando, principe di Casti-
 glione delle Stiviere («*Castello-
 nensium princeps*»), 279.
 — Ferdinando Carlo, duca di Man-
 tova («*Mantuanus*», «*mantua-
 nus dux*»), 282-3, 285, 326.
 — Francesco, 275.
 — Maria Vittoria, moglie di Vin-
 cenzo, 279.
 — Vincenzo, principe di Guastalla
 («*Guastallensium dux*»), 275,
 279, 288, 311.
 Görgey («*Gergeius*») Emerico, 62.
 Görgöni (Transilvania), 197, 199.
 Goti, 16.
 Gradisca, 243.
 Gran-Varaschino, *v. Nagy Varad*.
 Graziano, canonista, 393.
 Grecia antica, 17, 393.
 — moderna, greci, 68, 70, 132, 135.

- Grigny (« Grinyus ») G. B. de Bassecourt, marchese di, 361.
- Grimani Vincenzo, cardinale, poi viceré austriaco di Napoli, 322, 324-5, 327-8, 333, 357, 361.
- Guastalla, 275, 279, 288.
- Guglielmo I di Nassau, principe di Orange (« Arausicanus »), statholder d'Olanda, 246.
- III, statholder d'Olanda e re di Inghilterra (« rex Angliae », « Guilielmus »), 240-1, 246-9, 253-5, 258, 276, 304, 311, 319.
- Gusmanus, *v. Leganes*.
- Gustavo Adolfo, re di Svezia, 71.
- Győr o Raab (« Iaurinum »), 50-3, 127, 142.
- , tregua del 1664, 52, 91, 93, 95-98, 100, 102-5, 125.
- Gyula (Ungheria), 108, 129, 130, 205, 255.
- Gyulafehérvár (« Alba Iulia »), 169, 171, 174.
- Hagenau (« Agenavia »), 27-8.
- Hannover, Ern. Augusto di Brunswick-Lüneburg, duca e poi elettore di (« Annoveranus »), 270.
- Harcourt, Luigi Enrico de Beuvron marchese, poi duca d' (« Harcurti marchio »), 312-3.
- Heidelberg, 240, 246.
- Heislerius, *v. Heussler*.
- Hellespontus, *v. Dardanelli*.
- Helvetii, *v. Svizzera*.
- Herberstein (von) Giovanni Ottone, 201, 259.
- Hessen-Cassel, langravio di, 266-7.
- Hessen-Darmstadt Giorgio (« Arme-statensium princeps »), 321.
- Heussler Donato, gen. austr. (« Heislerius »), 75-6, 81, 147, 152, 158, 168, 175-6, 214, 269, 271-2, 294.
- Hibernia, *v. Irlanda*.
- Hohenstaufen, re di Napoli, di casa d' (« Svevi »), 15, 17, 418, 423.
- Holstein-Plön (« Holstenius ») Augusto, duca di, « Oberstfeldwachtmeister » dell'elettore di Brandeburgo, 259.
- Hünigen (« Huninga »), 265-7.
- Huszt (« Hust »), 175, 179, 197, 199.
- Iaurinum, *v. Győr*.
- Ibrahim, generale turco, 74-5.
- , generale turco, padre di Kara Mustafá, 51.
- , pasciá di Buda, 49, 55-6, 63.
- , primo visir, 64, 76-8, 90, 102-3.
- , segretario di Rusten pasciá, 152.
- Ifigenia, 378-9.
- Igló (« Iglum »), 62.
- Illiberi, concilio di, 401.
- Illiria, 217, 226.
- Ilok (« Illochum »), 216, 219.
- Imperiali cardinal Renato, 287, 289, 290.
- Impero, *v. Germania*.
- Indiano oceano, 391.
- Inghilterra (« Anglia », « Britannia »), 139, 239-41, 246-9, 251, 253-5, 258, 276, 278, 304, 311.
- , Parlamento (« anglica comitia », « anglicana comitia », « anglicus conventus »), 254, 258, 312.
- Innocenzo III, 418.
- Innocenzo XI (Benedetto Odescalchi), 50, 57, 61, 64, 69, 71, 77, 95, 207, 211, 237, 243-5, 248-9, 254, 259, 420.
- Innocenzo XII (Antonio Pignatelli), 33, 278, 282-8, 292, 295, 304, 322, 324-5.
- interpolator, *v. Bosco*.
- Iolsva (« Iolsua »), 62.
- Ionio mare, 242.
- Iranime, *v. Ischia*.
- Irlanda (« Hibernia »), 278.
- Isabella di Castiglia, 423.
- Isabella Clara Eugenia d'Absburgo, signora dei Paesi Bassi spagnuoli, 32.
- Ischia (« Iranime »), 16, 318, 330, 417.
- , castello, 341.
- Isernia, 354.
- Ismail (« Ismael »), primo visir, 132, 135.
- Italia romana, 404.

- Italia gota, 16.
 Italia moderna, 33, 50, 54-5, 278, 282-3, 285-9, 291-2, 303, 311, 316, 323, 326-7, 336, 344, 369, 423.
 —, feudatari dell'impero, 276-7, 280, 285, 289.
 —, corti, principi, Stati indipendenti («respublicae ac reguli»), 33, 275-7, 279-80, 282, 284-5, 287, 288, 290-1, 293, 295, 304.
 Ivan V e Pietro I Romanov, zar di Russia («Moschi Caesares»), 258.
- Janson, Toussaint («Tosanus») de Forbin de, 295, 354, 361-2.
 Jenö (Ungheria), 129-30, 205, 255.
 Jürük («Iurchensis regio»), 27, 30.
- Kahlenberg, monte, 56.
 Kalocsa o Kalau («Calavia», «Calò»), 27, 29, 76, 127.
 Kamienec in Polonia («Camene-cum»), 48, 90, 134, 241-2, 253, 259.
 Kaposvár («Kaposwiwar»), 84.
 Kara Mustafá, 48-53, 55-8, 63-4, 69, 90, 103, 125, 127, 250.
 Karánsebes, 200, 217, 222, 272.
 Kassa o Kaszsa o Kaskow in Ungheria («Cassovia»), 30, 46, 49, 58-60, 62, 75-8, 117, 120, 158.
 Késmark (Ungheria), 46, 62.
 Ketskemet («Keskmet»), 231, 233.
 Kinsky («Kinskus») Francesco Udalrico, 10, 38-9, 114-6, 121-2, 136, 141, 165, 205-7, 210-2, 250, 253, 256, 295.
 Kionka Bejo, 49.
 Klobusiczki («Glubosischius») Francesco, barone di Szemplin, 157, 167.
 Kloster-Neuburg, 55.
 Koenigsmarkt (von) Ottone Guglielmo, 240.
 Koháry conte Stefano, 147-8.
 Kollonich («Colonictius») Leopoldo, 136, 141, 184, 188.
 Koloszwár o Klausenburg («Claudiopolis»), 169, 173, 175, 177.
- Kovár, 175, 179, 197, 199.
 Krantz («Krantius») Alberto, 415.
 Krems, 56.
- Lacerda, famiglia, 331.
 — Luigi, v. *Medinaceli*.
 Lamberg Leopoldo Giuseppe, conte di, ambasciatore cesareo in Roma, 322, 324-5, 327-9, 333, 356-7, 361, 362.
 —, sua moglie, Eleonora von Sprinzenstein («Lambergensis uxor»), 362.
 Janista, v. *Rispolo*.
 Lanzina y Ulloa Felice, presidente del Sacro Real Consiglio di Napoli («Consilii neapolitani praeses»), 315.
 latina lingua, 5, 11, 16, 18, 147.
 Laudati Antonio da Gaeta, cappuccino, 420.
 — Benedetto, 299, 370, 373.
 Lautzsch («Leutischovia»), 120.
 Lavardin («Lavardinus») Enrico Carlo di Beaumanoir, marchese di, ambasciatore francese a Roma dal novembre 1687 all'aprile 1689, 284.
 Leczinski Stanislaw, re di Polonia, 424.
 Leganes, Diego Felipez Guzmán («Gusmanus») marchese di, 278.
 Leodiensis pontificatus, v. *Liegi*.
 Leone X, papa, 418.
 Leopoldo I («Caesar», «imperator»), 10-1, 22-5, 31-7, 39-41, 45-50, 52-5, 60, 64, 69, 71-2, 74-80, 84, 87-8, 90-7, 99-105, 107-31, 134, 136-8, 142-6, 149-53, 157-67, 169, 175-6, 178, 181-91, 194-203, 205-7, 209-12, 214, 217-8, 222-4, 226, 231-8, 240-4, 247-72, 275-8, 280-6, 289-96, 303-4, 311, 315-6, 319, 322-7, 330, 335-7, 340, 348, 360, 369, 376, 420.
 Leopoldstadt, 142.
 Lepanto, 242.
 Lepido, triumviro, 404, 406.
 Lesley Giacomo, 74-5.
 Letnicze (Ungheria), 40, 49.

- Leutischovia, *v. Lautzsch*.
 Leventii campi, 49, 126.
 Liechtenstein Antonio, principe di, 322.
 Liegi, vescovato-principato («leodiensis pontificatus»), 240, 245.
 Lika-Krbava («Corbavia»), 88, 254, 259.
 Linz («Lincium»), 60.
 Lippa (Ungheria), 108, 129, 203-5, 213-4, 269.
 Lisola («Insula») barone di, padre dello Chassignet (forse Francesco Paolo, diplomat. cesareo e «Hofkammerrat»), 326.
 Lituani, Lituania, 58, 60, 62, 77.
 Livia, moglie di Augusto, 409, 412.
 Livio Tito, 6, 402.
 Loffredo Mario, marchese di Monteforte, 347.
 lombardi, 393.
 Londra, 254.
 Longobardi, 17, 417-8.
 Lorena («Lotharingia») ducato, 262.
 — Carlo, duca di, 34, 36, 39, 50, 52, 55-6, 58-9, 62, 73-5, 77, 82-3, 91, 115, 120, 131-2, 141-2, 145, 147-9, 151, 162, 169, 172-3, 175-7, 181, 186, 190-1, 196, 201, 216-9, 222-5, 231, 234, 248, 250, 259, 261-2, 264-9, 274.
 Lorenzo (san), 417.
 Lorenzo da Brindisi, cappuccino, 421.
 Loreto («Lauretum»), 323.
 Losada (de) Emanuele, 356.
 Lucarelli Giuseppe, 354.
 Lucca, città e repubblica, lucchesi, 275-6, 280-1.
 — arcivescovo, *v. Buonvisi*.
 Lucullo, 390-1.
 Ludovico IV, imperatore, 415.
 Ludovisi, famiglia, 326.
 — Giambattista, principe di Piombino («Populoniensium princeps»), 275, 280.
 Lugos, 203, 205.
 Luigi IX (san), re di Francia («divus Ludovicus»), 321.
 — XIV («Galliae rex», «Ludovicus»), 20, 31-2, 47, 55, 71-2, 77, 159, 180, 240, 243-7, 249-50, 254, 259, 264, 268, 275-6, 282-5, 287-289, 304-5, 308, 310-3, 315, 324, 340, 358, 362, 424.
 Luigi di Borbone, il gran Delfino, figlio del precedente («Galliarum Delphinus», «Delphinus»), 240, 246, 266, 306, 308, 424.
 — XV di Francia, 424.
 — II d'Ungheria, 139, 172.
 Luisa Maria di Savoia, moglie di Filippo V, 312, 362.
 Luna (de) Domenico, 352.
 Lussemburgo ducato, 72, 159, 244.
 Macchia, *v. Gambacoria*.
 Macedonia, 126, 139.
 Machiavelli Niccolò («rei politici»), 408.
 Macrobio, 397.
 Madrid («Matritum»), 310, 312.
 Magonza («Maguntia»), 37, 240, 246, 254, 259, 265, 267-8.
 —, arcivescovo elettore, Giovan Filippo von Schönborn, 23.
 Magyarkanizsa («Canissa»), 129, 214, 219, 255, 270.
 Mahmud agá, 87-8, 91-4, 96-101, 103.
 Malta, ordine gerosolomitano e sua flotta, 22-3, 31, 242.
 Malvasia, 258.
 Manfredonia, 356.
 —, castellano, *v. Benavides*.
 Mansfeld («Mansfeldius») Enrico Francesco, conte di, 293, 326.
 Mantova («Mantua»), città e ducato, 282, 284-5, 288, 291, 314.
 —, duca, *v. Gonzaga Ferdinando Carlo*.
 —, presidio francese introdotto nel 1701, 312.
 Maometto profeta, 133-5, 150.
 — IV, gran sultano, 48, 51, 54, 63, 76, 78, 87, 89-91, 93, 95, 98, 105, 117-9, 125, 127, 132-4, 142, 149, 157, 159, 161, 164, 243.
 — agá, 97-9, 101-6, 124-8, 130, 161.

- Maometto, pasciá, 216, 221, 226.
- Maramaros o Marmarosch, contea ungherese (« Maramarosiniensis ager »), 180, 236.
- Marcello, nipote di Augusto, 408-9.
- Marchovitz, *v. Markovecz*.
- Mar del Nord (« Britannicum mare »), 304, 393.
- Margherita Maria d'Absburgo (ramo di Spagna), prima moglie di Leopoldo I, 23, 31-2, 46.
- Maria Stuart, moglie di Guglielmo d'Orange, 254.
- Maria Anna d'Absburgo (ramo imperiale), moglie di Filippo IV di Spagna, 31-2, 145.
- Maria Anna di Neuburg, vedova di Carlo II di Spagna (« vidua regina »), 306.
- Maria Antonia d'Absburgo (ramo imperiale), moglie di Massimiliano Emanuele di Baviera, 32.
- Maria Beatrice d'Este, moglie di Giacomo II Stuart, 254.
- Maria Casimira de la Grange d'Arquien, moglie di Giovanni Sobieski, re di Polonia, 47.
- Maria Teresa d'Absburgo (ramo di Spagna), moglie di Luigi XIV di Francia, 31-2, 304, 424.
- Marsata Anselmo, cappuccino, 419.
- Markovecz (« Marchovitz »), 74, 77.
- Maros fiume (« Maroscum », « Marusium »), 84, 108, 129, 203-5, 214, 237, 255, 273.
- Marrucini, *v. Abruzzo*.
- Martina, *v. Caracciolo Giambattista*.
- Martinitz Giorgio Adamo, conte di, 52.
- Masaniello, Tommaso Aniello d'A-malfi da Napoli, detto, 338.
- Mascardi Giacomo, 6.
- Massa-Carrara ducato, 280.
- Massa Giuseppe, custode dell'armoria del Castelnuovo di Napoli (« armamentarii curator »), 333-5.
- Massimiliano Emanuele di Baviera, principe ereditario, poi duca-elettore, 32, 37, 56, 72-3, 83, 148, 211, 216-26, 231-3, 245, 265-8, 273, 275, 277, 292.
- Mastellone Francesco, 300.
- Pietro Paolo, eletto del Popolo nella città di Napoli (« tribunus plebis »), 307, 309, 340-1.
- Mattia Corvino, re d'Ungheria, 138.
- Mauritania antica, 392.
- Maurocenus, *v. Morosini*.
- Maurokordatos de Scarlatti (« Maurocordatus ») Alessandro, 97, 99, 100, 231, 233.
- Mazzaccara Tommaso, 300.
- Mazzarino Giulio, 25.
- Mazzella Scipione, 16.
- Medici di Firenze (de') Cosimo III, *v. al nome*.
- Medici di Napoli (de') Giuseppe, princ. d'Ottaviano (« Medicaeus », « Octavianensium princeps »), reggente della Gran Corte della Vicaria e, in quanto tale, capo di polizia della città di Napoli e dei suoi casali, 305, 313, 315, 320, 323, 328-9, 331, 334, 336, 340, 357-8, 361.
- Ottaviano, duca di Sarno (« Sarnensium dux »), figlio del precedente, 347, 354.
- Medinaceli Luigi de Lacerda, duca di, viceré di Napoli (« Coelime-tinensium dux », « Lacerdius », « Ludovicus », « prorex »), 305-9, 311, 315, 318-23, 325-36, 340-3, 345-7, 349-50, 353-62, 398.
- suo ex cocchiere, *v. Anastasio*.
- suoi figli, 334.
- sua moglie (« Gironia », « pro-regina »), Anna Girón de Las Nieves, 331, 343.
- Mediterraneo, 69, 275, 278-9, 304.
- Mentore (il vasaio romano), 394.
- Mercado Gregorio (« Mercatus »), reggente del Collaterale, 315.
- Mercuriale Girolamo, 395.
- Mercy (von) Florimondo, 76.
- Metello, 394.
- Metello pontefice, 397.
- Michele Koribut-Wiesnowiecki, re di Polonia (« rex Poloniae »), 52.

- Milano, Milanese, ducato di Milano, Milanese, 244, 275, 277-9, 290, 312, 314, 316, 359.
 — feudi (« beneficia ») di don Livio Odescalchi, 324.
 Mincio, 314.
 Miranda, *v. Caracciolo Giulio*.
 Mirandola, Brigida Pico della, duchessa reggente della Mirandola pel nipote minorene Francesco Maria (« mirandulanus dux »), 314.
 Miro (de) Vincenzo, 300.
 Misztra (« Mistra »), 242.
 Modena, città e ducato (« Mutina », « Mutinenses »), 276, 285, 288, 291, 420.
 — duchi, *v. Este*.
 Modona in Morea (« Modones »), 242.
 Mohász, battaglia di (« Mohatium », « Mohatiani campi »), 130-2, 151, 172.
 Moldavia, 43, 55, 107-8, 110, 125, 129, 136, 139, 171, 179, 188, 190-192, 195, 237, 241, 253, 255-7.
 —, principe di, *v. Cantacuzeno*.
 Moles Francesco, duca di Parete, sua moglie, suo figlio, sua nuora, 360.
 Monaco di Baviera (« Munachium »), 218.
 Monasteriensis pax, *v. Muenster*.
 Monastir (« Monasterium »), 188.
 Monferrato (« Monsferratus »), 275, 277, 285, 326.
 Monmélian o Monmegliano in Savoia (« Momilianum »), 275, 278.
 Montecalvo, *v. Pignatelli Pompeo*.
 Montecuccoli Raimondo, 27-8, 144, 146.
 Monteforte, *v. Loffredo*.
 Montefusco, 330.
 —, preside della provincia di, *vedi Parisano*.
 Morava, fiume, 259, 268, 283.
 Moravia, 49, 74.
 Morea (« Peloponnesum »), 88-9, 242, 258, 290.
 Mori di Spagna, 32.
 Morlacchi, 64.
 Morosini (« Maurocenus ») Francesco, 240, 242.
 Mosca Felice, 3, 365.
 Moschi, *v. Russia*.
 Moschi Caesares, *v. Ivan V e Pietro I Romanov*.
 Muenster, tregua di (« Monasteriensis pax »), 262, 283.
 Mumia, famiglia napoletana, 16.
 Munachium, *v. Monaco di Baviera*.
 Munkács (« Mungactium »), 39-41, 49, 77, 80-1, 111-3, 115, 117-8, 121, 137, 142, 157-68, 175, 177-178, 219.
 Murano, terra dell'appennino campano (« Apennini montes Campaniae ab oriente proximi »), 355.
 —, chiesa di Santa Maria Incoronata, 370.
 Murány di Ungheria (« Muranum »), 65.
 Mustafá Köprili, primo visir, 132, 135, 217, 222, 233, 243, 253, 258, 269, 272, 273.
 musulmani, maomettani, 52, 61, 161, 188, e *v. Corano*.
 Mutina, Mutinenses, *v. Modena*.
 Nádasdy, feudo, 45.
 — (« Nadasdius ») Francesco, 40, 46-7.
 Nagyszeben (« Cibinium »), 169, 171, 173-4, 185, 191.
 Nagyvarad (« Varasdinum »), 81, 95, 98, 107-12, 117-8, 121, 124, 126-7, 129, 132, 142, 151-3, 162, 177, 182, 184 n., 188, 203, 205, 213-5, 255.
 — pasciá nel 1683, 76-7.
 Nanchiz effendi, 134.
 Napoli d'Italia città, 11, 15-6, 22, 297, 306-7, 311, 313, 316-7, 320, 321, 325-32, 340-1, 356-7, 359, 369-70, 412, 421.
 — accademia Palatina istituita nel 1697 dal Medinaceli (« literariae dissertationes pro eruditione proregis »), 338, 389.
 —, alberghi (« hospitia »), 329.

- Napoli, amministrazione comunale o tribunale di San Lorenzo (« civitas »), 319.
- , annona, 308.
- , archivio della regia Zecca (« aerarium »), 17.
- , archivi giudiziari custoditi in Castelcapuano, 339.
- , archivi municipali custoditi in San Lorenzo, 339.
- , aristocrazia, famiglie nobili, nobili, nobiltà, patriziato, ecc. (« nobiles », « patritii », « proceres », ecc.), 15-6, 305-6, 308, 311, 313, 321, 326, 336, 338, 340, 344-51, 358, 373.
- , arte della seta (« sericarium corpus »), 308.
- , artigiani e bottegai (« artifices ac mercatores »), 340.
- , austriacanti, vedi, qui sotto, *partito austriaco*.
- , banchi (« argentariae mensae »), 307, 358-9.
- , banco dell'Annunziata, 359.
- , canonici lateranensi (« iohannitae canonici »), 371.
- , carceri: dell'Arcivescovato, 339; — dell'Arte della lana e dell'Arte della seta a Port'Alba (« lanariorum custodiae », « sericarium custodiae »), 337; — del grande Almirante (« navalium carceres »), dei macellai, della Nunziatura pontificia, dell'Uditore dell'esercito (« militarium carceres »), della Vicaria in Castelcapuano, 339.
- , case ricche, 358.
- , castelli in genere (« arces »), 308, 358.
- , Castelcapuano, 338-9, 352, 357.
- , Castello (torrione) del Carmine (« arx ad Mercatum extructa », 308, 348; — castellano (« praefectus »), 348.
- , Castelnuovo (« arx » per antonomasia), 319, 331-6, 342-3, 346, 348, 356, 359, 370-1; — arco di trionfo di Alfonso I d'Aragona, 332; — chiesetta di Santa Barbara (« arcis sacra aedes »), 370-1; — uno dei cappellani (« curio sacrorum »), v. *Filippis (de) Pasquale*; — presidio spagnuolo, 325.
- Napoli, Castel dell'Ovo, 356.
- , catacombe (« ptochotropheium ») di San Gennaro extra moenia, 332-3, 335.
- , cavalcata del 6 gennaio 1701 (« solemnitas per urbem obequitantium pompa »), 311.
- , ceto forense, 305.
- , ceto medio o borghesia (« mediocris civium ordo »), 306, 308, 336, 340-1, 350.
- , chiese e conventi, 313; — di Sant'Agnello a Caponapoli, 352; — di Santa Chiara, 339, 351-2; — di San Domenico maggiore, 370-373; — di San Domenico Soriano, 351; — del Gesù Nuovo (« iesuitarum aedes », « iesuitarum coenobium »), 352; — di San Lorenzo, sede dell'amministrazione comun. (« septemvirales aedes »), 359, 344, 349, 352-4; — di Santa Maria del Carmine, 357; — di Santa Maria La Nova, 357; — di Monteoliveto (« Olivetanorum coenobium »), 357; — dei Monti fuori Porta Medina (« desertum coenobium extra Medinam portam »), 329; — di San Paolo Maggiore, 353; — di San Pietro a Maiella, 351; — dei Santi Severino e Sosio, 299, 370.
- , Collaterale Consiglio (« Senatus », « Summus Senatus », « Summus togatorum senatus »), 306, 345, 373.
- , Collegio Massimo dei gesuiti al Gesù Vecchio (« iesuitarum collegium »), orologio (« horaria machina »), 358.
- , Consiglio reale sacro (« Consilium neapolitanum »), 357.
- , consultori del popolo (erano dieci, donde « decuriones plebis »), 307, 341, 345, 347-8, 373.

- Napoli, domenicani in genere, 371.
- , eletti o componenti l'amministrazione comunale (sei nobili più quello del Popolo, donde « septemviri »), 310-1, 339, 341.
- , eletto commissario o « mensario » delegato di mese in mese a soprintendere ai pesi e misure e alla qualità delle vettovaglie (« septemvir menstruus aedilis »), 308.
- , eletto del Popolo (« tribunus plebis »), v. *Mastellone P. P.*
- , Fosse del grano (« horreum publicum »), 339, 351.
- , francesi dimoranti, 350, 352.
- , frati, monaci (« coenobitae ») e loro sfrenato austriacantismo, 313, 314, 355, 359, 361.
- , gesuiti in genere, 354; — loro provinciale, 329.
- , giardini (« horti ») pensili di casa Navarrete, 352.
- , Giunta d'inconfidenza o di Stato istituita nel marzo 1701 contro gli austriacanti (« extra ordinem maiestatis quaestio », « iudicè maiestatis », « maiestatis iudicium »), 315, 329, 334-5, 340, 357.
- , guardia svizzera del viceré (« Helvetiorum stipatus »), 357.
- , largo di Palazzo (« aedium regiarum area »), oggi Piazza Plebiscito, 342.
- , Macello, 315.
- , marinai spagnuoli, 321.
- , Mercato del Carmine, 308-9, 337-8, 348, 357.
- , monasteri femminili in genere (« sanctimonialium claustra »), 340.
- , palazzi: arcivescovile, 352; — Gaetani di Sermoneta, 357; — reale (« regia », « regiae aedes »), 315, 332, 334, 341-3, 350, 359; — del duca di Teleso dirimpetto la chiesa di S. Carlo all'Arena e suo diroccamento, 318, 357; — Ulloa, oggi Sirignano, alla Riviera di Chiaia (« Felicis Lanzinae domus »), 334.
- Napoli, partiti: austriaco o absburgico (« Germanorum partes »), 337-8, 340, 369; — franco-spagnuolo o angioino o borbonico (« Hispanorum partes »), 340.
- , plebe, popolo basso, ceto plebeo, ecc. (« plebs », « ima plebs », ecc.), 305-6, 308, 311, 313, 321, 326, 330, 336-41, 343-6, 348, 357.
- porte: Alba, 351; — Capuana, Reale (o dello Spirito Santo) e di San Gennaro, 352.
- , porto 344-5, 359.
- , presidio spagnuolo (« Hispanorum vires »), 336, 345, 347, 350, 352.
- quartieri popolari (« vilioris urbis tribus »), 345, 348.
- , rivoluzione del 1647-8 (« civile bellum contra regios », « popularis tumultus »), 336, 338, 422.
- santi protettori (« urbis divi tutelares »), 355, e v. *Gennaro (san)*.
- sedili o seggi o piazze (« curiae »): di Capuana e di Montagna, 16; — di Nido e di Porto, 16, 360.
- , tari di nuova coniazione con l'effigie di Filippo V (« philippaei nummi »), 315.
- , teatro di San Bartolom. (« theatrum » per antonomasia), 318.
- , tribunali in genere, 338.
- , uffici daziari (« portorium vel vectigal »), 337.
- , vaticali, ossia contadini recanti vettovaglie dai casali vicini (« pagani qui de vicinis vicis ad nundinas venerant »), 338.
- , vie, strade, contrade: dell'Arcivescov., 352; — Conceria (« Coriariorum via »), 337; — Donna-regina (« suburbium Divae Mariae virginum reginae »), 321; — « Franciscana » (probabilmente l'odierna via Santa Brigida, che si chiamava alla fine del Seicento « Galitta di don Francesco » dalle case, ivi sorgenti, di Francesco de Tovar, governatore della Ga-

- letta, dopo la conquista fattane da Carlo V), 371; — « Gusmana », detta poi « discesa del Gigante » (principio dell'odierna « Santa Lucia »), 342; — Medinaceli (« Coelimetinensis via »), oggi Riviera di Chiaia, 334; — Pendino o Selleria (« Penninum »), 349; — Pietra del Pesce a Porta Capuana (« piscatorum macellum »), 337; — di San Biagio ai Librai (« Librariorum »), 353; — di San Giovanni a Carbonara (« Carbonaria »), 352; — di San Lorenzo, 351; — di San Sebastiano, 351; — di Toledo, oggi Roma (« Toletana »), 342-3, 350, 371.
- Napoli, Vicaria, gran Corte della, 357.
- Napoli d'Italia, ducato, 17.
- Napoli d'Italia, regno (« Regnum » per antonomasia), 17, 238, 305-7, 309-11, 313, 315-7, 319, 321, 323, 325-6, 328, 330-1, 333-4, 337, 341, 344, 346, 353, 361, 365, 367, 369, 376, 423-4.
- , baroni, feudatari, feudi (« beneficia », « beneficiarii », « proceres »), 17, 305, 319, 341, 357.
- , città marittime della plaga vesuviana o « del cratere » (« maritimae crateris urbes »), 341.
- , comando in capo dell'esercito (« praefectura castrorum »), 326.
- , commercio, 359.
- , commissario della Campagna o Campania, 341.
- , confini con lo Stato della Chiesa, 321.
- , connestabilia (grande) (« magnum regis stabuli comitatum »), 324.
- , fortezze (« munimenta »), 358.
- , galee regie (« classis »), 320.
- , parlamento (« maiora Regni comitia »), 311.
- , presidi delle provincie, 341, 354.
- Napoli di Romania (« Neapolis »), *v. Nauplia*.
- Nassau d'Orange (« Arausicani », « Nassavii »), famiglia, 240, 246, 247.
- Guglielmo I e Guglielmo III, *v. ai nomi*.
- Nauplia (« Neapolis »), 242.
- Navarrete Nicola, marchese di La Terza, 342, 347-8, 352.
- Navarrino, 242.
- Negroponto città, 242.
- isola (« Euboea »), 43, 240, 242, 249, 257.
- Nero mare (« Euxinus »), 171, 241, 273.
- Nerone, 16, 140, 391, 393-4, 398, 405.
- Nerva imperatore, 170.
- Neomagensis pax, *v. Nimega*.
- Neosolium, *v. Beszterazsbánia*.
- Nicomede Nicola (o Francesco?) e Ottavio, armaiuolo, 334.
- Nicopoli, 255.
- Niester, *v. Dniester*.
- Nimega, pace di (« Neomagensis pax »), 48, 244, 262.
- Nisza o Nisch (« Nissa »), 222, 232, 253, 255, 259, 269-73, 289.
- Nitriensis pontifex, *v. Pálffy*.
- Nógrad (« Novigradum »), 75, 114.
- Nola città (antica), 412.
- Nola, contea, 326.
- Normanni, re di Napoli, 17, 418, 423.
- Novellara, conte di, 275, 279.
- Novigradum, *v. Nógrad*.
- Numantini, 405.
- Nureddin (« Nuradinus »), 191.
- Nyitra, vescovo di, *v. Pálffy*.
- Obizzi (degli) (« Obicius ») Ferdinando, 275, 277.
- Occitanie, 420.
- Odescalchi Livio, 27-8.
- Olanda, olandesi (« Batavia », « Batavorum respublica », « Hollandia », ecc.), 25, 139, 235, 237, 239-40, 244, 246-7, 249, 251, 255, 258, 276, 278, 304, 311-2, 316, 319.
- , statolderato, 247.

- Omero, 15, 393.
 Orange, *v. Nassau d'Orange*.
 Orawa (« Arva »), 46-7.
 Orléans (« Aurelianus ») Filippo di
 Borbone, duca d', 243.
 —, sua moglie, Elisabetta Carlotta
 di Neuburg, 243, 246.
 Osman, pasciá di Erlau, 80-1.
 Osman Gengienes, 132, 135, 215,
 217, 220-2, 231-2, 253, 258.
 Osmanidi, famiglia, 65, 101.
 Ottaiano, *v. Medici di Napoli*.
 Ottavia, sorella di Augusto, 408.
 Ottavio, 398.
 Ottone, imperatore romano, 140, 406.
 Ottone di Frisinga, 415.
 Palaslava, 174, 196.
 Palatinato del Reno, 246.
 —, elettori, *v. Carlo e Filippo Gu-*
glielmo di Neuburg.
 Palermo, 424.
 Pálffy ob Erdöd Janos (« Pal-
 phius »), generale austriaco, 142,
 291.
 — vescovo di Nyitra, cancelliere
 d' Ungheria, 143.
 Paliano, feudo, 6.
 Palota, fortezza, 142, 219.
 Panciatichi (« Panciaticus ») Bandi-
 no, 283.
 Panzuti (« Pansutus ») Saverio,
 338, 359.
 Paolo V, papa, 419.
 Pápáy (« Papaius ») Stefano, 77.
 Papiirii, famiglia napoletana, 16.
 Papp (« Pappa »), 142.
 Pappacoda Federico dei principi di
 Centola, 386.
 Parete, *v. Moles*.
 Parigi (« Parisium »), 284.
 —, parlamento (« parisienses pa-
 tres »), 310.
 —, Sorbona, 284.
 Parisano Luigi, preside di Monte-
 fusco, 330, 349.
 Parma ducato, 282, 285, 288, 291,
 424.
 —, duca, *v. Farnese*.
 Partenope, sirena, 15.
 Parti, 41, 393, 403.
 Pascale Francesco da Sessa, cap-
 puccino, 421.
 Patak (« Patachum »), 40, 49, 76.
 Patrasso, 242.
 Patria, lago, 417.
 Pecs o Fünfkirchen (« Quinque
 Ecclesiae »), 84, 129.
 Pedemontani, *v. Piemonte*.
 Peloponnesum, *v. Morea*.
 Peñaranda, don Gaspare di Braga-
 monte y Guzmán, conte di, viceré
 di Napoli dal 1659 al 1664 (« mo-
 derans neapolitanum regnum »),
 22.
 Pérez y Araciel (« Aracoeli ») A-
 lonso, luogotenente della R. Ca-
 mera della Sommara in Napoli
 (« aerarii praefectus »), 315, 357.
 Persia antica, 70.
 — moderna, 40-2, 50, 54, 59, 61,
 68-70, 102, 105; — sciá o sofi
 (« sophus »), 41, 61, 69.
 Pest, 73, 84.
 Petagna Partenio, principe di Tre-
 bisacce, 347.
 Petau (« Petavius ») Pietro, 415.
 Pétervárad (« Petervardinum »),
 91, 130-1, 133, 150, 216, 219.
 Petnehazy (Pethnasius) ufficiale del
 Thököly, 62.
 Petronio Arbitro, 393, 396.
 Philippsburg (« Philisburgum »), 240,
 246, 265-7, 283.
 Piccolomini Giuseppe, duca della
 Valle, 348, 354.
 Picentes, *v. Abruzzo*.
 Pico della Mirandola, *v. Mirandola*.
 Piemonte (« Allobroges », « Pede-
 montani »), 244, 275-6, 278.
 Pietro il Crudele, re di Castiglia,
 331.
 Pietro I di Russia, *v. Ivan V*.
 Pietro II di Portogallo (« Lusita-
 niae rex »), 304.
 Pignatelli Ant., *v. Innocenzo XII*.
 — Francesco, arcivescovo di Na-
 poli, 299.
 — Ippolita dei duchi di Termoli,
 320.

- Pignatelli Pompeo, duca di Montecalvo, 357.
 Pío Carlo, cardinale, 244.
 Piombino (« Populonenses »), 275, 279-80, 326.
 —, principe, *v. Ludovisi*.
 Pirenei, 16.
 Pirotum, 269, 273.
 Pirro, re d' Epiro, 20.
 Planasia isola (Pianosa), 409.
 Plastina Antonio, 339.
 Plessius, *v. Richelieu*.
 Plinio il vecchio, 392-3.
 Po (« Padus »), 314, 393.
 Podolia, 179, 241.
 Polacchi, Polonia, diete polacche, ecc. (« Polonenses », « Sarmati », ecc.), 18, 40, 42, 45, 47, 49, 50, 52-6, 58, 61, 63-4, 69, 71, 77-8, 82, 87-90, 95, 102, 104, 128, 136, 139, 172, 175, 178, 180-2, 188, 191, 232, 236-7, 240-2, 248, 253, 256-7, 259-60, 264, 424.
 —, ambasciatore a Vienna, Michele Hacki, 95.
 —, gran cancelliere, 47.
 — re, *v. Giovanni Sobieski*.
 Policastro, *v. Carafa Giovanni*.
 Polluce, 378, 380.
 Pompeo il grande, 390, 403-4.
 — Sesto, figlio del precedente, 406.
 — Sesto console, 413.
 Populonenses, *v. Piombino*.
 Populonensium princeps, *v. Ludovisi*.
 Porta Ferrea, *v. Vas-Kafa*.
 Portocarrero, Luigi Emanuele Fernández de, 312.
 Portogallo (« Lusitania », « Portugallia »), 276, 304, 311.
 Posonium, *v. Pozsóny*.
 Possega, *v. Pozsega*.
 Potoschius, *v. Proski*.
 Pottendorf, 46, 231, 234, 242, 248, 250, 254, 260.
 Pozsega (« Possega »), 149.
 Pozsony o Presburgo (« Posonium »), 62, 72, 120, 139, 142-3, 145.
 —, dieta del 1687, 122, 136, 138, 141-3, 293.
 Pristina, fortezza, 270.
 Proculi, famiglia napoletana, 16.
 Proski (Potoschius) Samuele, rappresentante polacco alle trattative di Pottendorf, 256.
 Przekop (« Chersonessus Taurica »), 258.
 Puglia (« Apulia »), 323, 327, 417.
 Pulvilli, famiglia napoletana, 16.
 Puteolano agro, 334.
 Quinque Ecclesiae, *v. Pecs*.
 Raab, *v. Györ*.
 Rabatta Rodolfo, 58-60, 120, 206-7, 211, 294.
 Racquoschius, *v. Radziejowski*.
 Radziejowski (« Racquoschius ») Michele Stefano, 257.
 Ragoctius e simili, *v. Rákóczy*.
 Ragusa, Ragusei (« Epidaurii »), 68, 238, 253, 255.
 Rákóczy (« Ragoctii »), famiglia, 49, 161, 163, 194.
 — Francesco I (1645-1676), 40, 46, 47, 49, 166; — sua vedova sposata poi col Thököly (« Ragoctia »), *v. Zrínyi El. Ver.*
 — Francesco II (1676-1735) e Giuliana (1672-1717), figli del precedente (« pupilli Ragoctii »), 49, 157-61, 163-8.
 — Giorgio I (1593-1648), 45, 78.
 — Giorgio II (1621-1660), 46, 78, 180-1, 272.
 — Sigismondo (1595-1620), 78.
 Ramnusia, 170.
 Rasciani, 205, 237.
 Ratisbona, dieta di, 23, 210, 242, 245, 262, 285, 293.
 Rébenac (« Rebenacius ») Francesco du Pas, marchese di Feuchères (« Focheresius ») e conte di, 287-8, 291, 295.
 Recco Giambattista, 350.
 Reggio Emilia, 420.
 Renania (« Rheni accolae »), 311.
 Reno di Germania, 27, 47, 55, 72, 244, 246, 249, 254-5, 257, 259, 261-2, 264-8, 278, 283, 311-2, 410.

- Riccardo II principe normanno di Capua, 417.
- Riccia (« Aricia »), principe e principessa della, *v. Capua (Di)*.
- Richelieu Armando du Plessis de (« Plessius »), 25.
- Rispolo Nicola detto Alimento, schermitore (« lanista quidam »), 333, 356.
- Rocca Saverio, 338, 359.
- Rocella, feudo, 22.
- Rodi, 412.
- Rodolfo I, imperatore, 280.
- II, imperatore, 44, 195.
- Rofrano, *v. Capece Girolamo*.
- Roma antica, repubblica romana, impero romano, romani e simili, 10-1, 15-7, 40-1, 171, 389, 401-13.
- , annona, 413.
- , cene sontuose, 389-400.
- , colonie, 66.
- , colonna Traiana, 169, 171.
- , consolato, consoli, 402-3.
- , decemviri, 403.
- , dittatori, dittature, 402.
- , giureconsulti, 401, 413.
- , gladiatori, 405, 413.
- , imperatori, 406.
- , *lex regia de imperio*, 405, 410.
- , palazzo di Nerone, 394.
- , piratica guerra, 405.
- , plebei, 402, 406-7.
- , pretoriani, 68, 413.
- , provincie, 407-8.
- , re, 401-2.
- , Senato, 170, 406-8, 412-3.
- , servile guerra, 405.
- , soldati, 170-1.
- , tribuni militari con potestà consolare, 403.
- , tribuni della plebe, 403, 407.
- Roma pontificia, 52, 57, 70, 284, 287, 292, 295, 306-7, 311, 316-8, 321-2, 325-9, 331, 354, 356, 361, 418, e *v. Stato pontificio*.
- , agenti diplomatici di potenze straniere (« principum regumque legati »), 324.
- , agenti diplomatici e non diplomatici di casa d'Austria (« caesarei administri »), *v. Grimani e Lamberg*.
- Roma, ambasciatore francese nel 1691, Carlo d'Albert, duca di Chaulnes, 283, 295.
- , conclave del 1700 (« comitia pontificia »), 312.
- , nobiltà austriacante (« romani proceres germanicarum partium »), 313, 316.
- Rosenberg, 62.
- Rosenberg-Orsini Andrea Volfango, 141, 210.
- Rosnavia, *v. Roznyó*.
- Rota Nicola, 299.
- Rozsnyó (« Rosnavia »), 62.
- Ruffo Fabrizio, cavaliere gerosolomitano, 347.
- *** principe di Sant'Antimo, 347.
- Ruggiero II Normanno, re di Sicilia e di Napoli, 423.
- Russi, Russia (« Moschi », « Moschus »), 40, 42, 50, 54, 59, 69, 88-90, 102, 104-5, 128, 175, 181, 240-2, 253, 258.
- , ambasceria a Leopoldo I e a Venezia nel 1687 (Boris Petrovic Seremetev, Ivan Ivanovic Caadaev, Protasij Ivanovic Nikiforov e Ivan Volkov), 104.
- , zar (« Caesares »), *v. Ivan V e Pietro I*.
- , zarina (« moschica imperatrix »), *v. Anna Ivanowna*.
- Rustein, pasciá di Erlau, 76, 111-3, 147-52.
- Sabaudia, *v. Savoiardì Stati*.
- Sabbioneta, duca di, 275, 279.
- Salentina, penisola, 17.
- Salerno, feudo con titolo di principe, 326; — principato longobardo, 17.
- Salica, legge, 305.
- Sallustio, 6, 389, 394.
- Salmos, 203-4.
- Saluzzo (« Salutium »), 275-6, 292.
- Samboch, *v. Szamboch*.
- Sammiclosiana, *v. Szentmiklos*.

- Sanctus Gottardus, *v. Szent-Gottard*.
- Sanctus Iobus, *v. Szent-Job*.
- Sangro o Sanguine, fiume, 378.
- (di) Carlo dei duchi di San Lucido, già colonnello austriaco («tribunus militum»), 316-7, 324, 327-8, 330, 332, 335, 351, 353, 356, 360, 363-86.
- (di) Scipione, duca di Casacalenda, 347.
- San Lucido, *v. Sangro*.
- Sannio, 417.
- Santa Maura, penisola, 242.
- Sant'Antimo, *v. Ruffo*.
- Santobuono, *v. Caracciolo Carmine*.
- Santo Stefano (Sant'Estevan dal Puerto) Franc. Benavides («Benavidius») conte di, già viceré di Napoli, 318, 321, 360.
- San Vito, *v. Caracciolo Lucio*.
- Saponara, Filippo Sanseverino duca della, 48-9, 62.
- Saraceni, 17, 332.
- Sardegna, *v. Carlo Emmanuele III*.
- Sarno, *v. Medici di Napoli (de)*.
- Sarvascum, *v. Szarvas*.
- Sassonia famiglia, 415.
- Sassoni, Sassonia, 82, 267.
- , duca elettore, *v. Giov. Giorgio*.
- Sassoni di Transilvania, 169, 171, 172, 174-5, 178, 180, 184, 187, 198.
- Savioni Francesco, residente («ablegatus») veneto a Napoli, 314.
- Savoia (di) Eugenio e Vittorio Amedeo II, *v. ai nomi*.
- Savoirdi Stati («Sabaudia»), 275, 276, 304, e *v. Piemonte*.
- Scandinavia, 16.
- Scerepa, *v. Szerep*.
- Schärffenberg (v.) Feder., 173, 225. «scommia», voce dialettale napoletana derivata dal gergo militare tedesco (da «es kommt?»), 330.
- Schulz (von)*** («Schultius»), 74-5, 120.
- Scizia, 64, 172.
- Sclavonia, *v. Slavonia*.
- Segedinum, *v. Szeged*.
- Segeste, 194.
- Seitane, sarraschiere turco, 58, 64, 73-4.
- Selim II, gran sultano, 87, 89.
- Semendria, *v. Szendrő*.
- Seneca, 391-2.
- Sennel Emerico, cappuccino e vescovo di Vienna, 420.
- Serafino da Napoli, cappuccino, 421.
- Serawius, 142, 148.
- Serbia («Servia»), 43, 126, 139, 221, 246, 255, 268, 273.
- Serényi («Serenius») conte Francesco Giuseppe, 217, 225.
- Sermoneta, *v. Gaetani*.
- Serra Francesco, 347.
- Sersale Nicola, 334.
- Sessa Aurunca, cattedrale, 421.
- Severo Settimio, imperatore, 393.
- Siausch («Siaus»), pasciá, 132-4.
- Sicilia, 306, 316, 361, 406, 424.
- , galee regie («siciliensis classis»), 343, 346.
- , viceré («prorex»), *v. Veraguas*.
- Siclos, *v. Szikla*.
- Sigetum, *v. Sziget*.
- Siglo, *v. Szikla*.
- Sigmaringen (von) Fedele, cappuccino, 420.
- Silla, 403.
- sirene, 15.
- Sirmius, *v. Szirma*.
- Slavia («Sclavonia»), 22, 25, 43, 53, 139, 149, 160, 175, 215, 223, 243, 255, 268, 364.
- inferiore, 131.
- Slesia («Silesia»), 50, 55.
- Sobieski Giacomo, 242.
- Giovanni, *v. al nome*.
- Sofia città, 215, 222, 259, 273.
- Soissac (de) Angelo, cappuccino, 420.
- Solimano II, gran sultano, 43, 53, 56, 59, 60, 71, 75, 93, 95, 125-6, 216, 218, 226, 237.
- III, gran sultano, 132, 134-5, 151, 161, 231-2, 240, 243, 248, 250-1, 253, 256, 258.

- Solimano, serraschiere, poi primo visir, 58, 64, 78-9, 81-3, 87-8, 90-2, 94-103, 105, 112, 130-5, 142, 147, 149-50, 157, 160-1, 172.
- Soprony o Oedemburg (« Edemburgum »), 142.
- Sora, 356, 421.
- Spada cardinal Fabrizio, 282-3.
- Spagna (« Hispania », « Hispani »), 32-3, 68, 144-6, 238, 246, 249, 275-6, 278-80, 282, 290, 292, 304, 305, 310-1, 315-7, 319, 325-6, 335, 361-2, 409, 423-4.
- , cariche di corte (« aulae ministeria »), 312.
- , Consiglio delle Indie occidentali, presidenza (« Indiarum praefectura »), 360.
- , Consiglio di reggenza (« summus Senatus ») nel breve interregno dopo la morte di Carlo II, 306.
- , magistrati soprannumerari (« super numerum »), 312.
- , monarchia (Spagna propriamente detta, Italia spagnuola, Fiandra spagnuola, domini transoceanici), 303-4, 308, 310, 312, 315, 360.
- , ordine cavalleresco di Sant' Iago (« Sancti Iacobi equites »), 360.
- , regina vedova (« vidua regina »), *v. Maria Anna di Neuburg*.
- , reali, 401.
- Sparta, 242.
- Spinola, *v. Balbases*.
- Spira, 240, 246.
- Spork (von) Giovanni, 181.
- Staffarda, 275-6.
- Starhemberg (« Staremburgius ») Ernesto Ruggiero, 53, 142, 210, 253, 256, 292-3, 295.
- Guido, 203-5, 269, 273.
- Stato pontificio (« ditio pontificia », « territorium pontificium »), 242, 279, 323, 329.
- feudi (« beneficia ») di casa Gaetani, 322.
- Stefano santo, re d' Ungheria, 120, 142.
- Stigliano, principato, 326.
- Stiria, 214, 270.
- Strabone Seio, console, 413.
- Strasburgo (« Argentoratum »), 244, 245.
- Strasser (« Strasserius ») ***, generale austriaco, 269-70, 272.
- Strattmann (von) Teodoro, 116, 121-2, 136, 141, 218, 250.
- Strigonium, *v. Esztergom*.
- Suffichiar effendi, *v. Zulfikar*.
- Sulpicii, famiglia napoletana, 16.
- Susa, 275-7, 314.
- Svetonio, 398.
- Svevi, *v. Hohenstaufen*.
- Svevia, circolo di, 82, 208, 249, 266-7.
- Svezia (« Suecia »), 55, 82.
- Svizzera (« Helvetii »), 266.
- Sylva (de) Emanuele e soldati condotti da lui sulle galee regie di Sicilia (« milites sylviani »), 342, 347, 351-2.
- Syropa, fortezza ungherese, 147-50.
- Szambok (« Zampochum »), 169, 173.
- Szapoly (« Zapolyus ») Giovanni II, 139, 172.
- Szarvas (« Sarvaschum »), 147, 149, 150.
- Szatmár (« Zathmar »), 29, 81, 127.
- Szatvarany (« Zatvaranya »), 203.
- Szava (« Savum »), fiume, 126, 130, 213, 215-6, 220-2, 233, 237, 253, 255, 260, 262.
- Szeged (« Seghedinum »), 80, 84, 129, 147-8, 172, 203, 214-6, 219.
- Székely (« Ciculi ») di Transilvania, 169, 171-2, 175, 180, 184, 187, 192, 198.
- Székes Fehérvár (« Alba regia »), 129, 142, 216, 218-9, 250.
- Szent-Gotthard (« Sanctus Gottardus »), 52, 126.
- Szent-Job (« Sanctus-Iobus »), 80-1, 109, 118, 142.
- , pasciá turco di, 81.
- Szendró (« Semendria », « Zendravia », « Zendró »), 74, 217, 222, 226-7, 232, 269, 273.

- Szepes (« scepulinus comitatus »),
34, 37, 58, 62-3, 167.
- Szerep (« Scerepa »), 147-50.
- Sziget (« Sigetum »), 214, 219, 254-255, 259.
- Szikla (« Siclos », « Siglo »), 84, 129.
- Szirma (« Sirmius »), 324.
- Szobolsch (« Zobolsch »), 81.
- Szolnoch (« Zolnochum »), 76, 81, 83, 91, 113, 129.
- Taaffe von Carlingford Francesco (« Taaff », « Carlinfordii dux »),
274, 278.
- Tacito, 6, 140, 194, 294, 401-13.
- Tagliacozzo, feudo, 6.
- Taczatus, 203.
- Taranto, mar piccolo, 417.
- Taranto, principato, 326.
- Tarsia Tommaso, 231, 233.
- Tartari, Tartaria, 40-1, 54, 58, 62, 64, 69, 105, 118, 130-1, 172-3, 175, 177-9, 181-2, 185-6, 188, 190-192, 197, 199-202, 214, 220, 237, 240-1, 249, 253, 256, 258-9, 270, 272-3.
- , kham o gran can (« hamus »),
42, 61, 258.
- Tatfagi, 134.
- Taurica, v. *Przekop*.
- Taurunum, v. *Belgrado*.
- teatini, 328.
- Tebe di Beozia, 378.
- Téleky von Szék (« Telechius ») Michele, 46-8, 50, 52, 56, 72, 76, 78, 169, 173, 175-6, 180, 182-6, 190-2, 196-200, 272.
- , sua figlia, 47-8.
- Telese, v. *Ceva-Grimaldi B*.
- Temes o Theiss, fiume (« Temesa », « Themis », « Tibiscus »), 76, 80-1, 84, 105, 108-9, 114, 126, 132, 137, 142, 148, 150, 162, 205, 213, 214, 219, 237, 255.
- Temesvár (« Themiswar »), 107-10, 153, 172, 202-3, 205, 213-5, 226, 255, 260.
- Teofrasto, 392.
- Terracina, 344, 356.
- Terza (La), v. *Navarrete*.
- Terzi di Parma, conte (« Tertius »),
74, 158, 167-8.
- Teseo, 378.
- Thököly conte Emerico (« Teche-
lius », « Tecli », « Teöcheölius »),
29, 34-5, 37, 40, 46-50, 52-5, 58-63, 72, 74, 76-80, 87-8, 92-4, 96-7, 100-3, 117-9, 121, 130-1, 136-7, 140, 142, 157-8, 161-8, 175, 177, 180-2, 190, 195, 209, 215-6, 220-1, 248, 251, 253, 255, 257, 263, 269, 272, 294.
- , sua sorella, moglie di Paolo Esterházy, 60.
- , suo padre (Stefano), 40, 46-7.
- thököliani, 34, 37, 60, 62-3, 72, 77, 118, 140, 162, 164.
- Tiberio, 16, 393, 398, 405, 409-10, 412-13.
- Tirreno (« Mare Internum » o « Inferum »), 17, 290, 321.
- Titel (« Titul »), 108, 216, 219.
- Tokaj (« Toccaia »), 29, 40, 49, 76, 151, 235-6.
- Tomacelli Isabella, 6, 297.
- Lucrezia, 6.
- Tommaso da San Donato, cappuccino, 421.
- Torino, 283, 289.
- Torréjon Peñalosa (« Torresonius ») Francesco, 315, 329.
- Torres (« Torresius »), Francesco Maria, 329, 331, 354.
- Tommaso, non « pater », ma fratello del precedente, 329.
- Toscana (« Hetruria »), 276, 291, 424.
- , flotta, 242.
- Toson d'oro, ordine cavalleresco (« Aureum vellus »), 141, 144-6, 321.
- Traetto duchi di (Traiectinorum dux), v. *Carafa Adriano e Adriano Antonio*.
- Traiano, 169-71.
- Transilvania, 38, 40-1, 47, 49, 54-6, 72, 76, 78-9, 107-10, 112, 125-7, 129, 131-2, 136-7, 139, 145, 149-151, 157-8, 160, 162, 168-92, 194, 195, 197-201, 203, 205-10, 212,

- 214, 216-7, 219, 235-7, 248-9, 253, 255-6, 263, 268-72, 294, 304.
- Transilvania, ambasceria al Carafa (« ablegati ») nell'aprile - maggio 1688 (Michele Téleky, Alessio e Gregorio Bethlen, Ladislao Székely, Valentino Frank e Cristiano Schneider, consiglieri; Nicola Bethlen e Stefano Apor, delegati; Pietro Alvinczi e Giovanni Sarosi, protonotari), 191-8.
- Traubach, 265, 267.
- Trebisacce, *v. Petagna*.
- Tredecim Comitatus (Ungheria), 158, 236.
- Trencsen comitato ungher. (« Trenchiniensis dictio »), 49, 62.
- Treviri (« Treveri »), 240, 246, 267.
- , arcivescovo-elettore (1664), Carlo Gaspare von der Leyen, 23.
- Triboniano, 405.
- Trieste (« Tergestum »), 327.
- Trimalcione, 393.
- Troia antica, 378.
- Tucidide, 401.
- Tünyögi (« Tunyogus ») Samuele, 62.
- Turchi, Turchia, Ottomani, Impero ottomano e simili, 20, 25, 40-52, 54, 58-60, 62-72, 77-8, 80-1, 84, 87-102, 104-5, 107, 109-11, 115, 117-8, 121, 124-30, 132, 136-7, 142, 147-8, 150, 152-3, 159-62, 166, 169, 172-4, 177-9, 182-91, 194-8, 200, 203-5, 211, 213, 215-220, 222, 225-6, 231, 233-4, 236-238, 240-5, 248-50, 253, 255-64, 268-73, 283-4, 289, 294, 303.
- , agá dei giannizzeri: nel 1683, 63; nel 1689, 243.
- , agricoltura, 59, 68.
- , ambasceria a Vienna nel 1689, 231-4, 246, 250-60, 262.
- , bailli veneti (« legati »), 64.
- , bandiera di Maometto, 133.
- , capizibassá, carica, 101.
- , caste sociali (militare-politica e giuridico-sacerdotale), 51, 63, 65.
- , chiaus (corrieri con incarichi diplomatici), 232, 250.
- , commercio, 59, 68.
- Turchi, costumi, 59, 67-9, 89.
- , decadenza, 64, 68-9.
- , delatori, 65.
- , diritto penale, 65.
- , diritto pubblico, 78.
- , Divano (« Senatus »), 48-9, 52, 61, 63, 65, 76, 87, 91-2, 94, 102, 103, 150, 152, 177, 186, 188, 231, 254, 262.
- , edifici pubblici e privati, 67.
- , esercito, 49, 51, 56-9, 61-3, 66-7, 69, 74, 82-4, 88, 105, 107-8, 131, 141, 149-50, 224.
- , finanze, 59, 67-8.
- , flotta, 20, 42, 67.
- , generali, 50, 64, 69, 88-9, 92, 94.
- , giannizzeri (« ianicsari »), 41, 50-1, 56, 58-9, 63-4, 66, 68, 70, 89, 135, 148, 221.
- , giurisprudenza, 87.
- , imposte, 59, 68.
- , industria, 59.
- , leggi, 59.
- , moschee, 127.
- , mufti (gran), 61, 87, 89, 90.
- , poligamia, 67.
- , principi tributari, 50, 54.
- , reclute (« tyrones »), 90.
- , religione, 65, 134, e *v. maomettanismo*.
- , rivoluzione del 1687, 132-5, 137, 142, 147, 149.
- , sigillo imperiale, 133.
- , spahis, 58-9, 66-8, 70, 132-3, 148.
- , sultana, madre di Maometto IV, 49, 51.
- , sultani in genere, 58, 65-6, 68, 89, 92, 127, 226.
- , timarri (feudi militari), 58, 66, 68, 189.
- , veterani, 90.
- , visir (primi) in genere, 58, 65, 70, 102-3.
- Turenne (de) Enrico, 27.
- Turriano Caio, console, 413.
- Uceda, Giovan Francesco Pacecho Téllez Girón, duca di, ambasciat. spagnuolo a Roma (« regis Hispaniarum ad summum pon-

- tificem legatus», «legatus hispanus», e simili), 306, 316, 324, 327, 329, 354, 359, 361.
- Ugento, 17.
- Ugo Capeto, 415.
- Ugo il grande, conte di Parigi, 415.
- Ukraina, 179.
- Ungheria («Hungaria», «Pannonia», ecc.), 18, 25, 27, 29, 31, 36, 40, 42-5, 48-9, 51-2, 54, 56, 58-9, 61, 64, 69, 70, 72-3, 75-8, 80, 93, 102, 104-5, 107-8, 110, 116-7, 119-20, 122, 124-30, 132, 136-9, 141, 143-4, 147, 151, 157-167, 169, 172, 175-6, 178, 181-5, 188-90, 194-5, 197-200, 206, 208-211, 213-4, 216, 218, 221, 224, 226, 235-9, 241-3, 248-9, 253, 255, 256, 262-5, 270, 272, 278, 292-3, 295, 304.
- , bigamia, 236.
- , città montane e loro miniere, 48, 62, 120.
- , comitati, 138, 148.
- , confine antemontano, 148.
- , corona di Santo Stefano, 142.
- , decime ecclesiastiche, 237.
- , diete, 44, 48.
- , esercito regio, milizia confinaria, presidi tedeschi, soldati ungheresi, ussari e simili, 40, 44, 46, 74, 76-7, 81-2, 120-1, 142, 148, 152, 205-6, 209, 220, 237.
- , fabbricerie, 237.
- , fazioni, partiti (austriacanti e antiaustriacanti), 40, 43-5, 120, 136-9, 236, 238.
- , feudi, 44, 47.
- , fortezze, 68, 237.
- , funzionari tedeschi, 45.
- , giudice della regia curia, 40, 45.
- , guerra thökölano-turca («bellum techelianum-turcicum», «bellum pannonicum»), 29-297, 361, 376.
- , indulti, 118, 120.
- , leggi, 118, 121.
- , magnati («optimates»), nobiltà, ceti o stati («ordines»), 40, 43, 45, 47, 136, 138, 140-1.
- Ungheria, merci, 235.
- monarchia in genere, re in genere, 95, 127, 139; — elettiva, antichi despoti e vaivoda, 43-5, 47, 73, 126; — ereditaria in casa d'Austria, 136-43.
- , palatino del regno, 40, 44-5, 77, 188, 200; — nel 1687, *v. Esterházy*.
- , paludi, 237.
- , pascoli, 235-6.
- , religioni (cattolicesimo, calvinismo, luteranesimo), 45, 61, 236.
- , ribelli («perduelles»), rivoluzioni, 29, 40, 48-9, 60, 62, 74, 101, 116-7, 119-21, 126, 130, 136, 137, 220.
- , saline, 235-7.
- , toponomastica, 147.
- , vescovi in genere, 143.
- Ungheria inferiore, 52, 75, 80, 84, 142, 177, 182, 214, 218.
- Ungheria superiore, 29, 33, 37, 49, 52, 58-9, 72, 74-5, 80, 82, 84, 99, 111, 116, 123, 136, 142, 148, 157, 158, 160, 177, 181, 214-5, 219, 236.
- Ungheria turca, pascialati in genere, 151.
- Ungvar, 63, 76-7.
- Unni, 167.
- Urbano VIII, papa, 419.
- Urrifrida, 417.
- Uscopia, 254, 259.
- Vaida Ladislao («Vaila Laslo»), 178.
- Valacchia, 43, 55, 107-10, 125, 129, 136, 139, 171, 179, 184, 187, 190, 192, 195, 201, 214, 226, 237, 253, 255-7, 259, 269, 304.
- , principe, *v. Cantacuzeno*.
- Valle, *v. Piccolomini*.
- Valois, famiglia, 415.
- Valpó («Walpo»), 131.
- Varasdinum, *v. Nagyvárad*.
- Varo, 410.
- Vas-Kape («Porta Ferrea») gola conducente a Temesvar, 272.
- Vasto, fortezza e feudo, 323, 356, e *v. Avalos (d') C.*
- Vaudemont, Carlo Enrico di Lore-

- na principe di (« Vaudemontano-
rum princeps »), 314.
- Vay Michele, 185.
- Venezia città, 279, 288, 323, 331.
- Venezia repubblica, 40, 42-3, 48,
58, 61, 64, 69, 71, 87-9, 95, 102,
128, 134, 232-3, 240, 242, 248-9,
253-4, 256-8, 260, 264, 283, 287,
312, 360.
- , ambasciatore a Vienna, *v. Cornèr*.
- , flotta, 42, 69, 128, 290.
- , Senato, 61, 95, 104, 140, 234,
242, 256, 283.
- Veraguas, Pietro Emmanuele Colón
y Portugal, duca di, viceré di
Sicilia (« Siciliae prorex »), 306.
- Verrua, 283.
- Vespasiano, 392.
- Veterani conte Francesco, 62, 175,
176, 199, 200, 217, 222, 270-1.
- Viddin (« Viddinum »), 253, 259,
269, 273.
- Vienna, 23, 33, 40, 43, 46, 50, 77, 88,
91-2, 99, 100, 114, 118, 129, 143,
151, 157-8, 163-4, 167-8, 184,
188, 219, 225, 231-5, 237, 241,
247, 250, 252-4, 256, 258, 260,
263, 265, 268, 280, 289, 292-3,
323, 325, 333, 357, 359.
- , assedio del 1529, 56.
- , assedio del 1683, 50, 52-6, 60,
91, 141, 284, 290.
- , Camera imper. (« aerarii quae-
stura »), 211.
- , Consiglio di guerra (« Sena-
tus »), 10, 39, 88, 94-5, 98-100,
103, 107-8, 111, 113-6, 118, 141,
208, 210-2, 235, 267, 292-3, 295.
- , pace del 1738 (« nuperrima
pax »), 424.
- , vescovo, *v. Sennel*.
- Viesgrad (« Vicegradum »), 72, 75.
- Vigliena Giov., teatino, 328-9, 354.
- Vignapiana Filippo, 339.
- Villena, Emanuele Fernández Pace-
cho, duca d'Escalona e marchese
di, 361.
- Villeroi (de) Francesco (« Ville-
roaeus »), 314.
- Virginii, famiglia napoletana, 16.
- Virovicza, 74.
- Visconti (« Vicecomes ») cardinal
Federico, 283, 285, 288.
- Vitellio, 140, 398.
- Vitnyédi (« Wittnyedus ») Stefano,
46.
- Vittorio Amedeo II di Savoia (« Al-
lobroges », « Sabaudiae dux »),
258, 275-8, 283-4, 286-7, 289,
292, 304, 312, 314, 324.
- Vivarin, 95.
- Volturno, 417.
- Waldstein (von) conte Carlo, 52.
- Wallis (« Vallisus ») Giorgio Erne-
sto, 84, 123.
- Wesselényi (« Vesselenius ») Fran-
cesco, 40, 45, 47-8.
- Westfalia, pace di, 244.
- Willis Tommaso, 399.
- Witikindo, 415.
- Wittnyedus, *v. Vitnyedi*.
- Worms (« Wormatia »), 240, 246.
- Zagyva, fiume, 76.
- Zapolyus, *v. Szapoly*.
- Zathmarium, *v. Szatmar*.
- Zatvaranya, *v. Szatvarany*.
- Zazzera Francesco, 15, 17.
- Zingari, isola, 220.
- Zobolschum, *v. Szolbosch*.
- Zolnochun, *v. Szolnoch*.
- Zrínyi, famiglia, 49, 118, 161-3, 165.
- Elena Veronica, moglie già di
Francesco I Rákóczy, indi di E-
merico Thököly (« Ragoctia »,
« Techelia », « Zrinia »), 40, 46,
49, 52, 58, 60, 74, 77, 113, 116-7,
157-68.
- Nicola, 46.
- Pietro, 40, 46-9, 145.
- Zulfikar (« Suffichiar ») effendi, 231-
234, 248, 250-2, 256.

INDICE

I. — VITA DI ANTONIO CARAFA

DEDICATIO.	p.	5
PROOEMIUM		9

LIBER PRIMUS

Caput I.	— Antonii genus, parentes, patria	p.	15
Caput II.	— Antonii educatio		18
Caput III.	— Vitae institutio		22
Caput IV.	— Meret prius in Alsacia, mox in Hungaria, et ab assiduo in pluribus militiae ordinibus per gradus legitur		27
Caput V.	— Catherinam Cardonam uxorem ducit		31
Caput VI.	— In superiore Hungaria mereri pergit et am- plioribus militiae ordinibus insignitur		34
Caput VII.	— In belli techeliano-turcici initia et causas excursus, quo Caraphaei in eo gesta illu- strius exponantur		40
Caput VIII.	— Vienna obsessa, Caraphaeus, in Poloniam ab- legatus, eius regis auxilium maturat		50
Caput IX.	— Pro summo exercitus quaestore in superiore Hungaria munus gerit, Techelium fundit et de belli porro gerendi genere cum Aenea Caprara iuxta sentit		58
Caput X.	— Summam rem ad Budam primum obsessam servat; Neosolium turcicis auxiliis interclu-		

- dit; cuius uti et mox Eperiei expugnationibus adest, et Cassoviae dedendae opportunitatem praebet . . . . . p. 72
- Caput XI. — Techelium Mungactio auxilium ferre prohibet; Sanctum Iobum pugnando capit, ponte super Tibisco facto, Turcarum excursus coërcet; Osmanem pasam proelio fundit caeditque; Budae expugnandae operam confert et armorum auctoritate celerat Segedini deditionem 80

LIBER SECUNDUS

- Caput I. — Pacis occasione quam Turcae petitem veniunt, Techelium infestat . . . . . p. 87
- Caput II. — A Mehmede aga, turca legato, aditur; Soleymani, primo vezirio, et Alexandro Maurocordato de pace respondet; et Techelii apud Turcas auctoritatem imminuit 97
- Caput III. — Cum Mehmede aga sermonem habet, quo iusta Poloni ac Veneti arma docet; Turcam de spe deiicit Caesarem, nisi foederatis satisfiat, pacari unquam posse; et de ulteriori belli prosperitate disputat coniecturas 102
- Caput IV. — Varadiniensem provinciam suo aere gerendam proponit, et tamen sententia non probata 107
- Caput V. — Incendiariam Agriae oppugnationem belli Consilio proponit: probata primum sententia; mox dilata; tempore tandem extracta est . 111
- Caput VI. — Eperiesinam coniurationem severissime vindicat; ex eo iudicio apud Hungaros invidia deflagrat; unde porro privatam exigere vitam decernit; mox summus et belli legatus et supremus Hungariae [superioris] moderator creatus est 116
- Caput VII. — A Mehmede aga iterum de pace tentatur, quem sapienti ac magnanimo sermone depulsat . 124
- Caput VIII. — Opportunitatem dat ut christianus exercitus secundo adversus turcas proelio ad Mohatium utatur 130

- Caput IX. — Agria, a Caraphaeo stativis acriter obsessa, initium turcis praebet militaris seditionis, qua Mehmedes IV in ordinem redigitur et Soleymanes III Turcarum imperator creatur p. 132
- Caput X. — Petit a Caesare ut sibi liceat summo in Ungaria armorum imperio abdicare, sed id porro gerere iubetur. Itaque Iosephi Austrii Hungariae regis inauspicationi in superiore Hungaria subservit, et Techelium, eam infestare conatum, submovet 136
- Caput XI. — Petit a Caesare ut sibi det veniam in Hispaniam commeandi; at ab eo ampliorum spe munerum adtinetur, et a Carolo II Hispaniarum rege Aurei velleris torque decoratur 144
- Caput XII. — Agriam in deditionem accipit 147

LIBER TERTIUS

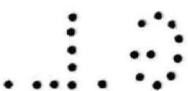
- Caput I. — Mungactium in deditionem accepit . . . p. 157
- Caput II. — Brevis Transylvaniae notitia ad luculentiorum rerum a Caraphaeo in ea gestarum expositionem 169
- Caput III. — Lotharingio duci in summo armorum imperio in Transylvania succedit, et de eo regno, una et germano milite, adversum tartaricas invasiones, salva Lotharingici foederis fide, protutando deliberat 175
- Caput IV. — Michaëlem Telechium, primum regni transylvanici administrum, infensissimum hactenus Caesaris hostem, ad eiusdem partes convertit. Magno frumenti modo a Transylvanis donatur, quod is, militi optatum, eidem servat. Praeclaris regni artibus Transylvanorum animos sibi conciliat 184
- Caput V. — Transylvanorum sententias de mutando principe vel republica, quia lotharingicum laedunt foedus, repudiat; eiusque auctoritate senatus populusque transylvanus, novo foedere icto, obsequium in Turcas eiurat et Caesarem suum regem adgnoscat 190

- Caput VI. — Ex novo foedere icto in urbes Kowar, Gōrgōni, Hust, Coronam germanum praesidium inducit ad ulteriorem provinciae securitatem; Coronensium motum tranquillat: Franciscum Veteranium armorum Caesaris imperio praepōnit; Valachiae principis legationem audit p. 199
- Caput VII. — Lippam, Lugosium et aliquot castella capit. 203
- Caput VIII. — Summus exercituum quaestor creatur . . . 206
- Caput IX. — Themiswariensem provinciam armis petendam censet; sed bellogradensis decernitur . . . 213
- Caput X. — Ad bellogradensem expeditionem proficiscitur, ut cum Aenea Caprara, sub Maximiliano Emanuele Bavariae duce, rem gerat; in agmine Titul capit; exercitum transylvanico com meatu reficit; Christianorum bellogradensium legatos audit; Bavari et Lotharingii dissidia componit 216

LIBER QUARTUS

- Caput I. — Turcis de pace legatis ad Bellogradum admissis, a Caesare evocatur . . . . . p. 231
- Caput II. — In sanctius Consilium adscitus, Caesari, quo ad pacem animum lubentius inducat, hungaricam rempublicam ordinandam proponit, ut tandem aliquando diuturni ac sumptuosi belli dignos per pacem conligat fructus . . . 235
- Caput III. — Status rerum in occidente et oriente plaga, ut et cetera pacis argumenta, quae Caraphaeus est adlaturus, et conditionum, quas Turcis dandas censet, aequitas cognoscatur . . . 240
- Caput IV. — Caesari pacem suadet, et, ad eam instituendam aegrotanti Lotharingio suffectus, ex veneti pontificique legatorum consensu, Pottendorffum mittitur, quid turcae legati adportent exploraturus 248
- Caput V. — Quae pacis condiciones Turcis dandae sint censet; mox cum Ernesto Rudgero Starembergio et Udalrico Kinskio delectus, qui

- Viennae cum Turcis de pace agat; et quibus de caussis ab inrito congressu discessum p. 253
- Caput VI. — Censet de numero auxiliorum quae Caesar rhenanum ad bellum mittat 261
- Caput VII. — Summus exercitus questor cum summa rerum gerendarum potestate belli rhenani instituendi rationem proponit, quae, primum non probata, mox rebus ipsis desiderata est, eamque rempublicam in parte administrat, qua Maguntia et Bonna recipiuntur, et Iosephus Austrius rex Romanorum creatur 265
- Caput VIII. — Complura de ratione belli turcici utilia censet: quibus posthabitis, multum mali germano militi ab hoste datur; Bellogradum ab eodem recipitur; a iactura parum abest Essechum; Transylvania discrimini obiicitur 269
- Caput IX. — Ad Italiae principes et respublicas cum summa rerum potestate romani imperii legatus, bellum italicum contra Galliam gravius instaurat. Omnium asperrimam offendit provinciam, et tenuiorum principum aliis hospitium militi, aliis stipendia, uti et Lucensi republicae, imperat 275
- Caput X. — Cum potentioribus Italiae regulis, maxime cum mantuano et parmensi duce, impeditiorem hybernorum rem expedit, et cum Innocentio XII pontifice maximo Italiae armis turbatae invidiam a Caesare in Galliae regem transfert 282
- Caput XI. — Consilia occupat Francisci Focheresii, a gallo rege ad italos principes et respublicas ac pontificem maximum legati, ut iis ab ipso offerat ad eiiciendos Italia Germanos belli societatem; et hybernorum ius, belli necessitatem utilitatemque docet: tum a genuensi republica ac tandem a florentino duce tributa exigit 287
- Caput XII. — In summo exercitus germanici imperio Bavaro succedit; bellum contra Galliam gravius instruit; Viennam a Caesare revocatur;

in Consilii bellici praesidem a studiosis proponitur; ab aemulis criminibus insimilatus, se purgat; a Caesare ad pontificem maximum ex ordine legatur; mitti differtur; interea supremum obiit . . . . . p.	292
Caput XIII. — Viri eicon et alia privata quaedam	296
APPENDICE	299

II. — RAGGUAGLIO STORICO
SULLA CONGIURA NAPOLETANA DEL SETTEMBRE 1701

Principum neapolitanorum coniurationis historia . . . . . p.	303
--	-----

III. — ISCRIZIONI E DISTICI NEI FUNERALI
DI CARLO DI SANGRO E GIUSEPPE CAPECE

I. — Acta funeris . . . . . p.	369
II. — Inscriptiones et disticha	375

IV. — PICCOLI SCRITTI STORICI
E D'ERUDIZIONE STORICA

I. — Delle cene sontuose de' romani . . . . . p.	389
II. — Gli <i>Annali</i> di Tacito al lume della <i>Scienza nuova</i>	401
III. — Per una divisata storia di casa Borbone	415
IV. — Cenni storici d'un convento medievale campano: San Lorenzo d'Aversa	417
V. — Cenni biografici di taluni cappuccini insigni	419
VI. — Sull'indice numerico da assumere dal nuovo re di Napoli Carlo di Borbone	423
NOTA	425
INDICE DEI NOMI	447

FINITO DI STAMPARE
IL 27 GENNAIO 1939
NELLO STABILIMENTO D'ARTI GRAFICHE
GIUS. LATERZA & FIGLI IN BARI
(87418)

19